

DOĞU PERİNÇEK

Kemalist Devrim - 4

Kurtuluş Savaşı'nda Kürt Politikası

KAYNAK
YAYINLARI

2. BASIM

Bu kitabın yayın hakları
Analiz Basım Yayın Tasarım Uygulama Ltd. Şti.nindir.

Birinci Basım: Kasım 1999

İkinci Basım: Aralık 1999

Teknik Hazırlık: Analiz Basım Yayın

Kapak: Mustafa Kemal (Atatürk) ve Dersim Mebusu Diyyab Ağa
Meclis'e giderken (22 Mart 1921).

Arka Kapak Fotoğrafı: Bennu Gerede

Baskı: Sistem Ofset

ISBN: 975-343-279-8

KAYNAK YAYINLARI: 291

ANALİZ. BASIM YAYIN TASARIM UYGULAMA LTD. ŞTİ.

İstiklal Caddesi 184/4 80070 Beyoğlu-İstanbul

Tel: (0212) 252 21 56-252 21 99 Faks: (0212) 249 28 92

DOĞU PERİNÇEK
Kemalist Devrim - 4
Kurtuluş Savaşında Kürt Politikası

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	13
ÖNSÖZ	15
BİRİNCİ BÖLÜM	
OSMANLI TOPRAKLARININ PAYLAŞILMASI SÜRECİ	19
I. OSMANLI'NIN SÖMÜRGELEŞMESİ	21
II. OSMANLI TOPRAKLARINI PAYLAŞMA ANLAŞMALARI	23
1. Reval Anlaşması (1908)	23
2. İstanbul Anlaşması (4 Mart-10 Nisan 1915)	23
3. Londra Anlaşması (26 Nisan 1915)	24
4. Sykes-Picot Anlaşması (10-23 Ekim 1916)	24
5. Saint-Jean de Maurienne Anlaşması (19 Nisan 1917)	24
6. Balfour Bildirisi (2 Kasım 1917)	25
7. 23 Aralık 1917 Anlaşması	25
8. İngiltere'nin Paylaşımdan Vazgeçme Manevrası (Ocak 1918)	25
III. SOVYET-RUSYA İLE BREST-LİTOVSK ANTLAŞMASI	27
IV. WILSON PRENSİPLERİ	29
V. MONDROS ATEŞKESİ	34
VI. PARİS BARIŞ KONFERANSI	36
VII. SAN REMO KONFERANSI	45
VIII. SEVR ANTLAŞMASI	48

İKİNCİ BÖLÜM	
KEMALİST ÖNDERLİĞİN HEDEF VE STRATEJİSİ	53
I. PROGRAM STRATEJİ VE	
POLİTİKA DÜZLEMLERİ	55
II. HEDEF:	
BAĞIMSIZ ULUSAL DEVLET VE CUMHURİYET	56
1. Sömürgeleşme Sürecine Türkiye'nin Cevabı	56
2. Mustafa Kemal'in II. Meşrutiyet Öncesindeki Ulusal Devlet Projesi	57
3. Ulusal Devletin Biçimi: Cumhuriyet	60
4. Nesnel Koşullar, Devrimci Strateji ve Plan	62
III. STRATEJİ VE POLİTİKALAR	64
1. Esas Vuruş İngiliz Emperyalizmine	65
2. Yunan İşgalini ve "Büyük Ermenistan" Girişimini Silahla Bertaraf Etmek	71
3. Fransa, İtalya ve ABD'yi İngiltere'den Ayırmak	72
<i>Fransa Siyaseti</i>	73
<i>İtalya Siyaseti</i>	75
<i>ABD'yi Tarafsızlaştırma Umutları</i>	76
4. Sovyetler'le Dostluk ve Ortak Askerî Harekât	78
5. İşbirlikçi Padişah Hükümetini Etkisiz Kılmak	83
6. İşbirlikçi Türk ve Kürt Örgütlerini Tecrit ve İsyanları Bastırmak	91
<i>Genel Olarak</i>	91
<i>İngiliz Muhipler Cemiyeti</i>	92
<i>Kürdistan Teâlî Cemiyeti</i>	93
<i>İngiliz Binbaşısı Noel ve İşbirlikçileri</i>	98
<i>Diğer İşbirlikçi Kürt Örgütleri</i>	99
<i>İç İsyanlar</i>	100
<i>Kürt Ayaklanmaları</i>	101

7. Türk ve Kürt Tekmil Milleti Birleştirmek	105
<i>Kurtuluş Savaşı'nın Kuvvet Formülü</i>	105
<i>Aşiretleri Kazanma</i>	111
<i>Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na Katılımı</i>	121
8. Kürtleri Kazanmak İçin Ermenistan Tehdidine Vurgu	125
9. Doğu'da Bir Dayanak Yaratarak Bütün Vatani Kurtarmak	129
10. Ortak Örgütlenme	136
11. Anadolu'da Bir İktidar Odağı Yaratarak	
İktidarı Parça Parça Kazanmak	139
<i>Kilit Sorun İktidar</i>	139
<i>İstanbul-Anadolu İktidar Savaşı Başlıyor</i>	140
<i>Amasya'da Gizli Komutanlar Toplantısı</i>	141
<i>İstanbul'a Asî Olmak</i>	141
<i>Heyeti Temsiliye'nin Hükümet İşlevi</i>	142
<i>Damat Ferit Hükümeti'nin Düşürülmesi</i>	143
<i>Ali Rıza Paşa Hükümeti ile</i>	
<i>Anadolu İktidarı Arasında Denge Durumu</i>	145
<i>Anadolu İktidarının Tanınması</i>	145
<i>Meclis İstanbul'da Toplanıyor</i>	146
<i>Meclissiz Kalan İstanbul</i>	148
<i>İki İktidar İki Devlet</i>	149
<i>Ankara-İstanbul Savaşında Sertleşme</i>	150
<i>İstanbul'da İki Tür Hükümet</i>	152
<i>İkili İktidar Durumunun Silahla Çözülmesi</i>	152
12. Millî Ordu'nun İnşası	153
<i>Anadolu İhtilali'nin Silahlı Gücü</i>	153
<i>Heyeti Temsiliye ve BMM Dönemleri</i>	153
<i>Düzensiz Ordudan Düzenli Orduya</i>	154
<i>Millî Orduyu İnşa Pratiği</i>	155
İnsan Kaynağı	155
Maddî Araçlar	156

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
ANAYASAL DEĞERDEKİ İLKELER	157
KURTULUŞ SAVAŞI'NIN ANAYASAL DÜZENLEMELERİ	159
I. ORTAK KARAR	163
1. Uluslararası Hukukî Dayanak	163
<i>Milliyetler Prensibi ve Sovyet Devrimi</i>	163
<i>Millî Amacın Wilson Prensipleri'yle Meşrulaştırılması</i>	165
<i>Türkiye'yi Birleştiren Prensip</i>	167
<i>Prensibin Arkasındaki Silahlı Güç</i>	169
2. İslâmî Birlik Değil, Milliyetler Prensibi	170
3. Kürtlerin Kendi Geleceklerini Belirleme Hakkı	171
<i>Birlikte Yaşama Kararının Anlamı</i>	171
<i>Atatürk'ün Yazı ve Konuşmalarında</i>	172
<i>TBMM Hükümeti Kararında</i>	174
<i>Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısında</i>	175
4. Birlikte Yaşamamanın Temeli	177
<i>Eşitlik ve Haklara Saygı</i>	177
<i>Gönüllü Birlik</i>	177
Kemalist Önderliğin Çabaları	177
Kürtlerin Birlik İradesini Savaşarak Göstermeleri	178
5. Ortak Kararın Gelişme Süreci	180
<i>Ortak Organlar</i>	180
<i>Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu</i>	180
<i>Kongreler</i>	181
<i>Amasya Protokolü</i>	182
<i>Meclisi Mebusan</i>	182
<i>Türkiye Büyük Millet Meclisi</i>	186
<i>Uluslararası Konferanslarda</i>	
<i>Ortak Kararın Dile Getirilmesi</i>	190
Londra Konferansı'nda	190
Lozan Konferansı'nda	191
Haliç Konferansı'nda	192
Milletler Cemiyeti Meclisi'nde	193
<i>Düşünce Hayatında Ortak Karar</i>	193

II. ORTAK VATAN: MİSAKİ MİLLÎ	196
1. Üç Tanım	196
2. Atatürk'te Millî Hudutlar Kavramı	197
<i>İki Önemli Konuşma</i>	197
28 Aralık 1919 Konuşması	197
24 Nisan 1920 TBMM'deki Anayasal Konuşması	198
<i>Diğer Konuşmalar</i>	200
3. Kongreler Öncesinde Millî Hudutlar	200
4. Kongrelerde Millî Hudutlar	202
<i>Erzurum Kongresi'nde</i>	202
<i>Sivas Kongresi'nde Millî Hudutlar</i>	203
5. Amasya Protokolü'nde Ortak Vatan	205
6. Atatürk'ün Hazırladığı	
İlk Misakı Millî Metninde "Ortak Vatan"	210
7. Misakı Millî'nin Meclisi Mebusan'da Kabulü	212
8. Misakı Millî Metni	214
<i>Unsurları Birleştiren Etkenler</i>	214
<i>Anadolu'daki Devrimci İktidarın Başarısı ve Onayı</i>	218
<i>İki Farklı Misakı Millî</i>	219
9. Misakı Millî'nin Etnografik Tanımı: "Türklerle Kürtler"	223
10. Musul ve "Ortak Vatan"	224
11. TBMM Görüşmelerinde "Ortak Vatan"	227
12. Haliç Konferansı ve Milletler Cemiyeti'nde "Ortak Vatan"	228
13. Ortak Vatanın Bölünmezliği	230
III. ASLÎ UNSURLAR: TÜRKLER VE KÜRTLER	233
1. "Unsur" Kavramı	233
2. Anayasal Metinlerde ve Atatürk'te "Unsurlar"	235
3. TBMM Görüşmelerinde ve	
Uluslararası Konferanslarda "Unsurlar"	237
<i>TBMM Görüşmelerinde</i>	237
<i>Lozan Barış Konferansı'nda</i>	238
<i>Haliç Konferansı'nda ve Milletler Cemiyeti Meclisi'nde</i>	239

IV. ORTAK KİMLİK	240
1. Unsurları Birleştiren Harç	240
2. Ortak Kimliğin Tanımlanması	242
<i>İslâm Kimliği</i>	242
● <i>smanlı Kimliği</i>	243
<i>Türkiyeli Kimliği</i>	244
<i>Türk Milleti Kimliği</i>	245
<i>Türk-Kürt Milleti Kimliği</i>	247
<i>Türkiye Vatandaşlığı</i>	251
V. ORTAK CUMHURİYET	253
1. Devrimci Kuruculuk	253
<i>Devlet Kurarak Millet ●lmak</i>	253
<i>Toprağı Vatan Haline Getirmek</i>	254
<i>Türkiye Halkı</i>	254
<i>Ağabey Ulusun İsmi</i>	255
2. Cumhuriyetin Aslı Kurucuları	255
3. TBMM Hükümeti'nin Açıklamalarında Ortak Devlet	257
4. Kongrelerin ve TBMM'nin Kürt Halkını Temsil Sorunu	258
VI. ŞÛRALARLA ÖZERK İDARE	265
1. 1921 Anayasası'nın Halkçı İdare Sistemi	265
2. Kemalist Yönetimin "Kürtlere Özerklik" Planı ve Kararı	269
<i>Belgelere Yansıyanlar</i>	269
<i>Londra Konferansı'nda</i>	270
<i>Vekiller Heyetinin "Kürtlere Mahalli İdare" Kararı</i>	271
<i>Gizli Hükümet Düzenlemesi</i>	271
<i>"İç ve Dış Siyaset Gereği"</i>	273
3. Sonbahar 1921'deki Özerklik Tartışmaları	275
4. İngiliz Arşivi'ndeki "Özerklik Kanunu Tasarısı"	277
<i>İngiliz Büyükelçisi Sir Rumbold'un Raporu</i>	277
<i>Rapordaki Özerklik Kanunu</i>	279
<i>Çelişmeler ve Yanlışlar</i>	282
5. Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı	283
6. Toplu Değerlendirme	284

VII. UNSURLARIN HAKLARI	288
1. İki Hukuk Düzlemi:	
Tekmil Milletin Hukuku ve Aile İçi Haklar	288
2. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu'nda Unsurların Hukuku	289
3. Kongrelerde Unsurların Hakları	291
4. Amasya Görüşmesi Protokolü'nde Kürtlerin Özgürlüğü	292
5. Misakı Milli'de Unsurların Hakları	293
6. Atatürk'te Kürtlerin Hürriyeti	294
7. Uluslararası Konferanslarda Kürtlerin Hak Eşitliği	296
8. Kürtlerin Hak ve Özgürlükleri Listesi	296
VIII. ORTAK MUSTAFA KEMAL	298
1. Ortak Devrim	298
2. Ortak Ulusalılık	299
3. Türkiye Kürtlerinin Farkı	301
4. Ortak Zaaflar ve Eksikler	302
5. Ortak Gericileşme	304
6. Ortak Önderler	305
SONUÇ YERİNE	308
KÜRT SORUNUNA	
ACIL KARDEŞLİK ÇÖZÜMÜ	308
Kurtuluş Savaşı'nda Sınanmış Anayasal İlke ve Politikalar	308
I. GEREKÇE	309
Kürt Sorunu "Küreselleştiriliyor"	309
Devletin İnkâr ve Şiddet Politikası Çıkamazda	313
Acil Çözüm Gereği	315
Kardeşlik Çözümü İçin Temel Perspektif:	
Kürt Sorunu Türk Sorunudur	317
Sınanmış Çözüm: Kurtuluş Savaşımızın Anayasal İlkeleri ve Politikaları	318

<i>II. ÖNERİLER</i>	322
1. Yeni Anayasa	322
2. Reformlar ve Politikalar	325
BELGELER	329
I. İLK ANAYASAL BELGELERDE KÜRT SORUNUNA ÇÖZÜM	331
II. ATATÜRK VE KÜRT SORUNU	344
III. MECLİSİ MEBUSAN GÖRÜŞMELERİNDE KÜRT SORUNU	361
IV. TBMM GÖRÜŞMELERİNDE KÜRT SORUNU	364
V. TÜRKİYE HÜKÜMETİNİN ULUSLARARASI KONFERANSLARDAKİ TEZLERİ	388
VI. CUMHURİYETİN ÖNEMLİ DÜŞÜNÜRLERİNİN YAZILARINDA KÜRT SORUNUNA ÇÖZÜM	400
KAYNAKÇA	405
İSİM VE KAVRAM DİZİNİ	419

KISALTMALAR

AKDITYK TTK: Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu.

ARMHC: Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti.

ASD: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.

AİTB: Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri.

ATASE: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüdler Dairesi.

AÜHF : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

AÜSBF: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

BTTD: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi.

FO: Foreign Office.

ŞAMHC: Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti.

TBMM GCZ: TBMM Gizli Celse Zabıtları.

TTK: Türk Tarih Kurumu.

VŞMHMC: Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti.

ÖNSÖZ

Bu dördüncü kitabın konusu, Kemalist önderliğin Kurtuluş Savaşı'ndaki Kürt sorununa ilişkin anayasal ilkeleri ve politikalarıdır. Dönem, esas olarak Millî Mücadele yıllarıyla sınırlıdır. Ancak bu kitapta saptanan anayasal ilke ve politikaların 1925 yılı sonuna kadar savunulduğu dikkate alınmıştır. Bu nedenle çalışmanın ilgilendiği zaman dilimi, 1918 yılından 1925 sonuna kadar uzanmaktadır.

Konunun anlaşılması için, kitabın birinci bölümünde Osmanlı devletinin paylaşılması süreci ana hatlarıyla ele alınmıştır.

Çalışmamızda, dönemin bütün güçlerinin değil, Millî Hareketin çözüm ve politikalarını inceliyoruz. Diğer güçlerin tutumları, Kemalist önderliğin izlediği siyaseti anlamamıza yardımcı oldukları ölçüde mercek altına alınmıştır.

Bu kitabın Kurtuluş Savaşı incelemelerine katkısı, *ağırlıklı olarak* ikinci ve özellikle de üçüncü bölümdedir. Millî Mücadele'nin Kürt sorununa ilişkin anayasal çözümleri ve politikaları, bu bölümlerde bütün kanıtlarıyla ortaya konmakta ve tahlil edilmektedir. İsteyen okuyucu, kitaba ikinci veya üçüncü bölümden başlayabilir.

Kemalist Devrim'in ikinci kitabında olduğu gibi, bu kitapta da araştırmacıların bugüne kadar elini dokundurmadığı bir malzeme değerlendirilmiştir. İlginçtir, Kurtuluş Savaşı yıllarında, fiilen anayasa işlevi görmüş, temel programa veya esas teşkilata ilişkin belgelerin çoğu, bugünlere makaslanarak veya değişikliklere uğrayarak ulaşabilmiştir. İlkokullardan başlayarak öğrendiğimiz, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda, Erzurum ve Sivas kongrelerinde, Amasya Görüşmesi Protokolleri ve Misakı Millî'de öngörülen Kürt meselesine ilişkin anayasal çözümlerin üstü örtülmüştür. Bu kitapta, Millî Mücadele'nin ve anayasa tarihimizin üzerindeki örtü kaldırılmaktadır.

Kemalist Devrim dördüncü kitabı. otuz yıla yaklaşan araştırmaların ürünüdür. Arkada kalan çeyrek yüzyılda, bulunan belgeler ve ulaşılan teorik sonuçlar, zaman zaman özetlenmişti. 1973 yılında TİİKDP Davası *Savunma*'nın ilgili bölümü, Nisan 1987'de *Saçak* dergisinin 39. sayısında toplu olarak yayımladığımız belgeler, Ağustos/Eylül 1987'de *2000'e Doğru*'nun Atatürk ve Kürtler konusundaki yayınları, Ocak 1995'te Cumhurbaşkanı'na sunulan ve Şubat 1995'te *Teori* dergisinin 62. sayısında yayımlanan "Kürt Sorununa Acil Kardeşlik Çözümü" ve ekindeki belgeler, bu yayınlardan bazılarıdır. Bugün daha kapsamlı ve daha sistemli bir çalışmayı, bilim dünyamızın ve aydınlarımızın eleştirisine sunabiliyoruz.

Çalışma boyunca kaynak olarak değerlendirilen belgelerden önemli görülenler, kitabın arkasındaki Belgeler bölümünde toplanmıştır.

Kaynakların künyesi, ilk alıntıda verilmiş, daha sonraki alıntılarda yazar adının anılmasıyla yetinilmiştir. Yazarın birden fazla eserinden yararlanılmışsa, sonraki alıntılarda kitabın başlığındaki ilk sözcük veya sözcükler belirtilmiştir. Kaynaklar kitabın sonunda ayrıca toplu olarak verilmiştir.

Kurtuluş Savaşı dönemine ait alıntılarda, artık anlaşılmayan sözcüklerin yerine günümüz Türkçesindeki karşılıkları yazılmıştır, ancak metinlerin tarihî havasının korunmasına özen gösterilmiştir.

Osmanlıca metinlerin doğru okunmasında Sayın ERCÜMENT HÜSNÜ BAKI ve babam Sayın SADIK PERİNÇEK'in yardımları unutulamaz. Tek tek her harf için gösterdikleri titizliği örnek alıyoruz.

Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı tutanaklarının tam metnini. 1987 yılında, ODTÜ Devrim Tarihi Öğretim Görevlisi Sayın GÜRBÜZ TÜFEKÇİ'den almış ve *2000'e Doğru*'da yayımlamıştık. Eski Türkçe tutanaklardaki Kürt sorununa ilişkin sayfaların fotokopilerini, Belgeler bölümünde yeniden yayımlarken, Sayın GÜRBÜZ TÜFEKÇİ'ye on iki yıllık teşekkür borcumuzu da artık yerine getiriyoruz.

Bu çalışma sırasında çeşitli kaynaklara ulaşılmasını sağlayan Prof. Sina AKŐIN, Nevzat AYKUT, Havva BARAN, Enis BATUR, Ercan DOLAPÇI, Doğan DUYAR, ÖZAY GÖKÇE, Kurtuluş GÜRAN, Rasih Nuri İLERİ, Prof. Ne-

jat Kaymaz, Prof. Yalçın Küçük, Prof. Baskın Oran, Kiraz Perinçek, Zeki Saruhan, Okay Uludokumacı, Hasan Fikret Ulusoydan, Sarper Yiğit ve Bayram Yurtçücek ile İsviçre'den Milletler Cemiyeti tutanak ve dergilerini sağlayan Hasan Karateke ve Adnan Uluçınar arkadaşlarıma yürekten teşekkür ederim.

Kemalist Devrim'in beşinci kitabı *Devrim ve Devlet'i* de yakında sunmak umuduyla.

Haymana, 7 Ağustos 1999

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI TOPRAKLARININ PAYLAŞILMASI SÜRECİ

I. OSMANLI'NIN SÖMÜRGELEŞMESİ

Osmanlı'nın sömürgeleşme süreci için bir başlangıç noktası belirlemek gerekirse, birbiriyle bağlantılı olarak, İngiltere ile Ticaret Sözleşmesi (1838) ve Tanzimat'ın İllâm (1839) en anlamlı tarihlerdir. Dış ticaret çağındaki kapitalist büyük devletler, bu tarihlerde, hammadde kaynaklarını ele geçirmek ve Osmanlı pazarını kendi sanayi ürünlerine açmak için gerekli düzenlemeleri yaptırmışlardı. Böylece filizlenen yerli sanayinin kırılması ve Osmanlı devletinin adım adım büyük devletlerin elçiliklerinden yönlendirilmesi sürecinin kapısı açıldı.

19. yüzyılın sonlarına doğru kapitalizmin emperyalizm aşamasına girmesinden sonra, büyük devletlerin gündemindeki en önemli madde, eski feodal imparatorlukların, bu arada Osmanlı'nın paylaşılmasıdır.

20. yüzyılın başlarında dünyanın iki kampa bölünmesi olgusu iyice berraklaştı. Kendi aralarında üstünlük kavgası içinde olan az sayıda büyük devlet, ezenlerin kampını oluşturdu. Dünyanın sömürgeler ve yarısömürgelerde yaşayan halkları ise, Ezilen Dünya'yı meydana getirdiler. ABD'nin arka bahçesindeki devlet benzeri Latin Amerika ülkelerini bir kenara bırakırsak, o dönemde Ezilen Dünya'da devleti olan üç ülke kalmıştır: Eski imparatorluklar olan Çin, İran ve Osmanlı devleti. Onlar da içine düştükleri ekonomik bağımlılığa paralel olarak hızla siyasal bağımsızlıklarını da yitiriyor: sömürge olmaya gidiyorlardı. Bu ülkeler, birden fazla emperyalistin rekâbeti nedeniyle henüz tek bir büyük devletin tam tekeli altına girmemişlerdi. Ancak süreç bu yöndeydi. Emperyalistler, Türkiye'nin, İran'ın ve Çin'in paylaşılması için hem rekâbet halindeydiler, hem de aralarında anlaşmalar yapıyorlardı.

Birinci Dünya Savaşı'nın birinci gündemi, Osmanlı topraklarının paylaşılmasıydı. İtilaf devletlerini oluşturan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın amacı, ellerindeki sömürgeleri korumak ve Osmanlı devletinin

parçalanmasından en büyük payı koparmaktı. İngiltere ve Fransa'nın gözü, özellikle Arapların yaşadığı petrol bölgelerinde Musul'da ve Kafkaslar'daydı. Rusya'nın beklediği pay, Boğazlar, Galiçya, Ermenistan ve Kürdistan idi. Savaşta Osmanlı'nın müttefiki konumunda olan Almanya'nın amacı, İngiltere ve Fransa'nın sömürgelerini ele geçirmek yanında, Osmanlı üzerinde tam tekel kurmaktı.¹

Mustafa Kemal'in 20 Eylül 1917 günü Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya yolladığı çok önemli raporda da yazdığı gibi, "Büyük müttefik" Almanya, "bizi sömürge şekline sokmak ve memleketimizin bütün kaynaklarını kendi ellerine almak siyasetini" izliyordu.²

Hem savaştığı İtilaf devletlerinin, hem de müttefiki Almanya'nın sömürgeleştirme tehdidi altında olan Osmanlı devleti, anavatan savunması veriyordu. Lenin, savaşın her iki tarafının da yağma ve paylaşım amacıyla olduğunu ve haksız savaş yürüttüğünü saptarken, yerinde olarak Türkiye, İran, Çin ve Arnavutluk'un vatanlarını korumak için *haklı savaş* verdiklerini belirtmişti. Türkiye hem İtilaf devletlerine karşı yürüttüğü savaşta, hem de Almanya'nın sömürgesi haline düşmemek için vereceği savaşta haklıydı.³

Dünya ve bölge ölçeğinde bakıldığında zaman, Kürt meselesi bu tablo içinde anlam ve işlev kazanıyordu. Kemal Mazhar Ahmed ve M. Emin Zeki gibi Kürt yazarlarının da saptadıkları gibi, emperyalist ülkelerin "amaçları İran ve Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük devletleri parçalamaktı. Yoksa, örneğin Kürt ulusunun hakları onlar için kendi çıkarlarının dışında hiçbir önem taşınmazdı."⁴

1 Doğu Perinçek, *Lenin Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları*, Kaynak Yayınları, 3. basım, İstanbul, Temmuz 1992, s.25 vd. 40 vd. 94 vd. Ayrıca bkz. Kemal Mazhar Ahmed, *1. Dünya Savaşı'nda Kürdistan*, çeviren M. Hüseyin, Doz Yayınları, İstanbul, Ekim 1996, s.289 vd. Mazhar Ahmed'in emperyalizm meselesini gören bu kitabı asıl başlığı değiştirilerek, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan ve Ermeni Soykırımı* adıyla ve çok kısaltılarak İsveç'teki Kürdistan Yayınevi tarafından da basılmış, ancak bu basımda kısaltıldığı belirtilmemiş, Çeviren Mustafa Düzgün, Publishing House of Kurdistan, Stockholm, April 1986.

2 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2. s.124.

3 Lenin, "Oportünizm ve İkinci Enternasyonal'in Çöküşü", *Collected Works*, 21, s.430 vd'den aktaran Doğu Perinçek, *Lenin Stalin Mao'nun*, s.99 ve ayrıca bkz. s.26/dipnot.

4 M. Emin Zeki, *Kürdistan Tarihi*, Komal Yayınları, İstanbul 1977, s.163; Kemal Mazhar Ahmed, s.289 vd.

II. OSMANLI TOPRAKLARINI PAYLAŞMA ANLAŞMALARI

Osmanlı'nın sömürgeleştirilmesi sürecinin sonlarına doğru, emperyalistler arasında Osmanlı'nın paylaşılması konusunda birbiri ardı sıra anlaşmalar yapıldığı görülüyor. Bu gizli anlaşmaları tarihin akışı içinde kaydedelim.¹

1. Reval Anlaşması (1908)

İngiltere ile Rusya, 1907 yılında İran'ı üçe bölmeyi, Afganistan ve Tibet'in geleceğini düzenlemeyi amaçlayan bir antlaşmadan sonra, 1908 yılında Reval'de Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması hükmünü de verdiler.

2. İstanbul Anlaşması (4 Mart-10 Nisan 1915)

İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale'ye yüklenmesi üzerine Çarlık Rusyası, Boğazlar üzerindeki iddiasını kaybetme kaygısıyla müttefiklerine başvurdu. Rusya, İngiltere ve Fransa arasında karşılıklı notalar sonucu ortaya bir anlaşma demeti çıktı. Gizli anlaşmaya göre, İngiltere ve Fransa, Boğazları Rusya'ya vermeyi kabul ettiler.

1 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III, kısım 2, 2. basım, TTK Yayınları, Ankara 1983, s. 124 vd; Cemil Bilsel, *Lozan*, 1. basım (İstanbul 1933), I, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998, s. 275 vd; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, 1. 3. basım, İstanbul 1991, s. 151 vd; Ömer Kürkçüoğlu, *Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1978, s. 40 vd; İsmail Beşikçi, *Kürdistan Üzerinde Emperyalist Bölüşüm Mücadelesi 1915-1925*, I, Yurt Kitap-Yayın, İstanbul, Mayıs 1992, s. 106 vd; Kemal Mazhar Ahmed, s. 291; Toyınbee, *Türkiye- Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, çeviren Kasım Yargıcı, İstanbul 1971, s. 89.

3. Londra Anlaşması (26 Nisan 1915)

İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında imzalandı. Böylece Osmanlı'dan pay alanlar arasında İtalya da katılıyordu. Roma'nın 1912 yılında ele geçirdiği On İki Adalar üzerinde tam egemenliği kabul ediliyordu. Ayrıca Antalya ile birlikte Osmanlı devletinin Libya'daki bütün hakları da İtalya'ya veriliyordu. Arabistan, bağımsız Müslüman yönetimlere bırakılacaktı. Asya Türkiye'sinin sınırları, İngiltere ve Fransa'nın çıkarları dikkate alınarak daha sonra belirlenecekti.

4. Sykes-Picot Anlaşması (10-23 Ekim 1916)

İngiltere adına Mark Sykes ve Fransa adına Georges Picot arasında 1915 sonbaharında başlayan gizli görüşmeler, 1916 Mart'ında Rus Dışişleri Bakanı Sazanov'un katılımıyla devam etti. Yapılan bir dizi anlaşmaya, 1916 Ekim'inde son hali verildi. Adana, Suriye ve Mezopotamya'nın Fransa ve İngiltere arasında paylaşılması, Rusya tarafından kabul ediliyordu. Buna karşılık Erzurum, Van, Bitlis vilâyetleri ile Van'ın güneyinde Fırat, Muş ve Siirt vilâyetleri arasında kalan topraklar yanında, Trabzon'un batısında sonradan saptanacak sınıra kadar uzanan Karadeniz kıyısı; Rusya'ya bırakılıyordu. Aladağ, Kayseri, Akdağ, Yıldızdağ, Zara, Eğin ve Harput arasında bulunan topraklar, Fransa'nın payına düşüyordu. Bağdat ile Basra arasında kalan Dicle-Fırat bölgesi (eski Irak, bugünkü Güney Irak) İngiltere'nin oluyordu. Geri kalan topraklarda bir Arap devleti veya federasyonu kurulacaktı.

5. Saint-Jean de Maurienne Anlaşması (19 Nisan 1917)

Sykes-Picot Anlaşması'ndan haberdar olması üzerine, İtalya da sürece katıldı. Anlaşmanın diğer tarafları İngiltere ve Fransa idi. İtalya, Sykes-Picot Anlaşması'yla belirlenen paylaşımı kabul etti, buna karşılık Mersin dışında, Antalya, Konya, Aydın ve İzmir bölgeleri İtalya'ya verildi.

Anlaşma, Rusya'nın onayına bağlanmıştı. Ancak 1917 Ekim Devrimi'yle iktidara gelen Bolşevik hükümeti, Rus Çarlığı'nın gizli anlaşmalarını ve taahhütlerini tanımadığını ilan edince, bu anlaşma geçerlik kazanamadı.

6. Balfour Bildirisi (2 Kasım 1917)

İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour, savaştan sonra, Filistin topraklarında "Ulusal Yahudi Yurdu" kurulacağını üstü kapalı kabul eden bir bildiri açıkladı.

7. 23 Aralık 1917 Anlaşması

Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesi üzerine Rusya paylaşan devletler arasından ayrılınca, İngiltere ve Fransa, yeni bir anlaşma imzaladılar. Nüfuz bölgeleri şöyle paylaşıldı: Besarabya, Ukrayna ve Kırım, Fransa'nın; Kazak toprakları, Ermenistan, Gürcistan ve Kürdistan ise İngiltere'nin oluyordu.²

8. İngiltere'nin Paylaşımdan Vazgeçme Manevrası (Ocak 1918)

İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon 2 Ocak 1918 günlü muhtırasında ve Başbakan Lloyd George 5 Ocak 1918 günlü açıklamasında, "Türkiye'nin paylaşılmasından vazgeçilmiş olduğu" izlenimini verdiler. Lloyd George, Türkiye'yi, başkenti İstanbul'dan ve çoğunlukla Türk olan Anadolu ve Trakya'dan yoksun bırakmak amacıyla savaşmadıklarını söylüyordu.³

İngiltere, bu manevraya girişmek zorundaydı. Çünkü 1917 sonbaharında Rusya emekçileri, Büyük Ekim Devrimi'ni gerçekleştirmiş ve Lenin'in başkanlığında Sovyet hükümetini kurmuşlardı. Rusya'daki

2 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1, Tekin Yayınevi, İstanbul 1977, s.81.

3 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da*, 1, s.2; Selahattin Tansel, 1, s.154

devrimci hükümet. Osmanlı devletinin de içinde bulunduğu İttifak devletlerine derhal ateşkes önerisinde bulunmuş ve barış çağrısı yapmıştı. 22 Aralık 1917 günü Brest-Litovsk Barış görüşmeleri başlamıştı. Bu koşullarda, Lloyd George ve Curzon'un açıklamaları, ufukta gözüken Türkiye-Sovyet dostluğunu bozmaya yönelik bir çıkıştı. Kaldı ki İngiliz yetkililerinin bu ifadeleri, Türklerin çoğunluk olduğu Anadolu ve Trakya toprakları dışındaki alanların paylaşımını reddetmiyordu.

III. SOVYET-RUSYA İLE BREST-LİTOVSK ANTLAŞMASI

Rusya emekçilerinin Bolşevik Partisi önderliğinde gerçekleştirdiği Büyük Ekim Devrimi, savaşın en zor dönemlerinde Türkiye'nin imdadına yetişti. Osmanlı topraklarını paylaşmak için anlaşan üç büyük devletten biri olan Rusya, devrim sayesinde düşman kamptan ayrılıyor ve Türkiye'nin varlık yokluk savaşını destekleyen bir konuma geçiyordu.

Sovyet hükümeti, ilk işlerden biri olarak, gizli diplomasiyi kaldırdı ve 9 Kasım 1917 günü Osmanlı topraklarını paylaşmak için yapılan gizli anlaşmaları dünya kamuoyuna açıkladı.

Sovyet Hükümeti'nin Başkanı Lenin, 20 Kasım 1917 günü kendi imzasıyla yayımladığı "Rusya'nın ve Doğu'nun Bütün Müslüman Emekçilerine" başlıklı bildiriyle, "İstanbul'un Müslüman Türklerin elinde kalmasını" savunuyor ve "Türkiye'nin parçalanmasına ve Ermenistan'ın elinden alınmasına dair anlaşmanın yırtılarak yok edildiğini" bildiriyordu.¹

Stalin, 1917 yılının son günü yayımladığı "Türk Ermenistanı Üzerine" başlıklı bildirisinde, Batılı emperyalistlerin "Türk Ermenistanı"nda oynadıkları oyunları ve Ermenileri kullanmalarını sergiliyordu. Sovyet Hükümeti, Türk Ermenistanı'nın geleceğini özgürce belirlemesini savunuyordu.²

Sovyet Hükümeti, 21 Kasım 1917 günü İttifak devletlerine, yani Almanya, Avusturya-Macaristan, Türkiye ve Bulgaristan'a bütün cep- helerde ateşkes yapılmasını önerdi ve barış çağrısında bulundu. İttifak

1 Bildiri'nin tam metni için bkz. Doğu Perinçek, *Lenin Stalin Mao'nun*, s.139 vd. Ayrıca bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III. kısım 4, s.96.

2 Yazının tam metni için bkz. Doğu Perinçek, *Lenin Stalin Mao'nun*, s.119 vd.

devletleri, doğal olarak bu çağrıyla olumlu cevap verdiler ve Sovyet Rusya ile barış görüşmelerine 22 Aralık 1917 günü Polonya'nın Brest-Litovsk kasabasında başladılar.³

Görüşmeler hızla sonuçlandı ve 3 Mart 1918 günü Brest-Litovsk Barış Antlaşması bağlandı. Sovyet Hükümeti, Çarlık Rusyası'nın savaşta işgal ettiği Osmanlı topraklarından geri çekilmeyi kabul etti. Kars, Ardahan ve Batum Türkiye'ye geri verildi.

İmzaların atıldığı 3 Mart 1918 günü Osmanlı devleti ile Sovyet Rusya arasında ayrıca özel bir antlaşma imzalandı. Osmanlı-Sovyet Antlaşması uyarınca, Rus askerleri 6-8 hafta içinde işgal ettikleri bölgelerden geri çekilecekler ve bu toprakları Osmanlı ordusuna teslim edeceklerdi. Ermeni çeteleri silahsızlandırılacak ve dağıtılacaktı. Kars, Ardahan, Batum bölgeleriyle ilgili sınırlar daha sonra belirlenecekti. 1877-1878 sınırı geçerli olacaktı.⁴

Ekim Devrimi ve arkasından Sovyet Rusya hükümeti ile imzalanan antlaşmaların uygulanması, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmekte olan Türkiye'nin kaderini etkileyecek koşulları yarattı. Türkiye'nin artık Doğu'da güvenilir bir dostu vardı.

3 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III, kısım 4, s.92 vd.

4 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III, kısım 4, s.135 vd

IV. WILSON PRENSİPLERİ

ABD Başkanı Wilson, 14 maddelik prensiplerini 8 Ocak 1918 günü ABD Kongresi'nde açıkladı. Brest-Litovsk Barış görüşmeleri başlatılmaya henüz 17 gün geçmişti. Gerçi Antlaşma, 3 Mart 1918 günü imzalandı; ancak Brest-Litovsk sürecine, Wilson Prensipleri'nden önce değindik. Çünkü Wilson'un açıklamasının nedenleri arasında Ekim Devrimi'nin tuttuğu yer belirleyici önemdedir.

Sovyet Devrimi'yle birlikte, İtilaf devletleri, üç ayağından birini kaybetmişti. Ancak Rusya'nın yerini ABD aldı. ABD, İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşırken, bir yandan emperyalizmin bu kampının çıkarlarıyla birleşiyor, bir yandan da dünyanın paylaşılmasında İngiltere ve Fransa ile rekâbete giriyordu. Wilson Prensipleri'ne damgasını vuran, ABD politikasının bu iki yönlendiricisi olmuştur.

Wilson'un ünlü açıklaması, "Milliyetler Prensibi" diye anılır. Ezilen Dünya'da bile umutla karşılanmıştır. Oysa, Wilson Prensipleri'nin en temel özelliği, Ezilen Dünya'ya cepheden tavır almasıydı.

O günlerin dünyasında (bugün de öyle) Milliyetler Prensibi, sömürgecilerin ve bağımlı ülkelerin emperyalizmden kurtuluş mücadelesine bağlı olarak ele alınmadığı zaman, emperyalizmin "böl ve yönet" politikasından başka bir şeye hizmet edemezdi. Batı'nın emperyalist ülkeleri, ulusal gelişme süreçlerini tamamlamışlardı. Çeşitli kavimleri de yutarak ulus oluşturmuş ve ulusla belirlenen sınırlarını çizmişlerdi. Oysa Ezilen Dünya, henüz bu süreçten geçmemişti. Sömürge ve bağımlı ülkeler, çok sayıda milliyet ve hatta kabile barındırıyordu. Bu koşullarda "ulusların geleceklerini belirleme" hakkı, emperyalizmin tahakkümünden kurtulma meselesinin bir parçası olarak ele alınmadığı ve uygulanmadığı zaman, kaçınılmaz olarak yoksul ülkeler içindeki millî boğazlaşmaların bir aracı haline gelecekti.

Böylece Milliyetler Prensipleri, Ezilen Dünya'nın içine bir parçalama etkeni olarak yerleştirilebilir ve emperyalist hegemonyacılığın siyasî-hukukî aracı olarak kullanılabilir. Nitekim Wilson Prensipleri, tam da bu amaca yarayan bir formüller demetiydi.

Sovyet Devrimi'nin Ezilen Dünya'yı ayağa kaldırmak ve emperyalizmi vurmak için gündeme getirdiği "ulusların geleceklerini belirleme" ilkesi, Wilson tarafından tersyüz edilerek ezilenleri vuracak bir halle getiriliyordu. Emperyalizm kendisini hedef alan bir silahı, Wilson Prensipleri sayesinde Ezilen Dünya'ya doğrultmuş oluyordu. Bu nedenle Wilson'un bu çıkışı, Sovyet Devrimi'nin getirdiği gündeme, emperyalist kamptan yapılan bir müdahale anlamını taşıyordu. Bu misyonu, en genç emperyalistin yüklenmesi de amaca uygundu. ABD'nin Bağımsızlık Savaşı olalı henüz 150 yıl bile geçmemişti. Milliyetler Prensipleri, sicili en temiz emperyalistin dilinde daha ikna edici olmuştur.

Prensipler'in içeriği, bu saptamaları somutlamaktadır.

5. madde, sömürge halkların taleplerinin sömürgeci ülkenin talepleri ile aynı ölçüde göz önünde tutularak çözülmesini öngörüyordu.

3. madde, ekonomik engellerin olabildiğince kaldırılması esasını yineliyordu. Bu madde, dünya sermayesinin serbest dolaşımı önündeki engelleri yıkmayı amaçlıyordu. Böylece, Ezilen Dünya'da ulusal devletin ekonomik temelini oluşturacak ulusal piyasanın korunmasına cepheden karşı çıkılıyordu. Özetle, emperyalizmin hiç vazgeçmeyeceği azami programı olan sömürgeleştirme, uluslararası bir ilke düzeni ne yükseltiliyordu.

14. madde, "İrili ufaklı bütün devletlerin siyasal bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini karşılıklı güvence altına almak için uluslararası bir örgüt kurulmasına" ilişkindi. Bu prensip, ilk bakışta devlet bağımsızlığından yana imiş gibi gözüküyordu. Ne var ki, aslında emperyalizmin dünya ölçeğindeki diktasını, uluslararası bir örgütle pekiştirmeye yönelikti. Nitekim kurulacak olan Milletler Cemiyeti, tam da bu amaca hizmet etti; önüne gelen sorunları emperyalizmin genç çıkarlarını doğrultusunda karara bağladı.

Wilson Prensipleri'nin bazıları ise, zamanın yükselen emperyalisti olan ABD'nin çıkarlarını gözetmekteydi. Tasfiye edilmesi öngörülen

Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorlukları topraklarında kurulacak yeni ulusal devletlere 10. 11. 12 ve 13. maddelerde gösterilen ilgi, bu nedenleydi.

Öte yandan 2. maddedeki "Karasuları dışında savaşta ve barışta denizlere mutlak serbest" ve 12. maddedeki İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ndan serbest geçiş, dünyaya yayılma ihtiyacında olan ABD büyük sermayesinin taleplerini özetliyordu.

"Açık barış antlaşmaları ve açık diploması" ilkesini ifade eden 1. madde ise, paylaşım planını gizli antlaşmalarla bağlamış olan İngiltere, Fransa ve İtalya'ya karşıydı. ABD, paylaşımında söz sahibi olmak için, uluslararası düzlemde destek görececek bir dayanak yaratmaktaydı.¹

Wilson Prensipleri, ilhaksız ve tazminatsız bir barış öngördüğü için. İttifak devletlerinin savaşı bırakmasını kolaylaştırıyordu. Bu açıdan da, ABD'nin içinde yer aldığı İtilaf blokunun hizmetindeydi.

Wilson, 12. prensibini doğrudan doğruya Osmanlı topraklarının paylaşılmasına ayırmıştı:

"Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanacak. Fakat Türk olmayan, Türk boyunduruğu altındaki milliyetlere özerk gelişmeleri için her tür olanak verilecek. Çanakkale Boğazı [Marmara boğazlarının ikisi de kastediliyor] sürekli olarak bütün ulusların gemilerine açık olacak. Ve bu, uluslararası güvence altına alınacak" idi.

Cemil Bilsel, bu maddenin "İngiliz siyasetiyle çeliştiğini" yazmıştır.²

Bu iyimser yorum, Wilson Prensipleri'ni Türkiye'nin birliği amacıyla değerlendirme kaygısıyla Kurtuluş Savaşı'nın başında üretilmişti. Bu gayretin bir adım ötesinde, Amerikan mandası bir çare olarak görülüyordu. İngiltere'nin Türkiye'yi parçalamak istediği koşullarda, Osmanlı topraklarının bütünlüğünü kurtarmak için Amerikan mandası yeğlenmeliydi. Böylece Wilson Prensipleri'nin 12. maddesini uygulama yetkisi, o prensipleri düzenleyen büyük devlete bırakılmış olacaktı.

Oysa Wilson Prensipleri'nin 12. maddesi, *Osmanlı'nın paylaşılması bağlamında* İngiliz siyasetiyle çelişmiyordu. Nitekim İngiliz emperyalizmi de, Türkiye'yi parçalama planını haklı göstermek için, Wilson Prensipleri'ne göndermede bulunmuştur.

1 Wilson Prensipleri için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, III. kısım 4. s.623-637; Cemil Bilsel, I. s.295; İsmail Beşikçi, *Kürdistan*, s.128 vd.

2 Cemil Bilsel, I. s.292.

ABD'nin 12. maddeye ilişkin resmi yorumu, Sevri Antlaşması'ndan daha ağır bir paylaşım planını içeriyordu.³

Wilson, Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarından beri, Türkiye'nin haritadan silinmesi gerektiği görüşündeydi.⁴ ABD Başkanı, her aşamada, Türkiye'nin paylaşılması cephesinin en katı temsilcileri arasında yer aldı. 25 Haziran 1919 günü Paris'te Wilson'un evinde yapılan gizli zirvenin tutanakları, bu gerçeği bütün çıplaklığıyla sergilemektedir. İngiliz Başbakanı Lloyd George, Fransız Başbakanı Clemenceau ile İtalya ve Japonya başdelegelerinin de katıldığı toplantıda, ABD Başkanı'nın, Türkiye'nin parçalanması konusunda öne sürdüğü görüşler şöyledir:

"Başkan Wilson, Türkiye'nin kaybetmesi kararlaştırılmış olan yerlerin şimdiden elinden alınabileceğini (...) ifade etti. (...) Başkan Wilson, bu taksimin Mezopotamya, Suriye ve Ermenistan'ı da içine alacağını söyledi. Müttefikler ve onlarla işbirliği yapan devletler arasında son anlaşma yapılmaya kadar müttefik kuvvetleri buralarda kalacaklardı. (...) Başkan Wilson, Türkiye hakkındaki bu önerisinin, Türkiye'nin esasen kaybedecek olduğu toprakların hepsini kesip ayırmak ve müttefiklerle onlarla işbirliği yapan devletlerin aralarında mutabık kalacakları nezaret ve talimatın bütün şartlarını kabul etmesi için Türkiye'yi zorlamak nedeniyle olduğunu söyledi. Bugünkü kanaatine göre Türkiye üzerinde bir manda idaresi kurmak hatalı olacaktı, fakat devletlerden birinin Türkiye'nin gidişatını sıkıca kontrol etmesi fikrindeydi. (...) Başkan Wilson, Sultan ile hükümetini İstanbul'dan çıkaracak ve böylelikle müttefiklerle onlarla işbirliği yapan devletlere neler verildiğini söyleyebilecek duruma girecekti. (...)

"Mr. Lloyd George, bu meselenin Türklerin İstanbul'u terketmelerini de içine alıp almadığını sordu.

"Başkan Wilson, kendi bildiğine göre buna karar verilmiş olduğunu söyledi. Başkan Avrupa'daki Türk meselesini uzun zaman-

3 L. Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey*, s.79'dan aktaran Doğan Avcioğlu, I. s.306 vd.

4 Harry N. Howard, *The Partition of Turkey*, s.202'den aktaran Doğan Avcioğlu, I. s.303.

dan beri incelemiş ve aradan geçen her sene Türklerin buradan çıkarılması hususundaki fikrini kuvvetlendirmiştir."⁵

Wilson Prensipleri'nin 12. maddesi gereği, Türk devletinin, Anadolu içlerinde dar bir alana hapsedilmesi mümkün görülüyordu. Sevr Antlaşması'nın diğer çözümlerinin hukuki kaynağı da, Wilson'un Milliyetler Prensibi'nde ve özellikle 12. maddede bulunmuştur. "Türk boyunduruğu altındaki milletlerin kendilerini serbestçe geliştirmelerinden" söz eden bu madde, Türkiye'nin parçalanmasını amaçlayanlar için, her yorum ve uygulamaya açıktı. Nitekim Wilson, Sevr Antlaşması'yla kendisine verilen hakemlik görevini emperyalist planlara göre yapacak ve Doğu vilâyetlerini babasının malıymış gibi Ermenistan'a verecekti.⁶ Yine Milliyetler Prensibi'ni savunan Sovyet Rusya ise Doğu vilâyetlerinin Türkiye'ye ait olduğu görüşündeydi. Bu pratik tavırlar, "Prensip" in emperyalist ve emperyalist karşıtı yorumları arasındaki cephleşmeyi somut olarak sergilemektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Millî Hareketin, Wilson Prensipleri'ni, uluslararası alanda, emperyalist amaçlara karşı, Türkiye'nin bağımsızlık ve bütünlüğü için nasıl değerlendirdiğini, Üçüncü Bölüm'de "Ortak Karar" başlığı altında inceleyeceğiz.

5 "Amerika'nın Dış Münasebetlerine Ait Evrak" dizisi içinde *1919 Paris Sulh Konferansı*, c.6, s.666f'de yayımlanan bu belgenin Türkçe tam metni için bkz. Celâl Bayar, *Ben de Yazdım*, 6. İstanbul 1968, s.2034 vd. Ayrıca bkz. s.1887.

6 O sırada Ermenistan sınırlarını belirlemerin ötesinde, ABD'ye Ermenistan'ı manda altına alması da önerilmişti. Amerikan Temsilciler Meclisi, Ermenistan mandasını 62 kabul oyuyla karşı 233 oyla reddetti. Bkz. Cemil Bilsel, 1. s.299.

V. MONDROS ATEŞKESİ

İngiltere ve Fransa, Osmanlı devletini müttefiklerinden ayrı ateşkes-zorlama politikasında başarıya ulaştılar. 29 Eylül 1918 günü Bulgaristan'ın tek başına Vardar Ateşkesi'ni imzalamasının ardından Ahmet İzzet Paşa kabinesi de 30 Ekim 1918 günü Mondros'ta imzaladığı Antlaşma ile İtilaf devletleriyle ateşkes yaptı. Mondros Ateşkesi'nin konumuzla ilgilendiren hükümleri, son iki madde olan 24. ve 25. maddelerde öngörülmüştür.

İtilaf devletlerini temsil eden İngiliz Amiralî Calthorpe, Ateşkes görüşmelerinde 7. maddedeki işgal hakkıyla yetinmeyerek, Doğu Anadolu'nun işgali için özel bir madde eklenmesini sağladı. 24. madde yoluyla vahim bir hüküm getiriliyordu. "Vilâyeti Sitte" diye bilinen Altı Vilâyet, yani Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas, Mondros Ateşkes Antlaşması'nda "Altı Ermeni Vilâyeti" diye anılıyordu.¹ Bura-

1 Yusuf Hikmet Bayur, ilk basımı 1934 yılında *Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti* başlığıyla yayımlanan *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti* başlıklı önemli kitabında, maddeleri özetleyerek veriyor ve 24. maddede "Altı Ermeni vilâyeti" ibaresi yer alıyor (1934 basımı, s.22; 1973 basımı, s.23). Cemil Bilsel, 1933 yılında yayımlanan *Lozan'ın ilk cildinde*, 24. maddeyi özetlerken, "Bir Ermenistan vilâyetinde" diyor (s.203). Salfibi Sonyel madde 24'te geçen ibarenin "Altı Ermeni ilinde" olduğunu, çok sayıda İngiliz ve Türk kaynağına gönderme yaparak vermiş (*Türk Kuruluş Savaşı ve Dış Politika*, I. TTK Yayınları, 3. basım, Ankara, 1995, s.8). Prof. Dr. Mehmet Gönülbol ve arkadaşlarının hazırladığı *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)* adlı ortak çalışmada, 24. madde açıklanırken "Ermenistan vilâyetleri" deniyor (Siyasal Kitabevi, 9. basım, Ankara, 1996, s.5). Genelkurmay ATASE Başkanlığı'nın yayımladığı *Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı* adlı kitapta, 24. madde aktarılırken yalnızca "Vilâyatı Sitte" deniyor (Ankara, 1962, s.41 vd). Prof. Dr. Afet İnan ise, Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal'ın *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler* adlı kitabına yazdığı Önsöz'de, Mondros Ateşkesi'nin 24. maddesini, tırnak içinde "Vilâyatı Sitte'de iş-gar zuhurunda" [iğtişas] olacak] diye maddenin aslını değiştirerek alıntılarını yapmış. Afet İnan'ın Mondros Mütarekesi metnini değiştirdiği görülüyor (Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, basım yeri ve tarihi yok, s.VIII). Belki de daha ilginç, Selahattin Tansel ve Ömer Kürkçüoğlu, Mondros Ateşkes Antlaşması metnini bütünüyle atlamışlar. Bkz. Selahattin Tansel, I. s.1-83; Ömer Kürkçüoğlu, s.43-62.

larda "karışıklık çıkması halinde, adı geçen vilâyetlerin herhangi bir kısmının işgal hakkını İtilaf devletleri muhafaza ederler" hükmü konmuştu.

Aslında bu hüküm, İngiltere'nin Ermenistan'a bitişik ve aynı zamanda Musul'un kuzeyinde kalan nüfuz alanı iddiasının haritasını çiziyordu. Buralar, geniş kesimiyle Büyük Ermenistan topraklarının bir bölümü ve küçük kesimiyle de bağımsız veya özerk Kürdistan toprakları olarak düşünülüyordu. İşbirlikçi Ermeni ve Kürt örgütleri aracılığıyla tertiplenecek karışıklıklar, İngiltere'nin müdahalesi için hukuki dayanak olacaktı. Böylece İngiliz emperyalizminin Doğu illerini işgal hakkı güvence altına alınmıştı.

Mondros Ateşkesi'nin konumuzu ilgilendiren diğer iki hükmü ise, 25. ve 7. maddelerdir.

25. maddeye göre, Müttefikler ile Türkiye arasındaki çarpışmalar 31 Ekim 1918 günü bitiminden itibaren kesilecekti.

7. madde ise, bu hükmün Türkiye açısından bütün yararlarını ortadan kaldırıyordu. Müttefikler, güvenliklerini tehdit altında görünce, sevkelceysî (stratejik olarak) her bir yeri işgal hakkını elde etmişlerdi.²

İngiliz işgal ordusu, bu hükme dayanarak 31 Ekim 1918 tarihinden sonra Musul'a girdi. Böylece Musul da, "fetih hakkının" ürünleri arasında katıldı. Bu konuya ilerde değineceğiz.

² Cemil Bilsel, I, s.202.

VI. PARİS BARIŞ KONFERANSI

Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri, dayatacakları barış şartlarını kararlaştırmak için Paris Konferansı'nı topladılar. İngiltere, Fransa, ABD, İtalya ve Japonya'dan oluşan büyük devletler yanında, özel çıkarları nedeniyle 23 devlet ve savaşta tarafsız kalmış dört devlet daha Konferans'a çağrılıydı. Hepsi 32 devlet oluyordu. İngiliz dominyonlarının bile katıldığı görüşmelere, savaşta yenilenler, bu arada Osmanlı devleti kabul edilmiyordu.¹

Konferans'a yenilen devletlerin kabul edilmeyişi, yeniler açısından son derece mantıklıydı. Çünkü henüz aralarında savaşın ganimetinin paylaşılması konusunda anlaşmaya varmış değillerdi. Paylaşım kavgasını, yenilenlerin önünde yapamazlardı. Önce aralarında anlaşacaklar, sonra bu anlaşmayı imzalamaları için yenilenlerin önüne koyacaklardı.²

Barış Konferansı, 18 Ocak 1919 günü Paris'te açıldı. Büyük devletler Türkiye'nin parçalanması konusunda görüş birliği içindeydiler. 30 Ocak 1919 günü Suriye, Filistin, Arabistan, Mezopotamya ve Ermenistan'ın Osmanlı devletinden ayrılmasına karar verdiler. İngiliz Başbakanı Lloyd George, bu bölgelere "Mezopotamya ve Ermenistan arasında kalan Kürdistan'ı" da ekledi.³

1 Paris Barış Konferansı için bkz. M. Cemil Bilsel, I, s.211 vd; Doğan Avcıoğlu, I, s.310 vd; Ömer Kürkçüoğlu, s.46 vd; İsmail Beşikçi, *Kürdistan*, s.186 vd.

2 Raymond J. Sontag, yenilerin mantığını çok iyi açıklıyor: "Paris'te müttefikler arasında, nasıl bir barış yapılacağı konusunda görüş birliği olmadığı için, yenik devletlerle müzakerelerde bulunmak olanaksızdı. Müzakereye girişmek, yenen devletlerin aralarındaki bölünmeyi yenilenlerin önüne sererdi. Onun için, bu devletlerle görüşmelere girişmeksizin hazırlanan metinler önlerine sürüldü ve imzalamaları bildirildi." (*A Broken World 1919-1939*, Harper-Row Publishers, New York 1971, s.4'ten aktaran Ömer Kürkçüoğlu, s.47, dipnot 2).

3 Harry N. Howard, "Paris-San Remo-Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları", *BTTD*, Ağustos 1970, sayı 35, s.36; Harry N. Howard, *The Pailiton of Turkey*, s.220'den aktaran D. Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, I, s.311; Şeyhîmus Elçi, s.21.

Kürdistan'ın Türkiye'den koparılması tezi, diğer devletler tarafından da benimsendi.⁴ Fransız Berthelot'un önerisine göre, Kürdistan ikiye ayrılacak, bir kısmı Irak'ta İngiliz mandası altına girecek, diğer bölge ise, Fransız-İngiliz gözetimi altında "aşiret federasyonlarından" oluşacaktı. İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon ise, öncelikle Kürt bölgelerinde "sembolik olarak dahi" Türk egemenliğine izin verilmeyeceğini öne sürdükten sonra, Kürdistan sorununun çözümünü Ermenistan sorununa bağlıyordu. Kürtlere tek bir devlet mi, yoksa küçük devletler mi kurmak istediklerinin sorulması gerekiyordu. Ancak henüz bu aşamaya gelinmemişti.⁵

Bütün sorun, Osmanlı devletinin nasıl paylaşılacağı ve özellikle İngiltere ile Fransa'nın paylarının ne olacağı noktasında düğümleniyordu.

Öte yandan bir veya birkaç Kürdistan'ın kurulmasında, Kürt aşiretlerini birleştirme problemi vardı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan "Ortadoğu Sorunu Üzerine Bölümler Arası Konferans"ın tutanaklarından anlaşıldığına göre, "Musul vilâyetinin çevresinde birkaç özerk Kürt devletinin oluşturulması" dahi tartışılmakta ve düşünülmekteydi.⁶

İngiltere'nin Bağdat'taki Sivil Komiseri, Kürdistan'ın bütününi temsil eden bir önderlik bulamamaktan yakınmaktaydı.⁷

Ancak İngiliz politikasının merkezî sorunu, "Güney Kürdistan'ı kendi nüfuz alanı içinde tutmaktı."⁸

Paris Konferansı'nda büyük emperyalist devletler, Osmanlı'nın parçalanmasından pay alacak toplulukların temsilcilerini dinlediler. Rum, Ermeni, Yahudi, Arap, Nasturî ve Kürt temsilcileri, Konferans'a taleplerini bildirdiler.

Konferans'a, "Kürt Millî Delegasyonu Başkanı" sıfatıyla Şerif Paşa kabul edilmişti. Hatta Şerif Paşa'nın başlangıçta Osmanlı delegesi ola-

4 Paul C. Helmreich, *From Paris to Sevres*, Columbus, 1974, s.26-27'den aktaran Şeyhmus Elçi, s.22.

5 *Documentes on British Foreign Policy, First Series*, IV, s.967'den aktaran Şeyhmus Elçi, s.22.

6 Foreign Office 371/5068, Nisan 1920'den aktaran Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*, Doz Yayınları, İstanbul 1992, s.125.

7 Foreign Office, 371/5068, Nisan 1920'den aktaran Ahmet Mesut, s.125.

8 Foreign Office, 371/5068, 23 Mart 1920'den aktaran Ahmet Mesut, s.123.

rak katıldığı dahi ileri sürülmüştür. Cenevre'de toplanan aydınlar böyle bir karar almışlardır.⁹

Ne var ki, Osmanlı hükümeti, Şerif Paşa'yı Paris Konferansı'na delege tayin etmiş değildir. Zaten böyle bir olanak da yoktur. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi, Paris Barış Konferansı'nda savaşın galipleri toplanmaktadır. Paris Konferansı'na bırakalım Osmanlı heyetinin katılmasını, Osmanlı Sadrazamı'nın 23 Haziran 1919 tarihinde yolladığı muhtıra bile kabul edilmemiştir.¹⁰

Şerif Paşa, Konferans'ın açılmasından dört ay geçmeden, Fransız *Matin* gazetesine verdiği demeçte, Osmanlı temsilciliğinden istifa ettiğini ve yalnız Kürtleri temsil edeceğini belirtmiştir.¹¹

Kürdistan Teâlî Cemiyeti, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 3 Şubat 1919 günü bir heyet yollayarak, Şerif Paşa'ya Paris'te kendilerini temsil yetkisi verdiklerini bildirmişlerdir.¹²

Şerif Paşa, 6 Şubat 1919 günü Kürt taleplerini bir muhtırayla Barış Konferansı'na bildirir, Milletler Cemiyeti güvencesi altında bir Kürt devleti kurulmasını ister. Bu Kürt devleti, Diyarbakır, Harput, Bitlis, Musul vilâyetleri ile Urfa sancağını kapsayacak ve Ermenistan'da gitkiçe güçlenen Bolşevikliğe karşı bir set oluşturacaktır.¹³

Şerif Paşa'nın, ayrıca 22 Mart 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'na "Kürt Halkının İstemleri Üzerine" başlıklı bir nota verdiğini Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden öğreniyoruz. Şerif Paşa, Nota'yı "Barış Konferansı Kürt Heyeti Başkanı" sıfatıyla imzalamıştır.¹⁴

Nota'da, "Türkiye Kürdistanı"nın sınırları çiziliyor, tezlerin tarihsel temelleri açıklanıyor, Kürt nüfusun yoğunluğu bölge bölge oranlar ve-

9 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Göltaş, *Kürdistan*, s.158 vd.

10 Ömer Kürkçüoğlu, s.74.

11 *İdamı*, 16 Nisan 1919'dan aktaran Zeki Sarhan, I. s.206; İsmail Göltaş, *Kürdistan*, s.160 ve 312, dipnot 17.

12 M. Kemal Öke, *Musul*, s.47.

13 Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, I. TTK Yayınları, Ankara 1970, s.16; D. Avcıoğlu, I. s.314. İsmail Beşikçi, Kürt heyetinin taleplerini 29 Aralık'ta sunduklarını söylüyor. Bkz. Beşikçi, *Kürdistan*, s.188. Oysa kaynaklar bu girişimin on ay önce gerçekleştiğini gösteriyor.

14 Nota'nın tam metni için bkz. Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, 2. basım. Koral Yayınları, İstanbul, Mayıs 1991, s.163 vd.

rilerek belirtiliyordu. Şerif Paşa, Kürdistan için bağımsızlık talebini Wilson Prensipleri'ne dayandırıyordu. En sonunda Barış Konferansı'ndan, Kürdistan'da Kürtlerin nerelerde çoğunlukta olduğunu anlamak için uluslararası bir komisyon oluşturulmasını ve milliyet prensibine göre sınırları belirlemekle görevlendirilmesini rica ediyordu.¹⁵

Şerif Paşa, Konferans'a bu "nota"yı sunmasından üç ay kadar önce 26 Aralık 1918 günü Cenevre'deki Fransız yetkililere, "Fransız mandası altında özerk bir Kürdistan" istediklerini bildirmiş ve bir de harita vermişti. İstanbul'daki Kürdistan Teâli Cemiyeti Reisi Seyyit Abdülkadir, Fransız Yüksek Komiserliği'ne başvurarak, Şerif Paşa'nın verdiği haritadaki Kuzey sınırlarının yüzde 70'i Kürt olan bir nüfusu dışarda bıraktığını belirtmiş, bir harita da o vererek, "Kuzey sınırlarının bütünlüğü" yanında ekonomik gelişme için Akdeniz'e bir geçiş talep etmiştir.¹⁶

Paris Konferansı'nda üst düzeydeki paylaşım mücadelesinin tarafları, öncelikle İngiltere ve Fransa idi; altta ise, Ermenistan ve Kürdistan'ı temsil ettiği kabul edilenler arasında çelişme yaşıyordu. 26 Şubat 1919 günü Ermeni delegeleri Boğos Nubar ve Avedis Aharonian, Barış Konferansı'na taleplerini açıkladılar.¹⁷

Ermenilerin talepleri, Van, Bitlis, Diyarbekir, Doğu Beyazıt, Muş, Bingöl, Kars, Harput, Sivas, Erzurum, Trabzon vilâyetlerini kapsamının ötesinde Kilikya'ya, yani Adana bölgesine kadar uzanıyordu. Kürtlerin yaşadığı illerin kuzeydeki geniş bölümü, Ermenistan içinde görülmüyordu.¹⁸

Ermeniler, bir yandan da Kürtlerle bir anlaşma zemini arıyorlardı ve bunu başardılar. 20 Kasım 1919 günü, Ermeni Millî Delegasyonu Başkanı Boğos Nubar, Ermenistan Cumhuriyeti Başkan Vekili Dr. H. Ohancıyan ve Kürt Millî Delegasyonu Başkanı Şerif Paşa, Konferans'a Ermenistan ve Kürdistan'ın teşkili konusunda ortak bir muhtıra verdiler. Muhtıra, Bağımsız Ermenistan ve Bağımsız Kürdistan yaratılmasını is-

15 Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.170.

16 Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, *Kürdistan Dosyası*, c.11, s.2 ve s.133'ten aktaran Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.41, 47.

17 Erdal İtler, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, Ankara 1996, s.67, 69'dan aktaran Şeyhnus Elçi, s.24.

18 İsmail Beşikçi, *Kürdistan*, s.186.

tiyör ve büyük devletlerden yardım diliyordu. Kabulması talep edilen Ermenistan ve Kürdistan'ın toprak anlaşmazlıklarını karara bağlaması Konferans'a bırakılıyordu.¹⁹

Şerif Paşa'nın imzaladığı Kürt-Ermeni Ortak Muhturası'nı, İstanbul'daki Kürdistan Teâlî Cemiyeti Başkanı Seyyit Abdülkadir, gazete-ye verdiği bir demeçle, olumlu karşıladığını açıklamış ve Şerif Paşa'yı desteklemiştir.²⁰

Bunun üzerine Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri yoğun bir kampanya yürüttüler. Meclisi Mebusan görüşmelerinde Seyyit Abdülkadir adeta topa tutuldu. Doğu vilâyetleri mebusları, 28 Şubat 1920 günü ortak bir önerge vererek, Kanunu Esası'nın 46. maddesi gereğince Abdülkadir'in Ayan üyeliğinin düşürülmesini istemişlerdir. 46. madde, padişaha ve vatana sadakat yeminini içermektedir.

Seyyit Abdülkadir, Ayan Meclisi'nin 12 Mart 1920 tarihli oturumunda, "adı geçen gazete-ye asla böyle bir beyanat vermediğini" söylemiştir.

Konu, Meclisi Mebusan'ın 15 Mart 1920 günlü toplantısında ele alınmıştır. Ancak anlaşıldığına göre, bir sonuca bağlanmamış ve ertesi gün de Meclis dağıtılmıştır.²¹

19 Ortak Muhtıra'nın tam metni için bkz. Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yıdan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, Med Yayınevi, İstanbul 1992, s.177. Uğur Mumcu'nun kitabında ise, Avni Doğan'ın *Yayımlanmamış Anıları*'nda yer alan metin bulunmaktadır, s.13 vd, s.188. Bu metinde önemli yanlışlar bulunuyor. Asıl metinde büyük devletlerden "ekonomik ve teknik yardım" istendiği halde, "istemiyoruz" deniyor. Öte yandan Muhtıra'nın tarihi, Tanık Zafer Tunaya, Uğur Mumcu ve İsmail Göldaş'ın kitaplarında yanlışlıkla 20 Aralık 1920 ve 20 Kasım 1920 diye geçmektedir. Bkz. Tunaya, II, s.196; Uğur Mumcu, s.13 ve Göldaş, s.157.

20 Seyyit Abdülkadir'in demeci, Meclisi Mebusan'daki önergeye göre şöyledir: "Bilindiği üzere Ermeniler Altı Vilâyetin kendilerine verilmesini istediler. Bunun üzerine biz Kürtler de bu vilâyetlerde çoğunluğu bizim teşkil ettiğimizi söyleyerek, Yüksek Meclis'e başvurduk. Ve tahkik için bir heyet gönderilmesini talep ettik. Boğos Nubar bunu uygun buldu. Bundan başka, Kürtler aleyhinde propaganda yapmamayı vaat etti. (...) Şerif Paşa'ya gelince, kendisi Kürt Cemiyeti'nin delegesidir ve cemiyetin millî niteliği vardır. Şerif Paşa Kürt delegesi olarak hareket edebilir. Biz Kürtlerin oturduğu Altı Vilâyetin özerkliğini istiyoruz." (*Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, İct. 17, 1 Mart 1336 (1920), c.I, s.301-302'den aktaran N. Fahri Taş, s.96). Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Göldaş, *Kürdistan*, s.208 ve 215.

21 Doğu vilâyetleri mebusalarının önergesi ve Seyyit Abdülkadir'in cevabı için bkz. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, İct. 17, 1 Mart 1336 (1920), I, s.301-302 ve *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, İct. 19, 15 Mart 1336 (1920), I, s.201'den aktaran N. Fahri Taş, s.96 vd.

Paris Barış Konferansı'na "Kürt Millî Delegasyonu Başkanı" sıfatıyla katılan ve kabul edilen Şerif Paşa, gerçekten Kürtleri temsil ediyor muydu?

Şerif Paşa'nın İstanbul'da kurulan Kürdistan Teâli Cemiyeti'ni temsil ettiği konusunda bir tartışma yoktur. Cemiyet Başkanı Seyyit Abdülkadir, Şerif Paşa'nın Cemiyet tarafından delege olarak gönderildiğini belirtmektedir. Yine Kadri Cemilpaşazâde ve Ekrem Cemilpaşazâde de bunu doğrulamaktadır.²²

Garo Sasuni, M. Kalman ve Şeyhnus Elçi gibi yazarlar, Şerif Paşa'nın Kürtleri temsil etmediği görüşündedirler. Onlara göre, Şerif Paşa'nın Kürt aydınları veya etkili aşiret reisleri tarafından seçildiği veya tayin edildiği ileri sürülemez. Şerif Paşa, kendi kendisini tayin etmiştir. Bu nedenle Kürt delegasyonunun resmî mahiyeti belirsizdir. Şerif Paşa, Kürtleri değil, Kürdistan Teâli Cemiyeti'ni temsil etmektedir.²³

Büyük devletler için, başlangıçta Kürtlerin gerçek bir temsilcisi-nden çok, kendi "emirlerini" yerine getirecek bir kişinin gerekli olduğu belgelerden anlaşılıyor. Büyük Britanya'nın Akdeniz Donanma Komutanı Amiral Sir. F. de Robeck'in Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazdığı rapor, bu saptamayı doğruluyor: "Ermenilerle Kürtlerin çıkarlarını bağdaştırabiliriz. İstanbul'daki Kürt Kulübü Başkanı Seyyit Abdülkadir ve Paris'teki Kürt delegesi Şerif Paşa emrimizdedir."²⁴

Ancak bir süre sonra, Şerif Paşa'nın Kürt kamuoyunu temsil etmediğini İngilizler de kendi aralarında saptamışlardır. 13 Nisan 1920 günü Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan bir toplantının tutanaklarında, "Şerif Paşa'nın önemli bir otoritesinin olmadığı ve Kürt kamuoyunu temsil edecek biri olarak görülemeyeceği, Şerif Paşa'nın el altından Türklerle paslaştığı ve Kürt özerkliğinin kendisinin kanalıyla düzenlenmesinin mümkün olmadığına da sarih olduğu" belirtilmektedir.²⁵

Şerif Paşa'nın Kürtleri temsil etmediğini, bizzat Kürtlerin büyük tepkisi ortaya koymuştur. Paris Barış Konferansı'na Ermeni heyetiyle

22 Foreign Office, 371/5068. Belge No: 5063, 20 Mayıs 1920'den aktaran Ahmet Mesut, s.136. Kadri ve Ekrem Cemilpaşazâdelerin doğrulamaları için bkz. *aynı eser*, s.53 ve 58.

23 Garo Sasuni, s.176; M. Kalman, *Batı Ermenistan (Kürt İlişkileri) ve Jenosid*, İstanbul 1994, s.185; Şeyhnus Elçi, s.25 vd.

24 Erol Ulubelen, *İngiliz Belgelerinde Türkiye*, 2. basım, İstanbul 1982, s.257.

25 Foreign Office 371/5068'den aktaran Ahmet Mesut, s.125.

ortak muhura vermesi üzerine, İstanbul'dan Doğu vilâyetlerine kadar bütün yurt düzeyinde dalgalar halinde protestolar yükselmiştir.

İstanbul'da Meclisi Mebusan'ın 20 Şubat 1920, 26 Şubat 1920 ve 1 Mart 1920 günlü oturumlarında okunan protesto telgrafları, Erzincan, Siverek, Adıyaman, Kâhta, Silvan, Van, Hakkâri, Hasankale, Urfa ve Derik'in önde gelenleri ve aşiret reisleri tarafından imzalanmıştır.²⁶

Anadolu'daki iktidar merkezi haline gelen Heyeti Temsiliye'ye de, Şerif Paşa'yı lanetleyen telgraflar yollanmıştır. Kürt aşiret reisleri ve ileri gelenlerinin toplu olarak imzaladıkları bu telgraflardan bazıları yayımlanmıştır. Bunların Eruh, Siirt, Garzan, Eleşkirt, Palu, Hısnı Mansur (Adıyaman), Kâhta, Silvan ve Mutki'den çekildikleri görülmektedir.²⁷

Bazı Kürt yazarları, Türk ve Kürtlerin birliğini savunan bu telleri "tipik bir Türk propaganda örneği" diye değerlendiriyor, baskıyla yollandıklarını öne sürüyorlar. Öte yandan telgrafların "Ermeni çelişkinin en çok yaşayan hassas alanlardan" geldiğini saptıyorlar. Bu iki tez, birbiriyle çelişiyor. Telgraflar, Kürtlerin Ermenistan'a bağlanma kaygılarından kaynaklanmaktadır. O nedenle birlik isteği, "Türk baskısıyla" açıklanamaz ve "Türk propagandasının örnekleri" olarak görülemez. Bu telgraflar, o zamanın gerçeğini yansıtmaktadır. Kürt ileri gelenleri ve halkı, büyük çoğunlukla Türklerle birlikte yaşama isteğindedir.

Protestolarda, Şerif Paşa'nın "vatan haini", "din düşmanı", "şüpheli" olduğu öne sürülüyor, Kürtlerin vekili olmadığı belirtiliyor; sözlerinin ve düşüncelerinin değersiz, "boş" ve "aşağılık" olduğu söyleniyor; Boğos Nubar ile birlikte verdiği muhtıranın "tanınmadığı" ilan ediliyor; Şerif Paşa nefretle mahkûm ediliyor.

Yine telgraflarda, Türklerin ve Kürtlerin "birlik ve bütünlükleri" vurgulanıyor; "öz kardeş", "hısım ve akraba" ve "din kardeşi" oldukları, "vatanlarının ve ekonomilerinin bir" olduğu, "13 yüzyıldır birbirlerine bağlandıkları", "hep el ele yaşadıkları", "Osmanlı'yı birlikte do-

26 Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s.85 vd. Aynı telgraflara, *Aydınlık* gazetesindeki yazı dizisinde Aydoğan Büyüköz'den de yer vermiştir. Bkz. "Kurtuluş Savaşı'nda Kürtler", *Aydınlık*, 4 ve 5 Haziran 1979. Yine N. Fahri Taş, telgraf metinlerini Zabıt Ceridelerine gönderme yaparak aktarıyor, s.88 vd. 94 vd. Teller, Şeyhmus Elçi'nin kitabında da bulunuyor, s.28 vd.

27 *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, IV, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s.176, 179, 186, 201, 204, 208, 212, 216; Abdulhalûk M. Çay-Yaşar Kalafat, s.39.

ğurdukları ve oluşturdukları". "millî birlik" halinde buldukları ayrılmalarının imkânsız olduğu ve "sonsuz kadar" da birlikte yaşacakları ifade ediliyor. Buna rağmen yabancı devletler ayırmak için zorlarsa, "seller gibi kan akıtacağız", sonuna kadar savaşacağız deniyor.

Meclisi Mebusan'da yapılan konuşmalarda da, aynı görüşler dile getirilmiştir. Ağrı Mebusu Şefik Bey, Erzurum Mebusu Celâleddin Arif Bey ve Siverek Mebusu Nakibüleşraf Bekir Sıtkı Bey, Doğu vilâyetleri mebusları olarak, Şerif Paşa'yı tanımadıklarını ilan etmişlerdir. Ayan Meclisi'nde ise, Naim ve Eski Dahiliye Nazırı Adil beyler de Türk ve Kürtlerin birliğini savunan, Şerif Paşa'yı mahkûm eden ateşli konuşmalar yapmışlardır.²⁸

Bütün bu yoğun tepkiler, işbirlikçi Kürt hareketi içinde ayrılıklara yol açmıştır. Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nde sarsıntılar ve dağılma eğilimleri başgöstermiştir. En sonunda Bedirhaniler de Şerif Paşa'yı yalnız bırakmışlar ve onların da dahil olduğu bir grup, Şerif Paşa'nın artık Paris'te Cemiyet'i temsil etmediğini ilan etmiştir.²⁹

Anadolu'dan gelen protestolar ile Kürdistan Teâlî Cemiyeti içindeki ayrılıklar birleşince, Şerif Paşa, Nisan 1920'de Paris Konferansı'ndaki Kürt delegeliğinden çekildi. Şerif Paşa, Fransız *Le Matin* gazetesine verdiği 8 Mart 1920 günlü demeçte ise, çekilme gerekçesini şöyle açıklıyordu: "Ermenilerin ve bazı mütteliklerin Kürt ülkelerine göz diktiğini görünce, ırkımın bağımsızlık haklarını savunmayı göze aldım."³⁰

İngilizler de, Şerif Paşa'nın daha çekilmeden önce kendilerine karşı güvensizlik içine girdiğini saptamışlardır. Amiral de Robeck, Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı 27 Şubat 1920 günlü yazıda, Sivas ve kuzeyinde Fransa, Cizre çevresinde İngiltere himayesinde iki Kürdistan planına Kürtlerin tepki gösterdiğini belirtmektedir. Rapora göre, bu plan yüzünden Şerif Paşa Türklere yaklaşmakta ve Seyyit Abdülkadir ise İngiliz himayesinde birleşik bir Kürdistanı yönetmek istemektedir.³¹

28 *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, İkt. 14, 26 Şubat 1336 (1920), I, s.209 vd; *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, İkt. 15, 1 Mart 1336 (1920), I, s.173-174'ten aktaran N. Fahri Taş, s.91-94; Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s.86 vd.

29 Ahmet Mesut, *İngiliz belgelerinden* saptıyor, s.134.

30 Aktaran Zeki Sarhan, II, s.417.

31 Ahmet Mesut, s.115.

Kâzım (Karabekir) Paşa, Erzurum'dan Ankara'ya Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na yolladığı 2 Mayıs 1920 günlü şifrede, Şerif Paşa'nın çekilmesini, "namuslu ve dindar Kürt kardeşlerimizin gösterdikleri vatanperverce nitelikler karşısında bir geri çekilme ve bozgun" olarak değerlendirebilir.³²

Kürdistan Teâli Cemiyeti, Şerif Paşa'nın Paris Konferansı'ndan çekilmesi üzerine, 17 Mayıs 1920 günü Cemiyet Reisi Seyyit Abdülkadir imzasıyla Konferans'a çektiği telde, "Kürt halkının Konferans'ta artık temsil edilmediğini, bu nedenle Konferans'ın Kürtler hakkında alacağı kararların geçersiz olacağını" belirtmiştir.³³

Toplam olarak bakarsak, Paris Barış Konferansı, emperyalist büyük devletler açısından başarısız kalmıştır. Dünya ölçeğinde ele alırsa, yalnız Almanya başta olmak üzere yenilen devletler değil, Konferans'tan istediklerini elde edemeyen İtalya gibi büyük devletler de Konferans sonuçlarını tepkiyle karşılamışlardır. Hatta Konferans'a istediklerini kabul ettirmiş olan İngiltere kamuoyunda bile, Almanya'ya dayatılan aşırı haksızlıklar nedeniyle alınan kararların barış getirmeyeceği düşüncesi gittikçe kuvvetlenmiştir.

Paris Barış Konferansı, galip İtilaf devletleri arasındaki çatlağı büyütüştür. Bu devletlerin dünyadaki itibarını zayıflatmış ve alınan kararları uygulama kudretini zayıflatmıştır.³⁴

32 Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, I, s.703.

33 Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Kürdistan Dosyası, c.12, s.143'ten aktaran Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.86 vd. Hasan Yıldız, aynı yerde, Şerif Paşa'nın çekilme tarihini 5 Mayıs 1920 diye yazmış. Oysa Şerif Paşa, yukarıda belirtildiği üzere, İstanbul gazetelerine 21 Nisan 1920 günü Montre Carlo'dan çektiği telle Konferans'tan çekildiğini açıklamış ve bu demeci 24 Nisan 1920 günlü gazetelerde yayımlanmıştı.

34 Ömer Kürkçüoğlu, s.47.

VII. SAN REMO KONFERANSI

Müttefikler, Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı devletiyle yapacakları barış konusunda öne sürülen görüşleri topladılar. Bu görüşlerin değerlendirilmesinden sonra, konuyu kendilerinin oluşturduğu Barış Yüksek Konseyi gündemine almayı kararlaştırdılar.

Barış Yüksek Konseyi, çalışmalarına 26 Şubat 1920 günü Londra'da başladı. 21 Mart 1920'ye kadar süren toplantılara, "Birinci Londra Konferansı" da denmektedir.

Londra toplantılarında, "Kürdistan" konusu bir karara bağlanmamış, meselenin çözümü San Remo'da yapılması kararlaştırılan toplantıya bırakılmıştı.¹

18-26 Nisan 1920 günleri arasında İngiltere, Fransa ve İtalya heyetlerinin katılımıyla toplanan San Remo Konferansı, Türkiye'ye dayatılacak paylaşım planını hazırladı ve Sevr Antlaşması'na temel oldu.²

San Remo Konferansı'nın 19 Nisan 1920 günlü oturumunda konuşan İngiliz Başbakanı Lloyd George, Kürt sorununun çözümüne ilişkin görüşünü açıklarken, şu noktalara parmak bastı:

– Kürtler aşiretlere bölünmüştür. O nedenle ancak aşiretlerin temsilcileri vardır; bütün Kürtleri temsil eden bir kimse bulunamamıştır.

– Kürdistan, Ermenistan'a komşudur ve geleceği aynı zamanda Süryani ve Keldanî Hıristiyanları ilgilendirmektedir. Ayrıca Güney Kürdistan, Büyük Britanya'nın mandası altına girmesi muhtemel olan Musul ilinin bir bölümünü oluşturmaktadır. Kürdistan, bu nedenlerle Avrupa ülkelerinin ilgi alanı içindedir.

1 Osman Olcay, *Sevr Antlaşmasına Doğru*, SBF Yayınları, Ankara 1981, s.121 vd; Selahattin Tansel, III, s.145.

2 Kaynaklar, San Remo Konferansı'nın 18 Nisan 1920 günü başladığını yazıyor. Cemil Bilsel ise, 19 Nisan 1920 tarihini vermiş. Bkz. I, s.297. Salâhi Sonyel de, *İngiliz Dış Politikası Belgeleri'ne* gönderme yaparak oturumların 19 Nisan günü başladığını belirtiyor. *Documents on British Foreign Policy*, 1/VIII, s.20-143'ten aktaran Sonyel, II, s.74.

– Kürdistan'ı Türkiye'den ayırıp özerklik vermek uygun olacaktır.
– Kürtler, arkalarında büyük devlet olmadan varlıklarını sürdüremeyeceklerini düşünmektedirler. Bu nedenle İngiliz ve Fransız himayesini talep edecekleri kuşkusuzdur. Ancak bu devletler Kürdistan'ı himaye altına almazlarsa, Türkiye'nin himayesini isteyecekleri sanılmaktadır.

– Bir zamanlar düşünüldüğü gibi, Musul'un ikiye ayrılarak, bir bölümünün bağımsız Kürt devletine bağlanması uygulamada mümkün değildir. Kürtler bunu kabul etmeyecektir. Bu durumda, bağımsız Kürdistan kurulursa, Musul vilâyetinin bir kısım halkı, Britanya mandası ile Kürt devleti arasında bir tercihte bulunacaktır.

İngiliz Başbakanı'nın bu görüşleri, Türkiye'yi paylaşmak yanında, Kürtleri parçalama amacının arkasında yatan emperyalist mantığı ortaya koymuştur.

Fransız Dışişleri Bakanı ise, İngiliz isteklerine tavır alarak, sorunun Fransa ile İngiltere hükümetleri arasında çözülebileceğini savunmuştur.³

Osmanlı topraklarını paylaşan üç büyük devletin görüşlerini belirtmelerinden sonra, "Kürdistan sorunu". 5 Sayılı Toplantı Eki'nin kabulüyle çözüme bağlanmıştır. Bu düzenlemenin birinci, ikinci ve üçüncü maddeleri, Sevr Antlaşması'nın 62, 63 ve 64. maddeleri olacaktır. Tekrar etmemek için, bu hükümleri Sevr Antlaşması başlığı altında ele alacağız.⁴

San Remo Konferansı'nın diğer önemli tartışma konusu, Türkiye'ye paylaşım planını dayatmak için silahlı kuvvet kullanma sorunudur.

ABD Başkanı Wilson'un gönderdiği 30 Mart 1920 tarihli telgrafta, "Bütün taraflar için dürüst ve adil" olunması tavsiyesine, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Konferans'ta yazılı bir cevap vermiştir. Türkiye'nin somut paylaşım planını içeren bu cevap, İtalya Başbakanı'nın itirazıyla karşılaşmıştır. İtalyanlar, Türkiye'nin bu şartları kabul etmeyeceğini belirttikten sonra, bu durumda büyük devletlerin askeri kuvvet kullanıp kullanmayacağı konusunu gündeme getirdiler. İtalya Başbakanı,

3 Osman Olcay, s.457; Uğur Mumcu, s.28 vd.; Hasan Yıldız, XX. Yüzyıl, s.71 vd.

4 San Remo Konferansı 5 Sayılı Toplantı Eki için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri*, AÜHF Yayınları, Ankara 1953, s.551 vd.; Osman Olcay, s.467 vd.; Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğunu Paylaşılması*, Ankara 1976, s.54 vd.; yine Yuluğ Tekin Kurat, "Türkiye Topraklarının Paylaşılması Hazırlıkları-Sevr", *BTTD*, sayı 59, Ağustos 1972, s.24. Bu yazının ilk bölümü derginin Temmuz 1972 tarihli 58. sayısında yayımlanmıştır.

Yunanistan'a verilen topraklar nedeniyle silahlı çarpışmaların başlayacağı ve Yunanistan'ın askeri yardım isteyeceğini belirttikten sonra, "Müttefiklerin bu yardımı yapmaya güçleri yetecek mi" diye sormuştur. Fransızlar da bu işin sonu ne olacak kaygısı içine girmişlerdir.⁵

Böylece paylaşma planını, Türkiye'ye silahla kabul ettirme görüşünde olan İngiltere ile İtalya ve Fransa arasında görüş ayrılıkları baş göstermiş ve askeri uzmanların bilgisine başvurulmuştur. Fransız Mareşali Foch, şartları zorla kabul ettirmek için, en az 27 tümene ihtiyaç olduğunu belirtirken, Venizelos Yunanlıların Kemalist orduları 14 tümene yok edebileceği iddiasında bulunmuştur.⁶

San Remo Konferansı, yaptığı düzenlemeyi tebliğ etmek üzere Osmanlı devletinin Barış Konferansı'na çağırılmasını kararlaştırmıştır.

Dikkat edilirse, San Remo'da alınan karar, Osmanlı devleti ile barış şartlarını görüşmek değil, hazırlanan paylaşım planını tebliğ etmektir.

Yukarıda özetlenen Kürt sorununa ilişkin kararlar yanında, San Remo'da sonuca bağlanan Osmanlı topraklarını paylaşma planı ana çizgileriyle şöyledir: Irak ve Filistin'de İngiliz, Suriye'de Fransız mandası öngörülmüyor. Güney Anadolu'da Konya'ya kadar uzanan bir İtalyan nüfuz bölgesi kuruluyor. Adana bölgesi ile Cezirei İbn Ömer'e uzanan Suriye sınırlarına kadar "Batı Kürdistan" bölümlerinde Fransa'nın özel çıkarları kabul ediliyor. İngilizlerin himayesinde bir Kürdistan oluşturuluyor. Altı Vilâyet içinde olmak üzere Doğu Anadolu Ermenistan'a veriliyor. Batı Trakya, Doğu Trakya'nın büyük bölümü ve İzmir, Yunanistan'ın payına ayrılıyor. Boğazlar'ın yönetimi ise, uluslararası bir komisyona bırakılıyor.⁷

San Remo'da alınan Türkiye'yi paylaşma kararı, Paris'e çağırılan Tevfik Paşa başkanlığındaki Osmanlı Heyeti'ne 11 Mayıs 1920 günü bildirildi.

Osmanlı devletine cevap vermesi için bir ay süre verilmişti. Tebliğ edilen metin, küçük değişikliklerle 10 Ağustos 1920 günü Sevr Antlaşması adı altında imza edilecektir.⁸

5 Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1970'ten aktaran Selahattin Tansel, III, s.146 vd.

6 *Türk İstiklâl Harbi*, II, kısım 2, s.180 vd. Selahattin Tansel, III, s.147.

7 Selahattin Tansel, III, s.149.

8 Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin*, s.49.

VIII. SEVR ANTLAŞMASI

Osmanlı Barış Heyeti Başkanı Tevfik Paşa, San Remo'da kararlaştırılan tebligatı alınca, Padişah hükümetine çektiği telgrafta, dayatılan barış koşullarının "İstiklâl ve hatta devlet kavramları ile kesinlikle bağdaştırılmayacağını" belirtmişti.¹

Bu durumda Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın yapabileceği tek iş, her zamanki gibi İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaretti. Paşa, 26 Mayıs 1920 günü Amiral de Robeck'e "Antlaşma bu haliyle imza edilirse, Hükümetin ve Padişahın çok güç durumda kalacağını belirtti ve şartların yumuşatılmasını talep etti".²

Damat Ferit, bir yıl önce de Paris'e giderek, Padişah'ın onayladığı bir muhtırayı Barış Konferansı'na sunmuş ve 17 Haziran 1919 günü konuşmuştu.³ Ancak bu ricalar boşunaydı, silahla dayatılan şartlar, ancak silahla reddedilebilirdi.

Padişah Vahdettin, Osmanlı Hükümeti'nin önüne konan Barış Antlaşmasını görüşmek üzere 22 Temmuz 1920 günü Saltanat Şûrası'nı topladı. Toplantıya sunulan hükümet görüşünde, barış şartlarının reddedilmesi halinde, Anadolu'daki savaşın genişleyeceği ve İtilaf devletlerinin Saltanata ve Osmanlı Hükümeti'ne son vererek idareyi ele alacağı belirtiliyordu. Bu nedenle şartlar kabul edilmeliydi.⁴

Kabul oyları, Padişah'ın daveti üzerine ayağa kalkarak verildi. Bir tek Topçu Feriki Rıza Paşa yerinde oturuyordu. Böylece Osmanlı Hü-

1 Bilsel, I, s.299; Tansel, III, s.168.

2 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, TTK Yayınları, Ankara 1973, II, s.117; Tansel, III, s.168.

3 *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl-1 Kurtuluş Savaşımız (1919-1922)*, s.3 vd; Selahattin Tansel, I, s.259 vd.

4 Tefik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da*, I, s.299 vd.

kümeti. Padişah Vahdettin başkanlığında toplanan Saltanat Şûrası kararıyla 10 Ağustos 1920 günü Sevr Antlaşması'nı imzaladı.⁵

Osmanlı Heyeti'nin imzalamasından sonra Antlaşma'nın Meclis ve Padişah tarafından resmen onaylanmadığı, bazı yazarlarca eskiden beri vurgulanır. Bu onayın gerçekleşmemiş olması, Padişahın ve hükümetinin durumunu kurtarmaz. Çünkü Antlaşma onların kararıyla imzalanmıştır. Kaldı ki, Meclisi Mebusan onay veremezdi. Çünkü İstanbul'un resmen işgali üzerine 18 Mart 1920 günü son toplantısını yapmış ve toplantıların ertelenmesine karar vermişti. Böylece fiilen hayata veda etmişti. Padişah da 11 Nisan 1920 günü verdiği Meclisi dağıtma emriyle, bu fiilî sona, mührü hümayunu basmıştı.⁶ Padişahın onayına gelince, bunun İtilaf devletleri açısından bir değeri yoktu. Emperyalistler, Padişah'tan ve İstanbul hükümetinden Antlaşmayı, Anadolu ile anlaşarak onaylamasını istiyordu.⁷ Bütün mesele, barış şartlarını Kemalist önderliğe kabul ettirmektir. Oysa Ankara'daki devrimci hükümet, Sevr üzerinde görüşmeyi bile reddediyordu.

Osmanlı Hükümeti'ne Sevr'de imzalatılan antlaşmanın şartları, yukarıda belirttiğimiz gibi San Remo'da belirlenmişti. Kürdistan meselesine ilişkin *5 Sayılı Toplantı Eki*'nin üç maddesi Sevr Antlaşması'nda 62-64. maddeler olarak yer almıştı. İfadeleri karmaşık olan bu maddeleri, kolay anlaşılması için unsurlarına ayırıştırarak veriyoruz.

62. madde:

– Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu bölgede yerel özerklik gerçekleştirilecektir.

– Bu bölge, Fırat'ın doğusunda, ilerde saptanacak Ermenistan sınırının güneyinde, Suriye ve Irak/Mezopotamya sınırının kuzeyindedir.

5 Saltanat Şûrası tutanağına göre, "Bütün heyet ayağa kalktı. Yalnız Topçu Feriki Rıza Paşa, ayakta olduğu halde 'çekimsen' olduğunu ifade etti." (Münir Sirel, "Sevr Antlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şûrası Tutanağı", *BTİD*, sayı 4, Ocak 1968, s.21). Tutanak metnine rağmen, Münir Sirel de bir çok yazar gibi, Rıza Paşa'nın çekimsen kalmayıp karşı çıktığı görüşündedir. Tutanağa böyle yazılması, "hiç muhalefet bulunmadığı gayretkeşliği"yle açıklanmıştır (aynı yerde). Tarık Zafer Tunaya, Rıza Paşa'nın ayağa kalkmadığı görüşüne katılırken, aynı sayfanın dipnotunda aksini savunuyor. Bkz. II, s.20 ve dipnot 45.

6 İbnül Emin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, s.2057.

7 Tansel, III, s.186.

– Özerklik statüsünü hazırlamak üzere, barış antlaşmasının yürürlüğe girmesinden başlayarak altı ay içinde bir komisyon kurulacaktır.

– İstanbul'da toplanacak komisyon, İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetlerinin üçer üye atamasıyla oluşturulacaktır.

– Herhangi bir sorunun çözümünde oybirliği sağlanamazsa, konu komisyon üyelerince kendi hükümetlerine götürülecektir.

– Özerklik planı. Süryani-Keldaniler yanında bölgedeki diğer etnik ve dinsel azınlıkların korunması için bütün güvenceleri içerecektir. Bu amaçla İngiliz, Fransız, İtalyan ve Kürt temsilcilerinden oluşan bir komisyon, yerinde incelemelerde bulunacak ve Türkiye sınırının İran ile çakıştığı kesimlerde, Türkiye sınırında yapılması gerekebilecek düzeltmeleri kararlaştırmak üzere bu yerleri ziyaret edecektir.

63. madde:

– Osmanlı hükümeti, 62. madde uyarınca kurulacak her iki komisyonun bildireceği kararlara aynen uymakla ve üç ay içinde uygulamakla yükümlüdür.

64. madde:

– Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra, 62. maddede belirtilen bölgelerdeki Kürtler, bu bölgelerdeki nüfusun çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmak istediklerini kanıtlayarak Milletler Cemiyeti Meclisi'ne başvururlarsa, Meclis'in bu nüfusun bağımsızlığa yeteneği olduğu kanısına varması ve bağımsızlık vermesi için Türkiye'ye tavsiyede bulunması halinde, Türkiye bu tavsiyeyi yerine getirmeyi ve bu bölgeler üzerindeki bütün hak ve unvanlarından vazgeçmeyi şimdiden yükümlenir.

– Bu vazgeçme gerekirse ve gerekeceği zaman, Kürdistan'ın şimdiye kadar Musul vilâyeti sayılan kesiminde oturan Kürtlerin bu bağımsız Kürt devletine kendi istekleriyle katılmalarına, başlıca İtilaf devletleri hiçbir itirazda bulunmayacaklardır.⁸

Görüldüğü gibi, Sevr Antlaşması, kuzeyde Ermenistan, batıda Fırat, güneyde Suriye ve Irak, doğuda İran sınırları içinde, Osmanlı devletine bağlı özerk bir Kürt yönetimi kurulmasını öngörmüştür. Bu

⁸ 62-64. maddeler için bkz. Seha L. Meray-Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler)*, AÜSBF Yayınları, Ankara 1977, s.67 vd.; Cemil Bilsel, I, s.312 vd.

özerk bölge halkı, bir yıl sonra Osmanlı devletinden ayrılarak bağımsız bir devlet haline gelmeyi Milletler Cemiyeti'nden talep edebilecektir. Ancak bölge halkının bağımsız devlet yeteneğine Milletler Cemiyeti'ne hükmeden büyük devletler karar verecektir.

Sevr Antlaşması'nın Ermenistan'a ilişkin düzenlemesi, konumuzu çok yakından ilgilendiriyor. Antlaşma'nın 88-93. maddeleri bu soruna ayrılmıştır.

88. maddeye göre, Türkiye, Ermenistan'ı Müttefik devletler gibi hür ve bağımsız bir ülke olarak tanıdığını açıklamaktadır.

89. madde, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilâyetlerinde Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın belirlenmesini, ABD Başkanı Wilson'un hakemliğine bırakmaktadır. Osmanlı devleti, Ermenistan ve Antlaşma'ya imza atan diğer ülkeler, Ermenistan'ın denize çıkışı ve sınırı yakın askerden arınmış Osmanlı toprakları konusunda Wilson'un saptayacağı bütün hükümleri kabul etmeyi kararlaştırmışlardır.

90. madde ise, emperyalistlerin Büyük Ermenistan projesine son noktayı koymuştur: 89. madde gereğince, sözü geçen vilâyetlerin bütünü'nün veya bir kesiminin Ermenistan'a bırakılması halinde, Osmanlı devleti, terk edeceği topraklar üzerindeki bütün hak ve tasarruflardan karar tarihinden başlayarak vazgeçtiğini açıklamaktadır.⁹

Wilson, Ermenistan sınırlarını belirleme konusunda hakemliği kabul ettiğini daha önce Barış Konferansı'na bildirmişti.¹⁰

ABD Başkanı görevini yaptı ve Tirebolu, Gümüşhane, Erzincan, Muş, Bitlis ve Şitak'ı Ermenistan'ın epeyi içlerinde bırakacak bir sınır çizdi.¹¹

Böylece Sevr Antlaşması'nın 64. maddesine göre, bir yıl sonra Kürtlerin talebiyle bağımsız bir devlete dönüştürülebilecek özerk bölgenin sınırları da belirlenmiş oluyordu. Kuzey sınırı Ermenistan olan bu bölge, Siirt ve Hakkâri vilâyetlerine sıkıştırılmıştı.

Sevr'in diğer hükümlerine burada girmiyoruz. Bu antlaşmayla Osmanlı devletinin paylaşılması sürecinin tamamlandığı biliniyor. Türkiye, böylece, İngiliz, Fransız ve İtalyan emperyalistleri ile Yunanistan

⁹ Cemil Bilsel, I, s.314 vd.

¹⁰ Aynı eser, s.298.

¹¹ Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin*, s.51.

arasında nüfuz bölgelerine ayrılmıştı. Boğazlar'ın yönetimi. emperyalistlerin kuracağı bir komisyona bırakılmıştı. Doğu'da büyük bir Ermenistan kurulmuş, bir yıl içinde bağımsız olabilecek bir özerk Kürt bölgesi belirlenmişti. Sonuç olarak Türkiye'ye "Anadolu'nun dörtte biri ya kalıyor, ya kalmıyordu".¹² Türkiye, ordusu bile olmayan sözde devlet haline getiriliyordu.

Öngörülen topraklardaki Türkiye devleti, çeşitli siyasî, malî, askerî hükümlerle devlet egemenliğinden yoksun bırakılmıştı. Sevr Antlaşması'nın 151. maddesi İtilaf devletlerine her tür müdahale ve işgal için geniş olanaklar tanıdı. Türkiye'de dolaşacak paranın cins ve miktarının belirlenmesi ve devlet bütçesinin yapılması dahi. Fransız, İngiliz, İtalyan delegelerinden oluşan bir komisyona bırakılmıştı. Komisyona katılacak Osmanlı temsilcisinin oy hakkı bile yoktu.

Sevr Antlaşması'nın imzalandığı 10 Ağustos 1920 günü İngiltere, Fransa ve İtalya kendi aralarında ayrıca bir anlaşma yaptılar. Üç Taraflı Anlaşma (Accord Tripartite) diye anılan bu sözleşmenin taslağı da, tıpkı Sevr Antlaşması gibi San Remo'da hazırlanmıştı.¹³ Üç Taraflı Anlaşma, üç büyük devletin etki alanlarını belirliyor, kurdukları Kürdistan üzerindeki denetimlerini düzenliyor ve ekonomik çıkarlarına ilişkin hükümleri içeriyordu.¹⁴

Paris Barış Konferansı kararlarına göre yapılan Sevr Antlaşması, İstanbul hükümeti tarafından imzalanmış, fakat uygulanamamıştır. Türkiye, Paris Barış Konferansı hükümlerini bir kurtuluş savaşıyla geçersiz kılmıştır. Gerçi Arabistan, Filistin, Musul-Kerkük Osmanlı devletinden ayrılmıştır, fakat bu topraklar, Musul-Kerkük dışında, zaten yeni Türkiye devleti projesinde bulunmuyordu. Buna karşılık Misakı Milli sınırları içinde olan Ermenistan ve Kürdistan tasarıları, Türklerin ve Kürtlerin birliği ve ortak mücadelesiyle bozguna uğratılmıştır.

12 Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin*, s.52.

13 Selahattin Tansel, III, s.147.

14 Cemil Bilsel, I, s.322; Sonyel, II, s.78.

İKİNCİ BÖLÜM
KEMALİST ÖNDERLİĞİN HEDEF VE STRATEJİSİ

I. PROGRAM STRATEJİ VE POLİTİKA DÜZLEMLERİ

Kemalist Devrim önderliğinin Kurtuluş Savaşı'nda Kürt sorununa ilişkin çözüm ve uygulamalarını üç düzlemde inceleyebiliriz.

Birincisi, devletin kuruluşuna ilişkin program düzlemidir. Buna anayasal düzlem de diyebiliriz.

İkincisi, strateji düzlemidir.

Sonuncusu ise, politika düzlemidir.

Önce Kurtuluş Savaşı'nın strateji ve politikasını inceleyeceğiz. Daha sonra devletin esas kuruluşu alanına giren düşünce ve pratiğini ele alacağız.

Aslında ilk bakışta program düzlemine öncelik verilmesi gerekir diye düşünülebilir. Çünkü genellikle strateji ve politikayı belirleyen, programdır. Aslında Kurtuluş Savaşı'nda da böyle olmuştur. Kurtuluş Savaşı önderliğinin Kürt sorununa bakış açısını, önerilerine koydukları temel amaç ve program belirlemiştir. Kürt sorununun çözümüne ilişkin program, Mustafa Kemal için bir amaç değil, fakat *bağımsızlık amacına (programına)* ulaşmak için izlenen temel politikalar demetinin bir unsuruydu. Bu nedenle Kürt sorununa ilişkin anayasal düzeydeki ilkeler, aslında program düzleminin bir parçası olmakla birlikte, belirleyen değil, belirlenen konumdaydı. Kürt halkını Türkiye'nin bağımsızlık ve bütünlüğü programına kazanma politikası, Kürt sorununa ilişkin programı (anayasal ilkeler) belirledi.

II. HEDEF: BAĞIMSIZ ULUSAL DEVLET VE CUMHURİYET

1. Sömürgeleşme Sürecine Türkiye'nin Cevabı

20. yüzyıl başlarındaki Türkiye, Ezilen Dünya'da devleti ve bayrağı olan başlıca üç ülkeden biriydi. Bu ülkeler, eski büyük imparatorluklardı: Çin, Türkiye ve İran. Tarihlerinde sömürge konumuna düşmemişlerdi; aksine kıta ve dünya dengelerinde hep önemli ağırlıklar oluşturmuşlardı.

Ne var ki, Ezilen Dünya'nın bu eski imparatorlukları, 19. yüzyılda sömürgeleşme sürecine girmişlerdi. Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın sömürgeler dünyasındaki bu üç bağımsızlık adası, kapitalizmin öncü ülkelerine ekonomik bağımlılık içine, başka deyişle yarısömürge konumuna düşmüşlerdi. Adım adım ellerinde kalan devletlerini de kaybetmek, sömürgeleşmek tehdidiyle karşı karşıya idiler. Bu ülkelerin 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başında yaşadıkları sürecin olumsuz cephesi budur.

Ancak bu sürecin bir de olumlu yüzü vardı. Türkiye, İran ve Çin'in bu sömürgeleşme sürecinden kurtuluş savaşlarıyla çıkmaları kaçınılmazdı. Ezilen Dünya'daki çok milliyetli eski imparatorluklar, emperyalist devletlerin parçalama girişimlerine en sonunda ulusal devletler kurarak yanıt verdiler. Sultanlığın, Şahlığın ve İmparatorluğun enkazından, çağdaş cumhuriyetler çıktı.

Bizim ülkemizde bağımsızlık, ulusal devlet ve cumhuriyet eğilimleri, Jön Türk hareketinde, hatta 1876 yılında I. Meşrutiyet'i yaratan Genç Osmanlıların vatan ve hürriyet dinamiklerinde vardı. Ancak bu millî demokratik devrim programı, Birinci Dünya Savaşı yıkımından sonra, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki devrimci hareketle berraklaştı.

2. Mustafa Kemal'in II. Meşrutiyet Öncesindeki Ulusal Devlet Projesi

Mustafa Kemal, daha Harbiye sıralarından beri, bağımsızlık, ulusal devlet ve cumhuriyet eğilimli devrimci akımın içine girmişti. Henüz genç yaşlarda, bu sürecin, İmparatorluğun esas olarak Türk unsuruna dayanan bir ulusal devlete varacağını görmüştü. Büyük devletlerin paylaşım amaçları ve yükselen ulusal akımlar nedeniyle gidiş bu yöndeydi. İmparatorluğu kurtarmak hayaliyle Türklerin ezilmesine ve daha büyük kayıplara yol açmak yerine, çoğunluğu Türk olan millî sınırlara çekilerek yeni bir Türk devleti kurmak, biricik çözümdü. Ali Fuat (Ceibesoy), Mustafa Kemal'in daha II. Meşrutiyet öncesinde ulusal devlet programına geldiğini anlatır:

"Mustafa Kemal, topçu stajını yapmak üzere Şam'a gitmeden önce Beyrut'ta arkadaş çevresi içinde yaptığı toplantılarda (1906):

'-Dava yıkılmak üzere bulunan bir imparatorluktan, önce bir Türk devleti çıkarmaktır.

'Demişti.' (...)

"Mustafa Kemal 'Millî Misak'ın esaslarını (...) 1907'de tespit etmiştir. (...)

"Mustafa Kemal ilk çare olarak şöyle düşünüyordu: Meşrutiyet, köhneleşmiş ve tutarlılığını kaybetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun gövdesi üzerine değil, aksine Türk çoğunluğunun yaşadığı kısım üzerinde oturtulmak, düşmanlarının, yani büyük devletlerin yapacağı bir tasfiye yerine, ihtilâl idaresi kendi başına bir Türk devleti kurmalıdır. (...)

"Türkler ve Araplar, ayrı ayrı devletlerin sömürgeci haline getirilecek. Türkten başka olan unsurlar, düşman devletlerin tarafını tutacaklar. Şu halde devlet gövdesinin çökmesiyle hasıl olacak enkazın altında ezilip perişan olmak mı, yoksa çoğunluğu Türk olan millî bir sınıra çekilerek burasını mı savunmak daha doğru ve hayırlı olacak? Ben, selameti ikinci fikrin uygulanmasında görüyorum.

"Mustafa Kemal'in bu sözlerinden çıkan mâna şu idi: Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi işi. Türkün aleyhinde olarak düşmanlarımıza bırakılmamalıdır. Bir ihtilâl sonunda işbaşına geleceği anlaşılan meşrutiyetçilerin kuracağı idare, cesur bir kararla tasfiye işini kendisi yapmalıdır.

"Peki, bu tasfiye işini nasıl yapmalıydı? Mustafa Kemal şöyle düşünüyordu:

"Rumeli'de Doğu ve Batı Trakya bizde kalacak. Edirne'nin kuzey hudutları Bulgaristan aleyhine düzeltilecek. Arnavutluk, Avusturya-Macaristan, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan Osmanlı başkanlığında İstanbul'da toplanacak bir konferansta milliyet çoğunluğu prensibine dayanılarak, Osmanlı Rumeli kıtasının Doğu ve Batı Trakya'dan başka kısımları yukarıda adları geçen devletlere bırakılacaktı. Arnavutluk bağımsız olacak, Bosna-Hersek Sırbistan'la Avusturya-Macaristan arasında adilâne bir suretle taksim edilecekti. Anadolu sahillerine yakın adalar yeni Türkiye devletinde kalacak, diğerleri Yunanistan'a verilecekti. Güney hudutlarımız, Hatay, Halep ve Musul vilâyetlerini içine alacak, diğerleri Araplara terk edilecekti. Anadolu'nun doğu ve doğu kuzeyinde bir değişiklik olmayacaktı. Yeni Türkiye içinde kalacak olan Rum, Bulgar ve Sırp azınlıkları dışarıda kalan Türklerle mübadele edilecekti."

"(...)

"-Biliyorum, diyordu. İleriye görmek istemeyenler, İmparatorluktan toprak fedakârlığı yapılmasını hoş karşılamayacaklar, hattâ bizi ihanetle suçlayanlar olacaktır. Biz buna rağmen, görüşlerimizin Meşrutiyet sonrası için bir program haline getirilmesini sağlamalı ve onu gerek Merkezî Umumîde [İttihat Terakki Cemiyeti'nin Genel Merkez Yönetimi] gerekse arkadaşlar arasında şiddetle savunmalıyız."¹

Mustafa Kemal'in ulusal devlet projesini, 1908 Devrimi'nden sonra ideolojik temellerine oturtarak geliştirdiğini, yine Ali Fuat Cebesoy'un

¹ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, s.108, 114 vd.

anlattıklarından öğreniyoruz. Cebesoy, 1913 yılında Sofya'da Askerî Ataşe olan arkadaşından aldığı yazıtı şöyle aktarıyor:

"Memleketin kaybedilmek üzere olan küçük parçasını feda etmeyeceğim diye en büyük parçasını hesapsızlık ve bilgisizlik yüzünden feda eden idarecilerimiz bir de mevki ve şöhret peşindeki hırsızlar yüzünden ne hale geldiğimiz açıktır. (...) Yüzyıllardan beri Hıristiyan tebaasından çıktıklarımız henüz bitmeden, birbirine zıt olan Panislâmizm ve Panturan hayâlleri icat edilerek bunlarla, zaten güç olan durumumuz büsbütün karıştırılmaktadır. Milliyetçilik dünya yüzünde o kadar gelişti ki, emin olabilirsiniz bir millet çoğunluğuna dayanmayan devletlerin dağılması kaçınılmaz görülüyor. (...) büyük bir Arabistan davası çıkmıştır ki, bununla İngiltere, Fransa: Arap çoğunluğu olan yerlerimizi bizden ayırıp kendilerine sömürge yapacaklardır. İçimizde bir de Arap Milliyetçiliği alıp yürümüştür. Bunlardan kültür ve din birliğine inananlar vardır ki, bunların menfaat bakımından büyük devletlerin aleti olacaklarından şüphe edilemez. Buna karşılık çoğunluğu temiz bir Milliyetçilik davası içindedir. Bunlarla görüşüp Arap meselesine bir çözüm noktası bulunabilir.

"Gelecekte hiçbir duygusallığa aldanmadan kesin kararımız, Türk çoğunluğun çizdiği hudut hem dış siyasetimizin hem de savunmamızın temel taşı olmalıdır."²

Mustafa Kemal'in 1908 Devrimi öncesinde bu görüşleri benimsemesi doğaldır. Çünkü zamanın devrimci akımı, daha 19. yüzyıl sonlarında ve özellikle 20. yüzyıl başlarında, ulusal devlet çözümünü savunmaya başlamıştı. Yusuf Akçura, "Üç Tarzı Siyaset" yazısını kaleme aldığı zaman, tarih 1904 yılıydı. Bu yazıda, ulusal devlet çözümü, ülkenin önündeki üç programdan biri olarak belirtiliyordu. Devrimci-Milliyetçi hareket, 19. yüzyıl sonlarından itibaren ülkenin geleceğini etkileyecek bir seçenek olarak belirmişti.

2: Ali Fuat Cebesoy'un, Ayye Sanalp (Cebesoy) tarafından Gürbüz Tüfekçi'ye verilen anıları için bkz. "Misakı Milli", *Kavram*, 1. Ankara, Ocak 1998, s.98. Ali Fuat Cebesoy, Mustafa Kemal'in ileride Misakı Milli diye anılacak olan ulusal sınırları, daha o zaman bugünkü Türkiye sınırlarına yakın bir coğrafya olarak belirlediğini belgesiytle göstermektedir (*Aynı eser*, s.81 vd).

3. Ulusal Devletin Biçimi: Cumhuriyet

Ulusal çözümün devlet biçimi kaçınılmaz olarak Cumhuriyet idi. Nitekim Cumhuriyetçilik, I. Meşrutiyet öncesinde filizlenmişti. Padişahlar, Namık Kemal ve Mithat Paşa'lardan başlayarak Mustafa Kemal'e kadar, devrimci akımm önderlerine hep gizli cumhuriyetçi kuşkusuyla baktılar ve haklıydılar da.

Bağımsızlık, ulusal devlet, cumhuriyet programı: Osmanlı devletini ve sultanlık sistemini ne yapıp yapıp yaşatma seçeneğinin iflas ettiği, daha doğrusu Osmanlı devletinin yıkıldığı koşullarda hayata geçebilirdi. Mustafa Kemal, Osmanlı devletinin yıkıma gittiğini çok önceden görmüş, hatta Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, hükümetin başında bulunan İttihat-Terakki liderlerine yolladığı çok önemli bir raporda, açıkça belirtmişti. 20 Eylül 1917 günü Sina-Filistin cephesinden Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya yazdığı ve bir örneğini de Sadrazam (Başbakan) Talat Paşa'ya gönderdiği raporda, Osmanlı sultanlığının "içerden birdenbire ve hep birden" çökme noktasına geldiğini çekişmeden yazıyordu.³

Bu rapordan bir yıl sonra Osmanlı devleti teslim olmuş ve 30 Ekim 1918 günü Mondros Ateşkese imzalanmıştır. Bu koşullarda, çıkış yolu olarak üç seçenek savunulmaktadır: İngiltere'nin himayesi. Amerikan mandası ve bölgesel kurtuluş çareleri.⁴

Mustafa Kemal, *Büyük Nutuk*'ta bu çözümlerin hiçbirini yerinde bulmadığını belirtir. Çünkü "Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş ve ömrü tamam olmuştur. ● Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştır. Ortada bir avuç Türkün barındığı bir *ata yurdu* kalmıştır. Son mesele, bunun da paylaşılmasını sağlamak için uğraşılmaktan ibaretti. Osmanlı devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükümet, bunların hepsi içeriği kalmamış birtakım anlamsız laflardan ibaretti."⁵

3 Rapor için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2. s.120 vd; Genelkurmay ATASE Başkanlığı Atatürk Arşivi, Klasör: 33, Dosya: 12-16/A, Fihrist: 19-38'den aktaran: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi*, 4. cilt, 2. kısım, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s.106-112.

4 Gazi M. Kemal, *Nutuk-Söylev*, I, s.16.

5 *Aynı eser*, s.18.

Bu tablo, Osmanlı açısından çöküş olmakla birlikte, ulusal devlet ve Cumhuriyet açısından nesnel koşulların oluştuğu anlamına geliyordu:

"Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak!"⁶

Mustafa Kemal, Samsun'a bu programla çıkmıştır. Ancak hedefini, "bir millî sır gibi" vicdanında taşıyarak "adım adım bütün topluma uygulamak mecburiyetinde olduğunu" dokuz yıl sonraki *Nutuk*'ta belirtecektir.⁷

Ancak burada bir komplocu mantığı değil, devrimcinin tarih bilinci vardır. "Beliren millî mücadele, dış istilaya karşı vatanın kurtuluşunu biricik hedef saymaktadır." Bu başarıldıktan sonra "aşama aşama millî irade yönetiminin bütün esasları ve biçimlerinin uygulanması, tabii ve kaçınılmaz bir tarihsel süreçti."⁸

Mustafa Kemal, bu tarihsel akış içinde bulunduğu anın görevini, kesin çizgilerle belirlemiştir. Daha sonra *Nutuk*'taki ifadeyle yapılacak iş şuydu:

"Osmanlı hükümetine, Osmanlı padişahına müslümanların hali-fesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lâzım geliyordu." (9)

Böylece devrimin denklemi kurulmuştur: Millet artı ordu.

Yöntem ise, isyan etmektir.

23 Nisan 1920 günü Ankara'da TBMM'nin toplanmasıyla bu isyan, Osmanlı padişah hükümeti karşısında kendi iktidarını kurmuş ve kurumlaştırmıştır. 23 Nisan 1920, aslında Cumhuriyet'in fiilen kurulduğu gündür. Ankara'daki Meclis ve hükümet, "millî hâkimiyet" ilkesinin yürürlüğe girdiğini ilan ederek ve "millî iradeyi temsil" anlayışıyla ülke yönetimini üstlenmiş ve böylece Cumhuriyet rejiminin uygulamasına başlamıştır. İstanbul merkezli padişah hükümeti ve Ankara merkez-

6 Aynı yerde.

7 Aynı eser, s.22.

8 Aynı eser, s.20 vd.

9 Aynı eser, s.20.

li "millî irade" hükümetinin oluşturduğu ikili iktidar durumu. emperyalizme karşı askeri zaferle son bulmuş ve bu hesaplaşmadan galip çıkan Cumhuriyet olmuştur.¹⁰

En yaşlı üye olarak Meclis'in açılışına başkanlık eden Sinop Milletvekili Şerif Bey, Atatürk'ün kaleme aldığı açılış konuşmasında, Cumhuriyet'in hayata geçtiğini şu cümleyle belirtmiştir:

"...milletimizin içte ve dışta tam bağımsızlığını ele alıp yönetmeye başladığını bütün dünyaya ilan ederek Büyük Millet Meclisi'ni açıyorum."¹¹

4. Nesnel Koşullar, Devrimci Strateji ve Plan

Sürecin bütününe baktığımız zaman, nesnel gerçekliğin ve stratejik planın, devrim önderliğinin kafasında belirmiş olduğunu görürüz. Madde madde sayacak olursak:

- Eski sistemin ve devletin çöktüğü saptaması (Devrimin nesnel koşulları),
- Bu koşullarda tarihsel sürece uyan bir hedef (Bağımsız ulusal devlet ve cumhuriyet),
- O hedefe ulaşmak için aşamalara bölünmüş bir devrimci strateji ve plan,
- Devrimci planın o an'a yüklediği güncel görev.

Devrimin hedef, strateji ve görevlerinin belirlediği bu çerçeve, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'ndaki Kürt politikasını açıklayan anahtar da verir.

10 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasal Kuruluşu" başlıklı uzun yazısında, Cumhuriyet'in fiilen kurulduğu 23 Nisan 1920'den Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Ekim 1923'e kadar ki süreçte yeni rejimin adım adım nasıl kurulduğunu, hem bilim adamı olarak, hem de o süreci TBMM'de memur olarak yaşamış bir gözlemci olarak çok iyi anlatır. Bkz. *Recai Seçkin'e Armağan*, AÜHF Yayınları, Ankara 1974, s.657-712.

11 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.41. Bu konuşmayı Mustafa Kemal'in kaleme aldığı Velidedeoğlu belirtiyor (ayg., s.658). Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı yıllarında, TBMM rejiminin aslında bir cumhuriyet olduğunu üstü kapalı olarak ifade etmiştir. Bir örnek olarak bkz. *Philadelphia* gazetesi habercisine cevapları. *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, I, s.275.

Bu açıdan, Millî Mücadele önderliğinin Kürt sorununa ilişkin çözüm ve politikalarını, arkada kalan Osmanlı döneminin kuruluşuyla veya Kurtuluş Savaşı döneminin gerektirdiği meşru bir "oportünizmle" veya "Kürt reislerini ve halkını aldatmak için ortaya atılmış samimiyetsiz vaatler"le açıklamak, gerçeğe uymuyor.

Bu çözüm ve politikalar, doğrudan doğruya:

- Nesnel koşullarla,
- Bu nesnel koşullar zemininde var olan devrimci durumla,
- Devrimin hedefiyle,
- Devrimin mevzilenme planıyla, başka deyişle devrimin düşmanları, devrimin güçleri ve esas vuruşun yönüyle,
- Ve hatta devrimin stratejik hedefine ulaşmak için izlenmesi gereken yolla bağlantılıdır.

Bu gerçek dikkate alınınca, Kurtuluş Savaşı döneminde, millî kuvvetlerin Kürt sorunu konusunda bazen birbirinden habersiz olarak açıkladıkları çözüm ve politikalar arasındaki tutarlılık şaşırtıcı değildir. İstanbul'da kurulan Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Millîye Cemiyeti, Samsun'a çıkan Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi, Amasya'da buluşan Heyeti Temsiliye önderleri, İstanbul hükümetinin temsilcisi Salih Paşa, İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan ve daha sonra Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi, hep aynı Anayasal ilkeleri ve politikaları savunmuşlardır.

III. STRATEJİ VE POLİTİKALAR

Kurtuluş Savaşı'nın stratejisi ve politikaları, konumuz ekseninde maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

Bir: Emperyalist devletlerin Türkiye üzerindeki emellerini geçersiz kılmak, bunun için esas vuruşu İngiliz emperyalizmine yöneltmek.

İki: İngiltere'nin savaş alanına sürdüğü Yunan işgal kuvvetlerini ve Ermeni devleti girişimini silahla bertaraf etmek.

Üç: Diğer emperyalist devletleri, Fransa, İtalya ve ABD'yi elden geldiği kadar tarafsızlaştırmak ve İngiltere'den ayırmak. Bunun için öncelikle, Fransız emperyalizminin işgal ettiği bölgeleri silah kullanarak kurtarmak.

Dört: Sovyetler'le dostluk yoluyla ve özellikle Kafkaslar'da ortak askerî harekâtlarla, İngiliz işbirlikçisi Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan planlarını çökertmek; böylece *Doğu cephesinde zafere* ulaşmak, güvenilir bir cephe gerisi yaratmak ve Sovyet Rusya ile bağlantının önündeki engelleri kaldırmak.

Beş: İngiliz emperyalizmiyle işbirliği yapan padişah hükümetini etkisiz kılmak, tecrit etmek.

Altı: İngilizlerle ve padişah hükümetiyle işbirliği yapan Türk ve Kürt örgütlenmelerini etkisiz kılmak. İngiltere'nin ve İstanbul yönetiminin millî harekete karşı kışkırtıkları ve yönlendirdikleri Kuvayı İnzibatiye'yi, Türk ve Kürt isyanlarını bastırmak.

Yedi: "Türk ve Kürt tek mil millet" bağımsızlık için birleşirmek, eli silah tutanları savaşa seferber etmek, Kürt halk kitlelerinin, aşiretlerinin, örgütlerinin büyük çoğunluğunu millî mücadele saflarına kazanmak ve aktif olarak savaşa katmak.

Sekiz: Kürt kitlelerini kazanmada, Ermeni devletinin emperyalist ülkelerin desteğiyle Kürtlerin yaşadığı topraklara hâkim olma girişimi-

ni özellikle değerlendirmek: Kürt halkının dikkatini bu tehdit üzerinde yoğunlaştırmak.

Dokuz: Kesin zafer için öncelikle Doğu'da bir dayanak yaratmak.

On: Türk ve Kürt halk kitlelerini aynı siyasal cemiyette (partide) örgütlemek.

On bir: Kilit görev olarak, Anadolu'da bir iktidar odağı yarattıktan sonra padişah hükümetinin otoritesini adım adım ve bölge bölge ortadan kaldırmak. iktidarı tek tek illeri, ilçeleri, ordu birliklerini ele geçirmek yoluyla parça parça kazanmak.

On iki: Ordu'yu, padişah hükümetinin denetiminden kurtarmak ve Anadolu'daki iktidar odağının emrine bağlamak, yerel ve düzensiz millî güçleri tek merkezden kumanda edilen düzenli orduya katmak, özetle devrimin silahlı gücünü inşa etmek.

1. Esas Vuruş İngiliz Emperyalizmine

Kurtuluş Savaşı'nın Türkiye açısından Birinci Dünya Savaşı'nın devamı olduğunu yukarıda saptamıştık. Ekim 1914'ten Ekim 1922'ye kadar, arada bir yıl bile sürmeyen Mondros Ateşkesi'yle başlayan kesintiye bir kenara bırakırsak, sekiz yıllık savaş boyunca, Türkiye'yi paylaşmak isteyen emperyalist devletler arasında İngiltere'nin başdüşman konumunda olduğu görülür.

Savaşın 1914-1917 arasındaki bölümünde, Türkiye, esas olarak İngiliz ve Çarlık emperyalizmine karşı savaşmıştır. Fransızlar, Çanakkale saldırısına katılmakla birlikte, savaşın bütününde, Türkiye cepheleğinde daha geri planda kalmışlardır.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra iktidara gelen Bolşevik hükümeti, Osmanlı devleti ile savaşa son vermiş ve askeri birliklerini tek yanlı bir uygulamayla geri çekmişti. Böylece Türkiye, iki büyük düşmandan biriyle savaştan kurtulmuş ve esas olarak İngiliz emperyalizmiyle karşı karşıya kalmıştı.

Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya arasında paylaşılmış; Yunan işgaline uğramış; Ermenistan devleti askerî güçle kurulmuş; ABD emperyalizmi de bu paylaşımın arkasında olmuştu. Ancak bütün bu düşman cephesi içinde, İngiltere başrolü oynamaya devam etmiştir.

Fransa ve İtalya, işgalde diretmeyecekleri izlenimini vermişler ve bir süre sonra silahlı direnme karşısında geri adımlar atarak sahneyi terk etmişlerdir.

ABD ise, İtilaf emperyalistleriyle birlikte hareket etmek, Ermeni devleti girişimini desteklemek ve Türkiye'yi manda altına almak eğilimleri göstermekle birlikte, işgale askeri güçle katılmamış, geri planda kalmıştır.

İngiltere'ye gelince, sekiz yıllık savaş boyunca işgal güçlerinin hem siyasal planda, hem de askeri açıdan ekseni ve lideri konumunda bulunmuştur. İstanbul'u işgal etmiş, padişahı hükümetini avucunun içine almış, Yunanistan'ı Türkiye'nin üzerine sürmüş ve desteklemiştir. İngiltere, Kafkaslar'da kendine bağlı Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan devletleri tezgâhlayarak Türkiye'nin bölünmesinde Doğu yönünden de başdüşman konumunda olmuş, Türkiye ile en önemli dostu Sovyetler arasına bir kama sokmuştur.

Büyük Ermenistan girişimini fiilen destekleyen, Doğu Vilâyetleri diye anılan altı ili kendi denetimi altına almak isteyen, hep İngiltere'dir. Amaç, Altı Vilâyet'in ötesinde Kafkaslar'daki petrol kaynaklarını ele geçirmektir.¹

Millî Hareket'in esas vuruşu İngiliz emperyalizmine yönelmesinin en önemli nedenlerinden biri ise, İngiltere'nin bağımsız Kürdistan politikasıdır. O koşullarda kukla bir Kürt devleti aracılığıyla Anadolu'yu parçalayabilecek tek kuvvet, İngiltere idi. İngiltere, özellikle 1919 yılı boyunca bu amaçla çeşitli faaliyetlerde bulundu. Ancak Kürt halkının İngiliz emperyalizmine tavır alması karşısında bu politika iflas etti. 1919 sonlarından itibaren İngiltere'nin bağımsız Kürdistan politikasından büyük ölçüde vazgeçmek zorunda kaldığı, İngiliz belgelerinden de anlaşılmaktadır.²

Güney cephesine gelince, İngiliz askeri kuvvetleri, Ateşkes'ten sonra Musul'u işgal ederek, bir nolu düşman olduğunu bu cephede de göstermiştir.

İngiltere, emperyalist kamptaki siyasal ağırlığı yanında, Osmanlı devletinin paylaşılmasında arslan payını kapamış ülkedir. Ayrıca bölge-

1 Ali İhsan Sabis, *Harp Hamalatını*, İstanbul 1951, s.5-7.

2 M. Kemal Öke, *Belgelerle*, s.6.

deki işgal ve nüfuzunu, diğer sömürgeleri Arap dünyası ve Hindistan üzerindeki hâkimiyeti açısından da, stratejik önemde görmektedir.

İngiltere, Türkiye'yi boyunduruk altına almayı, Sovyet Rusya'yı kuşatma, oradaki devrimi boğma yönünden de, dünya ölçeğinde önemli saymaktadır. Mustafa Kemal'e göre, Bolşevikliği yok etmek isteyen İngiltere'nin bu girişimine karşı koyabilecek biricik İslam ülkesi Türkiye devletidir. "Batı emperyalizmi ve kapitalizmin en ziyade taarruz darbelerinin Anadolu üzerine çevrilmiş bulunması", bu nedenledir.³

Bütün bu gerçekler karşısında, o dönemde Kurtuluş Savaşı önderliğinin İngiltere'yi esas düşman olarak görmeleri olağandır. Çünkü Türkiye'yi parçalama planının başında İngiltere bulunmaktaydı. O nedenle İsmet Paşa, "Biz Millî Mücadele sırasında hep İngilizlere hasım durumunda bulunduk" demiştir.⁴

Mustafa Kemal de, Aralov'a başdüşmanın İngiltere olduğunu belirtir.⁵

Mustafa Kemal'in ABD Generali Harbord'a 24 Eylül 1919 günü verdiği muhtıra, baştan sona İngiltere'yi hedef almıştır.⁶

Bununla birlikte Millî Hareket, başdüşmana karşı da zafer ilkesini gözeten, ince ve ihtiyatlı bir politika yürütmüştür. Daha Kurtuluş Savaşı'nı başlarında, yerel Millici Kuvvetlerin İngiltere'nin düşmanlığını kıskırtmamaya özen gösterdiği görülür.⁷ Mustafa Kemal, İngilizleri "tahrik etmeme" siyasetini Meclis gizli oturumunda açıklamıştır.⁸

Bu tutum, Kurtuluş Savaşı'ndaki hesaplaşmanın bir kutbunda İngiltere'nin bulunduğu gerçeğini değiştirmez. Türk politikasını belirleyen, İngiltere'nin yürüttüğü pratiktir. İngiliz emperyalizmi, Türkiye'yi parçalama planında kararlılık gösterdiği zaman, elbette direniş de kararlı olmaktadır. İngiliz politikasındaki duraksama ve yumuşamaları ise, Millî Mücadele önderliği görmek durumundaydı. Millî Hareket açısım-

³ Mustafa Kemal'in Enver Paşa'ya yolladığı 4 Ekim 1920 tarihli mektubu için bkz. Sadi Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Kaynak Yayınları, 4. basım, İstanbul, Mart 1998, s.181.

⁴ Bkz. Avcioğlu, I, s.129.

⁵ Aralov, s.118.

⁶ Tam metin için bkz. *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannamelevi*, IV, s.82 vd.

⁷ Bu konuda bkz. Doğan Avcioğlu, I, s.5-72.

⁸ Atatürk, *Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, derleyen Sadi Borak, Kaynak Yayınları, 3. basım, İstanbul, Ekim 1997, s.15.

dan İngiltere, elbette Türkiye üzerindeki emellerini eylemli olarak devam ettirdiği sürece ve ölçüde düşmandı. Ancak Mustafa Kemal ve arkadaşları, savaşın seyri boyunca, esas olarak İngiliz emperyalizminin güçlerine karşı koyduklarının bilincindeydiler ve politikalarını da buna göre oluşturdular.

Mustafa Kemal, İngilizlerin İstanbul'u işgal ettiği 16 Mart 1920 tarihine kadar açıktan açığa düşmanlıktan sakınıyordu.⁹ Ancak işgalden sonra, Anadolu'daki bütün İngilizlerin yakalanarak İstanbul'a gönderilmesini emretti ve İngiliz görevlileri gözaltına aldırdı.¹⁰ Arkasından, İslam dünyasına seslenen *bir bildiri yayımlayarak, İngilizlere karşı savaşmanın bütün Müslümanların görevi olduğunu bildirdi.*¹¹

Amiral de Robeck, İstanbul'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı 19 Haziran 1920 tarihli raporda Milli Hareketin İngiltere, Fransa ve İtalya'yı hedef alan belgelerine yer veriyor ve esas olarak İngiltere'ye hücum edildiğini yazıyordu.¹²

1921 yılı Nisan ayından sonra İngiltere'nin Anadolu İhtilaline karşı tutumunda görece bir yumuşama başladı. Çünkü Milli Hareket, askerî başarılar kazanıyordu ve Haziran 1920'de İzmit bölgesinde İngiliz kuvvetleriyle savaşa girmekten kaçınmadığını göstermişti. Ali Fuat Paşa (Cebeşoy) komutasındaki Kuvayı Milliye, İzmit'i İngilizlerden almak için silahlı girişimde bulunmuş, İngiliz birlikleriyle çarpışmıştı. İngiliz uçakları ise, Türk birliklerini bombalamıştı. Türk birlikleri, İzmit'in kuzeyini savunan Ermeni çetelerinin direnmesi nedeniyle hedefe ulaşamamıştı.¹³

İngiliz Gizli İstihbaratı'nın ve komutanlarının bu çarpışmadan telaşa kapıldıklarını ve kendilerine güvenmediklerini yolladıkları raporlardan anlıyoruz.¹⁴ 1920 sonlarında Türk-Sovyet işbirliğinin Doğu cephesinde kazandığı zafer, İngiltere'nin Kafkas planlarını çökertmiş ve Batı cephesindeki kararlılığında da zaaf yaratmıştı.

9 Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s.122.

10 E 3248/3/44, FO 371/5046'dan aktaran Ömer Kürkçüoğlu, s.130 vd.

11 Ömer Kürkçüoğlu, s.130.

12 E 7579/344, FO 371/5052'den aktaran Ömer Kürkçüoğlu, s.130.

13 Ali Fuat Cebeşoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s.410-413 ve Doğan Avcıoğlu, I. s.149 vd. Ömer Kürkçüoğlu, s.1, 45 vd.

14 Ayrıntı için bkz. Ömer Kürkçüoğlu, s.145 vd.

Nisan 1921'de ise, İkinci İnönü Savaşı'nın sonuçları ortaya çıktı ve Millî Kuvvetlerin direneceği belli oldu. Bu başarılar, İngiltere'yi tereddüde düşürmüştü, ancak Türkiye'yi parçalamaya amaçından vazgeçirmeye yetmemiştir. Nitekim Sakarya Savaşı'ndan sonra Yunanistan'ı savaşa devam etmesi için yüreklendiren yine İngiltere olmuştur.¹⁵

Kurtuluş Savaşı önderliği, savaş boyunca İngiltere'nin gösterdiği tereddütleri değerlendirmiştir. Bu politika, iki düşman kuvvet arasındaki savaş taktikleri çerçevesindedir. Kaldı ki, savaş sırasında yer yer İngiliz askeri birlikleriyle doğrudan silahlı çatışmalar da olmuştur. Mustafa Kemal, çeşitli emirlerinde İngiliz subay ve askerlerinin tutuklanmasını emretmiş ve İngiliz askerleri birlikleriyle silahlı çatışmayı da göze almıştı.¹⁶

Askeri zaferden sonra Türkiye, gerek Mudanya Ateşkesi'nde, gerekse Lozan'da, Yunanistan'la veya Ermeni temsilcileriyle değil, İngiliz emperyalizmiyle cephe cepheyedir. İngiliz emperyalizmine karşı savaş, bu kez siyasal düzlemde Lozan Barış Konferansı'nda ve Musul anlaşmazlığında devam etmiştir.

Türkiye'nin parçalanmasından pay almaya çalışan güçler ise, İngiliz emperyalizmiyle işbirliği yaparak başarı kazanacaklarının farkındadırlar.

Lozan tutanakları, baştan sona bu gerçeği yansıtır.¹⁷ Milletler Cemiyeti Komisyonu çalışmaları da, bütünüyle Türk tezi ile İngiliz tezi arasındaki çarpışmayı çözmek üzerinde yoğunlaşmıştır.¹⁸

15 Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin*, s.103.

16 Karabekir, Mustafa Kemal'in tutuklayın emrini yumuşatarak uyguluyor. *Nutuk/Söylev*, III, Belge 68, s.1318. Yine bkz. Ömer Kürkçüoğlu, s.130 vd.

17 Lozan Konferansı için bkz. *Lozan Barış Konferansı*, çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ekim 1993. Komünist Enternasyonal organları da, Lozan'daki saflaşmada, başta İngiltere olmak üzere emperyalistlerin bir tarafta, Türkiye'nin karşı tarafta yer aldığını saptılar. Aralarında çıkar anlaşmazlığı olan emperyalistler, Türkiye'ye karşı işbirliği halindedir (*Komintern Belgelerinde Türkiye-1 Kurtuluş Savaşı ve Lozan*, [derleyen Doğu Perinçek] yeniden düzenlenmiş 3. basım, İstanbul, Kasım 1993, s.158 vd, 171).

18 Milletler Cemiyeti tarafından 30 Eylül 1924 tarihinde oluşturulan komisyonun hazırladığı raporun her sayfası, Türk-İngiliz tezleri arasındaki cepheleşmeyi yansıtır. Komisyon, bu tezleri "iki uç" olarak nitelemektedir (s.15). Bkz. *Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı. Milletler Cemiyeti tarafından 30 Eylül 1924 tarihinde oluşturulan komisyon raporu*, Med Yayınları, 2. basım, İstanbul, Eylül 1991.

Bütün bu gerçeklere rağmen, bazı araştırmacı ve yazarlar, Kurtuluş Savaşı'nın İngiliz emperyalizmine karşı değil, yalnızca Yunanlara ve Ermenilere karşı verildiğini, hatta Mustafa Kemal'in İngiliz ve Fransız emperyalistleriyle işbirliği yaparak Kürtleri hedef aldığını ileri sürmüşlerdir.

Bu görüşleri, 1960'lı yıllarda İslamcılarla ortak cephe kurma anlayışıyla bağlantılı olarak Profesör İdris Küçükömer ortaya atmıştı.¹⁹ Teorisini, sınıfları bir kenara atarak, "Sivil toplum-resmî toplum" karşıtlığı üzerine kuran İdris Küçükömer'in bu tezlerine, İslamcı akım yanında, Batı işbirlikçisi Kürt milliyetçileri de sahip çıkmıştır. Özellikle İsmail Beşikçi, görüşlerini bu zeminde inşa etmiştir.²⁰

Türkiye, başta İngiltere olmak üzere emperyalizme karşı sekiz yıl savaşmıştır. Yunanistan'ın Türkiye üzerine sürülmesine, 1919 yılı başında San Remo Konferansı'nda karar veren de onlardır.²¹ Bu gerçeğe uygun olarak, Anadolu iktidarının başındaki Heyeti Temsiliye tarafından yapılan Millî Mücadele Planı'nda, Yunan orduları bir "öncü kuvvet" olarak değerlendirilmiştir.²² Ermenileri Türkiye'ye karşı kıskırtan da, İngiliz emperyalizmidir. Türkiye'nin İngiltere ile savaşı, zaferden sonra siyaset düzleminde, barış konferanslarında devam etmiştir.

Ortada karışık bir problem yoktur, kendisini savaşlarda gösteren bir düşmanlık, karşıt mevzilenme söz konusudur. Gizlisi saklısı olmayan bu açık olguyu, birtakım alıntılarla, gerçeklere dayanmayan akıl yürütmelerle tersine çevirmek, bilimsellik çerçevesi içinde görülebilecek bir faaliyet olmuyor.

İdris Küçükömer ve İsmail Beşikçi gibi yazarlar, olguları reddettikleri gibi, bütün dünyanın, bütün tarafların ve birbirine zıt akımların ortak değerlendirmesine de kafa tutmuşlardır.

19 İdris Küçükömer, *Düzenin Yahancılığması*, Ant Yayınları, İstanbul, Nisan 1969. Küçükömer, Kurtuluş Savaşı'mızın "antiemperyalist bir savaş değil, Yunanlılara karşı bir savaştır" diye özetlediği tezini, gazete yazılıyla da bir kampanya halinde açıklamıştır. Bkz. *Milliyet*, 28 Ekim ve 4 Kasım 1973.

20 İsmail Beşikçi, *Kürdistan*. Bu kitap yukarıdaki tezle bağlantılı olarak, Kürdistan'ın İngiltere, Fransa ve Kemalist yönetim arasında paylaşıldığını iddia etmektedir.

21 Salâhi R. Sonyel, II, s.86.

22 Muzaffer Erendil, *Çok Yönlü Lider Atatürk*, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1986, s.303.

İngiliz emperyalizmi ile Türkiye arasındaki cepheleşme ve savaş, İngiliz resmî kaynakları, Türkiye resmî kaynakları, Fransa ve ABD resmî kaynakları, Sovyetler Birliği ve Komünist Enternasyonal kaynakları, Lenin, Stalin, Mao gibi o dönemin büyük devrimci önderleri ve hatıta Mustafa Kemal'e düşman olan çeşitli Kürt örgütleri ve yazarları tarafından görüş birliği halinde kabul edilmiştir.²³

Kurtuluş Savaşı zafere ulaştığı zaman, bunun İngiltere'ye karşı bir galibiyet olduğunu herkes görmüş ve açıklamıştır. Örneğin Komünist Enternasyonal organları, şu saptamada bulunmuşlardır:

"Bu köylü ülkesinin [Türkiye'nin] devrimci hareketi, dünyanın hâkimi olan İngiltere'yi geri çekilmeye mecbur etti."²⁴

2. Yunan İşgalini ve "Büyük Ermenistan" Girişimini Silahla Bertaraf Etmek

Kurtuluş Savaşı üç cephede verildi. Güneyde Fransa'ya ve Ermenilere, doğuda Ermenistan ordusuna ve batıda Yunan ordusuna karşı.

İngiliz emperyalizmi, Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye üzerine gerek Çanakkale cephesinde, gerekse Güney cephesinde, büyük ölçüde kendi askeri birliklerini sürmüştü. İngiliz askeri gücü içinde sömürge askerlerinin önemli oranda yer aldığı da bilinmektedir. Mondros Ateşkesi'nden sonra 16 Mart 1920 günü İstanbul'u işgal eden İtilaf kuvvetleri içinde esas ağırlık İngilizlerindir. Ayrıca Anadolu'nun çeşitli bölgelerine İngiliz işgal birlikleri çıkmıştı. Ancak savaşta yorgun düşen İngiltere, Türkiye'yi parçalama planını uygulamak için, Yunan ve Ermeni ordularını ateşe sürdü. Onlara verilen görev, Birinci Dünya Savaşı'nda Anzak birliklerine verilen görev gibiydi; arkalarında İngiltere vardı.

23 Komünist Enternasyonal'in Kurtuluş Savaşı değerlendirmesi için bkz. *Komintern Belgelerinde Türkiye-1 Kurtuluş Savaşı ve Lozan*. Bilimsel sosyalizmin önde gelen teorisyenlerinin Kurtuluş Savaşımız hakkındaki görüşleri için bkz. Doğu Perinçek, *Lenin Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları*.

Koçgiri isyanını hazırlayanlardan Nuri Dersimi, hatıralarında, Bolşeviklerin Türk Devrimi'ni desteklemesini, İngilizlere karşı olmasıyla açıklar. Bkz. M. Nuri Dersimi, *Dersim ve Kürt Millî Mücadelesine Dair Hatıratım*. Öz-Ge Yayınları, geliştirilmiş yeni basım. Ankara 1922, s.102.

24 *Komintern Belgelerinde Türkiye-1 Kurtuluş Savaşı ve Lozan*, Kaynak Yayınları, yeniden düzenlenmiş 3. basım, s.167.

Bu durumda, Türkiye'nin paylaşılması girişimini boşa çıkarmak için, yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye topraklarından silaha çıkartılması gerekiyordu.

Bolşeviklerle askeri işbirliği yapılarak Ermenistan Cumhuriyeti'nin yenilgiye uğratılmasından sonra 2 Aralık 1920'de Gümrü Barış Antlaşması imzalandı ve Türkiye 1921 yılına Doğu cephesinde savaşı kazanmış olarak girdi.²⁵

3. Fransa, İtalya ve ABD'yi İngiltere'den Ayırmak

Kemalist önderlik, emperyalist kampta esas vuruşu İngiltere'ye yöneltirken, Fransa, İtalya ve ABD'yi olabildiğince tarafsızlaştırma ve İngiltere'den ayırma politikası izledi. Bu yönde gösterilecek çabaların sonuç vereceğini beklemek, hâyâl değildi. Bu politika Fransa ve İtalya açısından gerçeklik zeminine dayanıyordu. İngiltere ile diğer büyük devletler arasında önemli çıkar çatışmaları vardı. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı bezginlik, Kemalist önderlik tarafından değerlendiriliyordu. Mustafa Kemal, daha Samsun'a çıkmadan önce, İstanbul'dayken, büyük devletler arasındaki çelişmelerin Milli Hareketin başarı olanaklarını güçlendirdiğini görmüş ve bunu diğer komutanları Milli Mücadeleye ikna çabalarında önemli bir kanıt olarak öne sürmüştü. Mustafa Kemal, günün durumunu şöyle değerlendiriyordu:

"Müttefikler arasındaki asıl anlaşmazlık, asıl menfaat rekâbeti ve ölünün mirasını paylaşma kavgası bundan sonra başlayacaktır. Her geçen gün Müttefiklerin kuvveti zaafa uğramaktadır. Terhisler dolayısıyla orduları günden güne küçülüyor. İngilizlerle Fransızlar arasındaki (...) eski rekâbet bıraktıkları noktadan yeniden başlayacaktır. Başlamıştır bile. İtalyanların başı deritte. Onlar da iç kargaşalık arifesinde. Bu yüzden ilhak etmek istedikleri topraklardan bile çekilecektir. Netice şu ki, Anadolu'da başlayacak bir millî direnmeye hiçbir müdahale edecek durumda değildir." ²⁶

25 Doğu cephesi ve Ermenistan harekâtı konusunda bkz. *Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)*, III. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara 1965.

26 Sadi Borak, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çatışmaları (1899-16 Mayıs 1919)*, Kaynak Yayınları, 2. basım, s.206.

Fransa Sivaseti

Milli Hareket bu gerçeğlerden hareketle, İtilaf devletlerini bölerek ayrı ayrı antlaşma yapma siyaseti izledi. Ancak bu siyasetin temel bir şartı vardı: İşgal kuvvetlerine, Fransa dahil, silahla direnmek ve üstünlük sağlamak.

Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nın başarısını küçültmek isteyen yazarlar, Fransa ve İtalya'nın kendiliklerinden Kemalist hareketle uzlaşan bir noktaya geldiklerini öne sürüyorlar. Oysa onları oraya getiren, silahlı mücadelenin başarıları olmuştur. Bu başarı, öncelikle Güney cephesinde Fransa'ya karşı kazanılmıştır. İkincisi, Batı cephesindeki Sakarya zaferi. Fransa ve İtalya'nın Millî Harekete bakış açısını değiştirmiştir. Herkes görmüştür ki, Türkiye sonuna kadar savaşıacaktır. Hesaplar da buna göre yapılmaya başlanmıştır. Emperyalistler arasındaki çıkar ayrılıklarını su yüzüne çıkaran ve her birini ayrı ayrı antlaşmaya zorlayan, silahlı mücadelede direnmek olmuştur.

İtilaf devletleri, Osmanlı'yı paylaşma sürecinin her aşamasında etki alanları için rekâbet halindeydiler. Ancak bu çelişmeler, savaşın sona ermesinden sonra iyice su yüzüne çıktı ve 1920 Baharı'ndaki San Remo Konferansı'nda belirginleşti. İngiltere'nin Musul'da kendi himayesinde bir Kürdistan emirliği kurma çabalarını, Fransa kendi çıkarlarına aykırı görüyor ve elbette hoş karşılamıyordu.²⁷ Öte yandan Almanya'nın ve Ren bölgesinin geleceği sorunu da, Fransa ile İngiltere'yi birbirinden ayırıyordu.

Ayrılık, pratikte Türkiye'ye karşı kuvvet kullanma noktasında baş gösterdi. İngiltere, antlaşma şartlarının Türkiye'ye kabul ettirilmesi için, Yunan ordusunu Anadolu'ya sürmüştü. Fransa ve İtalya ise, San Remo Konferansı'nda bu politikanın başarısından kuşku duyduklarını ortaya koydular.

Kemalist önderliğin Fransa'yı ayrı bir antlaşmaya zorlama süreci, elbette inişli çıkışlı olmuştur. Mustafa Kemal, 1919 Eylül'ünde daha Sivas Kongresi aşamasında Fransa'yı İngiltere'den ayıran bir politika izlemeye başlamıştı. Ne var ki, Kasım 1919'da Fransa'nın İngiltere'nin

27 Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.41, 44, 52 vd, 75.

boşalttığı Kilikya bölgesini işgal etmesi, silahlı mücadele seçeneğini öne çıkarttı. Millî Hareket, 1920 yılı Şubat ayında Kilikya cephesinde, Fransız silahlı kuvvetlerine ve onların silahlandığı Ermeni birliklerine karşı hesaba katılması gereken bir direnme gösterdi. Kemalist önderlik, Fransa ile resmi görüşme için Kilikya'nın boşaltılmasını şart koşuyordu. İstanbul'daki padişah hükümeti ise, Kilikya'daki direnişi kaygıyla karşılıyor ve bu yüzden İtilaf devletlerince İstanbul'un dışına atılmaktan korkuyordu. Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşa, 19 Şubat 1920 günü Mustafa Kemal'den İtilaf devletlerinin şikâyetlerine yol açan hareketlere girişmemesini rica ediyordu.²⁸

Buna rağmen, Kemalist önderlik, Kilikya cephesine güç yığıdı ve Mersin, Tarsus, İslahiye, Maraş, Antep ve Urfa'da çete savaşları düzenledi. Kilikya cephesinde 60-70 bin asker beslemek, Fransa için ağır yüklerle ve kayıplara mal oluyordu. Önemlidir. Millî Hareket, Kurtuluş Savaşında İngiliz silahlı güçleriyle İzmit çarpışmaları dışında doğrudan savaşa girmemekle birlikte, tarafsızlaştırmaya çalıştığı Fransız silahlı kuvvetleriyle Güney cephesinde zorlu ve kanlı savaşlar vermiştir. Fransa, barış masasına, askeri zaferle oturmak için giriştiği saldırılarda amacına ulaşamadı ve Millî Hareketle başa çıkamayacağını saptadı. Fransız Senatörü Franklin-Bouillion, İngiliz yetkilisi Childs'a, Fransa'nın Kilikya'daki fedakârlığını şöyle özetlemişti: Yılda 500 milyon frank ve 5 bin Fransız mezarı.²⁹

Bu arada Fransa'nın 1921 yılı ortalarına doğru Ren bölgesinin geleceği konusunda İngiltere ile anlaşmazlığı derinleşmeye başlamıştı. Türkiye'nin Sovyet Rusya ile daha çok yakınlaşması da Paris'i kaygılandırmaktaydı. Buna rağmen, Fransa, Kemalist yönetimle barış antlaşması yapmak için, Türkiye'nin Batı cephesindeki başarılarını beklemiştir. Sakarya zaferi, yalnız Batı cephesinde kaderi değiştirmekle kalmamış, Güney cephesindeki barış için de belirleyici olmuştur. Sakarya zaferine kadar, Fransa, İzmir'i Yunanistan'a verme ve Anadolu'yu parçalama pratiğinde İngilizlere ayak uydurmuştu; ancak Millî Mücadele-

28 Sonyel, I, s.200 vd.

29 İngiliz Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, FO/7854/E 1179/27.1.1922'den aktaran Sonyel, II, s.198, dipnot 278.

nin zafer işaretleri vermesinden sonradır ki, İngiltere'den ayrı bir antlaşma yapmaya karar verdi. Böylece 20 Ekim 1921 günü Fransa ile Ankara Anlaşması (İtilafname) imzalanmıştır.

Ankara Anlaşması, Kemalist önderliğin, İtilaf devletlerini bölerek tek tek antlaşmaya zorlama politikasının ilk başarısıdır. Bu sayede Batı cephesine daha büyük kuvvet yığma olanağı doğmuş ve İngiltere ile Yunanistan'a karşı moral üstünlük sağlanmıştır.³⁰

İtalya Siyaseti

İtalya, Osmanlı devletinin paylaşılmasında aslan payını İngiltere'nin almasını ve büyük bir Yunanistan kurulmasını kendi çıkarlarına uygun bulmuyordu. Ancak başlangıçta Fransa gibi İtalya için de Sevr Antlaşması temeldi. Olsa olsa İtalya'ya sağlanacak ekonomik ayrıcalıklar karşılığında, bazı ödünler verilebilirdi.

İtalya, Yunan ordularının Anadolu'ya sürülmesine başından itibaren olumsuz tavır aldı. Hatta savaşın gelişme sürecinde, Türkiye'nin direnmesine yardımları oldu. Bu yardımlar, İtilaf devletleri kampından bazı gizli bilgileri ulaştırmaktan, 1920 yılı başlarında Antalya ve diğer limanlardan Anadolu'ya silah çıkarmaya kadar vardı.

Kemalist önderlik, İtalya'dan Fransa gibi ayrı bir barış antlaşması imzalamasını istiyordu. Ne var ki, İngiltere'nin Fransa'ya gösterdiği tepki, aynı adımı İtalya'nın da atmasını önledi. İtalya, 1922 yılı Mayıs ayında Ankara'daki devrimci hükümetle değil, fakat padişah hükümetiyle bir barış antlaşması yaptı ve Menderes vâdisindeki silahlı kuvvetlerini boşaltarak bu bölgenin Yunan ordusunun eline geçmesine neden oldu. Bütün bunlara rağmen, toplam olarak bakıldığı zaman, Kemalist yönetimin İtalya'yı İngiltere'den ayırma ve en azından tarafsızlaştırma politikası başarılı olmuştur.³¹

30 Kemalist önderliğin Fransa politikası için bkz. *Nımkı/Söylev*, II, s.828 vd; Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin*, s.73 vd, 90 vd; Cemil Bilsel, I, s.285 vd, 388 vd, 400; Salâhi Sonyel, I, s.195 vd, II, s.69 vd, 198 vd. Mehmet Gönlübol ve diğerleri, *Olaylar'la Türk Dış Politikası*, s.35, 38 vd.

31 Millî Hareket'in İtalya politikası için bkz. Cemil Bilsel, I, s.287 vd; Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin*, s.73 vd; Salâhi Sonyel, I, s.166 vd, 208 vd.

ABD'yi Tarafsızlaştırma Umutları

Yukarıda Wilson Prensipleri'ne değinmiştik. ABD'nin Türkiye hakkındaki 12. maddeye ilişkin resmî yorumu. Sevr Antlaşması'ndan çok daha ağır bir paylaşım planını içeriyordu.³²

Buna rağmen, savaş sonrası Türkiye'sinde, özellikle aydınlar arasında, ABD'yi bir çare olarak görme eğilimi, içine düşülen çaresizlikle açıklanabilir. Paylaşılan Osmanlı topraklarının bütünüyle ABD mandası altına girmesi, bütünlüğü korumanın biricik yolu sayılıyordu. Millî Hareketin İsmet Bey, Rauf Bey, Bekir Sami gibi önder kadroları bile bu eğilimin peşinden sürüklenmişti.³³

Ne var ki, Erzurum Kongresi, ABD mandasını kararlılıkla reddetti. Çünkü ABD'nin doğuda Karadeniz kıyılarını da içeren bir Ermenistan kurulmasından yana olduğu biliniyordu. ABD-Ermenistan ittifakı, Türk-Kürt birliğiyle göğüslenirdi.³⁴

Sivas Kongresi'nde ise, ABD'den yana iyimser bir rüzgâr esmiştir. Mustafa Kemal'in bu rüzgârı göğüslemekte büyük zorluklar yaşadığı ve ABD mandası önerilerini cepheden karşılamak yerine, ABD'nin böyle bir kararı olmadığını belirterek gündemin dışına çıkarmaya çalıştığı görülmüştür.³⁵

32 L. Evans, *United States Policy of the Partition of Turkey*, s.79'dan aktaran Doğan Avcioğlu, I, s.306 vd.

33 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.46, 88, 95, 199, 204 vd. Celâl Bayar, 6, s.1880-1890, 2021-2028.

34 Wilson Prensipleri'nin 12. maddesine ilişkin ABD resmî yorumuna göre, Ermenistan'a Doğu Karadeniz bölgesi yanında Akdeniz'de bir çıkış limanı da veriliyordu (L. Evans'tan aktaran Doğan Avcioğlu, I, s.306). İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiser Yardımcısı Webb, 19 Ağustos 1919 tarihli raporunda, ABD'nin Trabzon ve Erzurum'u da kapsayan bir Ermenistan'ı himaye edeceğini, Doğu'nun geri kalan dört ilinin de Kürt devleti olarak İngiliz himayesine bırakılacağını belirtiyordu (Erol Ulubelen, s.195).

35 ABD mandası konusu için bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, III, s.15; *Nutuk/Söylev*, I, s.122 vd; *Atatürk Haftası Armağanı*, s.42; *BTİT*, XI, sayı 64, s.6; sayı 65, s.4 vd; Cemil Bilsel, I, s.293; Doğan Avcioğlu, I, s.255 vd; Salâhi Sonyel, I, s.98 vd, 124 vd, 161; A.M. Şamsutdinov, *Mendros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kuruluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, çev. Ataç Behramoğlu, Doğan Kitapçılık A.Ş., Mayıs 1999, s.90 vd.

Sivas Kongresi'nin oybirliğiyle aldığı karar gereği, ABD Senatosu'na yazılan mektupta, özel bir heyet oluşturularak Osmanlı ülkesinde incelemelerde bulunulması rica edilmiştir.³⁶

Sivas Kongresi'nden on gün sonra ABD'nin Ermenistan'ı manda altına alma meselesini incelemek üzere Tümgeneral Harbord başkanlığında bir ABD Heyeti Sivas'a gelmiş ve Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmüştür. Atatürk, ayrıca General Harbord'a bir muhtıra yolladı. Bu muhtırada, Wilson Prensiplerine göndermede bulunulmakta ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin amaçları ve dış politikası anlatılmaktaydı. Atatürk, Bolşevikliğin Türkiye'de zemininin bulunmadığını belirtmekte, İngilizlerin bağımsız Kürdistan için yürüttüğü faaliyeti eleştirmektedir. Muhtırada devamlı Turancılık reddedilmekte ve merkezi Erivan olan Ermeni Cumhuriyeti'ne düşmanlık beslenmediği açıklanmaktadır. Mustafa Kemal, "kudretli ve tarafsız, yabancı bir milletin yardımının" Türkiye'nin haksız bir baskıdan kurtarılmasında yararlı olacağına değinerek, Amerikan milletinin "hakkaniyet ve insaniyet" duygularına seslenmiştir.³⁷

³⁶ Kongre Reisi Mustafa Kemal ve Kongre Divan Heyeti'nin imzalarını taşıyan mektubun tam metni için bkz. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, I, s.87-89; M. Gönülobol ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s.11; *BTİD*, XII, sayı 67-68, s.21, 25, 29; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953, s.175; İsmail Beşikçi, *Kürdistan Üzerinde*, I, s.356 vd.

Ashİ İngilizce olan mektubun altında, Mustafa Kemal'in el yazısı ve imzasıyla şu not bulunmaktadır: "Hamîş=Hüsrev Bey'e: Dosyasında muhafaza (Kongre evrakı arasında) M. Kemal"

Bu mektubun aslını yayımlayan *Atatürk'ün Milli Dış Politikası* adlı kitapta yer alan dipnotta "...mektup bilahare Senato'ya gönderilmemiş ve dosyasında saklanmış" denilmektedir. (Ağs, s.89.) Amerikalı General Harbord'un raporu içinde yer alan belge ise (fotokopi için bkz. Dr. Fethi Tevetoğlu, "Millî Mücadele'de Mustafa Kemâl Paşa-Genel Harbord Görüşmesi I", *Türk Kültürü*, sayı 76, yıl: VII, Şubat 1969, s.268) yukarıda sözü edilen belgeden daktilo ile çoğaltılmıştır. Bu mektubun bir örneği de, Sivas Kongresi sırasında "Amerikalı gazeteci" kimliğiyle Sivas'ta bulunan, Sivas'a King-Crane Komisyonu başkanı Mr. Crane'in özel temsilcisi olarak geldiği ortaya çıkan Louis E. Brown'un evrakı arasında bulunmuştur. Bkz. Tevetoğlu, *Türk Kültürü*, sayı 77, s.333. Heyet-i Temsiliye'den Kurmay Binbaşı Hüsrev Bey ise, Erzurum Müstahkem Mevki Kumandanı Albay Kâzım Bey'e, "(Amerikalı muhabirin) tavsiyesi üzerine bunun vasıtasıyla Amerika Senatosu'na telgraf çekildiğini" yazmıştır. Bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbiniz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960, s.222-223.

³⁷ *ATTB*, IV, s.80 vd; *Nutuk/Söylev*, I, s.230; Cevad Dursunoğlu, s.83 vd; Selahattin Tansel, II, s.231 vd; Jeaschke, s.170; İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, FO/5108/E 4203'ten aktaran Salâhi Sonyel, I, s.161 vd. Ayrıca bkz. Ömer Kürkçüoğlu, s.108 vd; Yalçın Küçük, *Sırlar* (bilgisayar çıktısı), 5. Bölüm, s.14.

İngiltere'nin Ermenistan ve Kürdistan'ı manda altına almasını ısrarla istemesine rağmen, ABD Kongresi bu talebi reddetti. Çünkü o sırada "izolasyonist" politika izleniyor ve sömürge kavgasının içine girilmesi gereksiz görülüyordu. İkincisi hem Ermenistan'a, hem de Kürdistan'a deniz ulaşımı zordu. Üçüncüsü, İngiltere, merkezî Kürdistan'ı ve petrol zenginliğini elinde tutma kararında olduğu için, ABD'nin payına bir kâr kalmıyordu.³⁸

Kemalist yönetim, Kurtuluş Savaşı boyunca ABD'yi tarafsızlaştırma ve Türkiye'nin bağımsızlık davası için anlayışlı bir noktaya çekme politikasını sürdürdü. Ancak bu politika, Fransa ve İtalya politikaları gibi gerçekçi bir zemine dayanmaktan çok, umut ve beklentilerden ileri geliyordu. Oysa, ABD Askeri Ataşesi, Kurtuluş Savaşı'nın sıcak günlerinde yazdığı 20 Şubat 1921 tarihli raporunda, Yunanistan'ın kazanaacağı bir askeri zaferle ateşlenecek bir Kürt isyanının, Türkiye'yi arkadan vurabileceği umudunu taşıyordu.³⁹

Millî Hareket İzmir'i kurtardıktan sonra bile, ABD'nin kalbi hâlâ İngiltere ve Yunanistan'la birlikte çarpıyordu. Washington, Türkiye'nin bağımsızlık zaferini, "İzmir felâketi" olarak değerlendirdi; İstanbul'un "Türkler tarafından zorla işgalini önlemek" gereğini vurguladı ve "ortalığı karıştıran" Mustafa Kemal'e karşı sert bir tutum alınmasını istedi.⁴⁰

4. Sovyetler'le Dostluk ve Ortak Askerî Harekât

1917 Ekim Devrimi, yarattığı bölge ve dünya dengeleriyle, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nın önünü açmış oldu. Bolşevik Partisi'nin önderliğindeki devrimle birlikte, Türkiye'yi paylaşmak için savaştan üç emperyalist ülkeden biri olan Rusya yıkıldı ve yerini emperyalizme karşı Türkiye'nin kurtuluşunu destekleyen Sovyet yönetimi aldı. Bu olay, bölge ve dünya kuvvet ilişkilerinde çok önemli bir değişikliği. Böylece, neredeyse üç yüzyıldır düşmanlık zemininde seyreden Türk-Rus ilişkilerinde, dostluk ve dayanışma dönemi başladı.

38 Mehrdad R. Izady, *The Kurds: A Concise Handbook*, Taylor-Francis, USA 1992, s.60.

39 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1978, s.160 vd.

40 Doğan Avcıoğlu, I, s.345 vd, 349 vd.

Sovyetler Birliği'nde kurulan İşçi ve Köylü hükümeti, 24-25 Ekim (6-7 Kasım) 1917 günü, "Savaşan Bütün Milletlere ve Hükümetlere" yayımladığı bildiriye, Rus feodal ve kapitalist hükümetinin daha önce imzaladığı bütün gizli paylaşım anlaşmalarını açıklayacağını ilan etti ve iki gün sonra 9 Kasım günü bu sözünü yerine getirdi.⁴¹

Sovyetler Rusya'sı, 3 Aralık 1917 günü Lenin ve Stalin'in imzasıyla "Rusya'nın ve Doğu'nun Bütün Müslüman Emekçilerine" yayımladığı bildiriye, Türkiye'nin paylaşılmasına cepheden eylemli tavır alan şu görüşleri açıklıyordu:

"Tahtından indirilmiş Çarın imzaladığı ve devrilmiş Kerenski hükümetinin onayladığı, İstanbul'un ele geçirilmesine ait gizli antlaşmanın yırtılarak yok edildiğini bildiririz. (...) İstanbul Müslüman Türklerin elinde kalmalıdır. (...)

"Türkiye'nin parçalanmasına ve Ermenistan'ın 'elinden alınması'na dair antlaşmanın yırtılarak yok edildiğini bildiririz."⁴²

Lenin'in önderlik ettiği Sovyetler, emperyalizmin Doğu Vilâyetlerini Ermenistan'a verme girişimlerine karşı, görüldüğü gibi çok açık ve kesin tavrılıdır. Bu tavır, savaşın sıcak yılları arkada kaldıktan sonra da devam etmiştir. 1926 yılında yayımlanmış olan *Sovyet Ansiklopedisi*, Ermeni hareketinin Çarlık Rusyası ve Batılı emperyalistler tarafından Türkiye'yi parçalamak amacıyla sahnelendiğini açık olarak belirtir.⁴³

Yeni Sovyet hükümeti, 3 Mart 1918 günü Osmanlı devleti ile Brest-Litovsk Barış Antlaşması'nı imzaladı. Antlaşma uyarınca, Rusya, 6-8 hafta içinde işgal ettiği bölgelerden çekilmeyi, Ermeni çetelerin silahsızlandırılmasını ve dağıtılmasını kabul ediyordu. Bu antlaşmayla 1877-1878 sınırına dönülüyor, Kars, Ardahan ve Batum illeri Osmanlı devletine iade ediliyordu. Yüz yıl önce kaybedilen Iğdır bile artık Tür-

⁴¹ Lenin, *Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, çeviren Tektas Ağaoğlu, Ant Yayınları, İstanbul 1970, s.271 vd.

⁴² Doğu Perinçek, *Lenin Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları*, s.140. İsmail Beşikçi, Sovyet yönetiminin, "Ermenistan'ın Türkiye'nin elinde kalmasını" sağlamaktan yana olmadığını, bildirisinin anlayışına ters buluyor. Oysa bu tutum, emperyalizme karşı tavrın gereğidir. Bkz. *Küldistan Üzerinde*, s.125.

⁴³ *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*, 1926, III, s.434-440'a yer alan V. Gurko-Kryalin imzalı "Ermeni Sorunu" maddesinin tam metni için bkz. *Aydınlık*, sayı 568, 7 Haziran 1998, s.6 vd.

kiye'nindi. Böylece Türkiye, yenildiği Birinci Dünya Savaşı'ndan Doğu sınırlarında eski topraklarına kavuşarak çıkıyordu.⁴⁴

Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi, 1920 yılında yayımladığı bildiride, Ermenistanlı köylü ve işçilere şöyle seslenmektedir:

"Yıllar boyunca Kürtlerin Ermenileri kestiğinden dem vurup sizi Sultana karşı mücadeleye kıskırtan ve bu mücadeleden her gün yeni kârlar elde eden yabancı sermayenin çevirdiği dolapların kurbanı oldunuz. (...) İngiliz, Fransız ve Amerikan kapitalistleri, Türkleri bir Ermeni ayaklanmasıyla tehdit ederek gemleyebilir. Ermenileri ise Kürt kıyımı tehlikesiyle korkutabilirler."⁴⁵

Devrimci Rusya ile Devrimci Türkiye arasındaki ittifak, askeri alanda, kendisini Kafkaslar'da ve Türkiye'nin Doğu cephesinde göstermiştir. Millî Mücadele kuvvetleri ile Kızıl Ordu, İngiliz işbirlikçisi Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan rejimlerini yıkmak için tam işbirliği içinde olmuşlardır. Sovyet Kızıl Ordusu, kuzeyden ve doğudan, Türkiye ise batıdan yüklenerek bu İngiliz hâkimiyet alanını iki cepheyle savaşmak zorunda bırakmış ve ortadan kaldırmışlardır. Azerbaycan'daki İngiliz işbirlikçisi hükümetten sonra, 1920 yılı Kasım'ında Ermenistan ve Mart 1921'de Gürcistan'daki İngilizci Menşevik hükümetler devrilererek, Bolşevik hükümetler kurulmuştur. Mustafa Kemal ve Kâzım Paşa'lar (Karabekir), bu ortak siyasal ve askeri harekâtı, bütün aşamalarında ayrıntılı olarak anlatmışlardır.⁴⁶

Ortak düşmana karşı savaşan Türk ve Kızıl Ordu birliklerinin buluşmasını, Mustafa Kemal, Meclis kürsüsünden 24 Ağustos 1920 günü müjde vererek şöyle açıklamıştır:

44 Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin*, s.71; *Türk İnkılabı Tarihi*, III, kısım 4, s.135 vd. Safâhi Sonyel, s.81.

45 *Komintern Belgelerinde Türkiye-1*, s.17.

46 Bkz. *ASD*, I, s.92 vd; *ATTB*, IV, s.318, 333; Atatürk, *Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, s.77; Sadi Borak, *Atatürk'ün*, s.353; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbinin*, c.I-II; "Türklerin Kızullarla İşbirliği", bölümü, *Türk İstiklâl Harbi*. **Doğu Cephesi**, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi, III, s.110 vd, s.133 vd, s.227 vd; Emekli General Veysel Üniyar, *Kurtuluş Savaşı'nda Bolşeviklerle Sekiz Ay 1920-1921*, Göçebe Yayınları, 2. basım, İstanbul 1997; Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, I, s.749 vd, s.827 vd; A. Suat Bilge ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, AÜSBF Yayınları, 2. basım, Ankara 1969, s.26 vd; Ömer Kürkçüoğlu, s.99 vd.

"1 Ağustos tarihinde Rus Bolşevik Hükümetinin Kızıl Ordusuyla Büyük Millet Meclisi'nin ordusu Nahcivan'da birbirleriyle mad-detten birleşmiş oldu (alkışlar)."⁴⁷

Bu buluşma, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi'nin *Türk İstiklâl Harbi* başlıklı büyük eserinin *Doğu Cephesi* kitabında, "Türklerin Kızıllarla İşbirliği" başlığı altında şöyle anlatılır:

"34 ncü Alay'ın 1 nci Taburu, (...) saat 18.00'de Nahcivan'a gelmiş ve şehrin giriş yerinde Kızıl Tugay Komutanı, Süvari Alay Komutanı, komiserler, Kızıl bayraklar ve bir süvari bölüğü tarafından karşılanmış ve Enternasyonal Marşı ile selamlanmıştır."⁴⁸

Türk ve Kızıl Ordu birliklerinin bu ortak savaşları sırasında, Kâzım Paşa, Türk birliklerinden birine, "Türkiye İnkılâbı Kızıl Müfrezesi" adını vermiş ve bu adla mühür yaptırılmıştı.⁴⁹ Kâzım Paşa ile Nahcivan müfrezesine kumanda eden Halil Paşa birbirlerine "yoldaş" hitabıyla mektuplar yazıyorlardı.⁵⁰ İki ordunun buluşmasında, Türk subayları, Bolşeviklerin sevgisini kazanmak için sırmalı apoletleri çıkarmışlardı. Türk askerlerinin başlıklarına kızıl yıldız taktığını Kâzım Paşa yazmaktadır. Hatta Kâzım Karabekir Paşa, apolet mesclesini bütün ordusunda "kollara işleme işaret takmak suretiyle toptan hallettiğini ve Ankara'ya da bildirdiğini" belirtmektedir.⁵¹ Kâzım Paşa, Bolşeviklerin etkisiyle apoletlerdeki sırmaların değiştirilmesi konusunda 24 Ağustos 1920 tarihinde Ankara'daki Genelkurmay Başkanlığı'na yazılı başvuruda bulunmuştur.⁵²

Mustafa Kemal Paşa ve Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Paşa (Karabekir), Bolşeviklerle ortak harekât konusunda son derece açık ve kararlıydılar. Kemalist yönetim, Sovyetlerin Kafkas cumhuriyetlerini

47 ASD, I, s.98. İngiliz işbirlikçisi Ermenistan'a karşı Türk ve Sovyet ordularının işbirliği konusunda ayrıca bkz. *aym eser*, s.92 vd; Atatürk, *Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, s.47, s.77 vd; Sadı Borak, *Atatürk'ün*, s.353 vd.

48 Age, s.111.

49 Karabekir, 1969 basımı, s.774, 778; Emekli General Veysel Ünüvar, s.8.

50 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, II, s.112, 127.

51 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1969 basımı, s.778; Veysel Ünüvar, s.10 vd, s.111.

52 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, II, s.148.

"Komünist yapma çabalarını" kararlı olarak desteklemiştir.⁵³ Mustafa Kemal. Kâzım Paşa'nın Gümüş'de Ermenileri "kendi eliyle Komünist yapmasını". Meclis kürsüsünden savunmuştur.⁵⁴

Kafkaslar, emperyalistler, özellikle İngilizler için büyük önem taşıyordu. Petrol bölgelerine ve Asya'ya uzanan yolları denetlemek, aynı zamanda Sovyetler'i kuşatmak için, İngiliz emperyalizmi bu bölgeyi elinde tutmak istiyordu. Bu nedenle, kendisiyle işbirliği yapan, Menşevik çizgideki Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan hükümetlerini yavaşlamak için büyük gayret gösterdi. Ancak bu mücadeleden devrimci Rusya ve devrimci Türkiye başarıyla çıktı. Azerbaycan'da Türk Millî Hareketinin yardımıyla 28 Nisan 1920 günü Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi, İngilizlerin ve diğer İtilaf emperyalistlerinin durumunu zayıflattı.⁵⁵ Buna rağmen Gürcistan'ın başkenti Tiflis'i emperyalizmin üssü haline getirdiler ve oradan destekleyerek Dağıstan ve Terek bölgesinde kendileriyle işbirliği yapan bir hükümet kurdular. Bir yandan da Millî Mücadelenin başındaki Kemalist yönetimi Sovyetler'den koparmaya ve kendi Kafkas planlarına uygun bir çizgiye getirmeye yöneldiler. Bu amaçla Kafkasya Halkları Federasyonu'nu Türkiye'nin himayesi altına verme kurnazlıklarını gündeme getirdiler. Ancak bu politikaları tutmadı. Ellerindeki mevzileri birbirini peşi sıra yitirdiler. Rusya'daki iç savaşta Vrangel ezildi, arkasından Dağıstan ve Terek Halk Kongresi, Sovyet özerkliğini ilan etti. Gürcistan ve Ermenistan'daki İngilizci hükümetlerin Bolşevikler tarafından devrilmeleriyle, emperyalizmin Kafkaslar'daki son mevzileri de düştü ve süreç tamamlandı.⁵⁶

Böylece İngiliz emperyalizminin Sevr Antlaşması'yla dayattığı Ermenistan tasarısı yıkıldığı gibi, Kürtleri Türkiye'nin bağımsızlık savaşına karşı harekete geçirme planları da çökmüş oldu.

53 TBMM Hükümeti Dışişleri Bakanı Ahmet Muhtar Bey'in 3 Ocak 1921 günlü konuşması için bkz. Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, s.5.

54 *TBMM GCZ.* I, s.336. 22 Ocak 1920 günlü oturum.

55 Salâhi Sonyel, I, s.182.

56 Doğu Perinçek, *Lenin Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları*, s.28 vd, s.119 vd.

5. İşbirlikçi Padişah Hükümetini Etkisiz Kılmak

Millî Mücadele, bir cephesiyle emperyalizme karşı savaştı; diğer cephesiyle ise, Mustafa Kemal'in saptadığı gibi, "Osmanlı hükümetine karşı milletin ve ordunun isyanı" idi.

Çünkü padişah hükümeti, İngiliz emperyalizminin kuvveti haline gelmişti. Damat Ferit, "efendisi Padişahla kendisinin umutlarının Tanrı'ya ve İngiliz hükümetine bağlandığını" söylerken, bu bağı her yönüyle nitelemiş oluyordu.⁵⁷

Padişah hükümeti, her alanda olduğu gibi Kürt meselesinde de, İngiliz denetimine girmişti. Bu durumda Mustafa Kemal, İstanbul hükümetini yalnızlaştırma, iktidarsızlaştırma ve Anadolu'da yeni bir iktidar odağı yaratma politikasını izledi. İstanbul'daki hükümetlere karşı İngiliz emperyalizmine yakınlıklarına göre tavır aldı. Buna uygun olarak Erzurum Kongresi'nden (4-11 Eylül 1919) sonra Damat Ferit hükümetine karşı yoğun ve sert bir mücadele yürüttü.

Bu dönemde Damat Ferit Paşa'nın İngiliz hükümetiyle gizli bir anlaşma imzaladığı söylentisi bütün ülkeye yayılmıştır. Bu yöndeki belgeler, Fransız basımında yer almıştı. İddia edilen anlaşma niyetni Mustafa Kemal'e de ulaştı. Mustafa Kemal, 12 Aralık 1919 günü Sivas'tan Erzurum'daki Kâzım Paşa'ya (Karabekir) çektiği şifrede, bu gizli anlaşma haberini bildirmekte, 12 Eylül 1919 günü imzalanan anlaşmanın bir örneğini İstanbul'dan elde ettiğini yazmakta ve anlaşmanın doğrulanması ve belgelenmesi için aslının ele geçirilmesine çalışıldığını yazmaktadır. Şifre'de yedi maddelik anlaşma metnine de yer verilmiştir.⁵⁸

57 Sadrazam Damat Ferit Paşa, 9 Mart 1919 günü İngiliz Yüksek Komiserliği Yardımcısı Amiral Richard Webb'i ziyaretinde böyle söylüyor. FO/4141/40280'den aktaran Sâlâhi R. Sonyel, s.48.

58 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbiniz*, 1, s.413 vd. Fransız Dışişleri Bakanlığı arşivinde bulunan belgede ise, anlaşma sekiz maddeden oluşmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın Kâzım Paşa'ya yolladığı şifredeki metnin 7. maddesi, bu belgede 8. madde olarak bulunmaktadır. 7. Madde ise şöyledir:

"Bu konvansiyon, özel ve yarı-resmî bir belge olarak kabul edilir. İngiliz hükümeti anlaşmada öngörülen hususların gerçekleşmesi için konferansta Türkiye'yi desteklemeyi taahhüt eder." (*E-Levan La Turquie*, vol 187, s.106'dan aktaran Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.60. Belgenin tıpkıbasımı, aynı kitabın 161. sayfasında yer alıyor. Anlaşma metni Uğur Mumcu'nun *Kürt-İslam Ayaklanması* başlıklı kitabında da bulunmaktadır; s.22 vd. Anlaşma konusunda bilgi için bkz. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, I, s.571 vd; Celâl Bayar, 8, s.90 vd.

İddia edilen gizli anlaşmanın 3. maddesi şöyledir:

"Türkiye, bağımsız bir Kürdistan oluşturulmasına karşı koymayacaktır."

Seksen yıldır aslı bulunmamış olan bu anlaşmanın gerçekliği hâlâ tartışılmaktadır.

Anlaşmaya gönderme yapan ve metni veren ilk belge, Mustafa Kemal'in Kâzım Paşa'ya yolladığı, yukarıda andığımız 12 Aralık 1919 günlü şifredir. Daha sonra o günlerde Ankara'da bulunan ABD'li gazeteci Brown.⁵⁹ 22 Ocak 1920 tarihli *New York Herald Tribune*'de anlaşmayla ilgili bir yazı yayımlamıştır. Daha sonra anlaşma çeşitli yayın organlarında yer almıştır. Haberlerin hepsi, Ankara çıkmıştır.⁶⁰

Anlaşma belgesi Fransızların eline geçmiş ve fotoğrafı Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ne girmiştir. Ancak Fransız Yüksek Komiserliği, daha sonra bu belgenin sahte olduğu kanısına varmıştır.⁶¹

59 *Louis Edgar Brown'in yaşamını* araştıran F. Latimer'e göre, Brown 19 Eylül 1919'da Sivas'tan ayrılmış ve 13 Ekim 1919'da Paris'te ortaya çıkmıştır. Bkz. Frederik Latimer, "Sivas Kongresinde Amerikalı Bir Gözlemci", *Son Çağ* dergisi, yıl 1965, sayı 19.

60 Milliciler tarafından Edirne'de çıkarılan, adı belirtilmeyen bir gazete, Şubat 1920; Fransız gazetesi *Le Temps*, 1 Nisan 1920; *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Nisan 1920 ve İtalyan gazetesi *Ideo Nazionale*, 24 Nisan 1920 tarihli sayılarında Damat Ferit hükümeti ile İngilizler arasındaki gizli anlaşmanın haberini vermişlerdir. Bkz. *E-Levant La Turquie*, vol 187, s.198'den aktaran Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.63.

61 Anlaşma metni, Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ne, Fransa'nın Trabzon Konsolosu Lepissier'in 1 Mayıs 1920 tarihli raporuyla girmiştir. Konsolos, altına düşüğü nota, bu metnin, Mustafa Kemal Paşa'nın elindeki metinden kopya edildiğini belirtmektedir (*E-Levant La Turquie*, vol 187, s.198'den aktaran Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.63 ve Uğur Mumcu, s.23). Ancak Fransız İstihbaratı, Damat Ferit hükümetinin düşmesinden ve Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulmasından sonra, anlaşmanın bir nüshasını ele geçirip fotoğrafını arşivlerine koymuştur. Olayın hikâyesi şöyledir: Sadrazam-ı Hâzır olan bir ajan, anlaşma nüshasını İstanbul'da Fransız istihbarat subayı Bouchez'e ulaştırıyor. Belgenin bir saat içinde fotoğrafı çekilerek aslı yerine koyduruluyor. Ancak İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği, daha sonra yaptığı incelemede, Damat Ferit Paşa'nın imzasının taklit olduğunu belirliyor: Öte yandan anlaşmayı İngiliz hükümeti adına imzalayan J. Fresner ve H.N. Churchill adında yetkililere rastlanamıyor. Fransız Yüksek Komiserliği, bu belgenin sahte olduğu kanısına varduktan sonra, 11 Şubat 1920 günü İstanbul'da İtalyan ve İngiliz Yüksek Komiserlerinin de hazır bulunduğu görüşmede, Ali Rıza Paşa hükümetini protesto ediyor (Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.64).

Damat Ferit Paşa, dördüncü hükümetini kurduğu sırada, 13 Nisan 1920 günü anlaşmayı ilk kez açık bir dille reddeder. Damat Ferit'in anlaşmayı yalanlamak için niçin bu kadar beklediği soru işaretlerine yol açmıştır.

İngilizler, anlaşmanın Fransızlarla aralarını açmak için Türkler tarafından düzenlendiğini öne sürerler.⁶²

Ne var ki, 20 Ekim 1921 günü Türkiye ile Fransa adına Ankara Anlaşması'nı imzalayan Franklin Boullion, Eduard Daladier adlı bir milletvekili aracılığıyla "Gizli Osmanlı-İngiliz Anlaşması"nı yeniden gündeme getirir ve 9 Kasım 1921 tarihli *Matin* gazetesinde yayımlar. Fransız Dışişleri Bakanlığı bu yayın üzerine, Londra ve Washington elçiliklerine birer yazı göndererek, bu haberin ciddiye alınmamasını, anlaşmanın sahte olduğunu belirtir.⁶³

Avıupa gazetelerinin anlaşmayla ilgili haberlerinde, tarihi ve imzaların isimleri konusunda farklı bilgilere yer verilmektedir.⁶⁴

Hasan Yıldız, bu anlaşmanın, İstanbul hükümetinin itibarını kırmak ve İngiltere ile Fransa'nın arasını açmak için Kemalistler tarafından düzenlendiğini ileri sürmektedir.⁶⁵

Hasan Yıldız'ın bu iddiası ile Mustafa Kemal'in de anlaşmanın gerçekliğinden şüphe duyduğu saptaması birbiriyle çelişmektedir. Çünkü, normal olarak anlaşmayı tertipleyenlerin şüphe yaymamaları gerekirdi.

Mustafa Kemal, gerçekten de bu gizli anlaşmanın varlığından kuşkuludur. Karabekir'e 12 Aralık 1919 günü çektiği şifrede, anlaşmanın "doğrulanması ve belgelenmesi için aslının ele geçirilmeye çalışıldığını" dile getirmektedir.

Ancak konuyu tartışan araştırmacıların dikkatlerinden kaçmış, Mustafa Kemal, Sovyet Büyükelçisi Aralov'a, kuşkunun da ötesinde bu anlaşmanın imzalanmamış olduğunu anlatmıştır:

"Hain Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın İngilizlerle bir anlaşmaya vardığını ve bu anlaşma gereğince, Kürdistan'ın Türkiye'den ayrılmasını kabul ettiğini herhalde biliyorsunuzdur. (...) Bu anlaş-

62 Salâhi R. Sonyel, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerinin Işığında 1919 İngiliz-Ösmanlı Gizli Anlaşması", *Belleken*, Temmuz 1970, c. XXXIV, sayı 135, s.446.

63 *E-Levant La Turquie*, vol 190, s.27 ve 42'den aktaran Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.65.

64 Salâhi R. Sonyel, *agy*, s.439.

65 *Age*, s.64.

manın imzalanıp imzalanmadığını bilmiyorum. Padişahla Damat Ferit'in, vicdanlarının elvermediğini sanmıyorum. Çünkü onlarda ne vicdan, ne de memleket sevgisi var. Ama, uluslararası durum ve bizim zaferlerimiz. İngilizleri böyle bir anlaşmayı imzalamaktan alıkoymdu. Sonra Fransa da bu anlaşmayı protesto ederdi."⁶⁶

Atatürk'ün 1927 yılında *Büyük Nutuk*'u hazırlarken, bu kanısını sürdürdüğü görülüyor. Devlet arşivlerinin ve yeni bilgilerin ele geçirilmesinden sonra olasıdır ki, bu kanısı daha da pekişmiştir. Çünkü Atatürk, *Nutuk*'ta çok önemli sayılması gereken bu anlaşmaya yer vermez.

Kâzım Paşa (Karabekir). Mustafa Kemal'den 12 Aralık 1919 günü anlaşmanın metnini bildiren şifreyi aldıktan sonra anılarına şöyle yazmıştır:

"Bağımsız bir Kürdistan nedir? Ermenistan'dan söz edilmediğine göre Doğu Vilâyetleri ne olacak? Kürdistan diye ayrılarak Ermenistan mı olacak? Ermenilerin Kürtlerle kardeşlik tesisine çalışmaları da aynı tarihlere tesadüf ettiğine göre Doğu Vilâyetlerimiz, Kürtleri de bağımsızlık diye aldatarak bir kuytu yer ayırdıktan sonra, Ermenilik olacağına şüphe kalmıyor."⁶⁷

Kâzım Paşa, "bu düşüncelerle" 13 Aralık 1919 günü akşamı o sırada Erzurum'da bulunan Fevzi Paşa (Çakmak) başkanlığındaki İstanbul Hükümeti heyetini ziyaret eder. Heyetin İngilizlerle gizli anlaşmayı doğrulayan veya yalanlayan bir açıklamasına Karabekir'in anılarında yer verilmiyor, ancak konuya ilişkin şu anlamlı bilgi bulunuyor:

"Fevzi Paşa pek söze karışmıyor. İlhami Bey'in heyetin gizli vazifelerini idare ettiğine şüphem kalmadı. Birçok soru tartışmalarıyla şu özeti söylediler: 'Zannediyorum ki İstanbul'daki Kürtlük merkezi fenalığa çalışmıyor. İtilaf devletleri Türkiye aleyhinde olduğundan, şayet doğu illerinden Türkler çekilsin derlirse Kürt milliyetini göstererek Ermenileri sokmamak için çalışıyor. Malum ya, şimdi milliyet prensibi var. İstanbul'daki Kürt Cemiyeti muhterem insanlardan oluşmuştur."⁶⁸

66 Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, s.118 vd.

67 *İstiklâl Harbimiz*, 1, s.414.

68 *Aynı eser*, 1, s.414 vd.

Celal Bayar ise, gizli anlaşmanın Padişah ve Damat Ferit tarafından İngilizlere önerildiğini belirtmekte, fakat iki tarafça imzalandığı görüşünü "rivayet" olarak kaydetmektedir.⁶⁹

Tarihçiler ve araştırmacılar, gizli anlaşmanın gerçekliği konusunda farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Yusuf Hikmet Bayur, 1934 yılında yayımlanan *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti* başlıklı eserinde, Anlaşma'dan "İngilizlerin Vahdetin ile 12 Eylül 1919 tarihinde akdettikleri kuvvetle söylenen" (abç) ve "mefruz" nitelendirmeleriyle söz etmektedir.

Yani, Bayur'a göre, gizli anlaşma, belgelenmemiştir, kuvvetli bir söylentidir, farz olunmakta, varsayılmaktadır.⁷⁰

Bu kitabın 1934 yılında, Atatürk'ün gözden geçirmesinden sonra, uyarılarından yararlanılarak yayımlandığı⁷¹ dikkate alınırca, o güne kadar şüpheleri giderecek yeni bir bilgi edinilmediği gibi, "varsayılan" ifadesinden anlaşmanın gerçekliği konusundaki kanının daha da zayıfladığı düşünülebilir.

Ne var ki, Bayur, o günün koşulları ve Vahdetin'in ruh hali ile "anlaşma"nın içeriği arasında, haklı olarak bir uyum görmektedir. Amerika'nın İstanbul, Ermenistan ve Anadolu'yu mandası altına alma ihtimali kalmamıştı. Dolayısıyla İngiltere'nin diğer Avrupalı müttelikleri ile mücadele zamanı gelmişti. Bu durumda, Vahdetin'in bilinen ruh hali de hesaba katılınca, Bayur'a göre "anlaşmanın" imzalanmış olduğu ihtimali kuvvetlenmektedir.⁷²

Sina Akşin, gizli anlaşmanın imzalandığı görüşündedir.⁷³

Uğur Mumcu, Fransız Arşivi'nde çalışma yapan Prof. Dr. Ünsal Yavuz'dan aldığı belgeye gönderme yaparak, anlaşmanın gerçekliği üzerinde herhangi bir şüphe duymamaktadır.⁷⁴ Ancak Uğur Mumcu, Fransa'nın Türkiye Arşivi'nde 100. ciltte bulunan belgeye dayanmakla birlikte, bu belgenin sahte olduğunu belirten 187 ve 190. ciltlerdeki belgeleri görmeden bu katıya varmıştır.⁷⁵

69 Celal Bayar, 8, s.91.

70 Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin*, s.40 vd.

71 *Aynı eser*, s.VII.

72 *Aynı eser*, s.41.

73 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, I, s.573.

74 Uğur Mumcu, s.22 vd.

75 Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.66.

Ömer Kürkçüoğlu, anlaşmayı tartışmaksızın, gerçek olarak kabul etmektedir. Ancak Kürkçüoğlu'nun gönderme yaptığı Amiral Robeck'in Lord Curzon'a yolladığı gizli yazı, yazılı bir anlaşma imzalandığına değil, fakat söz verildiğine işaret etmektedir.⁷⁶

Sonyel ve Jaeschke, İngiliz belgelerine dayanarak, anlaşma önerisinin reddedildiği kanısındadırlar. Amiral Webb'in İngiliz Dışışleri Bakanı Curzon'a yolladığı şifre, Damat Ferit Paşa'nın gizli anlaşma önerdiğini doğrulamaktadır. Ancak Webb, bu öneriyi reddetmiştir. Daha sonra her iki taraf da böyle bir anlaşmanın varlığını yalanlamışlardır.⁷⁷ Webb'in Curzon'a yazdığı 8 Eylül 1919 tarihini taşıyan gizli yazı, anlaşmanın imzalandığı gün olarak belirtilen tarihten dört gün öncesine aittir. Burada akla gelecek soru, İngiliz Dışışleri Bakanlığının İstanbul'daki Yüksek Komiserliğe anlaşmayı kabul talimatı vermiş olabileceği ihtimalidir.

Sorunun, birbiriyle çelişen belgeler içeren Fransız Arşivi içinde kalarak çözülemeyeceği görülüyor. Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı yıllarında Aralov'a söylediklerinden, yazıya geçirilmiş bir anlaşma olmadığı anlaşılıyor. *Nutuk* da bu kanıyı doğrulamaktadır.

Öte yandan Karabekir'in de dikkatini çektiği gibi, anlaşmada Ermenistan sorununa hiç yer verilmemesi de, kuşkuлары kuvvetlendirmektedir. Çünkü Ermenistan'ın kurulması, o zamanki İngiliz Doğu siyasetinin merkezinde bulunmaktadır. Bu gizli anlaşmadan neredeyse bir yıl sonra imzalanan Sevr Antlaşması'nda Ermenistan devletinin kuruluşu öncelik taşımaktadır. Kürtlerin yaşadığı bölgelerin büyük bir kısmı Er-

76 Ömer Kürkçüoğlu, s.58.

77 Webb'den Curzon'a gizli yazı No. 1633/M.1095, İstanbul, 8 Eylül 1919; FO/4241/173942; FO/5117/E 83, E 260, E 671; *Le Stamboul*, 8 Nisan 1920; Göztepe, *Osmanoğulların Son Padişahu Vahdettin Mütareke Gayyasında*, s.278-279'dan aktaran Safâhi R. Sonyel, *agy.* s.437-449 ve Safâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş*, I, s.141, dipnot 76. Ayrıca yine aynı yerde belirtilen şun kaynaklara bkz. FO/5117/E.260, Robeck'ten Curzon'a kapalı yazı No.177/M/2705, İstanbul, 3.2.1920; *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, VIII, s.79; *Oriente Moderno*, I, s.400; F●/4159/130732.

Damat Ferit'in 8 Eylül 1919 günü yaptığı öneriyi, Webb'in "bu öneriyi geri almasını tavsiye ettim" notuyla İngiliz Dışışleri Bakanlığına bildirdiğini, Jaeschke de belirtiyor (s.144).

menistan içine alınmış. Kürtlere ise dar bir "özerk" bölge bırakılmış, buranın bağımsız bir Kürdistan olarak oluşup oluşmayacağı ise, ilerde yapılacak oylamaya bırakılmıştır. Ağustos 1920'de Sevr'e konan Ermenistan'ın, 12 Eylül 1919 tarihindeki 8 maddelik bir gizli anlaşmada anılmaması, zamanın koşullarına ve tarafların politikalarına denk düşmemektedir. Bu garip duruma Karabekir'in getirdiği açıklama da gerçekçi değildir. Çünkü İngilizlerin 1919 Eylül'ünde Kürdistan diyerek Ermenistan kurmak gibi bir aldatmacaya ihtiyaçları yoktur. Kaldı ki, Sevr Antlaşması, bu görüşü çürütmektedir.

12 Eylül 1919 günü İngiliz hükümeti ile padişah hükümeti arasında gizli anlaşmanın imzalanmamış olması, bu anlaşmanın gerçek payı taşımadığı anlamına gelmiyor.

Yayımlanan anlaşma metni, Ermenistan konusuna yer vermeyişi dışında, o günün İngiliz emel ve politikaları ile İstanbul hükümetinin çözüm ve niyetlerini yansıtmaktadır. Nitekim Fransızlar, gizli anlaşma içeriğinin "o sıralarda uygulanan İngiliz siyasasına tamamen uyduğunu" saptamaktaydılar.⁷⁸

Anlaşma metni, imzalanmasa bile, günün gerçeğine oturmaktadır. Damat Ferit Paşa hükümetinin, ülke bütünlüğünü İngiliz mandası altında sağlama ve Büyük Ermenistan devletini Kürt devletiyle önleme politikası; otoritesini kurmak ve millî kuvvetleri basturmak için İngiltere'nin askeri gücüne duyduğu ihtiyaç; İngilizlerin Mezopotamya, Kürdistan ve Boğazlar üzerinde yoğunlaşan sömürgeci amaçları bellidir.

Kâzım Paşa, Mütareke'nin başlarında İstanbul hükümetinin Kürt bağımsızlığından yana olduğunu, Erzurum'a gönderdiği heyetlerden anladığını belirtir.⁷⁹

İstanbul hükümetinin ise, Ermeni devletini önlemek için bağımsız Kürdistan projesini benimseme eğiliminde olduğu, o günün gerçeğidir.⁸⁰

Bu politikanın doğal sonucu olarak, İstanbul hükümeti, ayrılıkçı ve İngiliz işbirlikçisi Kürt örgütleriyle işbirliği yapmıştır. Bunu işbirlikçi Kürt liderleri de açıkça ifade etmişlerdir. Kürdistan Teâlî Cemiyeti Rei-

78 Sonyel, *Türk Kurtuluşu*, I, s.195.

79 Kâzım Karabekir, *Kürt Meselesi*, s.10.

80 Bkz. Karabekir, *İsâkîlât Harbimiz*, I, s.414 vd.

si Seyyit Abdülkadir, genel bir toplantıda padişah hükümetinin "Kürdistan kumak isteğini kabul etmiş olduklarını ve Osmanlı padişahına bağlı özerk bir Kürt idaresi kurulmasına rıza gösterdiklerini" bildiriyordu.⁸¹

Öyle görülüyor ki, gizli anlaşma, yazılı olmasa bile, o zamanki İngiliz-İstanbul hükümeti görüşmelerinde üzerinde anlaşılan karşılıklı taahhütleri yansıtmaktadır.

Nitekim o sırada Akdeniz'deki İngiliz donanmasının komutanı olan Amiral Sir F. de Robeck, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yolladığı gizli yazıda, imzalanan bir "anlaşma"dan değil, fakat verilen bir sözden, varılan bir mutabakattan söz etmektedir:

"Başvezir (Damat Ferit Paşa kastediliyor), istikbaldeki Türk devleti için İngiliz himayesini istedi ve yeni yetişecek prensin tamamen İngiliz dostu olarak yetiştirileceğini söyledi."⁸²

Şu sonuca varabiliriz: "Zarf yanlıştır ama mazruf (zarfın içindeki) doğrudur." Yayınlanan anlaşma metninin içeriği doğrulara denk düşmektedir. Altına imza atılmış yazılı bir "anlaşma" olmamakla birlikte, İngiliz hükümeti ile padişah hükümeti arasında bu maddeler üzerinde bir söz birliği vardır.

Mustafa Kemal, Celal Bayar ve Hikmet Bayar'ın imzalanmış bir "anlaşma"nın varlığından şüphe etmelerine rağmen, içeriğe gerçek gözle bakmaları da buradan ileri gelmektedir.

Peki o zaman madde madde sıralanan metin nedir? Bir komplo veya yanıltma amaçlı propaganda mıdır söz konusu olan?

Buna katılmıyoruz. Bu metin, imzalanmasa ve hukuken "anlaşma" değerinde olmasa bile, tarafların üzerinde birleştikleri bir anlaşma taslağı, bir mutabakat veya tutanak olabilir. Her durumda metin, Ermeni konusundaki sessizliği bir yana bırakılırsa, tarafların o günkü politikalarını yansıtmaktadır. Bu metne dayanarak yapılan propaganda, yanıltma amaçlı sayılamaz, çünkü günün gerçeğini dile getirmiştir.

81 O tarihte İstanbul'da olan Dersimli Bayar Nuri Bey belirtiyor. Bkz. *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s.120.

82 Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kitap Yayınları, İstanbul, 1969, s.236, Belge 80, sayfa no: 84.

6. İşbirlikçi Türk ve Kürt Örgütlerini Tecrit ve İsyanları Bastırmak

Genel Olarak

Kurtuluş Savaşı'nın temel sallaşması, emperyalizm ile Türkiye halkı arasındadır.

Somut olarak saptayacak olursak, başta İngiltere olmak üzere emperyalist işgal kuvvetleri, onların savaşa sürdüğü Yunan ve Ermeni orduları, İstanbul'daki işbirlikçi hükümet ve emperyalizm ile İstanbul hükümetinin denetimindeki bazı Türk ve Kürt örgütleri bir taraftadır.

Millî Hareket onlara karşı mücadele vermektedir. Yeni Sovyet Rusya yönetimi ve mazlum milletler, Türkiye'nin kurtuluş savaşını desteklemiştir.

Bazı yazarların ve çevrelerin Kurtuluş Savaşı'nda Kürt halkını ihanet cephesinde göstermesi, gerçeklerden değil, bugün körüklenen millî düşmanlıktan kaynaklanıyor.⁸³

Kurtuluş Savaşı döneminde, İngiliz emperyalizmi ve padişah hükümetiyle işbirliği yapan Türk örgütleri olduğu gibi, Kürt örgütleri de vardır.

Yine Kurtuluş Savaşı'mızda Millî Harekete karşı İngiltere ve padişah hükümetinin kışkırttığı gerici Türk isyanları olduğu gibi, Kürt isyanları da vardır.

Ancak Türk ve Kürt unsurlardan oluşan Türkiye halkının büyük çoğunluğu bağımsızlık mücadelesinin gücünü oluşturmuştur.

Hatta bizzat Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı koşullarında, Doğu vilâyetleri halkının birlik ve mücadele gereğini en önce gördüğü saptamasını yapmış ve Kâzım Karabekir Paşa'ya 16 Haziran 1919 günü yol aldığı resmi bir yazıda bildirmiştir:

83 Örneğin Azmi Süslü'ye göre, o tarihlerde Kürtler de Ermeniler gibi, ABD ve İngiliz propağandası sonucu, Türklere karşı "hasmane duygular" içindedirler (*Mesud Fâni [Bilgili]'ye Göre Kürtler ve Sosyal Gelişmeleri*, Ankara 1993, s.58 vd). Azmi Süslü'nün bu görüşünü Fahri Taş da paylaşıyor, s.2. Yine Salâhi Sonyel, Ermeni, Rum ve Araplar yanında Kürtleri de, İtilaf devletlerinin "milliyetler prensibi" için savaştığını inanırlar arasında sayarken, işbirlikçi Kürt örgütleri ile geniş Kürt kitlelerini birbirine karıştırıyor; hem de İngiliz kaynaklarına ve Harbord raporuna dayanarak. (*Türk Kurtuluşu*, I, s.4 ve 26).

"Doğu vilâyetleri halkı, (...) birlik ve fedakârlık lüzumunu en önce takdir ettikleri iltiharla görölmektedir. Fakat Anadolu'nun öteki tarafları böyle değildir."⁸⁴

İngiliz Muhipler Cemiyeti

Kurtuluş Savaşı yıllarında Osmanlı'nın İngiliz emperyalizmiyle işbirlikçiliği hükümet ve iktidar partisi düzeyindedir. Özellikle Damat Ferit Paşa hükümeti ve Hürriyet ve İtilaf Partisi, Millî Mücadeleye karşı askeri işbirliği dahil her alanda İngiliz işgal kuvvetleriyle birliktedir. Damat Ferit hükümeti, İngiliz hükümetine Kürtleri Mustafa Kemal hareketine karşı kullanma önerileri götürmüş ve Kürt ayaklanmaları kışkırtmıştır.⁸⁵

Hükümet ve iktidar partisi yanında, İngiltere ile işbirliği için kurulmuş özel İngiliz Muhipleri Cemiyeti de bulunmaktaydı. Padişah Vahdettin dahil, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nâzırı Ali Kemal gibi iktidar sahipleri ve Sait Molla gibi önemli rollerdeki kişiler bu İngiliz dostları kulübünün önde gelen üyeleriydi.⁸⁶

Cemiyet'in İngiliz üyeleri de bulunuyordu. Sait Molla ile birlikte birçok tertibin içinde yer alan İngiliz Rahibi, Frew bunlardandı.

Atatürk, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin açık ve gizli olmak üzere iki cephesi bulunduğunu belirtiyor. Açık cephe, İngiliz himayesini istemek ve sağlamaktı. Cemiyet'in gizli cephesi ise, asıl faaliyetini oluşturuyordu: Ülke içinde örgütlenerek Millî Harekete karşı isyanlar çıkarmak, millî bilinci felce uğratmak, yabancı müdahalesini kolaylaştırmak gibi haince girişimler..⁸⁷

Özel bir örgütlenmeleri olmamakla birlikte, İstanbul'daki bir kısım seçkinler, Amerika mandası talep ediyorlardı, İngiliz himayesi isteyenler, İngiliz politikası gereği Kuvayı Millîye'yi yok etmek için çaba gösterirken, Amerikan mandacıları, Millî Harekete daha ılımlı bakıyordu,

84 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2. s.390. Bu belge Karabekir'in *İstiklâl Harbimiz* adlı eserinde, 17 Haziran 1919 tarihli ve eksik olarak yer almaktadır. Bkz. I. s.85 vd.

85 M. Kemal Öke. *Musul*, s.73; Salâhi Sonyel. I. s.48; II. s.85.

86 *Nutuk/Söylev*, I. s.10.

87 *Nutuk/Söylev*, I. s.10. İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin Beyanname ve Programı için bkz. Kâzım Karabekir. *İstiklâl Harbimiz*, I. s.186 vd.

hatta Millî Hareketin içine de önemli ölçüde girmişlerdi. ABD'nin General Harbord'un raporundan sonra manda istemli eylemli bir cevap vermeyişi üzerine ve Millî Hareketin gelişmesiyle birlikte, başlangıçta Amerikan mandası tarafları olanlardan bazıları, Millî Hareketin ön saf- larında yer aldılar.

Kürdistan Teâli Cemiyeti

Kürtlere gelince...

Kurtuluş Savaşı sırasında, Türkiye Kürtlerinde iki akım görülüyor. Ana akım, Millî Hareketle birliktedir. Zayıf olan ikinci akım ise, İngi- lizlerle ve Damat Ferit hükümetiyle işbirliği içinde bir Kürt devletini amaçlamaktadır.

Bu iki akımı herkes saptamıştır; bütün taraflar ve elbette büyük devletler, öncelikle de İngiliz emperyalistleri. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 13 Nisan 1919 günü İstanbul'dan yolladığı yazıda, İstanbul'daki "Kürt unsurlar" içinde İngiliz karşıtı ve kesinlikle Türk yanlısı olanları belirler. Abdullah Cevdet ve Süleyman Nazif gibi Kürt aydınlarının "Türk çıkarları için çalıştığına" dikkat çeker. Kürdistan Teâli Cemiyeti Reisi Şeyh Abdülkadir'in ise, kendisine yaptığı başvurularda, Kürtlerin bağımsızlığını ve zalimane Türk hâki- miyetinden kurtulmayı talep ettiğini, İngiliz mandasındaki Hicaz kral- lığına benzer bir pozisyona getirilmesini istediğini belirtir.⁸⁸

Şeyhmus Elçi, bu saflaşmanın aileleri bile ikiye böldüğünü somut örneklerle anlatır.⁸⁹

Millî Mücadeleyle birleşen Kürt önderleri, Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinde örgütlenmektedir. İngiliz işbirlikçisi olan zayıf akım ise, esas olarak Kürdistan Teâli Cemiyeti (KTC)'nde örgütlenmiştir. Bu Cemiyetin çatışma halinde bulunduğu güçlerin başında, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Kuvayı Millîye, özetle Kemalist hareket vardır.⁹⁰

Vilâyatı Şarkîye Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti (VŞMHMC), 2 Aralık 1918 günü kurulmuştur.⁹¹ Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin kuru-

88 Ahmet Mesut, s.35.

89 Şeyhmus Elçi, s.18 vd.

90 İsmail Göldaş, *Kürdistan*, s.95. KTC hakkında ayrıca bkz. Selahattin Tansel, I, s.129 vd.

91 Kuruluş haberi 4 Aralık 1919 günlü *Hadisat* gazetesinde çıktığına göre, Cemiyetin 2 Aralık 1919 günü kurulduğu anlaşılıyor.

luş tarihi ise, on beş gün sonra 17 Aralık 1918'dir. Bu durumda, İsmail Beşikçi'nin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni Kürt örgütlenmesine tepki olarak görmesi gerçeğe uygun düşmüyor. Ne var ki, Millî Hareketin, genel olarak emperyalist işgale ve işbirlikçi faaliyete karşı bir tepki olduğu düşünülürse, bu görüşte yine de bir gerçek payı vardır.

Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin önder kadroları, genellikle köklü ailelerden gelmektedir: prensler, paşazadeler ve zengin eşraf çocuklarının bu örgüte eğilim gösterdiği araştırmacılar tarafından saptanmıştır.⁹² Zınar Silopi, Osmanlı sarayı çevresindeki Kürt emirleri ve paşalarının, rütbe ve makamlarını kaybedince, "kurtuluşu Kürtlükte bulduklarını" belirtir. Bunlar 1908'de Hürriyetin İlanı'ndan sonra Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti'ni açarlar. Ancak bu cemiyet pek yaşamaz da, Kürdistan Teâli Cemiyeti'ne basamak olur.⁹³ Seyyit Abdülkadir her iki cemiyetin de reisidir.

İstanbul'da karargâh kuran Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Kürt illelerinde bir inisiyatif gösteremediklerini, Kürt milliyetçiliği eğilimindeki yazarlar da kabul ederler.⁹⁴

Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin daha İstanbul ve saray eksenli olmasına karşılık Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılan Kürt önde gelenleri, yereldir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun şehir eşrafı, aşiret reisleri ve büyük toprak sahipleri, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde toplanmışlardır. Çünkü Doğu'da bir Ermenistan kurulması tehdidiyle, asıl onlar karşı karşıyadır ve bu tehdidin ancak Millî Mücadeleyle birleşerek bertaraf edilebileceğini görmektedirler.

Kürt ileri gelenlerinin Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti arasında bölünmeleri, önemli dersler içerir. Burada kutuplaşma, Kürt ve Türk örgütlenmesi arasında değil, fakat İngiliz emperyalizmi ile Anadolu'nun Türk-Kürt birliği arasındadır. Nitekim İngiliz yetkilileri de, Kürtleri İngiliz yanlısı ve Türk yanlısı diye sınıflandırmışlardır.⁹⁵

92 İsmail Göldaş, *Kürdistan*, s.46.

93 Zınar Silopi, s.23.

94 Göldaş, *Kürdistan*, s.228.

95 Bir örnek Amiral Calthrop'un raporudur. Bkz. Ahmet Mesut, s.35.

Türkle birleşmeyen Kürt, İngiliz emperyalizminin yanına savrulmaktadır. Yine emperyalizme karşı Kürtle birleşmeyen Türk de, direnmek için yeterli gücü toplayamadığı için, emperyalizme boyun eğmek-te veya manda ve himaye arayışı içine girmektedir.

Bu gerçekleri göz önünde tutan Vilâyatı Şarkıye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti, İstanbul'daki kuruluşundan bir süre sonra Kürdistan Teâli Cemiyeti'ne, bir heyet göndererek, örgütleri birleştirme olanaklarını aramıştır. Ancak Kürdistan Teâli Cemiyeti Reisi Seyyit Abdülkadir ve beraberindekiler, Müdafaa-i Hukukçuları çok soğuk karşılar ve önerilerini reddederler.⁹⁶

Sevr Antlaşması'ndan sonra, Kürt işbirlikçileri mücadelelerini bu emperyalist antlaşmaya dayandırdılar. 62, 63 ve 64. maddelerde Kürtlere tanınan özerklik ve bir yıl sonra gerçekleşebilecek ayrılma olanlığı, onların taleplerini karşılıyordu. Sevr Antlaşması'nın Türkiye'ye emperyalizm tarafından dayatılması ve emperyalizmin çıkarlarına hizmet etmesi, onlar için bir sakınca oluşturmuyordu. Çünkü zaten hesaplarını emperyalizmden bekledikleri destek üzerine kurmuşlardı.

Kürdistan Teâli Cemiyeti de, kendi içinde iki kanattan oluşuyordu. Seyit Abdülkadir kanadı, Kürt millî haklarını Osmanlı devleti bünyesinde sağlamak istiyordu. Kâmran Bedirhan önderliğindeki "Teşkilatı İçtimaiye" adını taşıyan ikinci grup ise, bağımsız Kürdistan'ı amaçlıyordu.⁹⁷

Ancak her iki grup da, bizzat Kürt yazarlarının saptadıkları gibi "aşırı İngiliz yanlısı"ydılar.⁹⁸

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nin İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı çeşitli yazılar ve raporlar bu gerçeği saptamaktadır. Bu raporlarda, İstanbul'daki Kürt liderlerinin çoğunun "Bir dış iktidarın hükmü altına girmekten başka bir şey beklemedikleri" belirtilmektedir.⁹⁹ 1908 Devrimi öncesinde İttihat Terakki ile birçok konuda anlaşan ve Abdülhamit'e karşı birlikte mücadele eden Kürtlerin çoğu, artık Kürdistan Teâli Cemiyeti veya Hürriyet ve İtilaf Fırkası saflarındaydı ve "İngiliz yanlısı" olmuşlardı.¹⁰⁰

96 Cevad Dursunoğlu, s.18 vd.

97 İsmail Beşikçi, *Kürdistan Üzerinde*, s.171 vd.

98 Naci Kutlay, s.124.

99 Mentey Daniel, *Sindia Kurdica*, Nisan 1985, s.39'dan aktaran Naci Kutlay, s.124.

100 Naci Kutlay, s.134.

Emperyalizmin Türkiye'yi parçalama planlarına bel bağlayan bir kısım Kürt seçkini, Zinnar Silopi'nin anılarında anlattığı gibi, "İstanbul'da bulunan Amerikan, İngiliz, Fransız komiserlerini ziyaret ederek Kürt millî haklarını dava etmekte idiler." Hatta Seyyit Abdülkadir, Bedirhani Emin Ali, Bediüzzaman Molla Said (Saidi Nursi), Amerikan komiserine, harita üzerinde Kürdistan sınırlarını belirterek denizlere bir çıkış bulunması "zorunluluğunu" anlatmışlardı.¹⁰¹

Kürdistan Teâlî Cemiyeti, işbirlikçi tutumunun gereği olarak, yine işbirlikçi olan Damat Ferit'lerin Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne yakınlık duyuyordu.¹⁰²

İngiliz Muhipler Cemiyeti önde gelenlerinden Sait Molla ile Rahip Frew arasındaki mektuplaşmadan, Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin Kuvayı Milliye'ye karşı silahlı hareketlere katkıda bulunma sözü verdiği, fakat "bir iş yapamadığı" anlaşılmaktadır. Yine aynı mektuplardan, Cemiyet'in verilen talimatları uygulamak için, Kürdistan'a gönderilecek görevlilere verilmek üzere "büyük bir ödenek" istediği de saptanmaktadır.¹⁰³

İşbirlikçi Kürt liderleri, sonuç olarak İngiltere'nin desteğini kazanma çabalarında başarısızlığa uğradılar.¹⁰⁴ Bunun bir tek nedeni vardı: Kürt ileri gelenlerinin ve halkının büyük çoğunluğu Millî Hareketle birleşti. İngilizlerin Kürdistan tasarısını bozan esas etken budur.

Kemalist önderliğin işbirlikçi Kürt örgütlerine, önderlerine ve üyelerine karşı politikaları şöyle özetlenebilir: Mümkün olduğu kadar Millî Harekete kazanmaya çalışmak, işbirlikçi çizgide diretenleri yalnızlaştırmak ve etkisiz kılmak, örgütlerini dağıtmak, kapatılmak.

Bu politikaların uygulanması, öncelikle gerçeğin araştırılmasını ve çelişmelerin belirlenmesini gerektirmiştir. Mustafa Kemal'in Samsun'a

101 Aktaran İsmail Göldaş, *Kürdistan*, s.149. Görüşmenin devamı, dış kırıklığı yansıtır: "Amerikan Komiseri, Kürdistan'ın büyük bir kısmını içine alan bir Ermenistan kurulmasına karar verildiğini söyleyince, Bediüzzaman şöyle konuşuyor: 'Kürdistan eğer deniz sahilinde olsaydı, dritnotlarımızla belki bu kararımızı tatbik edebilirdiniz; fakat Kürdistan dağlarla dritnotlarımız çıkamaz. Bu kararımız da tatbik edilemez.'"

102 Naci Kutlay, s.120 ve 124; Şeyhmus Elçi, s.12.

103 ●nuncu ve on birinci mektuplar için bkz. *Nuuk/Söylev*, I, s.388 ve 400.

104 Safâhi R. Sonyel, II, s.165 vd. 204, 227.

çıktıktan sonra, yoğunlaştığı sorunlardan biri, Kürt ayrılıkçılığının tecrit edilerek, Türklerin ve Kürtlerin emperyalizme karşı birleştirilmesi- dir. Bu amaçla 1 Haziran 1919 günü Diyarbakir, Erzurum, Van, Bitlis, Elaziz, Sivas vilâyetlerine ve Erzincan, Kayseri bağımsız mutasarrıf- lıklarına yolladığı şifrede Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri yanında diğer cemiyetlerin örgütlenmelerini ve bağlantılarını sorar.¹⁰⁵ Bu resmi yazı dışında, "Kürtler ve Kürdistan üzerinde etkisi olan ve harp sırasında hukuk ve muhabbetlerini pek ziyade kazandığı Kürt ileri gelenlerinden meşhur çeşitli kişilere" telgraflar yollayarak, hem durumu araştırır, hem de onları yönlendirir. 29 Mayıs 1919 günü Genelkurmay Başkan- lığı'na yazdığı yazıda bu faaliyetinden söz ettiğine ve bilgi verdiğine göre, "Bağımsız Kürdistan görüşünü takip eden Diyarbakir'deki Kürt Kulübü" hakkında, Samsun'a çıktığının daha onuncu gününde epeyi bilgi toplamış bulunmaktadır.¹⁰⁶

Mustafa Kemal'in 15 Haziran 1919 günü Diyarbakir Vali Vekilli- ği'ne yolladığı telgraf, yukarıda özetlediğimiz politikanın bütün unsur- larını içermektedir:

– "Bir yabancı devletin himayesine sığınarak alçakça ve esir yaşa- mayı tercih eden her türlü görüşün, memleketi parçalanmaya götürecektir her türlü cemiyetin" bu arada Kürt Kulübü'nün dağıtılması;

– Diyarbakir ve çevresinde de, her Türk ve her Müslümanın katıla- cağı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulması;

– Kürt Kulübü üyeleriyle "bütün milletin varlık ve bağımsızlığını kurtarmak" çerçevesinde görüşülerek uzlaşılması.¹⁰⁷

Bu politika, Anadolu'daki Millî Hareket tarafından benimsenmiş ve uygulanmıştır. Örneğin 16/17 Ekim 1919 günü Diyarbakir'deki 13. Ko- lordu Komutanı'nca Amasya'da bulunan Heyeti Temsiliye'ye, Osmanlı hükümetine bildirilmesi isteğiyle çekilen telgrafta, "Kürt Teâli Cemi- yeti gibi, Osmanlı topluluğunun parçalanmasına hizmet eden cemiyet ve partilerin bozgunculuklarına son verilmelidir" denmektedir.¹⁰⁸

105 *Nutuk/Söylev*, III, s.1204, Belge 3.

106 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2, s.339.

107 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2, s.379; *Nutuk/Söylev*, III, s.1210 vd. Belge 9.

108 *Nutuk/Söylev*, III, s.1580, Belge 156.

İngiliz Binbaşısı Noel ve İşbirlikçileri

Kürt işbirlikçi liderlerinin İngiliz Binbaşısı Noel ve Damat Ferit hükümetine bağlı Elaziz Valisi Ali Galip ve Liva Mutasarrıfı Halil ile birlikte harekete geçmeleri üzerine, Millî Hareket, bunların tutuklanmasına yönelmiştir. Mustafa Kemal, *Büyük Nutuk*'ta bu girişimi, "sui-kast icrası" ve bir ayaklanma başlangıcı olarak değerlendirmiştir. Malatya'ya gelen Kânran ve Celâdet Bedirhanî kardeşler ile Cemilpaşazâde Ekrem'in yakalanmaları konusu Mustafa Kemal ve Anadolu'daki komutanlar arasında uzun yazışmalara neden olmuştur. Ancak Elaziz Valisi Ali Galip ve onunla birlikte hareket eden Kürt liderleri kaçmışlar, Ali Galip en sonunda Halep'e geçmiştir.¹⁰⁹

Olayın seyri sırasında, Mustafa Kemal, girişimcilerin tutuklanmasını, gerekirse yabancı askeri güçlere silahla karşılık verilmesini ve tahrik edilen bazı gafil kimselerin (Kürt aşiretleri mensupları) ise aydınlatılmasını istemiştir.¹¹⁰

Noel-Elaziz Valisi-Kürt işbirlikçilerinin ortak hareketi, Millî Hareketin hem Damat Ferit Paşa'ya, hem de Kürdistan Teâli Cemiyeti'ne karşı mücadelesini yoğunlaştırmıştır. Damat Ferit hükümeti bu olaydan sonra düşmüştür. Kürdistan Teâli Cemiyeti ise, tecrit olmuş ve etkisini kaybetmiştir. Osmanlı hükümetinin Temmuz 1920'de Cemiyet'i kapatma kararı aldığı, *İkdam* gazetesinde yer almıştır. Ancak kapatma kararı fiilen uygulanmamış, Cemiyet varlığını 1922 yılına kadar sürdürmüştür.¹¹¹ Öyle anlaşılmaktadır ki, KTC'nin hayatına son veren, Kurtuluş Savaşı zaferi olmuştur.¹¹²

109 Mustafa Kemal, bu girişimi, İngiliz emperyalizmi, Damat Ferit hükümeti ve Kürt işbirlikçileri arasındaki eylemli işbirliğinin somut örneği olarak uzun uzun anlatmıştır. Bkz. *Nutuk/Söylev*, I, s.156-184. Yazışmalar için bkz. *Nutuk/Söylev*, III, s.1296-1346, Belge 56-82.

110 *Nutuk/Söylev*, I, s.180; III, s.1318.

111 İsmail Göldaş, *Kürdistan*, s.227.

112 İsmail Göldaş, KTC'ye karşı Kemalist hareket ile İstanbul hükümetlerinin işbirliği yaptıklarını ileri sürmektedir (*age*, s.224). Oysa gerçekler ortadadır: İngiliz binbaşısı Noel, İstanbul hükümetinin valisi ve mutasarrıfı, Kemalist harekete karşı ortak bir faaliyette bulunmuştur. Anadolu Hareketinin baskısıyla alınan kapatma kararına rağmen, KTC'nin 1922 yılına kadar faaliyette bulunmasına göz yuman, yine İstanbul hükümeti olmuştur.

Diğer İşbirlikçi Kürt Örgütleri

Kürdistan Teâli Cemiyeti dışında başka Kürt örgütleri de faaliyet göstermiştir.

Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin bir kanadını oluşturan Kâmran Bedirhan önderliğindeki Teşkilatı İctimaie'nin "bağımsız Kürdistan" amacıyla daha berrak olduğuna yukarıda değinmiştik.¹¹³

Kürdistan Teâli Cemiyeti içindeki bölünmeden doğan diğer bir örgüt ise, Kürt Millet Fırkası'dır. Aralık 1919'da KTC'den ayrılan bazı önemli Kürt aydınlarının kurduğu bu Parti, daha sonra Teşkilatı İctimaie Cemiyeti'ne katılmıştır.¹¹⁴

1900'den sonra kurulan Kürt örgütleri şunlardır:¹¹⁵

1900: Kürdistan Azmi Kavî Cemiyeti (Kürdistan Kuvvetli Azim Derneği).

1908: Kürt Teavün ve Terakkî Cemiyeti (Kürt Dayanışma ve İlerleme Derneği).

1910: Kürt Neşri Maarif Cemiyeti (Kürt Bilgi Yayma Derneği).

1912: Kürdistan Teşriki Mesai Cemiyeti (Kürdistan İşbirliği Derneği).

1912: Kürt Talebe Hêwi Cemiyeti (Kürt Öğrenci Aydınlatma Derneği).

1912: Kürt İrşat ve İrtika Cemiyeti (Kürt Uyarma ve Yükselme Cemiyeti).¹¹⁶

Mondros Mütarekesi'nden sonra kurulan Kürt örgütleri ise, yine kuruluş tarihleri sırasıyla şunlardır:

1918: Kürt Tamimi Maarif ve Neşriyât Cemiyeti (Kürt Bilgi ve Yayınları Genelleştirme Derneği).

1918: Kürdistan Teâli Cemiyeti (Kürdistan Yücelme Derneği).

113 Teşkilatı İctimaie konusunda bkz. İsmail Göldaş, *Kürdistan*, s.193 vd; İsmail Beşikçi, *Kürdistan Üzerinde*, s.172.

114 İsmail Göldaş, *Kürdistan*, s.193 ve 314. dipnot 11.

115 1908'den ve Mondros Ateşkesi'nden sonra kurulan Kürt örgütlerinin kuruluş tarihleri konusunda farklı belirlemeler var. Kaynaklar: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, II, s.188 vd; İsmail Göldaş, *Kürdistan*, s.207; Uğur Mumcu, s.12; İsmail Beşikçi, *Kürdistan Üzerinde*, s.168.

116 Bu cemiyetin adı, Göldaş'ın kitabında yanlışlıkla "Ertika" diye yazılmış (s.207). İrtika, yükselme anlamına geliyor.

1919 yılında. Kürt Neşri Maarif Cemiyeti ile Kürt Talebe Hêwi Cemiyeti'nin yeniden kurulduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁷

1919: Kürt Kadınlar Teâlî Cemiyeti (Kürt Kadınlar Yükselme Cemiyeti).

1920: Kürdistan Cemiyeti.¹¹⁸

1920: Teşkilâtî İctimaiye Cemiyeti (Toplumsal Teşkilât Cemiyeti).

1921: Kürdistan Teşriki Mesai Cemiyeti (Kürdistan İşbirliği Derneği).

Bu cemiyetler yanında, Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde Abdul Mahmut başkanlığında Galata'da faaliyette bulunan Kürt Kulübü'nden söz edilmektedir. Gerçi başkanın adı tutmamaktadır, fakat kastedilenin Kürdistan Teâlî Cemiyeti olduğu, Paris Barış Konferansı'na yolladığı yazıdan anlaşılmaktadır. Cemiyet, bu yazıda Konferans'a Şerif Paşa'nın "Kürt ulusal haklarını savunmak için görevli olduğunu" bildirmektedir.¹¹⁹

İç İsyanlar

Atatürk, 1927 yılındaki Büyük Nutku'nda iç isyanları sayar:

"Bandırma, Gönen, Susurluk, Kırmastı (Mustafakemalpaşa), Karacabey, Biga ve dolaylarında; İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı dolaylarında; Bozkır'da; Konya, Ilgın, Kadınhan, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar dolaylarında; Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erbaa, Çorum dolaylarında; Ümraniye, Refahiye, Zara, Hafik dolaylarında; Viranşehir dolaylarında..."¹²⁰

Mustafa Kemal'in saydığı bu isyanlar arasında, yalnız Ümraniye çevresindeki Koçgiri isyanı ve Viranşehir dolaylarındaki Milli aşireti isyanı, Kürt isyanlarıdır. Milli ve Koçgiri isyanlarına bir de Mustafa Kemal'in anmadığı Midyat, Nusaybin dolaylarındaki Ali Bate isyanı eklenebilir. Diğer bütün gerici isyanlar, Türklerin yaşadığı bölgelerdedir.

117 Uğur Mumcu, s.12. Mumcu, Kürt Talebe Hêwi Cemiyeti'nin 1919 ve 1921 yılında kurulduğunu belirtiyor (aynı yerde).

118 Beşikçi ve Göldaş'ın 1920 yılında kurulduğunu belirttikleri bu cemiyet, Uğur Mumcu'ya göre 1918'de kuruldu.

119 *Kürdistan Dosyası*, c.12, s.69'dan aktaran Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.83. 120 *Nutuk/Söylev*, II, s.594 ve 840.

Kurtuluş Savaşı döneminde, Millî Mücadeleye karşı silahlı ayaklanmaların bir haritası yapılacak olursa, bu isyanların Kürt halkının yaşadığı coğrafyada değil, Türklerin yaşadığı coğrafyada yoğunlaştığı görülür. İsyân haritası, Ankara'yı kuşatmıştır. Amacın Ankara'daki devrimci yönetimi boğmak olduğu açıktır. Em. Tümg. Celâl Erikan da, isyanların çoğunluğunun batıda olduğunu saptar.¹²¹

Bu nedenle Kürtlerin Kurtuluş Savaşı döneminde ihanet ettikleri gibi suçlamalar, temelden yanlıştır. Bu iddialar, Türkiye halkının bütünlüğünü hedef alan ırkçı çevreler tarafından ileri sürülmektedir.¹²²

Kürt Ayaklanmaları

İngiliz emperyalistlerinin ve İstanbul hükümetinin tertipleedikleri ve kışkırttıkları gerici ayaklanmalar içinde Kürt isyanlarına kısaca değinecek olursak:

Ali Bate isyam, 11 Mayıs 1919'da, Mustafa Kemal Samsun'a çıkmadan önce Midyat'ın güneyindeki aşiretlerin reisi olan Ali Bate tarafından başlatıldı. İsyân, Mardin, Savur, Cizre, Nusaybin bölgesindeki bir kısım aşiretleri de harekete geçirdi. Ali Bate, amacının Kürdistan'ı kurmak olduğunu söylüyordu. 18 Ağustos 1919 günü isyan bastırıldı ve Ali Bate öldürüldü.¹²³

Millî aşireti isyan, 1920 yılı Haziran-Eylül ayları arasında oldu. Haziran başında Fransızlar Urfa'yı ikinci kez ele geçirmek için harekete geçince, Millî aşireti de Siverek yönünde ilerledi. Ancak 19 Haziran günü güneydoğu yönünde çekilerek, Fransız bölgesine kaçmak zorunda kaldı. Düşman bölgesinde hazırlıklarını tamamlayıp tekrar harekete geçen isyan kuvvetleri 26 Ağustos 1920 günü Viranşehir'i işgal ettiler.

121 Celâl Erikan, *Kurtuluş Savaşımızın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, Ekim 1971, s.64.

122 Bu arada, sınıf arkadaşım Çetin Yetkin ve bazı ulusalcı yazarlar, Kurtuluş Savaşı'nın "Kürt ayaklanmalarına karşın kazanıldığını" sürekli vurgularken, Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na yaptığı önemli katkıya hiç değinmiyorlar. Bkz. *Müdafaai Hukuk*, sayı 3, 30 Ekim 1998, s.19, 20. Sonyel ise Kürtlerin kolay kışkırtıldığı görüşünde. Bkz. II, s.5.

123 *Türk İstiklâl Harbi İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, VI, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1964, s.22 vd; Kenan Esengin, *Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar*, ilaveli 2. basım, Ağrı Yayınları, İstanbul 1975, s.40 vd; Selahattin Tansel, I, s.133.

Ancak 15 gün sonra düzenli ordu birlikleri ve Ankara'ya bağlı aşiretler tarafından yenilgiye uğratıldılar ve tekrar güneye kaçmak durumunda kaldılar.¹²⁴

Milli aşireti isyanının Fransız emperyalizmiyle işbirliğinde bulunması, Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde de belgelidir. İsyancılar "Suriye tipi bir manda yönetimi için Fransa'ya başvurmuşlardır."¹²⁵

Milli aşiretini elde etmek için, İngilizlerin de 1919 yılı baharında sürekli faaliyet içinde buldukları, Diyarbakir Vali Vekili Mustafa Nadir Bey'in verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır.¹²⁶

Koçgiri isyanı, İstanbul'da kurulan İngiliz işbirlikçisi Kürdistan Teâlî Cemiyeti'yle bağlantılıdır. İsyanın liderlerinden Baytar Nuri Dersimi'nin *Kürdistan Tarihinde Dersim ve Hatratım* adlı kitaplarında anlattıkları, bu isyanın karakterini çok iyi yansıtmaktadır.¹²⁷

Kürdistan Teâlî Cemiyeti üyesi Nuri Dersimi, Ümraniye bölgesine gelerek Ümraniye, Beypınar, Celallı, Sincan, Hamo, Zmara ve Domurca nahiyelerinde Cemiyet'in birer şubesini açar ve Kürtler arasında millî bir cereyan yaratır.

Erzurum Kongresi'nde Kürt ileri gelenlerini ve Kürt halkını Millî Mücadeleye kazanan Mustafa Kemal Paşa, Sivas'a gelince, daha sonra Koçgiri isyanına liderlik yapacak olan Alişan Bey ile buluşur.

Mustafa Kemal Paşa, "Wilson prensiplerinin, Şark milletlerinin azim ve iradesi karşısında paçavraya döndüğünü ve yırtılıp atıldığını" belirterek, ileriye doğru birlikte hareket etmeyi önerir. Ayrıca Ferit Paşa hükümetinin aleti ve İngiliz uşağı mevkiine düşmüş bulunan Seyyit Abdülkadir'den talimat alarak teşkilat yaptıkları için Alişan Bey'i uyarır; Kürdistan'ın Ferit Paşa hükümetinin planlarına oyuncak olmayacağını, kendisinin Doğu illerini temsil ettiğini söyler.¹²⁸ Ayrıca İngilizlerin yolladığı Noel adlı casusun Ferit Paşa ile işbirliği halinde Sivas Kongresi üzerine Kürt aşiretlerini sürmek için tertipler hazırladığını da söyler.

124 *Nutuk/Söylev*, II, s.602 vd.

125 Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden aktaran Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.94.

126 *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*. Ankara 1993, s.397 vd.

127 M. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*. Komkar Yayınları, Köln, Şubat 1988; *Dersim ve Kürt Millî Mücadelesine Dair Hatratım*, geliştirilmiş yeni basım, Özge Yayınları, Ankara 1992. Koçgiri isyanı hakkında yeni yayımlanan bir araştırma: Bakı Öz, *Belgelerle Koçgiri Olayı*. Can Yayınları. İstanbul, Ağustos 1999.

128 Nuri Dersimi, *Kürdistan*, s.122; *Hatratım*, s.107 vd.

Baytar Nuri ise, kitabında Noel'den yana bir tutum sergilemektedir.¹²⁹ Oysa yine kendisi kabul etmektedir ki, Kürdistan önde gelenleri ve aşiretlerinin çoğunluğu, Mustafa Kemal'le beraberdir. "Ankara Büyük Millet Meclisi'nde Kürdistan namına Mustafa Kemal Paşa ile işbirliği yapan Kürt mebusların sayısı yetmiş iki idi" saptaması ona aittir. Bu milletvekilleri, İtilaf devletlerine çektikleri tellerle "Türklerden ayrılmayacaklarını" bildirirler. Alişer ve Baytar Nuri'ler ise, Dersimliler adına bir rapor hazırlayarak KTC aracılığıyla İtilaf devletleri temsilcilerine yollarlar, Türklerle birlik istemediklerini belirtir. bağımsız bir Kürdistan talebinde bulunurlar.¹³⁰ Aralarında yaptıkları toplantıda, Sevr Antlaşması'nın uygulanarak bağımsız bir Kürdistan oluşturulması için silaha sarılmaya yemin ederler.

Koçgiri isyancıları. İngiliz emperyalizmi ve Yunan saldırısıyla işbirliği halinde olduklarının bilincindedirler ve bu tutumu bir politika olarak belirlemişlerdir. Baytar Nuri Bey. Alişan Bey'in Dersim'de kalarak örgütlenmeyi sürdürmesinin, Ankara'yı Batı'da Yunan ordularıyla ve Doğu'da Dersim'den gelecek bir saldırıya karşı iki cephede savaş tehidiyle karşı karşıya bıraktığını belirtir. Bu nedenle Millî Kuvvetlerin Yunan cephesinden kuvvet çekerek Doğu'dan gelecek saldırıya karşı ihtiyat olarak alıkoymak zorunda kaldıklarını saptayan da, yine kendisidir.¹³¹

Bu saptamayı, Ali Kemal de doğrular. Koçgiri hareketi yüzünden büyük kısmını süvari kuvvetlerinin oluşturduğu önemli askeri birlikler, 1. ve 2. İnönü savaşlarına katılamamıştır.¹³²

Koçgiri isyanı ile İngiliz emperyalistleri ve Yunan işgalcileri arasındaki bağlantıları, yalnız isyanın önderleri değil, Kemalist önderlik ve araştırmacılar da belirlemişlerdir.

Mustafa Kemal, TBMM gizli oturum görüşmelerinde, Koçgiri isyanında "düşman parmağı" olduğunu belirtir.¹³³

129 Nuri Dersimi, *Kürdistan*, s.124.

130 Nuri Dersimi'nin *Kürdistan Tarihinde Dersim* kitabında (s.125) "rapor" diye andığı bu taleptenmeden, Ali Kemal "muhtıra" diye söz ediyor. Bkz. *Erzincan*, s.127.

131 *Aynı eser*, s.146.

132 Ali Kemal, *Erzincan*, s.125.

133 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 2. s.212.

Yine Atatürk, 1 Mart 1922 günü Meclis'in üçüncü toplanma yılını açış konuşmasında, Koçgiri isyanında "Yunanlıların teşvik ve tertiplerinin" olduğuna işaret etmiştir.¹³⁴

Nuri Dersimi'nin yazdıklarından, Koçgiri isyanı liderlerinden Alişer'in daha önce Birinci Dünya Savaşı'nda da Rus Çarlığı ordusuna katıldığını öğreniyoruz. Baytar Nuri, Alişer'in bu ihanetini, Kürdistan'ın bağımsızlığı davasıyla açıklıyor ve Ekim Devrimi'nden sonra Rus birliklerinin çekilmesini ise "ne yazık ki" diye hayıflanarak belirtiyor. Komutan Vehip Paşa, Kürtleri kazanmak için Rus ordularına katılan Alişer ile diğer Dersim ve Koçgiri gençlerinin affını sağlamıştır.¹³⁵

Koçgiri isyanı, bu ilişkiler ve bu salılaşmalar temelinde 5 Mart 1921 günü başlar ve 17 Haziran 1921'de bastırılır.¹³⁶ Üç ay sonra 3, 4, 5 Ekim 1921 günleri Büyük Millet Meclisi'nde yapılan gizli oturumlardaki özgür tartışma ortamının Türkiye'ye bir daha gelmediğini rahatlıkla saptayabiliriz. Milletvekilleri, Koçgiri isyanı öncesinde ve isyanın bastırılması sırasında yapılan "zulümleri" ve yönetim bozukluklarını Meclis kürsüsünden oybirliği halinde en ağır sözlerle dile getirmişlerdir. Yine milletvekilleri, Kürtlerin de Ermenilere benzetileceği, zorla göç ettirileceği türünden kışkırtıcı söylentilerin ve tehditlerin, isyanın çıkmasındaki rolü üzerinde durmuşlardır. Hükümet adına konuşan Dahiliye Vekili Refet Paşa ise, hükümet makamlarının sorumluluğunu açık yüreklilikle kabul etmiştir:

"Hükümet sıfatıyla ve Dahiliye Vekili sıfatıyla olan biten her fenalığı ben kabul ediyorum ve bu fenalıkların karşısında ben varım. (...) fenalıklara sebep olan suçluların ceza görmesi için en büyük davacı benim."¹³⁷

134 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, s.222.

135 Nuri Dersimi, *Kürdistan*, s.280.

136 Koçgiri isyanı konusunda bkz. *Türk İstiklâl Harbi İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, s.151 vd; Ali Kemal, *Erzincan*, s.121 vd; Nuri Dersimi, *Kürdistan*, s.120 vd; *Hattıratım*, s.106 vd; Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.219; İsmail Gölbaş, *Kürdistan*, s.48 vd; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.248 vd; Uğur Mumcu, s.33 vd.

137 Erzincan mebusları Emin Bey (Lekilli) ve Fevzi Efendi'nin, Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey'in, Dersim Mebusu Mustafa Bey'in, Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey'in ve Dahiliye Vekili Refet Paşa'nın heyecanlı ve vicdanlı konuşmaları için bkz. *TBMM GCZ*, II, s.248-252, 265, 267, 269 vd, 276. Bu konuşmaların dikkat çeken bölümleri, bu kitabın arkasındaki "Belgeler"de yer almaktadır.

Kürtleri kazanma politikası izleyen Kemalist yönetim. Koçgiri isyanından sonra, üst üste iki af çıkarır. Mustafa Kemal'in isteği üzerine, Meclis, isyanın lideri Alişer ve Baytar Nuri dışındaki bütün Sivas mahkûmlarının affına ve Sivas'taki Harp Örfî Divanı'nın kaldırılmasına karar verir. İkinci bir kararla da, yine Alişer ve Dersimli Nuri dışında, Alişan Bey ve arkadaşları da Dersim'den çıkmaları şartıyla af kapsamı içine alınırlar.¹³⁸

7. Türk ve Kürt Tekmil Milleti Birleştirmek

Kurtuluş Savaşı'nın Kuvvet Formülü

Kurtuluş Savaşı'nın başarı anahtarı, içte Türk-Kürt birliğini, dışta Sovyetler'le ittifakı gerçekleştirmektir.

Vatanın bütünlüğü ve bağımsızlığı kararının karşısındaki kuvvetler, İngiliz emperyalizmi ve savaşa sürdüğü küçük uluslar ile yerli hainlerdir.

Türk ve Kürdü bölmek ve Kürtleri de, Yunan devleti ve Ermeni işbirlikçileri gibi Türkiye'nin üzerine sürmek, İngiliz planının köşe taşlarından biriydi.

Bu tablo içinde, İngiliz planını bozacak güç, Türk ile Kürdün birliğindeydi. Türk ile Kürdün arasına artı değil de, İngilizlerin istediği gibi eksi konduğu zaman, bu denklemden o günkü güçler dengesinde bağımsızlık çıkması çok zordu.

İşte bu hesapları yapan Mustafa Kemal, Samsun'a çıktığı günden başlayarak, "Türk ve Kürt tekmil milleti" bağımsızlık ve bütünlük için birleştirmeyi ve silahlı mücadeleye seferber etmeyi esas görev olarak görmüştür. Kurtuluş Savaşı'nın başarısının sırrı, o savaşı kazanacak kuvvet formülündedir. Devrimin özgücünün bir araya getirilmesi, öncelikli görevdir. Uluslararası düzlemde Sovyet Rusya'nın aktif desteği ve düşman kamptaki ayrılıkların sonuna kadar değerlendirilmesi, ancak bu özgücün yaratıldığı koşullarda etkili olabilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın başarı denklemini, Samsun'a çıktıktan bir ay sonra Kâzım Karabekir Paşa'ya yolladığı 16 Haziran 1919 tarihli şifrede şöyle özetlemiştir.

¹³⁸ Nuri Dersimi, *Kürdistan*, s.162, 164; *Hatıratım*, s.112.

Bütün bunlar, Atatürk'ün kurduğu Türk ve Kürdü birleştirme denkleminin, sağlam bir zemini ve toplumsal-psikolojik dayanakları olduğunu göstermektedir.

Bu nedenle, Kâzım Karabekir Paşa'ya "Türk ve Kürdü birleştirme azmindeyim" diye şifre çektikten iki gün sonra, Mustafa Kemal'in bu kez Edirne'deki I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Beyefendi'ye, "Kürtler de Türklerle birleşti" haberini vermesi, günün gerçeğine uygundur. Mustafa Kemal, bu müjdeden önce, aynı telde şu bilgiyi de verir:

"İngiliz himayesinde bir bağımsız Kürdistan teşkili hakkındaki İngiliz propagandası ve bunun taraftarları da bertaraf edildi."¹⁴⁶

Birleştirme azmi vardır, birleşme olgusu da vardır. Ayrıca birleştirme azminde olan, elbette birleşme yönündeki gelişmelere vurgu yapacak, bu azmin gerçeklerle beslendiğini gösterecektir.

Kâzım Karabekir Paşa'nın da aynı tarihlerde, Mustafa Kemal'e ayrı düşünce ve pratiği sergilemesi doğaldır. Çünkü Büyük Ermenistan tehdidi karşısında Kürtlerin ve Türklerin birleşme ihtiyacının en çok duyulduğu ve hayata geçirildiği savaş cephesindedir. *İstiklâl Harbimiz* kitabını 1919 yılı Mayıs-Ağustos arasındaki bütün belgelerinde, hem birleştirme kararlılığını, hem de "birlik halindeler" saptamasını görmekteyiz.¹⁴⁷

Kurtuluş Savaşı'nın temel kuvvetini yaratmak için, Türk ve Kürdü birleştirmeyi anahtar mesele olarak gören anlayış, elbette kendini en vurgulu ifadelerle Erzurum Kongresi'nde göstermiştir. Erzurum Merkez Heyeti Tutanağ'ında aynen şöyle yazmaktadır:

"Doğu Anadolu'nun korunmasında en büyük etken olarak Türklerle Kürtlerin birleşmesi öngörülmüştür."¹⁴⁸

Türk ve Kürdü birleştirme politikasının alternatifi neydi? Tek bir alternatif vardı, o da İngilizle teslim olmak!

146 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2. s.394.

147 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.75 vd.

148 8 Ocak 1920 tarihli bu tutanak için bkz. *İTTD*, sayı 61, s.11. Aynı bilgiye Zeki Sarıhan'da da rastlıyoruz. Ancak orada 7 Ocak 1920 tarihi veriliyor. Bkz. *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, II, s.279.

Bu politikayı da, Vahdettin ve Damat Ferit Paşa temsil etmiş ve büyük savaş yenilgisinin sonunda Vahdettin'in ağzından şöyle dile getirmişlerdir:

"Şartlar ne kadar ağır olursa olsun hemen kabul edelim. İngiltere'nin Şarktaki bize dost politikası değişmemiştir. Daha sonra af ve mürtüvetlerini kazanabiliriz."¹⁴⁹

Bu teslimiyet politikasının Kürt sorununa ilişkin yüzü ise, Kürdistan'ın kabul edilmesi ve bunun mümkünse padişaha bağlı özerk bir devlet olmasıydı.

Her iki taraf da, Kürdü yanına almaya gayret ediyordu. İngiltere ve padişah hükümeti, Kürtleri İngiliz himayesindeki bir Ortadoğu projesine katma çabasındaydı. Kemalist önderlik ise, tam bağımsız Türkiye projesini Türk ve Kürdün birliğiyle gerçekleştirmek peşindeydi.

Bu mücadelede İngiliz emperyalizminin değil, Millî Hareketin başarı kazandığını, Kürt yazarlarından yabancı devlet raporlarına kadar bütün kaynaklar saptamıştır.

Mustafa Kemal'in Türk ve Kürdü birleştirdiğini, Kürt ve Ermeni milliyetçisi yazarlar açık ve kesin bir dille belirtirler. Örneğin Refik Hilmi, Anıları'nda, Kürt aşiret reisleri ve ileri gelenlerinin Erzurum Kongresi'nde "Mustafa Kemal'i desteklemede Türk milliyetçilerinden geri kalmadıklarını" dile getirir.¹⁵⁰

Mustafa Kemal'in bu başarısının samimî bir açıklamasını, Kürt yazarlarından Mehmet Emin Bozarslan'da bulabiliriz. Bozarslan, Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin İstanbul'da oturup umudunu Paris Konferansı'na

149 Sultan'ın Mondros Ateşkes şartları kendisine bildirildiği zaman söylediği bu sözler için bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, TTK Yayınları, Ankara 1959, I, s.VIII.

150 Refik Hilmi, *Anılar Şeyh Mahmud Berzenci Hareketi*, Nüjen Yayıncılık, 2. basım, İstanbul, Temmuz 1995, s.53. Refik Hilmi, bu desteği, Mustafa Kemal'in zaferden sonra Kürt devleti vaat ettiği iddiasına bağlanmaktadır. Oysa yüzlerce belge ve gerçekler, böyle bir vaat ve proje olmadığını, tam tersine bağımsız Kürt devleti projesinin İngiliz emperyalizmine ait olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak Refik Hilmi, şu kadarıyla haklıdır: Mustafa Kemal, Kürt beylerine yazdığı mektuplarda, Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarında, Kürtlerin aslı unsurlardan biri olarak "irki, içtimâî ve coğrafi haklarının" gerçekleştirileceği güvencesini vermiş, ayrıca zaman zaman "Kürtlere özerklik" projesinden de söz etmiştir.

bağladığını, oysa Kemal Paşa'nın "Kürdistan'da çalıştığını" belirtmektedir. "Böylece Kürdistan Teâli Cemiyeti, Kürdistan'dan tecrit edilmiş, başka bir deyişle Kürdistan Derneği Kürdistan'sız kalmıştır."¹⁵¹

Irak'lı Kürt araştırmacı Mazhar Ahmed de, Kemalistlerin Kürt çoğunluğunu arkasına aldığı saptamıştır.¹⁵²

Yine, Kürt aydınlarından araştırmacı Hasan Yıldız, Güney Kürtlerinin İngiliz emperyalizmine direndiğini, Kuzey Kürtlerinin de, Müslüman halkın birliği doğrultusunda Kemalistlerle birlik olduğunu belirlemektedir.¹⁵³

İngiliz ve Fransız raporları da, Kemalist önderliğin Kürt halkını kazandığını açık bir dille itiraf ederler. İngiliz Binbaşısı Noel'in günlüğü bu konuda zengin bir kaynaktır. Noel, Paris Barış Konferansı'nda Ermeni iddialarına sahip çıkılması üzerine, Kürt halkının hepsinin İngiltere'ye karşı tavır aldığı ve bu tutumunu zaman zaman zor kullanarak gösterdiğini belirtir.¹⁵⁴ Malahami aşireti şeyhleri ile tanışan İngiliz ajanı, amcalarının Türkler tarafından idam edilmesine rağmen, Kürt şeyhlerinin "gerçek birer Türk dostu" olmasına şaşırmıştır.¹⁵⁵ Noel'e göre, İttihatçılar (Kuvayı Milliyeciler kastediliyor), "Ermeni tehlikesini kullanarak Türklerle Kürtleri aynı safta toplamayı başarmışlardır."¹⁵⁶ Kahire'den Albay French, Kürtlerin Hıristiyan tehlikesi kaygısıyla Kuvayı Milliyecilerin "kollarına atıldığını" belirtmekte ve bu gidişle İngilizlerin karşısına "birleşik bir Türk-Kürt cephesinin çıkacağını" daha 1919 yılı Eylül ayında saptamaktadır.¹⁵⁷ İngiliz askerî istihbaratının 1919 yılı sonbaharında gönderdiği bilgilere göre, Mustafa Kemal Kürt aşiretlerinin "aktif işbirliğini" sağlamıştır. Yabancı müdahalesi, "barut cephaneliğine bir kibrit çakılmış gibi" etkide bulunacak ve "bütün aşiretler, toplu halde Mustafa Kemal'in kollarına atılacaklardır, atılmaktadırlar."¹⁵⁸

151 Mehmet Emin Bozarlan'ın *Jin Külliyanı* için sunuşu, Deng Yayınevi, Sweden 1989, II, s.32'den aktaran Gölbaş, *Kürdistan*, s.152.

152 Mazhar Ahmed, s.312.

153 Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.24, 25, 34, 78.

154 İOR, L/PS/10/818'den aktaran M. Kemal Öke, *Belgelerle*, s.25.

155 Aynı eser, s.26.

156 Aynı eser, s.31 ve 53.

157 İOR L/PS/10/781 P. 6127'den aktaran aynı eser, s.45.

158 17 Kasım 1919 günü yapılan Ortadoğu İşlerine İlişkin Bakanlıklararası Komite toplantısına sunulan bu bilgiler için bkz. İOR L/PS/10/781 P.7423'ten aktaran aynı eser, s.60.

Görüldüğü gibi, 1919 yılı sonlarına varmadan Kürt halkının Millî Hareketle birleşmesi kesinleşmiştir. İngilizlerin bağımsız Kürt devleti kışkırtıcılığı böylece iflas etmiştir. İngiltere'yi politika değişikliğine zorlayan esas etken, Kürt halkının Millî Mücadeleye aktif olarak katılması olmuştur.

İngiliz kaynaklarına dayanarak konuyu araştıran ABD'li Robert Olson da, Mustafa Kemal Paşa'nın etkili Kürt liderlerini kendi davasına kazanabildiğini ve Kürtlerin Ankara'yı desteklediğini içi yanarak belirler.¹⁵⁹

1920 yılında hazırlanmış bir Fransız raporu, Türkiye, Arap toprakları ve İran'daki Kürt gruplarının tutumlarını özetlerken, Türkiye'dekilerin "Kemalistlerle birlikte" olduklarını ve "özerklik istediklerini" saptamaktadır.¹⁶⁰

Aşiretleri Kazanma

Mustafa Kemal, Kürtleri İstiklal Savaşı'na kazanmak için bütün olanakları harekete geçirdi, bütün etkenleri devreye soktu. Kürt ileri gelenleriyle daha Birinci Dünya Savaşı yıllarından gelen ilişkilerini ve dostluğunu da bu arada değerlendirdi.

Mustafa Kemal, 1916 yılında Diyarbakir, Bitlis ve Muş'ta 16. Kolordu Komutanlığı'nda ve 2. Ordu Kumandan Vekilliğinde bulunmuştu. O sırada Kürt beyleriyle ve Kürt halkıyla kurduğu sıcak ilişkileri Zınnar Silopi şöyle anlatmaktadır:

"Mustafa Kemal, Diyarbakir'da II. Kolordu Komutanı bulunduğu zaman, Kürt aşiret reisleriyle çok iyi ilişkilerde bulunarak, bunlarla adeta kardeşlik derecesinde, bir dostluk kurmuştu. Kürt emirlerini hileli tedbirlerle ortadan kaldırarak, Kürtleri mahvedici olan Kürt siyasetinin aksine, Mustafa Kemal Paşa karargâhının korunması için, Kürt millî kıyafetiyle bezenmiş bir tabur teşkil etmişti. Bu tabura Dersimli Hasan Bey komuta ediyordu. Bu davranış doğal olarak Kürt ulusunu dünyadan kaldırmak isteyen

150 Robert Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and Sheikh Said Rebellion 1885-1925*, USA 1989, s.29 ve 36.

160 Aktaran Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.95.

Türk hükümetinin [İttihat ve Terakki hükümeti kastediliyor] siyasetine uymayan bir işti. Mustafa Kemal Paşa Kürt askeri taburunun giydiği elbise tarzında, temiz giyinmiş sekiz on yaşlarında iki yetim Kürt çocuğunu da, daima arabasında beraber gezdiriyordu. (...) Mustafa Kemal Paşa'nın Kürtlere görünüşte gösterdiği bu yakınlık o kadar etkili olmuştu ki, Mustafa Kemal Paşa'nın aslen Kürt olduğunu söyleyenler bile vardı."¹⁶¹

Zinnar Silopi ve Emir Celadet Ali Bedirhan gibi milliyetçi Kürt aydınlarının, "gösteriş" olarak niteledikleri bu sıcak ilgi ve duygular, Mustafa Kemal'in o dönem tuttuğu günlüklere de yansımıştır. Bu anılarda, Mustafa Kemal'in askeri sorunlar kadar bölgede yaşayan yoksul halkın sorunlarıyla da ilgilendiği hemen göze çarpar. Selanikli Gümrük Memuru Ali Rıza Efendi'nin altı yaşında yetim kalan çocuğudur O. Halkın yoksulluk ve perişanlığına gösterdiği duyarlılığın, içten olması doğaldır. Mustafa Kemal Paşa, 9 Kasım 1916 günü yaşadıklarını şöyle anlatıyor:

"Saat 8 evvel'de Ziyaret Veyselkarani'den hareket edildi. Eşyalarmız saat 7 evvel'de. Ziyaret önünde Şeyh hazret göntüllülerinden 150 kişiye rastladık. Bunları gözden geçirdim. İşçilerinin sağlanması istirhamında bulundular. Erzak taşıyan bir Kürdün dilekçesi (3 hayvanını Kürtler almışlar). Yollarda birçok göçebe gördük. Bitlis'e dönüyorlar. Hepsî aç, sefil, ölüme mahkûm bir

161 Zinnar Silopi, s.43 vd. Mustafa Kemal'in bu tutumunu, Kürt ileri gelenlerinden Emir Celâdet Ali Bedirhan, 8 Ocak 1933'te Taberiye Sahili'nden "Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri"ne yazdığı mektupta, şöyle anlatır: "O Kürtler ki vaktiyle Diyarbekir'de bulunduğunuz zaman kalplerini kazanmaya çalışmıştınız. (...) harbin bitiminde Türkiye'nin parçalanacağını müteakip [neler olacağını farkında] olanların belki birincisi idiniz. Kürtlere hoş görünmek istediniz ve ilk defa olmak üzere, daha sonra Elaziz'de idam ettirdiğiniz Dersim Mebusu Hayri Bey'in kumandasında, karargâhınıza bağlı bir Kürt taburu teşkil eylediniz. Erleri ve subayları bütünüyle Kürt olan bu taburun kıyafeti de tamamen Kürt kıyafeti idi. Bu tabur erleri şal, şapık ve kolos giyiyor. Kürt hançeri takıyorlardı. Kumandanlar değilse de emirler aralarında Kürtçe olarak söyleniyordu. Bu, Osmanlı ordusunda Kürtlere ilk defa yapılmış bir cemile idi." (Emir Celadet Ali Bedirhan, *Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup*, Doz Yayınları, İstanbul, Ekim 1992, s.29 vd. "Neler olacağını farkında" ibaresini biz ekledik. Bu anlama gelen sözcüklerin basım sırasında çıktığı anlaşılıyor. -D.P.

halde. 4-5 yaşlarında bir çocuğu ana-babası yol üzerinde terk etmiş. Bu da bir karıkocanın peşine takılmış. Onları ağlayarak yüz metreden takip ediyor. Kendilerini niçin çocuğu almadıkları için azarladım. 'Bizim evladımız değıldir' dediler."¹⁶²

Mustafa Kemal, Kafkas Ordu Grubu'ndayken, askerî görevi yanında, Kürt ve Arap aşiretleriyle ilişkilerden de sorumlu olduğunu, Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Falkenhayn'a yazdığı mektupta belirtmektedir. Mustafa Kemal, bu mektubunda aşiretlerle ilişkilerindeki tecrübelerine işaret ederek, bu sorumluluğu üstlenmesi konusunun açıklığa kavuşturulmasını talep eder ve aşiretlerin gereksiz yere düşman edilmemesi için uyarılarda bulunur.¹⁶³

Kürt milliyetçisi kaynakların da kabul ettiği gibi Mustafa Kemal, Doğu cephesinde Kürt aşiretlerinin ve ileri gelenlerinin sevgi ve dostluğunu kazanmıştı. Bu ilişkileri, Samsun'a çıkar çıkmaz değerlendirdi. "Harp sırasında hukuk ve muhabbetlerini kazandığımı" belirttiği Kürt ileri gelenlerine teller yazdı. Bunlar, Mustafa Kemal'in deyişiyile "Kürtler ve Kürdistan üzerinde etkisi olan meşhur kimseler"di. Onlardan, "devletin siyasî vaziyeti ve kendilerince alınması lazım gelen vaziyet hakkında açıklamalar" istedi ve tavsiyelerde bulundu.

Mustafa Kemal, bu çalışmasını 29 Mayıs 1919 günü yolladığı şifreyle Genelkurmay Başkanlığı'na rapor olarak bildirmektedir.¹⁶⁴ Samsun'a çıkışı on gün olmuştur ve bu on gün içinde sarıldığı ilk işlerden

162 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2, s.62.

Yalnız Mustafa Kemal Paşa'nın değil, Millî Mücadele'nin diğer komutanlarının da Kürt aşiretleri ve ileri gelenleriyle dostluk kurmaya özen gösterdikleri, örneğin Kâzım Karabekir Paşa'nın İstiklâl Harbi anlarına da yansımıştır. Buna hem savaşta halk desteği için hem de koşullar nedeniyle mecburlardı. Halk yoksulluk, sefâlet ve açlık içindeydi. Anasız, babasız kalan on binlerce çocuğun Ordu'dan başka sığınacağı yer kalmamıştı. Hatta Karabekir, 1 Mayıs 1336 günü çocuklardan bin yüz mevcutlu bir Ordu oluşturur. "Erzurum Çocuklar Ordusu"na. "Birinci Avcı Gürbüz Alayı" adını verir ve "Fahri Kumandanlığımı" da kendisi üstlenir. TBMM'den bu teşkilâtı bütün Doğu'ya yaymasını ve Türkiye'ye bildirmesini talep eder. Bunun için, bir genelge örneği de hazırlar. Bu genelge taslağından Erzurum Çocuk Ordusu'nun talimlere başladığını, ayrıca bisiklet, futbol, atçılık gibi sporlarla uğraştığını da öğreniyoruz. (Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.696 vd.)

163 Bu mektubun tamamı için bkz. Sadi Borak (derleyen), *Atatürk'ün Özel Mektupları*, s.100 vd.

164 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2, s.339.

biri. savaşta "muhabbetlerini" kazandığı Kürt ileri gelenleriyle bağ kurmak ve onları örgütlemek için ilk adımları atmak olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın Kürt ileri gelenlerine yazdığı tellerin önemli bir kısmı, bu kitabın "Belgeler" bölümündedir. Ancak bunlardan bilinmeyen iki tanesini buraya alıyoruz. Samsun'a ayak basmasının dokuzuncu günü Diyarbekir'de Mebus Kâmil Bey'e yollanan tel ile daha ilk ay dolmadan Cemilpaşazâde Kasım Bey'e yollanan tel, arşiv köşelerinde kalmıştır. Oysa bu yazılar, Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı'ndaki Kürt politikasını hemen hemen eksiksiz yansıtıtları için çok önemlidirler.

nce içerikleri:

"Mebus Kâmil Beyefendi'ye

"Doğu vilâyetlerinin Ermenilere verilmesine veya herhangi bir yabancı idaresine geçmesine mani olmak ancak bu vilâyetlerde tam asayışın ve özellikle bütün milletçe fikir birliğinin mevcudiyetini ispat etmek, tek vücut olan milletin, haklarını ve bağımsızlığını korumak için en son fedakârlığı göze aldırdığını bütün dünyaya göstermekle mümkün olacağı zatlilerince bilinmektedir. (...) Bugün Sivas vilâyeti dahilinde bulunuyorum. İnşallah ilk fırsatta Diyarbekir'e gelerek eski dostları ziyaret etmek emlindeyim. İşitilenlere göre, dış düşmanlarımıza karşı din kardeşlerinin el ele vererek sevgili topraklarımızı kurtaracağı bu tehlikeli anda Diyarbekir'de Kürt Kulub ile Türkler arasında bazı çeşitli muhalefet varmış. Bunun her iki kardeş ırk için ne elim neticelere sebep vereceğini siz çok iyi takdir edersiniz. İdare usulü, ırkların haklarının korunması gibi arada halledilecek aile meselelerinin dış düşmanın millî haklarımızı ve bağımsızlığımızı ayaklar altına almaya başladığı bugünlerde ortaya atılmış en büyük bir hıyanet olacağına, vatanın kurtarılması için millî birliğin hedef alınması bakış açısıyla, Kürt Kulub'ne gerekli gtlerde bulunulmasını memleket selameti adına rica eder, neticenin yazıyla bildirilmesini beklerim."¹⁶⁵

165 *Atatk'in Bütün Eserleri*, 2. s.336; *Atatürk zel Arşivinden Seçmeler*, IV, s.12-14, Belge No:3.

"Cemil Paşazâde Kâsım Bey'e

"Devletin tam bağımsızlığıyla bekası, saltanat ve hilafetin yok olmaktan korunması uğrunda katlanmaya hazır olduğunuz fedakârlık derecesine ve bana karşı olan sevgi ve itimatınıza emniyetim tamdır.

"Kürtlerin devletten ayrılarak İngilizlerin himayesinde bağımsız Kürdistan kurmaları teorisini tasvip etmem. Çünkü bu teori, muhakkak Ermenistan lehine İngilizler tarafından tertip edilmiş bir plandır. Bayazıt sancağına resmen gelen ve beraberinde bir Ermeni subayı bulunan İngiliz temsilcisi, o havalinin Ermenistan olduğu ve bu keyfiyetin tebliği kararlaştırılmış olduğundan, Ermeni askerleri himayesinde Ermeni muhacirlerinin dönmeye başlayacağını resmen bildirdi.

"Tabii ki bunu reddettim ve edeceğim. Kürtlerle Türkler birbirinden koparılmayı kabul etmez öz kardeşler; bugün için vicdanî borcumuz, Kürtler, Türkler, bütün İslâmî unsurlar tek vücut ve tek yürek olarak bağımsızlığımızı savunmak ve vatanın parçalanmasını önlemektir. Türk ve Kürt milletinin bu yüce maksadı elde etmeye azmetmeleri sayesinde neticeden tamamen emin olabiliriz. Bende bu kanaat sarsılmazdır. (...) Kürt kardeşlerimin hürriyeti ve refah ve ilerlemesinin vasıtalarını sağlamak için sahip olmaları gereken her türlü hukuk ve imtiyazların verilmesine tamamen taraftarım. Fakat Osmanlı Devleti'ni parçalanmaya uğratmak şartıyla görüşüme katılacağınıza şüphe etmem.

"Ekrem, Fuat, Cevdet, Kerim, Fikri, Necdet, Edip Bey'lere selamımı ve görüşümü iletiniz. Sizlerden ciddi ve samimi olarak beklediğim husus, tamamen benimle hemfikir olarak fedakârlık göstermenizdir."¹⁶⁶

166 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2. s.388-389. Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Atatürk Özel Arşivi. Klasör: 1. Dosya: 335/2-2 ve 335/2, Fihrist: 4-1'den fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk Özel Arşivi'nden Seçmeler*, IV. Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s.31-35. Belge No 11. ATASE Başkanlığı'nın yayındaki çok önemli hatalar. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'nde düzeltilmiştir.

Kürt ileri gelenlerine yazılan mektuplardan bu iki örnek, elinizdeki kitabı özetlemektedir. Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nda izleyeceği Kürt politikasını bu iki mektuba nakşetmiştir.

Savaşın hedefi, stratejisi, kuvvetlerin saflaşması, esas vuruşun nereye yöneleceği, Türk ve Kürdü birleştirme görevi, vatanın bütünlüğü temelinde Kürt gerçeği, Kürt hakları ve hürriyetleri, Türk ve Kürdün kardeşlik ve eşitliği, ortak örgütlenmesi, Kürt illerinde iyi bir idare kurma ihtiyacı, her şey bu iki mektupta vardır.

Bağımsızlık için Kürdü kazanma zorunluluğu; Kürtle gönüllü birleşme, Kürdün hak ve hürriyetlerini güvence altına alma gereğini de beraberinde getirmiştir. Olay, budur. Bu çalışmada gönderme yapılan yüz kadar belge, tarihsel olgular, bu mektupların rastgele yazılmadığını, kararlaştırılmış politikaları dile getirdiğini kanıtlamaktadır. Bütün belgelerde, hep aynı formüller, aynı kavram ve terimler kullanılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Kürt beylerini ve halkını Kurtuluş Savaşı'na kazanma çalışması, doğal olarak kişisel girişimlerle sınırlı kalmamıştır. Devrimin önderi, kumandası altındaki bütün güçleri, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini, valileri, mutasarrıfları, çeşitli birliklerin komutanlarını, bu görevle harekete geçirmiştir.

Kâzım Karabekir Paşa'nın *İstiklâl Harbimiz* adlı kitabı, Kürt beylerini ve aşiretleri seferber etmek için verilen uğraşın sayısız örneğini belgelemektedir. Kâzım Paşa, Kolordu Komutanı olarak Erzurum'a gelir gelmez, 3 Mayıs 1919 günü Komutan Vekili Albay Rüştü Bey'e "Kürtlük cereyanına" uyarı talimatı verir ve bölgedeki aşiretleri düzenlemek ve beyleri bizzat çağırıp onları Millî Hareketin yanında tutmak için harekete geçir.¹⁶⁷

Bir başka örnek de, 13. Kolordu Komutanı Ahmet Cevdet Bey'in Harbiye Nezareti'ne yaptığı uyarı ve yürüttüğü çalışmadır. Komutan, 8 Temmuz 1919 tarihinde gönderdiği gizli şifrede, Diyarbakir, Bitlis, Elâziz vilâyetleri içinde 50-60 bin kadar silahlı aşiret kuvveti bulunduğunu belirtmekte ve bu aşiretlerin güvenlerinin sağlanması için, heyetler oluşturarak bu aşiretler arasında dolaşmak ve onları "fikren ve gerçek menfaatleri hususlarında ikna etmek" gerektiğini dile getirmektedir.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I. s.59, 61.

¹⁶⁸ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Y. 3, Aralık 1954, sayı 10, vesika no 231'den aktaran BTTD, Ağustos 1988, sayı 42, s.22 vd.

Bütün bu çalışmaların daha başlangıçta etkili olduğunu ve ürünlerini verdiğini, yine Mustafa Kemal'in Sivas Valisi Reşit Paşa'ya Amasya'dan çektiği telden öğreniyoruz. Mustafa Kemal, İngiliz propaganda-sının etkisiyle Kürdistan'ın bağımsızlığını isteyen ayrılıkçı Kürtlerin "görüşmeler yoluyla kazanıldığını" bildirmektedir.

Mustafa Kemal'in bu teldeki üslubu, yürütülen politikanın inceliklerini ve kazanıcılığı da göstermektedir. Mustafa Kemal, ayrılıkçı Kürt liderleri için "çok şükür hata anlaşılacak aramıza dönmüşler ve Kongreye [Sivas Kongresi kastediliyor] çağrılmışlardır" demektedir.¹⁶⁹

Bu uygulamayı, Mustafa Kemal, üç yıl sonra Sovyet Elçisi Aralov'a "düşmanı dost hale getirdik" diye özetleyecektir.¹⁷⁰

Bu tutumun somut örneklerine değinecek olursak; Vilâyatı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul'da Kürdistan Teâlî Cemiyeti Reisi Seyyit Abdülkadir'i ziyaret ederek, kuvvetleri birleştirme önerisi götürdüklerini, yukarıda Cevat Dursunoğlu'nun dilinden anlatmıştık.¹⁷¹

Kurtuluş Savaşı önderliği, aynı tavrı Koçgiri isyanı öncesinde ve sonrasında da almıştır. Erzurum Kongresi'nde Kürt ileri gelenlerini ve Kürt halkını Millî Mücadeleye kazanan Mustafa Kemal Paşa, Sivas'a geldikten sonra Baytar Nuri ve arkadaşlarını davet eder; "Wilson prensiplerinin, Şark milletlerinin azim ve iradesi karşısında paçavraya döndüğünü ve yırtılıp atıldığını" belirterek, ileriye doğru birlikte hareket etmeyi önerir. Bunlara rağmen, Koçgiri isyanının liderleri İngilizlerden yanadırlar. Mustafa Kemal, onları kazanmak için Alişan Bey'i Sivas mebusluğuna aday göstermiş ve Heyeti Temsiliye üyeliği önermiştir. Ne var ki, Alişan Bey, başlangıçta milletvekilliğini kabul ettiği halde, Baytar Nuri Bey'in etkisiyle adaylıktan çekilir. Baytar Nuri de, Mustafa Kemal başkanlığındaki Heyeti Temsiliye hükümetine katılmayacağını bildirir.¹⁷²

169 *Tarih Vesikaları Dergisi*, Ankara, 1949, sayı 15, s.162; Mustafa Onur, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, I, s.83.

170 Aralov, şöyle anlatıyor: "Mustafa Kemal Paşa, bize bu Kürt lideriyle nasıl tanıştığını, düşmanımı nasıl dost hale getirdiğini ve şimdi Kürtlük işinde ondan nasıl yararlandığını anlattı. Genel olarak Mustafa Kemal, nerede olursa olsun, ister Anadolu'da göçebe aşiretler, ister Arabistan'da Bedeviler arasında olsun her yerde akıllıca davranışlarıyla bu liderleri kazanmakta büyük bir başarı göstermiştir." (s.93)

171 Cevat Dursunoğlu, s.18 vd.

172 Nuri Dersimi, *Kürdistan*, s.122 ve 125; *Hatıratım*, s.107 vd.

Mustafa Kemal, Koçgiri liderlerini kazanma çabalarını, isyancıların 1920 yılı Temmuz ayındaki karakol baskınlarından sonra bile sürdürür. Koçgiri hareketini arka planda yöneten Aşiret Reisi Alişan Bey'i Refahiye Kaymakam Vekilliği'ne ve kardeşi Haydar Bey'i Umraniye Bucak Müdürlüğü'ne tayin eder.

Baytar Nuri Bey, bu olayları Hatıralarında "Mustafa Kemal'in Beni Kazanma Çabaları" başlığı altında anlatır.¹⁷³ Koçgiri isyanı bastırıldıktan sonra, iki kez üst üste af çıkarılmasını, bizzat Mustafa Kemal Meclis'ten istemiş ve af çıkarılmıştır.

Türk ve Kürdü birleştirme çabaları, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından çok önce, örgüt düzleminde, Aralık 1918'de İstanbul'da Erzurum Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin kuruluşuyla başlamıştı. Bu örgüt millî hakları savunmak amacıyla her iki milliyetten aydınları ve halkı birleştirmeyi ve seferber etmeyi amaçlıyordu.

İlerde "Ortak Örgütlenme" bölümünde, ayrıntılarıyla anlatacağımız üzere, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Doğu illerinde Kürt ileri gelenlerinin önderliğinde kuruluyordu. Bu önderlerin Mustafa Kemal'in Mehdi olduğuna inandıklarını, kendi yeğenleri anlatmaktadır. Diyarbekir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin reisi olan Cemilpaşazâde Mustafa Bey'in tavrını, Kürdistan Teâli Cemiyeti üyesi olan yeğeni Cemilpaşazâde'den öğreniyoruz:

"Diyarbekir'in yüzde doksanı [Amcamın] etrafında toplanmıştı. O da Mustafa Kemal'in hakiki Mehdi olduğuna iman etmişti. Etrafındakilere de bu fikri telkin ediyordu ve 'Mustafa Kemal'in emrine itaat cenneti kazanmaktır' diyordu. Kendinden küçük olan üç kardeşi Kasım, Ömer, Cevdet Bey'ler haftalarca aylarca uğraştılar, akılla, nasihatla bu adamı doğru yola getiremediler. (...) O öyle iman etmişti ki, Mustafa Kemal İslâmî, Halife'yi, İslam hamisi olan Saltanat-ı Osmaniyye'yi, İstanbul'u kafirlerden, ecnebiplerden kurtaracaktı."¹⁷⁴

173 *Hatıralarım*, s.110.

174 Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, Brüksel 1989, s.40 ve 56.

Aynı anılarda, Mustafa Kemal'in Kürtleri kazanmada başarısını anlatan satırlar şöyle devam ediyor:

"Mustafa Kemal Paşa. yalnız Cemilpaşazâde Mustafa Bey'i değil, pek çok Kürt paşazâdelerini, ağazâdelerini, molla, müftü, nakib ve şeyhlerini, Cıbran Aşireti Reisi Halit Bey'i, Haydaran Aşireti Reisi Hacı Mustafa Bey'in kardeşi Nuh Bey'i, Farkin (Silvan) beylerinden Sadık Bey'i kazanmıştı. Erzurum hudutlarından başlayarak Elaziz, Malatya. Dersim, Urfa, Anteb, Maraş içlerine kadar dalmıştı."¹⁷⁵

Yukarıda Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktıktan 28 gün sonra Cemilpaşazâde'lerden Kasım Bey'e yazdığı mektubun tam metnini vermiştik. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin önderleri arasında yer alan bu önemli aileye bildirilen program, öyle görülmektedir ki, etkili olmuş. ailenin en itibarlı ve en yaşlı üyesini kazanmış ve onunla birlikte Diyarbekir'in "Yüzde doksanım" da Millî Mücadele saflarına çekmişti.

Erzurum Kongresi. Kürtleri kazanma politikasının ve bu yöndeki büyük çabaların ürünü olarak toplanmıştır. Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi döneminde askerlikten istifa ettikten sonra, Kürt ileri gelenlerine yeniden mektuplar yollamıştır. 10 Ağustos ve 13 Ağustos 1919 tarihlerini taşıyan yedi mektuba, *Nutuk*'ün "Belgeler" bölümünde de yer verilmiştir. Bu mektuplar, sırasıyla Mutki'de Aşiret Reisi Hacı Musa Bey'e; Bitlis'te Küfrevizâde Şeyh Abdülbaki Efendi Hazretleri'ne; Şırnak'lı Abdurrahman Hazretleri'ne, Dirşu'lu Ömer Ağa Hazretleri'ne, Muşarlı Resul Ağa Hazretleri'ne; Eski Mebus Sadullah Efendi Hazretleri'ne; Şeyh Mahmut Efendi Hazretleri'ne; Nurşinli Meşayihî İzamdan Şeyh Ziyaettin Efendi Hazretleri'ne; Garzan'da Reislerden Cemil Çeto Bey'e hitaben yazılmıştır.¹⁷⁶

175 *Aynı eser*, s.40 vdden aktaran Şeyhmus Elçi, s.19.

176 *Nutuk/Söylev*, III, s.1272-1287, Belge 47-53. Atatürk'ün Küfrevizâde'ye Erzurum'dan yazdığı belirtilen mektupla birlikte 27 Ağustos 1917, 24 Ağustos 1920, 27 Şubat 1922, 4 Mart 1922 tarihli mektupları için bkz. İlhami Nalbantoğlu, *Kasım Küfrevi'nin Ardından*. Ahlat Kültür Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s.49 vd ve Sadi Borak, *Atatürk'ün*, s.308 vd; Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'ün Toplanmamış Yazıları", *Belleten*, sayı 197, Ağustos 1986, s.544 vd; Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'ün Nakşibendi Şeyhi Küfrevi-zâde Abdülbâki Efendi'ye Yazdığı Mektuplar", *Hayat Tarih*, sayı 12, s.20-24. Bu mektupların sadeleştirilmiş metinleri, İsmail Beşikçi'nin kitabında da bulunuyor, *Kürdistan Üzerinde*, s.263 vd.

Bu mektuplar, son derece saygılı ve kazanıcı bir dille yazılmıştır. "Muhterem Efendim", "Faziletlû Efendim", "Vatanperver Efendim", hitaplarıyla başlamakta, alıcıyı öven sözler içermekte, sonunda da "arzu hürmet", "muhabbet", "gözlerinizden öperim" gibi saygılı ve sıcak ifadelerle bitmektedir.

Mektupların ekinde Erzurum Kongresi Kararları yollanmaktadır. Böylece o güne kadar Kürt beylerine, Kürtlerin hak ve hürriyetleri konusunda yazılanlar, artık bir Kongre kararı olarak bildirilmektedir.

İkinci önemli nokta, Mustafa Kömal, yedi mektubun yedisinde de, askerlikten istifa ettiğini açıklamaktadır. Kürt beyleriyle haberleşme ihtiyacının biraz da bu nedenle gerekli görüldüğü anlaşılmaktadır. Artık resmî görevi olan üniformalı bir paşa yoktur ama Millî Hareketin başında kararlılığını sürdüren bir önder bulunmaktadır.

Üçüncü olarak, mektupların en önemli teması, Doğu vilâyetleri topraklarının Ermenilere çığnettirilmeyeceğidir.

Dördüncüsü, yabancıların Kürtleri bağımsızlık vaadiyle aldatma girişim ve faaliyeti mahkûm edilmektedir.

Kürt ileri gelenlerinden istenen ise, Millî Mücadeleye katkılarını daha aktif çabalarla sürdürmeleri, Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesini geliştirmeleri ve belirtilen somut görevleri yerine getirmeleridir.

Mustafa Kemal, İngilizlerin Kürt işbirlikçileri aracılığıyla Millî Mücadeleyi baltalamak yönündeki her ataklarına, Kürt ileri gelenleriyle ilişkilerini tazeleyerek yanıt vermiştir. Sivas Kongresi döneminde, İngiliz Binbaşısı Noel ve Elazığ Valisi Ali Galip ile bazı Kürt reislerinin ortak tertibi sırasında da, durumu Kemah'ta eski mebus Sağırzadelerden Hâlet Beyefendi'ye bildirir ve Hâlet Bey'den Kürtlerin İngilizlerle birlikte isyana kalkışanların çağrılarını uymamalarını sağlamak için hemen harekete geçmelerini ister.¹⁷⁷

30 Ağustos Taarruzu'na giden süreç içinde de, Mustafa Kemal Kürt ileri gelenlerinden aynı taleplerde bulunmaya devam edecektir. 14 Mart 1922 günü Şeyh Bâki'ye yazdığı mektup bir örnektir. Bu mektubunda, Mustafa Kemal Paşa, "düşmanların ortaya bir Kürdistan sorunu çıkar-

177 9 Eylül 1919 günlü bu telgraf için bkz. *Nutuk/Söylev*, III, s.1312. Belge 65.

dıklarını, bazı cahilleri kandırmak için bu yöndeki zehirli kışkırtmalarını sürdürdüklerini belirtir ve Şeyh Bâkî'den bu faaliyetin etkisiz hale getirilmesi için olağanüstü çabalarını devam ettirmesini ister.¹⁷⁸

Kürt ağalarının ve beylerinin Mustafa Kemal'e cevabını ise, Der-simli Alişir Efendi'nin ağzından özetleyebiliriz. Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'dan Sivas'a gelirken, Erzincan yakınlarında yolunu kesen Alişir Efendi bir bakıma bütün Kürt beylerinin mesajını bildirmiştir:

"Siz bu vatani kurtarmak için çalışıyorsunuz. Biz size yardım edeceğiz."¹⁷⁹

Bütün kaynaklar, Millî Mücadele basını, Kürt milliyetçileri, Ermeni milliyetçileri ve Batı kaynakları, Kürt aşiretlerinin büyük çoğunluğunun Kurtuluş Savaşı safalarında yer aldıklarını saptamaktadırlar. Bu gerçeği *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*'nde yayımlanan raporlarda ve araştırmacı N. Fahri Taş'ın, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ni tarayarak bulduğu belgelerde de görebili oruz.¹⁸⁰

Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nin tamamlanmasından birkaç gün sonra, 15 Eylül 1919 günü Malatya'da Hacı Kaya ve Şatzâde Mustafa ağalara çektiği telde "Türk ve Kürdün demirden bir kale" oluşturduğunu belirtir:

"Sizler gibi din ve namus sahibi büyükler oldukça Türk ve Kürdün yekdiğerinden ayrılmaz iki öz kardeş olarak yaşamakta devam eyleyeceği ve makamı Hilafet etrafında sarsılmaz bir vücut halinde iç ve dış düşmanlarımıza karşı demirden bir kale halinde kalacağı şüphesizdir."¹⁸¹

Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na Katılımı

Kürt halkının Kurtuluş Savaşı'na desteği, her alandadır, aktiftir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin örgütlenmesinde, Erzurum ve Sivas

178 *Nitukü's-Seyf*, III, s.1272-1287. Belge 47-53.

179 Hıdır Öztürk, *Tarihiniñde Tunceli ve Ermeni Mezalimi*. Ankara, 1984, s.27'den aktaran Şeyhmus Elçi, s.17.

180 Doğu Araştırma Merkezi Tarih Araştırmaları Grubu'nun *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*'nde yayımlanmış kaynakları tarayarak aktardığı belgeler için bkz. "Millî Mücadelede Aşiretlerimiz". I-X; BTTD, sayı: 64-77; N. Fahri Taş, s.32-42.

181 *Atatürk'ün Tanım Telgraf ve Beyanamları*, IV, s.71.

Kongrelerinde, Büyük Millet Meclisi'nde ve silahlı mücadele Kürtler Türklerle birlikte. Türk ve Kürt tekmil milletin birliği, her şeyden önce savaş cephesindedir.

Doğu Cephesi'nden başlayalım. Kürt aşiretlerinin Menşevik Ermenistan kuvvetlerine karşı, Şark harekâtında önemli bir kuvvetle savaş- tıkları biliniyor. Cephe Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, *İstiklâl Har- bimiz* kitabında bu katılımı anlatır.¹⁸² Ermenistan Taşnak Partisi lider- lerinden, milletvekili Garo Sasuni, Malazgirt ve Erciş'in Haydaranlı Aşireti Reisi Kör Hüseyin Paşa kumandası altındaki büyük sayıda Kürt süvari birliklerinin Kars ve Aleksandropol çatışmalarında savaş- tıklarını belirtmektedir.¹⁸³

Türk ve Kürtlerden oluşan Doğu illeri halkının Kurtuluş Savaşı'na ne büyük fedakârlıkla katıldığını gösteren en canlı kanıt, şehitliklerin listesidir. Düzenli ordu ve milis kuvvetlerinde savaşırken can veren- rin yattığı şehitlikler şuralarda bulunmaktadır: Erzurum, Sütünci, Ya- nıkdere, Aziziye, Sivişli, Mahmutpaşa, Gölbaşı, Küçük Şenyurt, Kar- gapazar, Tekmezar, Kopdağı, Hasan Baba, Camiikebir, Azap, Veli Ba- ba, Beyaz Taş, Tekman, Çarpı, Küllük, Merkez, Kırklar, Arslanpaşa, Kale Buzağı, Karatepe, Çamlıca, Karacaoğlan, Kotek, Ali Çavuş, Kanlı, Köprüküyü, Yapağık, Allahücker, Çiçekli, Merkez (Tortum), Değirmensuyu, Iğdır, Kağızman, Kars, Sarıkamış.¹⁸⁴

Antep, Maraş ve Urfa'nın Fransız emperyalizminden kurtuluşunda, Türk ve Kürt aşiretleri birlikte savaş- tılar. Badıllı, Döğeri, Seyhanlı, Baziki, Borova, Aneze, Kabalar, Beziki, Başak aşiretleri ve Suruç aşi- retinin savaşçıları, millî kuvvetleri oluşturdular.¹⁸⁵ Urfa'da Millî Mü- cadeleyi düzenleyen Revandizli Jandarma Subayı Ali Saip'e "Ursavaş" soyadını Atatürk vermiştir. Ursavaş, şunları söylemektedir:

182 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz* adlı kitabında ve *Kürt Meselesi*, s.11'de Kürtle- rin harekâta katılımını kendi başarısı olarak anlatır.

183 Garo Sasuni, s.175.

184 "Anılanımız Şehitlerimiz", *Atatürk Üniversitesi'nin Kuruluşunun XX. Yılı Anmağani*, Ankara, 1978'den aktaran Abdulhalük M. Çay-Yaşar Kafafat, s.19 vd.

185 Doğan Avcıoğlu, III. s.1024 vd; 1273 vd; 1294 vd. Güney cephesi savaşları için bkz. *Türkiye İstiklâl Harbi*, Harp Tarihi Dairesi, IV. Antep savaşı için bkz. Selahattin Tansel, III. s.208 vd.

"Ben Kürdüm ve bunu inkâr etmem, tam tersine onunla övünürüm. Kürtler olmasaydı, Türkiye'yi Rus ve Ermeniler tâ Akdeniz'e kadar istilâ ederlerdi."¹⁸⁶

Güney cephesinde kazanılan zaferde, Kürt aşiretlerinin oynadığı rol, Meclis kürsüsünden de dile getirilmiştir. Siverek Mebusu Lütfi Bey, şöyle der:

"Fransız ordusunu Urfa'da mağlup eden hakikatte isyan telakki ettiği Kürt askerleridir. hakikatte Kürt aşiretleri sayesinde olmuştur."¹⁸⁷

Yalnız Doğu ve Güney cephelerinde değil, doğal olarak Batı cephesinde de Türk ve Kürt birlikte savaşmıştır. Bu gerçeği, Dumlupınar dahil birçok şehitlikte, askerlerin anıtlardaki ve mezar taşlarındaki künyelerinde görmek mümkündür.

İzmir'e ilk giren askerinin içinde Kürt süvari birliklerinin bulunduğu, Alman gazetelerine kadar yansımıştır.¹⁸⁸

Kurtuluş Savaşı yıllarında ve zaferden sonra, bütün cephelerde Türk ve Kürtlerin ortak vatanları için omuz omuza savaşmışları gerçeği sık sık ve coşkulu ifadelerle dile getirilmiştir.

Muş Mebusu Hacı İlyas Sami Bey'in sözlerini örnek olarak veriyoruz:

"Kazım Karabekir Paşa komutasının Elviyei Selase (Kars, Ardahan, Artvin)'de yazdığı zafer tarihlerinde bayrağını, mızrağını, atını oynatan, temiz Kürt soyu ve Kürt milleti idi. (...) düşmanı, kaderi olan felâket çukuruna gömerken, dökülen kanlar yine Türk ile Kürt'ün kanı idi. Bundan ötürü, şu iki fedakârlığı yapan ve kendi çıkarını Türk'ün kurtuluşunda bulan Kürtler, mutluluğu da Türkle Kürt'ün birliğinde bilirler."¹⁸⁹

186 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, I. s.400.

187 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, III. s.565.

188 Refik Hilmi, s.45. Emir Celâdet Ali Bedirhan da, Atatürk'e yolladığı mektupta şöyle yazıyor: "O tarihte Almanya'da bulunuyordum. Gazetelerde okuduğuma nazaran İzmir kaldırılmalarında şakırdayan ilk demirler Kürt süvarilerinin nalları idi." (s.28.)

189 Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.75-76.

Kongrelerinde, Büyük Millet Meclisi'nde ve silahlı mücadele Kürtler Türklerle birlikte. Türk ve Kürt tek milletin birliği, her şeyden önce savaş cephesindedir.

Doğu Cephesi'nden başlayalım. Kürt aşiretlerinin Menşevik Ermenistan kuvvetlerine karşı, Şark harekâtında önemli bir kuvvetle savaşmış oldukları biliniyor. Cephe Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, *İstiklâl Harbimiz* kitabında bu katılımı anlatır.¹⁸² Ermenistan Taşnak Partisi liderlerinden, milletvekili Garo Sasuni, Malazgirt ve Erciş'in Haydaranlı Aşireti Reisi Kör Hüseyin Paşa kumandası altındaki büyük sayıda Kürt süvari birliklerinin Kars ve Aleksandropol çatışmalarında savaşmış olduklarını belirtmektedir.¹⁸³

Türk ve Kürtlerden oluşan Doğu illeri halkının Kurtuluş Savaşı'na ne büyük fedakârlıkla katıldığını gösteren en canlı kanıt, şehitliklerin listesidir. Düzenli ordu ve milis kuvvetlerinde savaşırken can verenlerin yattığı şehitlikler şuralarda bulunmaktadır: Erzurum. Sütnişan. Yanıkdere, Aziziye, Sivişli, Mahmutpaşa, Gölbaşı. Küçük Şenyurt. Kargapazar. Tekmezar. Kopdağı. Hasan Baba. Camiikebir. Azap. Veli Baba, Beyaz Taş. Tekman, Çarpı, Küllük, Merkez. Kırklar, Arslanpaşa. Kale Buzağı, Karatepe, Çamlıca, Karacaoğlan. Kotek, Ali Çavuş. Kanlı, Köprüköy, Yapağık, Allahüekber, Çiçekli, Merkez (Tortum), Değirmensuyu, Iğdır, Kağızman, Kars, Sarıkamış.¹⁸⁴

Antep, Maraş ve Urfa'nın Fransız emperyalizminden kurtuluşunda, Türk ve Kürt aşiretleri birlikte savaşmışlar. Badıllı, Dögerli, Seyhanlı, Baziki, Borova, Aneze, Kabalar, Beziki, Başak aşiretleri ve Suruç aşiretinin savaşçıları, millî kuvvetleri oluşturmuşlardır.¹⁸⁵ Urfa'da Millî Mücadeleyi düzenleyen Revandizli Jandarma Subayı Ali Saip'e "Ursavaş" soyadını Atatürk vermiştir. Ursavaş, şunları söylemektedir:

182 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz* adlı kitabında ve *Kürt Meselesi*, s.11'de Kürtlerin harekâta katılımını kendi başarısı olarak anlatır.

183 Garo Sasuni, s.175.

184 "Anılarımız Şehitlerimiz", *Atatürk Üniversitesi'nin Kuruluşunun XX. Yılı Armağanı*, Ankara, 1978'den aktaran Abdulhalûk M. Çay-Yaşar Kalafat, s.19 vd.

185 Doğan Avcıoğlu, III, s.1024 vd; 1273 vd; 1294 vd. Güney cephesi savaşları için bkz. *Türkiye İstiklâl Harbi*, Harp Tarihi Dairesi, IV. Antep savaşı için bkz. Selahattin Tansel, III, s.208 vd.

"Ben Kürdüm ve bunu inkâr etmem, tam tersine onunla övünürüm. Kürtler olmasaydı, Türkiye'yi Rus ve Ermeniler tâ Akdeniz'e kadar istilâ ederlerdi."186

Güney cephesinde kazanılan zaferde, Kürt aşiretlerinin oynadığı rol, Meclis kürsüsünden de dile getirilmiştir. Siverek Mebusu Lütfi Bey, şöyle der:

"Fransız ordusunu Urfa'da mağlup eden hakikatte isyan telakki ettiği Kürt askerleridir, hakikatte Kürt aşiretleri sayesinde olmuştur."187

Yalnız Doğu ve Güney cephelerinde değil, doğal olarak Batı cephesinde de Türk ve Kürt birlikte savaşmıştır. Bu gerçeği, Dumlupınar dahil birçok şehitlikte, askerlerin anıtlardaki ve mezar taşlarındaki künyelerinde görmek mümkündür.

İzmir'e ilk giren askerinin içinde Kürt süvari birliklerinin bulunduğu, Alman gazetelerine kadar yansımıştır.188

Kurtuluş Savaşı yıllarında ve zaferden sonra, bütün cephelerde Türk ve Kürtlerin ortak vatanları için omuz omuza savaşmışları gerçeği sık sık ve coşkulu ifadelerle dile getirilmiştir.

Muş Mebusu Hacı İlyas Sami Bey'in sözlerini örnek olarak veriyoruz:

"Kazım Karabekir Paşa komutasının Elviyei Selase (Kars, Ardahan, Artvin)'de yazdığı zafer tarihlerinde bayrağını, mızrağını, atını oynatan, temiz Kürt soyu ve Kürt milleti idi. (...) düşmanı, kaderi olan felâket çukuruna gömerken, dökülen kanlar yine Türk ile Kürt'ün kanı idi. Bundan ötürü, şu iki fedakârlığı yapan ve kendi çıkarını Türk'ün kurtuluşunda bulan Kürtler, mutluluğu da Türkle Kürt'ün birliğinde bilirler."189

186 Hasan Rıza Soyak. *Atatürk'ten Hatıralar*, I, s.400.

187 TBMM *Gizli Çelise Zabıtları*, III, s.565.

188 Refik Hilmi, s.45. Emir Celâdet Ali Bedirhan da, Atatürk'e yolladığı mektupta şöyle yazıyor: "O tarihte Almanya'da bulunuyordum. Gazetelerde okuduğuma nazaran İzmir kaldırımlarında şakırdayan ilk demirler Kürt süvarilerinin nalları idi." (s.28.)

189 Mahmut Goloğlu. *Türkiye Cumhuriyeti*, s.75-76.

Düşman saldırısının Ankara yakınlarına dayandığı koşullarda Kürt il-
lerinden gelen mebuslar, kararlı konuşmalar yapmışlardır. Yunan ordu-
ları Polatlı'ya gelince, Meclis'in Kayseri'ye taşınması eğiliminin güçlen-
diğini gören Dersim Mebusu Diyab Ağa kürsüye çıkarak şunları söyler:

"Bizler buraya Ankara'dan kaçmak için gelmedik, düşmanla sa-
vaşmak için geldik; bir yere kıpırdamayız. Meclis'in Ankara'dan
ayrılması millette korku yaratır. Burada kalıyoruz ve kalaca-
ğız."¹⁹⁰

Aynı gün söz alan Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey de karar-
lılığını şu sözlerle açıklamıştır:

"Biz bugün burada öleceğiz, tam o gün gelmiştir. Büyük Millet
Meclisi üyeleri birer tüfek alsınlar, burada top patlayıncaya kadar
burada kalsın. (...) Kanımızı canımızı feda etmek için geldik."¹⁹¹

Ankara'nın tehdit altına düştüğü bu kritik günlerde, Mustafa Ke-
mal'in zorunlu kalınırsa, Doğu bölgesi dağlarına çekilme ve savaşı ora-
dan sürdürme olasılığı üzerinde de durduğu anlaşılıyor. Diyab Ağa'nın
anlattığına göre, Mustafa Kemal, bir gün kendisine: "Şayet Ankara'dan
çıkarak Dersim'e gelsem, mücadelemizi başa çıkarmak için yüksek
dağlarımız ve büyük mağaralarımız var mıdır" diye sormuştur.¹⁹²

İsmet Paşa, 1969 yılında hatıralarını anlatırken, Kurtuluş Savaşı'nda-
ki Türk-Kürt beraberliğini şöyle dile getirmiştir:

"Kürtler, (...) Millî Mücadele'nin devamınca canla başla beraber-
lik gösterdiler."¹⁹³

190 O sırada Meclis'te genç bir memur olarak çalışan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, bu konu-
şmayı dinlediğini belirtiyor ve bu konuşmanın tutanaklarda bulunmayışını üzü-
ntüyle karşılıyor. Bkz. *İlk Meclis*, s.146 vd. TBMM'nin Kayseri'ye naklinin konuşul-
duğu 23 Temmuz 1921 günlü gizli celse tutanaklarının yeni harflerle basımında, Di-
yab Ağa'nın konuşmasına rastlanmıyor (I, s.97 vd). Aynı konuşmaya kaynak göster-
meden Aydoğan Büyüközden de göndermede bulunuyor: "Efendiler, biz buraya
kaçmaya mı geldik, yoksa kavga ederek ölmeye mi?" (*Aydınlık*, 8 Haziran 1979.)
Velidedeoğlu, Diyab Ağa'nın Meclis'te "pek az söz aldığını ancak konuştuğu zaman
etkili olduğunu" dile getiriyor. Mustafa Kemal Paşa'nın Diyab Ağa'ya "Çok saygılı
davrandığını" da Velidedeoğlu'dan öğreniyoruz. (*Aynı yerde*, s.145.)

191 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.103.

192 Diyab Ağa'dan aktaran: M. Nuri Dersimi. *Kürdistan Tarihinde*, s.164.

193 *Ulus*, 31 Mart 1969; İsmet İnönü. *Cumhuriyetin İlk Yılları*, I, s.72.

İnönü. Lozan Konferansı'nda "Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'nda iyi savaşmadıkları iddiasına şu cevabı vermiştir:

"Son savaşlarda Kürtlerin kötü dövuşmüş olduklarının söylenmesine gelince. Türk Temsilci Heyeti, Dünya Savaşı'na ve Bağımsızlık Savaşı'na katılmış Türk Ordusunun bütün komutanlarının, yurdun kurtuluşu için Kürt halkının yaptığı hizmetleri ve katıldığı fedakârlıkları saygı ve hayranlıkla belirttiklerini söylemeyi bir ödev bilmektedir. Özellikle. Sultan'a ve [şimdi] ortadan kalkmış İstanbul hükümetine karşı savaşta düşmanlarımızın saldırısına uğramış Anadolu'nun çeşitli cephelerinin savunulmasında olduğu gibi, Yunanlıların tanı bir bozgunuyla sonuçlanan saldırıda, aynı amaca varmak ve aynı ülküyü gerçekleştirmek için Kürtlerle Türkler tam bir işbirliği içinde çalışmışlardır."¹⁹⁴

8. Kürtleri Kazanmak İçin Ermenistan Tehdidine Vurgu

Kemalist önderlik, Kürt ileri gelenlerini ve aşiretlerini kazanma politikasını, İngiliz emperyalizminin Kürtlerin yaşadığı topraklarda bir Ermenistan kurdurmak peşinde olduğu propagandasına ağırlık vererek yürütmüşlerdir. Bu propaganda gerçeğe dayandığı için etkili olmuştur.

Yunanistan Başbakanı Venizelos, Paris Barış Konferansı'nda İngiliz Başbakanı Lloyd George'a verdiği 2 Kasım 1918 tarihli muhturada, "Rusya ve Türkiye'deki Ermenilerin tek bir devlette birleşmelerine izin verilmesini" savunuyordu. Venizelos'a göre, "Bu devlet zorunlu olarak Kürtleri de içerecekti."¹⁹⁵

İngiliz raporlarının da saptadığı gibi, "Büyük Ermenistan" lafları, Kürtleri Türklerle birleşmeye yöneliyordu.¹⁹⁶

Kürtlerin, Ermeni devletinde yaşamayı kabul etmeleri olanaksızdı.

Birincisi ve en önemlisi, Kürtler, İsmet İnönü'nün de saptadığı gibi, vatanlarının Ermenistan tehdidi altında olduğunu görüyorlardı.¹⁹⁷

¹⁹⁴ *Lozan Barış Konferansı*, I. s.349 vd.

¹⁹⁵ Cemil Bilsel, *Lozan*, I. s.241.

¹⁹⁶ M. Kemal Öke, *Belgelerle*, s.25, 31, 450; İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'un Londra'ya gönderdiği 29 Temmuz 1919 tarihli General Milne raporundan aktaran Jaeschke, s.44.

¹⁹⁷ *Ulus*, 31 Mart 1969; İsmet İnönü, *Cumhuriyetin İlk Yılları*, I. s.72.

İkincisi. Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki Kürt-Ermeni çatışmasının yarası hâlâ kanıyordu, hatta bu çatışma yer yer devam ediyordu.

Üçüncüsü, savaş yıllarında zorla göç ettirilen Ermenilerin topraklarına yerel Kürt beyleri tarafından el konmuş ve malları da önemli ölçüde yağmalanmıştı.¹⁹⁸

Bu koşullarda, Karabekir Paşa'nın Erzurum'da Kolordu Komutanlığı görevine başladığı ilk günlerde dile getirdiği basit formül geçerli oluyordu:

"Kürdistan'ın Ermenistan olacağını anlatmakla mesele kolay halolur."¹⁹⁹

Kürt aşiret reislerini ve halkı kazanmak için Ermenistan tehdidini kavratma çabasına hemen girişildiğini yine Karabekir'in anılarından öğreniyoruz.²⁰⁰

Kâzım Karabekir Paşa, *Kürt Meselesi* adlı kitabında, bu politikayı Kürtlere şöyle anlattığını belirtir:

"Düşmanlarımız büyük Ermenistan yapmaya çalışıyor. Buralarda ise en çok Kürt kardeşlerimiz oturmaktadır. Kürt bağımsızlığı diye çalışanlar düşmanlarımızdır. Maksatları Kürtleri bizden ayırdıktan sonra Ermenistan yapmaktır. Kürtleri mahvedeceklerdir. Bunun için Türk ve Kürt kardeşler bu felakete meydan vermezsiniz."²⁰¹

Kâzım Paşa, işe Birinci Dünya Savaşı'nda görev almış Kürt Alay komutanlarıyla görüşerek başlar. Onlara, "Kürtleri Ermenilere mahvetti-receklerini" anlatır. Kürt komutanları "söz verirler, yemin ederler."²⁰¹

198 Dr. Reşit, *Sürgünden İntihara Hatıraları*, s.39 vd. Iraklı Kürt araştırmacısı Mazhar Ahmed, Kürt ağalarının Ermeni kırmından çıkar sağladıklarını belirtiyor (s.343 vd). Buna karşılık VŞMHMC'nin Erzurum Şubesi Beyannamesi'nde, Ermeni mallarının Rus istilasına kadar korunduğu belirtiliyor (*Nutuk/Söylev*, I, s.6). Yaşım Küçük, Kürt ileri gelenlerinin Sevr Antlaşması'na, "Hamidiye alaylarıyla çok ileri boyutlara ulaştırılan servet transferini tehdit ettiği" için karşı çıktıklarını öne sürüyor (*Sırlar*, bilgisayar çıktısı, Musul bölümü, s.10).

199 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.59.

200 Aynı eser, s.61.

201 Kâzım Karabekir, *Kürt Meselesi*, s.10, 12. Aynı görüş *İstiklâl Harbimiz*'de şöyle ifade ediliyor: "Onları (Kürtleri) bize bağlayan en kuvvetli düğüm, Ermenistan'ın bütümlenmesi ve istila tehlikesidir." (II, s.13 vd, s.79)

202 *İstiklâl Harbimiz*, I, s.61.

Doğu Cephesi Kumandanı, "Kürdistan'ı Ermenistan yapmak istiyorlar, fakat Kurt kardeşlerimizi çiğnetmeyeceğiz" propagandasını "Kürtleri şerbetleme" diye nitelemektedir.²⁰³

Kâzım Karabekir Paşa'nın biraz kendisine mal ederek anlattığı bu politika ve uygulamaların, Millî Hareketin bütününe ait olduğu görülüyor. Daha Kâzım Paşa Erzurum'a gitmeden, İstanbul'da kurulan Vilâyatı Şarkıye Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti, bu politikayı ilan etmiş ve izlemeye başlamıştı.

Mustafa Kemal de, Samsun'a çıktığı günlerden başlayarak Kürt ile gelenleriyle kurduğu haberleşmede, Türkler ile Kürtleri Ermeni tehdidini vurgulayarak birleştirmeye çalışıyordu.²⁰⁴

Mustafa Kemal, 16 Haziran 1919 günü Kâzım Paşa'ya yolladığı şifrede de, "Doğu vilâyetleri halkının, birlik ve fedakârlık lüzumunu en önce takdir ettiğini" belirtirken, bunu Kürtlerin "Ermeni çetelerinin acımasızlığına ve taarruzlarına hedef olmuş, en büyük felâketleri görmüş bir unsur" olmasına bağlıyordu.²⁰⁵

İngiltere ise, Kürtleri, Türklerden koparmaya ve Ermenistan ile uzlaştırmaya çalışıyordu.²⁰⁶

Bu politikanın bir uygulaması olarak, Ermenilerin Kürtlerle uzlaşma yolları aradıkları görülüyor. Ermeni Baronlarından Haçador Ağa'nın Kürt beylerine yazdığı 30 Ağustos 1919 tarihli mektupta, barış ve kardeşlik içinde yaşayalım, bir kardeşlik cephesi kuralım önerisi dile getiriliyordu. Ancak bu mektuba Kürt aşiret reislerinin verdiği cevap

203 *Aynı eser*, s.153 vd.

204 Yukarıda Mustafa Kemal'in Harbiye Nezareti'ne yolladığı 12 Haziran 1919 günlü şifreye, Cemil Paşazâde Kâsım Bey'e ve eski Diyarbakir Mebusu Kamil Bey'e yolladığı mektuplara değinmiştik.

205 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, II, s.390 vd. Mustafa Kemal Paşa'nın Kürt aşiret reislerine çektiği telgraflarda "Doğu illerini Ermenistan yapıyorlar" uyarısının altını çizdiğine yukarıda değinmiştik. Telgraflar için bkz. *Nutuk/Söylev*, III, s.1272 vd.

Atatürk, burada yerinde olarak Ermeni çetelerin acımasızlığına değinmekle birlikte, Ermenilere Birinci Dünya Savaşı'nda yapılanları da "fezahat" (rezillik) olarak nitelemiştir (*ASD*, I, s.51. 24 Nisan 1920. Ayrıca bkz. *2000'e Doğru*, sayı 23/1988, s.22 ve 34; sayı 24, s.38)

VŞMHMC'nin Erzurum Şubesi de, beyannamesinde, Ermenilere zorla göç ettirme sırasında yapılan kötü muamelelere halkın kesinlikle katılmadığını belirtir. (*Nutuk/Söylev*, I, s.6)

206 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, II, s.79.

serttir. 4 Eylül 1919 tarihini taşıyan mektupta, Kürt ileri gelenleri, uzlaşma olanağının kalmadığını, Kürt milletinin Ermenilerle bir araya gelemeyeceğini, Ermenilerin on misli fazla olan Kürt milletinin Ermeni himayesine giremeyeceğini kesin bir dille belirtir ve Dünya Savaşı'nda Ermenilerin Ruslara katılarak ihanet ettiklerini hatırlatırlar.²⁰⁷

Yukarıda Şerif Paşa ile Ermenistan ve Ermeni temsilcilerinin Paris Barış Konferansı'na sundukları ortak muhtıradan söz etmiştik. İngiltere'nin özendirmesi ve desteğiyle yapılan bu girişim de başarılı olmamış, tam tersine büyük tepkilere yol açmıştı. Millî Hareketle birleşen Kürt aşiretlerinin tepkileri bir yana, bağımsız Kürt devleti amacıyla oluşturulan Kahire'deki *Kürdistan Bağımsızlık Komitesi* dahi, Şerif Paşa'ya yolladığı mektupta Ermenilere ateş püskürüyordu. Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan bu mektup, o tarihteki Kürt hareketlerinin hepsinin Ermenilere cephe aldıklarını göstermesi açısından dikkate değer.

Kürdistan Bağımsızlık Komitesi, Ermeni iddialarını "gülünç" olarak nitelendikten sonra şunları belirtmektedir:

"Kürdistan'ı oluşturan yedi vilâyetten, Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Van, Bitlis, Harput ve Musul'dan bir karış toprağı Ermenilere bırakmak tamamiyle imkânsızdır. 14 milyon müslüman Kürt ve Türk, son nefesine, son insanına kadar, ifkelerini korumak için Tanrı önünde yemin ederler."

Mektupta devamla, Avrupa devletlerinin bu Müslüman bölgeleri Osmanlı devletinden zorla ayırıp, bir Ermeni devleti kurmaya kalkışmaları halinde, "24 saat içinde bu bölgede tek bir canlı Ermeni kalmaacağı" tehdidi de yöneltilmiştir. Mektup, "Avrupa güçlerinden korkmuyoruz, kutsal vatanımızı savunmak için kitleler halinde ölmeye hazırız" meydan okumasıyla bitmektedir.²⁰⁸

207 Haçadör Ağa'nın Kürt Aşiret reisleri Hamit Bey, Ali Merve Bey, Ahmet Haso Bey ve Yusuf Bey'e yazdığı mektup ve Kürt beylerinin cevaplarının tam metinleri için bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.377 vd.

208 Mardinzade Mehmet Arif Paşa imzasını taşıyan 30 Nisan 1919 tarihli bu mektup, Fransız Dışişleri Bakanlığının Arşivi'nde Kürdistan Dosyası'nda bulunuyor, c.11, s.116-119'dan aktaran Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.45 vd.

Şark Harekâtının başlarnasından sonra Kürtleri Ermenilere yaklaştırma çabaları bütünüyle olanaksız hale geldi. Çünkü savaşa Kürt aşiretleri de katılmışlardı.²⁰⁹

9. Doğu'da Bir Dayanak Yaratarak Bütün Vatani Kurtarmak

Mustafa Kemal, Samsun'a çıktıktan sonra, Millî Mücadeleyi örgütleme çalışmasında, önce niçin Konya'ya, Kayseri'ye, Yozgat'a, Eskişehir'e, Aydın'a, Antalya'ya, Mersin'e vb değil de, Erzurum'a ve daha sonra Sivas'a yönelmiştir?

Bu sorunun cevabı, Kurtuluş Savaşı'nın planındadır: Doğu'da bir dayanak yaratarak, İzmir'i ve bütün vatani kurtarmak.

Bu planı belirleyen üç olgu bulunmaktadır:

Birincisi, dayanılacak özgücü birleştirmekle ilgilidir; Türk-Kürt birliğini yaratma işine Doğu'dan başlanması gerekiyordu.

İkincisi, düşmanın durumuyla ilgilidir. ülkenin batısı ve kıyıları esas olarak yabancı devletlerin işgali altındadır.

Üçüncüsü, dostun konumuyla ilgilidir; Sovyetler Doğu'dadır. Bolşeviklerin yönettiği Sovyet Rusyası ile aradaki İngiliz işbirlikçisi Menşevik yönetimleri bertaraf ederek bağlantı kurmak ve Doğu'da sağlam bir cephe gerisi yaratmak öncelikli bir meseleydi.

Mustafa Kemal, Millî Hareketin Doğu'da dayanak yaratma stratejisini, Enver Paşa'ya yazdığı 4 Ekim 1920 günlü mektupta açıkça belirtmiştir:

"Ankara Hükümeti (...) Doğuda bir istinat [dayanak] noktası sağlanması lüzumuna kanaat getirmiş olduğundan, Bolşevik Rusya Cumhuriyeti ile ortak maksadın sağlanmasına ait bir anlaşma akdine teşebbüs etmiş, (...) bu teşebbüste başarı noktasına yaklaşmış bulunuyor."²¹⁰

209 Kâzım Karabekir Paşa, "Şark harekâtına bölgemin Kürt aşiretlerini de iştirak ettirdiğimden artık (Ermeni-Kürt) dostluğu ve meseclesi de kalmamıştır" diyor. (*Kürt Mesecesi*, s.11)

Şark Harekâtı ya da Ermenistan Harekâtı için bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, II, s.10 vd, s.70 vd, özellikle s.173 vd; *Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)*, III; *Nutuk/Söylev*, I, s.652 vd.

210 Sadı Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları*, s.181; *BTDD*, sayı 72, s.5.

Bu stratejik planın ilk kıvılcımlarının, Atatürk'ün beyninde, daha Birinci Dünya Savaşı yıllarında çaktığı görülüyor. 1916 yılı sonlarında Silvan'da Kürt ileri gelenlerinden birine şu soruyu yöneltmiştir:

"Mehmet Bey, bir gün bu taraflara gelirsem Hazro dağları beni saklar mı?"²¹¹

Öncelikle Doğu'da dayanak yaratma planı. Millî Mücadele önderlerinin Anadolu'ya geçmelerinden önce, 11 Nisan 1919 günü Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evinde, Kâzım Paşa ile buluşmasında "mahrem" olarak görüşülmüştür.

Kâzım Paşa, Mustafa Kemal'e şunları söylediğini belirtir:

"Derhal Anadolu'ya ordu başına geliniz. Hem de doğuya: milletin kurtuluş anahtarı doğudur. Orda her şey mümkündür. Ordu da kuvvetlidir, halk da beraber gider. Ben kesin kararımı verdim. Planım basittir. Millî bir hükümet teşkili ve Doğu Vilâyetlerini istilaya hazırlanan Ermenistan'ı, bize güzel bir barış rehinesi olarak elde tutmak, sonra hâdiselere göre batıya dönmektir."

Mustafa Kemal Paşa, bu plana, Kâzım Paşa'nın anlattığına göre, "Bu da bir fikirdir, durum günden güne size hak verdiriyor" diye cevap vermiştir.²¹²

Oysa Atatürk, 1926 yılında anlattığı Hatıraları'nda İstanbul'da tayini yaptırırken, Doğu'da dayanak yaratma fikrinde olduğunu belirtir. Genelkurmay İkinci Başkanı Diyarbakırlı Kâzım (İnanç) Paşa'dan, Doğu vilâyetlerinde komuta yetkisi içeren bir talimatname yazmasını ister:

"İstedğim bir madde, Samsun'dan başlayarak, bütün Doğu vilâyetlerinde bulunan kuvvetlerin kumandanı olmaklığım ve bu kuvvetlerin bulunduğu vilâyetler valilerine doğrudan doğruya emir verebilmekliğimdi."²¹³

Nitekim Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı pratiği, Samsun'a ilk adımın atılmasından itibaren Doğu'da dayanak yaratmaya yöneliktir. Bu pratiğin dayandığı saptamaları, Büyük Devrimci Önder, 16 Haziran

211 *Silvan Günlüğü*, 7 Kasım-24 Aralık 1916'dan aktaran Şevket Beysanoğlu, *Atatürk ve Diyarbakır*, Diyarbakır, 1981, s.86.

212 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.55.

213 *Atatürk'ün Anıları*, s.205.

1919 günü Erzurum'da Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya yolladığı şifrede şöyle özetlemiştir:

"Doğu vilâyetleri halkı, (...) birlik ve fedakârlık lüzumunu en önce takdir etikleri iftiharla görülmektedir. Fakat Anadolu'nun öteki tarafları böyle değildir. (...) Merkezi hükümetin adeta esir vaziyette olması, payitahtın kuvvetli bir askeri işgal altında bulunması hasebiyle milletin mukadderatının yine millet iradesiyle halini zaruri kıldığı zatiîlilerince teslim edilmiştir. Bu sebeple ben Kürtleri de bir öz kardeş olarak ağuşumuza (bağrımıza) kapıp tekmil milleti bir nokta etrafında birleştirmek ve bunu dünyaya Müdafaa-i Hukuku Millîye cemiyetleri vasıtasıyla göstermek karar ve azmindeyim. Esasen millî vicdandan doğan bu kudrete karşı koyacak hiçbir kuvvet tasavvur etmiyorum. Erzurum'da tekniler doğu vilâyetlerinin delegelerinden oluşan bir heyet bulundurmamak hususundaki fikir ve teşebbüsünüzü takdir ederim."²¹⁴

Doğu halkının mücadeleye daha hazır olduğu, Türk ve Kürdü birleştirme zorunluluğu, Doğu vilâyetlerindeki örgütlenme durumu, İstanbul'un işgal altında bulunması, bütün bu gerçekler; Millî Mücadele için öncelikle Doğu'da bir dayanak oluşturulmasını gerekli kılıyordu.

Kâzım Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasına çok sevinir ve Millî Mücadele önderliğinin stratejik planını şöyle belirtir:

"Bir kere Erzurum Kongresi'nde bir dayanak, bir hareket noktası tesisinden sonra teşkilâtça, kuvvetçe, maddî, mânevî heybetli bir çıkış gibi batıya yuvarlanmak kolaydı ve doğu zaferine dayanarak İzmir'i de kurtarmak mümkün bir emel olurdu."²¹⁵

Bilindiği gibi, başlangıçta Kongre yeri olarak Sivas uygun görül-müştü. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Millî Kongresi, Erzurum Kongresi'yle aynı tarihlerde, 10 Temmuz 1919 günü Sivas'ta toplanacaktı. Atatürk, 2 Haziran 1919 günlü genelgesinde ve 21-22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi'nde bu kararı bildirmişti.²¹⁶ Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta tutuklanması için, bizzat Dahiliye Nâzırı Ali

214 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, II, s.390 vd.

215 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.69. Doğan Avcıoğlu da, bu planın haklı çıktığını saptar.

216 *Nutuk-i Söylev*, III, s.1232. Belge 26: I, s.42.

Kemal Bey uğraşmaktadır. Gerçi Mustafa Kemal, tertibi boşa çıkarır ve Sivas'ta törenle karşılanır. Ancak 27-28 Haziran 1919 gecesini hiç uyumadan geçirir ve hemen o sabah Erzurum'a hareket eder.²¹⁷

Kemalist önderliğin güveneceği dayanak, başlangıçta Sivas'ın da doğusundadır. Millî Mücadelede ilk örgütlenme ve hareketlenmeler, Doğu'da başlamıştır. Bölge halkı, ellerindeki silahlarla Kuvayı Milliye grupları oluşturmuştu.²¹⁸ Şehir ve kasabalarda Millî Şûralar örgütlendi. 5 Kasım 1918'de Kars'ta İslam Şûrası toplandı. 18 Ocak 1919'da Kars, Ardahan ve Batum'dan gelen delegelerin bir araya geldiği Kars Kongresi'nde, "Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti Muvakkatei Milliyesi" (Güneybatı Kafkas Geçici Millî Hükümeti) adı altında bir hükümet kuruldu. 12 Nisan'da İngilizlerin saldırısına uğrayan Cihangiroğlu İbrahim hükümetinin üyeleri Malta'ya sürüldü. 7 Ocak 1919'da Ardahan, Ahıska, Kağızman, Oltu ve Akbaba delegelerinin katıldığı Ardahan Kongresi toplandı. Bölge, tek yönetim altında birleştirildi. 7 Mayıs'ta Oltu'da Şûra Hükümeti kuruldu ve İngilizlerin saldırısıyla karşılaştı. İngilizlerin Kars'ı işgali üzerine teşkilatlanmanın merkezi Erzurum'a geçti.²¹⁹ 6 Mart 1919 günü VŞMİMC'nin Erzurum şubesi açıldı. Özetleyecek olursak, Doğu'da dayanak yaratmak için gerekli birikim, 1919 yılının ilk aylarında oluşmuştu.

Millî Hareketin önce Doğu'da geliştiğini, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ilk önderlerinden Cevat Dursunoğlu da saptar. O'na göre, Erzurum tarih boyunca kilittaşdır. Bu nedenle ilk örgütlenmenin orada başlaması raslantı değildir. Atatürk, durumu ve ilerisini görmüş ve "memleketin birçok yerlerinde başlayan millî hareketler arasında Erzurum'u seçecek" oradaki hareketin başına geçmiştir.²²⁰

Kemalist önderliğin Doğu'da bir dayanak yaratma çabalarını, yabancı devletler de görmüşlerdir. 30 Ekim 1919 tarihli bir Fransız raporunda "Kemalist kurmayın, Kürdistan sorununa Ermenistan ve İzmir'in

217 Aynı eser, I, s.56 vd.

218 Doğu'da Kuvayı Milliye hareketi konusunda bilgi için bkz. Abdülhalük M. Çay-Yaşar Kalafat, s.20 vd.

219 Türkiye İhtilali İşçi Köylü Partisi Davası Savunma, Kaynak Yayınları, 4. basım, İstanbul, Mart 1992, s.158 vd.

220 Dursunoğlu, s.7 vd.

işgalinden daha fazla önem verdiği" belirlenmektedir.²²¹ Bu saptama, çok önemlidir. Türk ve Kürtlerin birliği, İzmir'i kurtarmanın koşulu olarak görülmüştür.

Türkiye'nin millî devriminin Türk ve Kürt halkının birbirine karıştığı bölgede başladığı, yabancı araştırmacıların da dikkatinden kaçmamıştır.²²²

Doğu Anadolu'da bir dayanak yaratılması ve korunmasında, Türk ve Kürdü birleştirmenin kilit görev olduğunu, Mustafa Kemal ve arkadaşları saptamış, Erzurum Müdafaai Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti de bu konuyu görüşmüş ve tutanakla belirlemiştir.²²³

Millî Mücadelenin Anadolu'da bir hükümet kurmaya yönelik ilk örgütlenmesi, Erzurum'da yapılan Şark Vilâyetleri Müdafaai Hukuk Cemiyeti (ŞVMHC) Kongresi'dir. Cemiyet, bu kongrede, Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti (ŞAMHC) adını almıştır.

Kongre, kabul ettiği Nizamname'nin 4. maddesinde, Osmanlı hükümetinin büyük devletlerin baskısıyla Doğu'yu "terk ve ihmal zorunluluğunda" kalması halinde, Doğu Anadolu'da bir "geçici idare" oluşturulmasını kararlaştırmıştır. Bu geçici idare, "mülki ve askeri" bütün kamu kurumlarının yönetimini üstlenecek ve kanunları uygulayacaktır. Geçici idare, Kongre tarafından seçilecektir. Ancak Kongre'nin toplantı halinde bulunmadığı durumda, geçici yönetimi seçme görevini geçici olarak üstlenecek ve hemen Kongre'yi toplantıya çağıracaktır.²²⁴

Görüldüğü gibi, Doğu'da bir dayanak yaratma planı, belli koşullarda Doğu vilâyetlerini kapsayan bir hükümet oluşturma kararına kadar varmıştır. Atatürk, Anadolu'da bir Millî Teşkilat yaratma ve hükümet oluşturma fikrini, daha Haziran ayında Amasya'da yapılan gizli Komutanlar Toplantısına getirmişti. Bu görüş hemen kabul görmese bile, hayat milletinin bütün kaynaklarını seferber edecek devrimci bir iktidar yaratılmasını dayatmıştır. Bunun sonucu Erzurum Kongresi'nin seçtiği Heyeti Temsiliye, İstanbul hükümetine rakip bir hükümet işlevi yüklendi.

221 Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, *E-Levant La Turquie*, vol.187, s.181'den aktaran Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.63.

222 Robert Olson, *The Emergence*, s.36.

223 *BTTD*, sayı 61, s.11.

224 Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s.188.

Sivas Kongresi, bu fiili duruma hukukilik kazandıracaktır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin temsil edildiği, ulusal çaptaki Sivas Kongresi'nde Heyeti Temsiliye'ye Batı vilâyetlerinden altı kişi eklenir. Mustafa Kemal Paşa, 20 Eylül 1919 günü Kâzım Karabekir Paşa'ya çektiği telde, Heyeti Temsiliye'deki Doğu ağırlığını şöyle ifade eder:

"Bugün Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi geniş adını alan Heyeti Temsiliye, Erzurum Kongresi'nde seçilen Heyeti Temsiliye'den başka bir şey değildir. Batı Anadolu fedakârlık ederek, Doğu Anadolu'nun Heyeti Temsiliyesi'ne güvenini bildirmiş, Millî Hareket ona uymayı tam bir içtenlikle kabul etlemiştir. Yüksek mâlûmunuzdur ki Doğu Anadolu Heyeti Temsiliyesi'nin adedi on altı kişidir. Batı Anadolu delegeleri içinden altı kişi alınmıştır."²²⁵

Millî Mücadelenin uygulanan planı gereği, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi de, deyim yerindeyse Doğululaşmış ve Erzurum nüfusu-na kaydolmuştur.²²⁶ Doğu İleri Erzurum Kongresi'ne Erzurum delegesi olarak katılmıştır. İlerde *Büyük Nutuk*'ta Erzurum halkından "Bana kucak açan" diye söz edecektir.²²⁷ Yine Mustafa Kemal Paşa, Doğu İleri Heyeti Temsiliyesi'ne seçilmiş ve başkan olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, ulusal düzlemdeki Sivas Kongresi'ne "Doğu Anadolu adına" katılmıştır. *Nutuk*'ta Sivas Kongresi'ni anlatırken, Kongre'nin başında "şöyle bir belge yazdım" der:

"Yukarda adları yazılı kişiler Doğu Anadolu adına Sivas Kongresi'nde bulunmak üzere Erzurum Kongresi'nce görevlendirilmişlerdir."²²⁸

Mustafa Kemal, Meclisi Mebusan'a da Erzurum Mebusu seçilmiştir. Ancak toplantılara katılmamıştır.²²⁹

225 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.290.

226 *Atatürk Haftası Armağanı*, No: 6, s.113, 117, 121.

227 Gazi M. Kemal, *Nutuk/Söylev*, c.II, s.646.

228 *Nutuk/Söylev*, c.I, s.113.

229 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, III, s.87; *Atatürk Haftası Armağanı*, s.117.

Sivas Kongresi'nden sonra en önemli konu Meclisi Mebusan'ın nerede toplanacağıdır. Mustafa Kemal, İstanbul'da değil, Anadolu'da toplanmasında ısrar eder. Hatta Damat Ferit Paşa'nın düşürülmesinden sonra kurulan Ali Rıza Paşa hükümetini temsilen Salih Paşa ile Amasya'da görüştikleri zaman (21 Ekim 1919), Meclisi Mebusan'ı Anadolu'da toplama fikrini İstanbul hükümeti temsilcisine kabul ettirir ve protokole yazdırır. Buna rağmen, Meclisi Mebusan İstanbul'da toplanır. Mustafa Kemal gitmez. Bu tutum da Anadolu'da oluşturulan dayanağı terk etmemek anlamını taşımaktadır ve stratejik plana uygundur. Nitekim Mustafa Kemal Paşa hakkı çıkar. 16 Mart 1919 günü Meclisi Mebusan İngiliz işgalcilerinin müdahalesiyle kapatılır.

Artık Heyeti Temsiliye'yi Anadolu'nun merkezine taşıma zamanı gelmiştir. Kâzım Paşa, Heyeti Temsiliye'nin Sivas'ın batısına geçmesine karşı çıkmıştır. Mustafa Kemal ise, Doğu'nun Ankara'dan yönetilebileceği kanısındadır. Ayrıca Batı'ya yakın olma gereği vardır. Hem İstanbul'da toplanan Mebusan Meclisi'yle ilişkileri yürütebilmek, hem de Batı'daki ve Güneybatı'daki direnişi yönetebilmek için, uygun yer Ankara'dır. Karargâhın merkeze taşınmasını Mustafa Kemal şöyle açıklar:

"Yönetme sorumluluğu taşıyanlar, en mühim hedefe ve en yakın tehlikeye, mümkün olduğu kadar yakın bulunurlar. Yeter ki bu yaklaşma, genel durumu gözden uzak bırakacak derecede olmasın. Ankara bu şartların toplandığı bir nokta idi. Herhalde cephelele uğraşacağız diye Balıkesir'e, Nazilli'ye veya Karahisar'a (Afyon) gitmiyorduk. Fakat cephelere ve İstanbul'a demiryoluyla bağlı ve genel durumu idare açısından Sivas'tan asla farkı olmayan Ankara'ya gelecektik."²³⁰

27 Aralık 1919 günü Mustafa Kemal, artık Ankara'dadır. Batı'dan gelen düşman saldırısına karşı, Doğu bu kez sağlam cephe gerisi işlevini üstlenir. Aradaki Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Menşevik hükümetleri temizlenerek, Doğu'da Sovyet yönetimiyle Devrimci Türkiye arasındaki bağlantı kurulur. Arkasından Fransa ile yapılan Ankara Anlaşması gelir. Böylece, Millî Hareket, birkaç cephede savaşma sorunundan kurtulur ve Doğu'yu tamamen sağlama alarak yüzünü Batı'ya döner.

230 *Nutuk-i Söylev*, I, s.446 vd.

İşte bu koşullarda, Yunan orduları gelip Polatlı'ya dayandığı zaman, Meclis, Doğu'ya taşınmayı tartışacaktır. Mustafa Kemal ise, anlaşılan daha olumsuz gelişmeler olabileceğini de hesaba katarak, Dersim Mebusu Diyab Ağa'ya Dersim dağları ve mağaralarında mücadeleyi sürdürme şartları olup olmadığını soracaktır.²³¹

Devrim, Batı'dan gelen saldırıya karşı, Doğu'yu gereğinde geri çekecek bir alan olarak görmektedir.

30 Ağustos 1922 zaferi ve arkasından 9 Eylül günü İzmir'e giren Millî Ordu, Kurtuluş Savaşı'nın başında saptanan, Doğu'da bir dayanak yaratarak bütün vatanı ve İzmir'i kurtarma planının gerçekçi olduğunu kanıtlamıştır.

10. Ortak Örgütlenme

Kurtuluş Savaşı döneminde, Kürt aydınları ve ileri gelenleri içindeki iki ana akım, aynı zamanda iki karşıt örgütlenme modeline denk düşer. İngiliz emperyalizmi ve padişah hükümetiyle işbirliği yaparak bağımsız veya özerk bir Kürdistan arayışı içinde olan zayıf akımı, ayrı Kürt örgütleri kurmuştur. Bunların en önemlisinin Kürdistan Teali Cemiyeti olduğu bilinmektedir.

Vatanın bağımsızlığı ve bütünlüğü için Türklerle birleşme gereğini anlamış olan büyük çoğunluk ise, yine Türklerle birlikte Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinde örgütlenmişlerdir. Ortak vatan ve ortak amaç, ortak örgütlenmeyi getirmiştir. Bu deneyim de göstermiştir ki, milliyetlere göre ayrı ayrı örgütlenme, milliyetlere göre farklı programlar amaçlan-

231 Diyab Ağa'dan aktaran Nuri Dersimi, *Kürdistan*, s.164. Bu anlatım, Atatürk'ün görüş ve tutumuna uyuyor. Çünkü birincisi, bir hattın değil, fakat vatan sathının (düzeyinin) savunulması gerektiğini savaş ilkesi olarak kabul etmişti. İkincisi, Kurtuluş Savaşı sırasında, 29 Mayıs 1919 günü Kolordu komutanlarına yazdığı yazıda olsun, 3 Temmuz 1920 günü Meclis'in gizli oturumunda yaptığı konuşmada olsun, silahlı halkı küçük birlikler halinde örgütleyerek "gerilla tarzı savunmaya", "Harbi Sağır"e, yani düzen-siz küçük birliklerle savaşa yönelme olanakları üzerinde durmuştu (*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2. s.338, Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1. s.72; Atatürk, *Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, s.74; Selahattin Tansel, III, s.175 vd).

masıyla bağlantılıdır. Bağımsız Kürdistan amacını güdenler, başından itibaren ayrı örgütlenmeye girişmişlerdir. Belki başlangıçta bu amaçlarını belirginleştirmemiş olanlar da, ayrı örgütlenmede diretince, İngiliz emperyalizmine doğru savrulmuş ve ayrılıkçı çizgiye kaymışlardır. Buna karşılık ayrı örgütlenmenin ayrılıkçılığa hizmet ettiğini gören birlik yanlıları ise, ilk başlarda duraksama geçirmelerine rağmen, zaman içinde yerlerini bulmuş ve Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerine katılmışlardır. Aynı devlet çatısı altında birlikte yaşamayı amaçlayan ortak program, örgütlenmede de birliği zorunlu kılmaktadır.

Mustafa Kemal, bu gerçekleri başından kesin çizgileriyle gördüğü için, Samsun'a çıktıktan sonra, Kürtleri Türklerle birlikte Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinde örgütlemeye büyük önem vermiştir. Atatürk, 16 Mayıs 1919 günlü şifrede belirttiği "Kürtleri bir öz kardeş olarak bağra kapıp tek milleti bir nokta etrafında birleştirme" görevinin, örgütsel aracı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde görmüştür.²³²

Yine Atatürk, o günlerde, hem valiliklere ve komutanlıklara yol aldığı yazılarda, hem de Kürt ileri gelenleriyle haberleşmesinde, İngilizlerle işbirliği halindeki Kürt Kulübü'ne tavır alınmasını istemiş, buna karşılık, "hangi siyasî zümreye mensup olursa olsun, Türk ve Kürt herkesin kazanılması gerçeğini vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Millî Teşkilatlanmanın tamamlanmamış olmasını, "Van ve Bitlis gibi Ermenilerce hedef alınmış sınır vilâyetlerimizimizin geleceği bakımından çok acı ve tehlikeli gördüğünü" belirtir ve "nahiyelere kadar" Millî Teşkilat kurulmasına önderlik edilmesi talimatını verir.²³³

Doğu'da Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri hızla yayılmış ve Kürdistan Teâli Cemiyeti önde gelenlerinden Ekrem Cemilpaşazâde'nin de teslim ettiği gibi, Kürt beylerini, ağalarını ve şeyhlerini örgütlemiştir.²³⁴

232 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2. s.391.

233 Diyarbakir ve Bitlis Valiliklerine şifreler (15 ve 17 Haziran 1919) ile Diyarbakir'de Mebus Kâmil Bey'e (28 Mayıs 1919), Cemilpaşazâde Kâsım Bey'e (16 Haziran 1919) teller için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2. Diyarbakir, Erzurum, Van, Bitlis, Elâziz, Sivas Valiliklerine; Erzincan, Kayseri Bağımsız Mutasarrıflıklarına şifre (1 Haziran 1919), s.336, 347, 379, 390, 393.

234 Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, Brüksel 1989, s.40 vd. ve s.56.

Milli Mücadelenin ortak örgütlenme çabası, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasından önce başlamıştı. Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti, Mondros Ateşkesi'nden hemen bir ay sonra, 2 Aralık 1918 günü bu anlayışla kuruldu.

İşbirlikçilerin de acelesi vardır. On beş gün sonra da Kürdistan Teâlî Cemiyeti faaliyete geçer. Müdafaai Hukukçular, Kürdistan Teâlî Cemiyeti'ni ziyaret ederek, kendilerine katılmaları önerisinde bulunmuşlardır. Sözcülüğünü Süleyman Nazif'in yaptığı Müdafaai Hukuk Heyeti, Kürdistan Teâlî Cemiyeti Reisi Seyyit Abdülkadir ve yanındaki gençlerle görüşmüştür. Ziyaret heyetinde yer alan Cevat Dursunoğlu, olayı şöyle anlatır:

"Bizi çok soğuk bir yüzle karşıladılar. Süleyman Nazif bunların durumuna aldınmayarak 'Şark vilâyetlerinin üzerinde kötü ihtiraslar doluştüğünü, Ermenilerin yurdumuza göz diktüğünü, bu durum karşısında müslüman hakimiyetinin devanının ancak bu bölge halkının gösterecekleri birlikle mümkün olacağını. Kürt Teâlî Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurulmasının Kürtle Türkü birbirinden ayıracağını, halbuki; bizim kurduğumuz Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin hiçbir kavmi ayrılık gütmeksizin. Türk-Kürt ayırmaksızın bütün bu vilâyetler halkını içine alabileceğini' kuvvetli bir mantık ve canlı bir dille anlattı. Süleyman Nazif'in sayıp döktüklerini karşılayacak bulamayan heyet kısaca bizimle görüşecek hiçbir şeyleri olmadığını, İtilaf Devletlerinin kendilerine her yardımı yapacaklarını ve bizim kendi başımızı çaresine bakmamızı tavsiye ederek konuşmayı kestiler. (...) Ertesi günkü toplantıda Süleyman Nazif bir gün önceki görüşmeyi heyete anlatarak, Türklerden ayrılmanın ölüm demek olduğunu bilmekte olan Kürt kavmi karşısında bunların galletini gazetelerde yayınlamaktan başka çare kalmadığını söyledi."²³⁵

Müdafaai Hukuk Cemiyeti, milliyet esas gütmemeye özen göstermiş ve Türk ile Kürdü birlikte örgütlemekte ısrar etmiştir.

235 Cevat Dursunoğlu, s.18 vd.

11. Anadolu'da Bir İktidar Odağı Yaratarak İktidarı Parça Parça Kazanmak

Kilit Sorun İktidar

Atatürk, *Büyük Nutuk*'ta, Kurtuluş Savaşı'nın başındaki temel görevi şöyle özetlemiştir:

"Osmanlı hükümetine, Osmanlı padişahına ve müsliminin halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lâzım geliyordu."²³⁶

Bunun anlamı, yeni bir devlet, yeni bir hükümet, yeni bir ordu kurmaktır. Kurtuluş Savaşı, ancak ve ancak "Memleketin bütün kuvvet kaynaklarından yararlanma şartlarına ve yetkisine sahip olarak"²³⁷ kazanılabılırdi. Burada sözü edilen "yetki", herhangi bir teşkilatın otoritesi değil, doğrudan doğruya ülke iktidarındır. Memleketin bütün kuvvet kaynaklarını harekete geçirmek, askerî terimiyle topyekûn savaş için, öncelikle iktidara sahip olmak gerekirdi. İktidar mücadelesinin yürütülmesi ise, öncelikle bu mücadeleye önderlik edecek öncü partinin (Millî Teşkilat) örgütlenmesini zorunlu kılıyordu.

Bu nedenlerle Kurtuluş Savaşı veya daha kapsamlı olarak Kemalist Devrim, bütün devrimler gibi, dört temel görevin başarılmalarıyla gerçekleşmiştir:

Bir: Devrimin öncü örgütlenmesinin, Millî Teşkilatın inşası.

İki: Yeni hükümetin, yani Anadolu'daki devrimci iktidarın inşası.

Üç: Millî Ordunun inşası.

Dört: Toplam olarak yeni devletin inşası.

Bu dört görevin merkezinde iktidar sorunu bulunmaktadır. Millî Teşkilat, iktidarı ele geçirmek ve iktidara hükmetmek için gereklidir. Ordu, iktidarın silahlı gücüdür, iktidarı iktidar yapan zor kuvvettir. Devlet ise, iktidarın bütün toplum çapında örgütlenmesi ve kurumlaşmasıdır.

Öncü partinin inşasını, konumuz açısından yukarıda "Ortak Örgütlenme" başlığı altında ele aldık. Millî Ordunun inşasını ise, bir sonraki bölümde bulacağız.

236 *Nutuk/Söylev*, I, s.20.

237 *Nutuk/Söylev*, II, s.624.

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a çıktıktan sonra yürüttüğü çalışma. Anadolu'da devrimci bir iktidar inşası görevine odaklanmışır.²³⁸ Her uygulamanın, her eylemin hedefinde iktidar vardır. Bütün diğer politika ve uygulamalar, bu hedefe varmak içindir. İktidar amacına bağımlıdır. Yürütülen mücadele, her zaman olduğu gibi aşamalara bölünmüştür:

– Öncelikle Anadolu'da İstanbul hükümetine rakip bir iktidar merkezi oluşturmak.

– İllerde, ilçelerde, askeri birliklerde padişah hükümetinin otoritesini adım adım ortadan kaldırmak ve yönetimi parça parça ele geçirmek yoluyla iktidarın bütününe kazanmak.

Kurtuluş Savaşı boyunca, İstanbul ve Anadolu'nun, rakip iktidar içinde bölünmeler yaratmaya ve karşı tarafı yalnızlaştırmaya çalıştığı görülmür. İstanbul hükümeti, Mustafa Kemal'i tecrit etmek için, zaman zaman Kâzım Karabekir Paşa'nın tutumundan bile yararlanma gayreti içindedir. Anadolu ise, Damat Ferit hükümetini tecrit etmek için, Padişahı bile ondan koparmaya çalışmış, İstanbul'daki bütün çelişmeleri değerlendirmiştir.

Her iki iktidar kutbu, birbirinin içindedir. Anadolu'daki Millî Hareketin İstanbul hükümeti içinde güçleri vardır. Öte yandan İstanbul hükümetinin Anadolu'da bir iktidar odağı oluşmasını önlemek için tereddütlü unsurlardan yararlandığı görülmektedir. Bu nedenle Anadolu'nun İstanbul hükümetine karşı iktidar savaşı, bir yönüyle Kuva'yı Milliye içindeki çelişmeleri çözerek ilerler.

İstanbul-Anadolu İktidar Savaşı Başlıyor

İktidar savaşının su yüzüne çıktığı tarih, 8 Haziran 1919'dur. İstanbul hükümetinin Harbiye Nazırı, Anadolu'yu teşkilatlamaya girişen devrimci önderi, İngilizlerin isteği üzerine, İstanbul'a geri çağırır.

Ancak ok yaydan çıkmıştır. Çağrı dikkate alınmaz. Millî Teşkilatın inşasına devam edilir. Bu durumu Atatürk, *Büyük Nutuk*'ta "şahsan asî vaziyete geçmiş olduğuma şüphe edilemezdi" saptamasıyla açıklar ve şu görevi belirler:

²³⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Doğu Perinçek, "Kurtuluş Savaşında İktidarın Parça Parça Kazanılması", *Teori*, sayı 118, Kasım 1999.

"Girişimlerin ve icraatın bir an evvel şahsî olmak niteliğinden çıkarılması ve bütün milletin birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve temsil edecek bir heyet namına olması gerekli idi."²³⁹

Amasya'da Gizli Komutanlar Toplantısı

Böylece İstanbul hükümeti, bir bakıma Anadolu ve Rumeli'deki millî teşkilatların "birleştirilerek, bir merkezden temsil ve idaresini" zorlamış oluyordu. Bu ihtiyaçtan hareketle Mustafa Kemal Paşa, güvendiği komutanları ve yetkilileri Amasya'da gizli bir toplantıya çağırıyordu. 18-22 Haziran arasında beş gün süren toplantıda, millî direnme konusunda görüş birliğine varılmakla birlikte, Anadolu'da millî bir yönetim kurulması konusunda görüş ayrılıkları çıktı. Buna rağmen, alınan gizli kararda, gerekirse Anadolu'da geçici bir idare kurulması ön görülmüştü.²⁴⁰

Toplantıda alınan kararlar, 21-22 Haziran günü Amasya Genelgesiyle bildirilecek, fakat "gereğinde geçici idare" kurulmasını öngören gizli karar açıklanmayacaktı.

Mustafa Kemal Paşa, Amasya Genelgesi'ni yayımladığı gün, İstanbul'daki bazı önemli kimselere genel bir mektup yazdı. Bu mektupta, kurtuluş için "milletin bağrından eylemli olarak doğan ortak kudrete" ihtiyaç olduğu vurgulanır. En önemlisi şu saptamadır:

"Artık İstanbul Anadolu'ya hâkim değil, tâbi olmak mecburiyetindedir."²⁴¹

İstanbul'a Asî Olmak

İstanbul hükümeti, Mustafa Kemal'in Anadolu'da bir kuvvet merkezi yaratma çabasına girdiğinin farkındadır. 17 Haziran'da Dahiliye Nazırının yayımladığı genelgede, "millî ordu teşkil etmek, millî müdafaa-ayı hazırlamak gafletine dalanların nasihatla uyarılması, olmazsa zorla yola yatırılmaları" emrediliyordu.²⁴²

²³⁹ *Nutuk/Söylev*, I, s.40.

²⁴⁰ Celâl Bayar, 8, s.115, 223 vd; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, II, s.33 vd; Tahsin Ünal, "Millî Mücadele Başlarında Mustafa Kemal", *Türk Kültürü*, Kasım 1968, sayı 73, s.35 vd; Salâhi R. Sonyel, I, s.79 vd. Atatürk, *Nutuk*'ta, bu buluşmadan Rauf Bey ve Refet Bey'in tutumlarının eleştirisi bağlamında söz etmekte. fakat gizli karara değinmemektedir. Bkz. I, s.44 vd.

²⁴¹ *Nutuk/Söylev*, I, s.48; III, s.1234. Belge 27.

²⁴² Tayyib Gökbilgin, I, s.145.

Bu genelgeden altı gün sonra İngilizlerin isteği üzerine Mustafa Kemal Paşa, 3. Ordu Müfettişliği görevinden azledildi. Gerekçe, Paşa'nın İstanbul'a çağırıldığı halde gelmemesi ve "ahaliyi hükümete karşı tahrike teşebbüs etmesi" idi.²⁴³

Ancak hükümetçe azil kararı verildiği halde, Harbiye Nezareti bu kararı Babıâliye göndermediği için azil formalitesi tamamlanamamıştı. Mustafa Kemal, iktidar savaşına bir süre daha ordu komutanı olarak devam edecekti.

Harbiye Nezareti, 28 Haziran günü, 3. ve 15. Kolordulara doğrudan Nezaretle haberleşmeleri emrini vererek, 3. Ordu Müfettişliğinin yetkilerini kısıtlamıştı. Bir gün sonra 29 Haziran'da ise, Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü, Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen telgrafların kabul edilmemesini yeniden teşkilata bildiriyordu.²⁴⁴

Mustafa Kemal Paşa, Temmuz başında Erzurum'a geldiği günlerde Harbiye Nazırından bir kez daha İstanbul'a dönme talimatı aldı. Yeni Nazır Ferit Paşa, İtilaf temsilcilerinin "pek kesin başvuruları nedeniyle bu telgrafi yazmak zorunda kaldığım" belirtiyordu.²⁴⁵ Mustafa Kemal Paşa, 7-8 Temmuz gecesi telgraf başında azledildiğini öğrenince, kendisine resmî bildirim yapılmadan istifa etti. Devrimin önderi, milletin sinesine dönmüştü.

Heyeti Temsilîye'nin Hükümet İşlevi

Erzurum Kongresi'nin 7 Ağustos 1919 tarihli Beyannamesi'nde, "Millî iradeye dayanmayan herhangi bir hükümet heyetinin öznel ve şahsi kararlarının milletçe veri olmadığını" ilan etti ve "merkezi hükümetin Millî Meclisi hemen bir an geciktirmeden toplaması" zorunluluğunu vurguladı.²⁴⁶

Erzurum Kongresi'nde kabul edilen Nizamname'nin 4. maddesinde, Osmanlı hükümetinin dış baskılar sonucu Doğu vilâyetlerini terk ve ihmal etmesi durumunda bir "geçici hükümetin" kurulacağı da öngörülmekteydi.²⁴⁷

243 *Aynı eser*, s.144.

244 Selahattin Tansel, II, s.20.

245 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.24.

246 Bekir Sıtkı Baykal, s.25.

247 *Nutuk/Söylev*, I, s.88; Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s.188 vd.

Erzurum Kongresi'yle yapılan iş, bir kongre toplamanın ötesinde, iktidarın ilk çekirdeğini yaratmak ve bu iktidarı meşru bir temele oturtmak olmuştur. Anadolu'da devrimci bir iktidarın oluşmasına İstanbul hükümeti, Mustafa Kemal'in tutuklanması emriyle cevap verdi.

İktidar savaşı şiddetlenmekteydi.

Kongre'de seçilen Heyeti Temsiliye, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yönetim organı olmanın ötesinde, İstanbul hükümetine rakip bir iktidar organı gibi çalıştı. Mustafa Kemal, Heyeti Temsiliye Reisi sıfatıyla mülki yönetime ve ordu birliklerine talimatlar yollamış ve onlar üzerinde bir otorite kurmuştur. Erzurum Kongresi'nden Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin toplanmasına kadar geçen dokuz ay boyunca, Anadolu'daki devrimci merkez ile İstanbul hükümeti arasında yoğun bir iktidar mücadelesi yaşanmıştır. İl il, ilçe ilçe, birlik birlik yürütülen bu mücadelenin birinci aşaması, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin ve millî hükümetin kurulması üzerine Anadolu hareketinin başarısıyla sonuçlanmıştır.

Kurtuluş Savaşı'nın başında kurulan millîci cemiyetler ve yerel kongreler, Anadolu'da devrimci bir iktidarın parça parça inşası için, esassız bir zemin yaratmıştır. Bu yerel iktidar odakları, Mustafa Kemal önderliğindeki Anadolu hükümetiyle bütünleşmişlerdir.²⁴⁸

Damat Ferit Hükümeti'nin Düşürülmesi

Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi'nin Doğu illerini kapsayan tutumunu, bu kez millî plana yayarak devam ettirmiştir. İstanbul'daki Damat Ferit hükümetiyle Anadolu'daki Millî Hareket arasındaki çatışma Kongre günlerinde doruğa çıktı. Damat Ferit Paşa, İngilizlerin de yardımıyla Mustafa Kemal'e karşı Elazığ Valisi Ali Galip'i harekete geçirerek silahlı bir tertibe girişti. İngiliz Binbaşı Noel ile bazı Kürt aşiret reislerinin de rol aldığı bu girişimi bastırma harekâtı, aynı zamanda sert bir iktidar mücadelesi olarak cereyan etti. Her iki taraf, bölgedeki idare organlarını ve askerî birlikleri, kendi amaçları için yönlendirmeye çalışmış ve bu kritik mücadele, Millî Hareketin galibiyetiyle sonuçlanmıştır.

248 Bu konuda bkz. Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Afa Yayınları, İstanbul, Temmuz 1992.

Mustafa Kemal, bu mücadelede, darbeyi çeşitli hedeflere yöneltmekten sakınarak, "bir noktada merkezileştirmek" taktiğini başarıyla uygulamıştır. Atatürk, *Büyük Nutuk*'ta olayı anlatırken, "taarruz hedefi olarak yalnız Ferit Paşa kabinesini tespit ettik ve Padişahın dahil olduğunu bilmezden geldik" der.²⁴⁹

Sivas Kongresi Heyeti, 11/12 Eylül 1919 tarihinde, Damat Ferit Paşa'ya "Bu son ihtarımızdır" vurgusuyla bir telgraf çekerek, hükümeti yasadışı ilan eder ve çekilmesi için bir saat süre verir. Aksi takdirde, bütün vatan yasadışı hükümetle "ilgi ve bağlantılarını kesecek"tir.²⁵⁰

Kongre, bir hükümet gibi hareket etmekte ve idare ile orduya emirler vermektedir. 12 Eylül 1919 günü bütün kumandanlıklara ve vilâyetlere, "meşru bir hükümet heyeti başa geçinceye kadar merkezî hükümetle idarî ilişkilerini ve İstanbul ile her türlü telgraf ve posta haberleşme ve ulaştırmasını kesmeleri" bildirilir.²⁵¹

Damat Ferit Paşa hükümetinin düşürülmesi için harekete geçilirken, Millî Meclise dayanan bir iktidar seçeneği için de adımlar atılmaktadır.

Padişah, Anadolu-İstanbul iktidar savaşına, 20 Eylül 1919 günü Damat Ferit'i destekleyen bir bildiriyle ağırlığını koyar. Ancak Anadolu Hareketi, haberleşmeyi kestiği için, Padişah bildirisini yeterince yayılamaz. Heyeti Temsiliye, bütün merkezlerden Sultan Vahdettin'e seslenen bir telgraf yağmuru örgütler.

Bu arada İstanbul ve Anadolu arasındaki valileri kendi yanlarına alma savaşı da devam etmektedir. "İhtilalci yöntemler uygulanarak" vali ve mutasarrıflar değiştirilir, yerlerine Millî Harekete bağlı olanlar atanır. Böylece çok kısa bir süre içinde, ülkenin büyük bir kısmında idare Sivas'a bağlanır.²⁵²

Damat Ferit Paşa, son çare olarak askerî kuvvete başvurmak ister. Eskişehir üzerine iki bin kişilik kuvvet gönderilmesine İngilizler yanaşmazlar. İngilizler, bu kuvvetin de Mustafa Kemal'in tarafına geçeceğini veya ülkede Hıristiyanların büyük kayıplara uğrayacakları bir iç savaş başlayacağını hesap etmişlerdir.²⁵³

249 *Nutuk Söylev*, I, s.184.

250 *Nutuk Söylev*, I, s.188.

251 *Nutuk Söylev*, I, s.190.

252 Doğan Avcıoğlu, III, s.1219 vd.

253 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, I, s.125.

Bu durumda kabine de bölünür ve 2 Ekim 1919 günü Damat Ferit Paşa pes ederek istifa eder. Damat Ferit'in devrilmesini, İngilizler "Küçük ihtilal" olarak nitelerler.²⁵⁴ Bu değerlendirme yerindedir. Çünkü Anadolu'daki Millî Hareket, rakip iktidar odağına esaslı bir darbe indirmiş ve kendi iktidarını inşaada çok önemli bir atak yapmıştır. İstanbul ile Sivas arasındaki telgraf savaşından sonra Sivas kendisini bütün Anadolu'ya bir otorite olarak kabul ettirmiş ve İstanbul'da önemli bir ağırlık kazanmıştır.

Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Anadolu İktidarı Arasında Denge Durumu

Damat Ferit hükümetinin istifasıyla İstanbul'da Ali Rıza Paşa hükümeti kurulur. Millî Hareket yeni hükümete ilişkin politikasını belirler. Eğer "Erzurum ve Sivas kongrelerinde tayin ve tespit edilen teşkilata ve milletin amaçlarına saygı gösterirse, Kuvayı Milliye ona yardımcı olacaktır."²⁵⁵

İstanbul'daki yeni hükümet, Anadolu'daki hareketi tanımak ve ona yasallık kazandırmak istemez. Ne var ki, Ali Rıza Paşa hükümeti ile Anadolu'nun devrimci iktidar odağı arasındaki haberleşme sonucu anlaşma sağlanır. İstanbul hükümetinin Harbiye Nazırı Cemal Paşa, 7 Ekim 1919 günü Mustafa Kemal Paşa'ya yolladığı telde millî iradenin hâkimiyetini kabul eder. Hükümet, millî iradeye ve Heyeti Temsiliye'ye dayanacaktır. Ancak Heyeti Temsiliye'nin içe ve dışa karşı hâkim konumda olmaksızın kabineye yardımcı durumda kalması istenir.

Heyeti Temsiliye, Ali Rıza Paşa hükümetini destekleme kararı alır, ancak Millî Teşkilatı kaldırmaz ve kendisini dağıtmaz.

Ali Rıza Paşa Millî Teşkilatta ve Heyeti Temsiliye'de, Cumhuriyet'in çekirdeğini görmektedir. Sadrazam, bir gün Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaretinde, Mustafa Kemal ve arkadaşları için "Cumhuriyet yapacaklar, cumhuriyet!" diye bağırır.²⁵⁶

Anadolu İktidarının Tanınması

İstanbul hükümeti resmen olmasa bile eylemli olarak Anadolu'daki iktidar odağını tanımıştır. İstanbul hükümeti ile Anadolu iktidarı ara-

254 İngiliz Amiralî de Robeck'in sözünü Doğan Avcıoğlu aktarıyor, III. s.1223.

255 *Nutuk/Söylev*, I. s.260: III. s.1500, Belge 127.

256 *Nutuk/Söylev*, I, s.312.

sındaki Amasya görüşmeleri. 20-22 Ekim 1919 günleri gerçekleşir. Üç gün süren görüşmeler sonunda beş protokol düzenlenir. Bunlardan ikisi gizli olduğu için imzalanmaz. Diğer üç protokolü ise, Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey imzalarlar.

Amasya Görüşmesi'nin İstanbul-Anadolu iktidar savaşı açısından en önemli yanı, Millî Meclisin nerede toplanacağı konusudur. Millî Meclisin "Barış yapıncaya kadar, geçici olarak, Anadolu'da, Hükümetin belirleyeceği güvenilir bir başka yerde toplanması" uygun görülür. Ne var ki, Salih Paşa, bunu İstanbul'a kabul ettirememiştir.²⁵⁷

Amasya Protokolü, bir yönüyle bir Kurucu Meclis faaliyetine sunulacak önerileri, ikinci olarak hükümetin izleyeceği temel politikaları ve üçüncü olarak da belli bazı hükümet işlemlerini içermektedir. Böylece Anadolu'daki iktidar odağı, anayasa koyuculuğundan yürütme faaliyetine kadar devlet yetkilerinin kullanılmasında ortaklığını kabul ettirmiş oluyordu. Dahası, İstanbul hükümetinin Bahriye Nazırı'na Erzurum ve Sivas Kongreleri kararları onaylatıldı.

Meclis İstanbul'da Toplanıyor

İstanbul-Anadolu iktidar savaşı, Amasya Görüşmesi'nden sonra Mebusan Meclisi'nin nerede açılacağı konusunda yoğunlaştı. Bu çarpışma, aslında emperyalizmle çelişme zeminine oturmaktaydı. Çünkü İstanbul, başta İngiltere olmak üzere İtilaf devletlerinin denetimindeydi; Anadolu'ya ise Millî Teşkilat hâkimdi.

Mebusan Meclisi'nin toplanmasını İstanbul hükümetine, Anadolu iktidarı dayatmıştı. Ancak toplantının yeri konusundaki mücadeleyi, İstanbul kazandı.

Bu mücadelede, Anadolu'daki iktidar merkezi, Mustafa Kemal'in Meclisi Anadolu'da toplama görüşünün arkasında birlik halinde durmamıştı. Bazı komutanlar, İstanbul hükümetini etkisiz kılmanın ve Anadolu'da devrimci bir hükümet kurmanın belirleyici önemde olduğunu anlayamamışlardı. Bu nedenle Mustafa Kemal'in Amasya Gizli Komutanlar Toplantısından başlayarak Anadolu'da bir hükümet inşa etme çabalarını kararlı olarak desteklememişler, Erzurum ve Sivas Kongrele-

257 *Nutuk/Söylev*, I. s.328 vd.

rinin bu yönde işlev kazanmasına itirazlarda bulunmuşlardı. Meclisi Mebusan'ın toplantı yeri konusundaki bocalamalar, bu kararsız tutumun devamıydı.

Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da toplanması kesinleşince, Mustafa Kemal de karargâhını Sivas'tan Ankara'ya taşıdı. Devrimin önderi, 27 Aralık 1919 günü artık devrimin başkentindedir.

Mustafa Kemal, 7 Kasım 1919 günü yapılan Osmanlı Mebusan Meclisi seçimlerinde Erzurum'dan mebus seçilmiştir. Ancak güvenlik sorununu dikkate alan son derece yerinde bir değerlendirmeye İstanbul'da yapılacak toplantılara katılmayacaktır. Mustafa Kemal, bununla birlikte, Meclis'in içindedir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, seçimlerde etkili olmuş ve çok sayıda üyesinin mebus seçilmesini sağlamıştır. Atatürk, 3 Ocak 1920 gününden itibaren Ankara'da gruplar halinde gelen mebuslara. Mecliste izlenecek politikayı anlatır. Meclisin dağıtılacağını bilen Atatürk, yeniden toplayabilmek için, Başkanlığı elinde tutmak istiyordu.²⁵⁸

Meclisi Mebusan, 12 Ocak 1920 günü 164 üyesinden 72'sinin katılımıyla açıldı. Başkanlığa Mustafa Kemal değil, Reşat Hikmet Bey seçildi. 6 Şubat günü, Millî Hareket yanlısı mebuslar, Müdafaa-i Hukuk adıyla değil, Felahı Vatan diye bir grup oluşturdular. Atatürk, *Büyük Nutuk*'ta bunu yapanları, "imansız idiler, korkak idiler, cahil idiler" diye eleştirecektir.²⁵⁹

Son Meclisi Mebusan, 28 Ocak 1920 günü tarihî kararını alır ve Misakı Millî'yi kabul eder. Benimsenen formüller Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri tarafından ortaya konmuş, Erzurum, Sivas kongrelerinden ve Amasya Görüşmesi'nden geçerek Meclisi Mebusan'a gelmişti. Misakı Millî'nin kabul edilmesi de göstermiştir ki, Anadolu'daki iktidar odağı, programını İstanbul'a dayatmaya devam etmektedir.

Ali Rıza Paşa, 14 Şubat 1920 tarihinde vilâyetlere ve bağımsız sancaklara gönderdiği genelgeyle, Meclis'in dışında "millî irade namına" hükümet işlerine karışmış olanların cezalandırılmasını ister.²⁶⁰

258 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I. s.24; *Nutuk/Söylev*, I. s.478 vd, s.484, 498 vd.

259 *Nutuk/Söylev*, I. s.482.

260 *Nutuk/Söylev*, I. s.502 vd.

Bu arada İtilaf devletleri, Kuvayı Milliye'ye karşı uygulamalara geçmesi için Ali Rıza Paşa hükümeti üzerindeki baskılarını ağırlaştır-
maktadır. "Yunanlılar karşısında bulunan Kuvayı Milliye üç kilometre
geri aldırılmalıydı!" Ali Rıza Paşa, iki ateş arasında kalmıştı. Bu isteğe
olur diyecek gücü yoktu ve çarçyi hükümetten çekilip sorumluluktan
kurtulmakta buldu. Takvimler 3 Mart 1920'yi gösteriyordu.²⁶¹

Meclissiz Kalan İstanbul

Bu durumda Mustafa Kemal, Padişah'tan "millî emelleri hakkıyla
tatmin edebilecek saygın bir hükümcü" kurulmasını talep eder. Bu tale-
bi bir "tel fırtınası" örgütleyerek İstanbul'a duyurur. 8 Mart 1920 günü,
Salih Paşa Sadrazamlığa atanmıştır.²⁶² Ne var ki, iktidarı ancak 26 gün
sürecek.

İtilaf devletleri, 15 Mart günü, İstanbul'da sivil ve asker 150 aydını
tutukladı. 16 Mart günü, İngiltere, Fransa ve İtalya yüksek komiserler-
ninin imzaladığı bir nota, Sadrazam Salih Paşa'ya verilerek İstanbul'un
işgal edileceği bildirildi ve işgal o gün cylemli olarak başladı. İşgal
kuvvetlerinin resmî bildirisinde, İtilaf devletlerinin amacının saltanat
makamının nüfuzunu kırmak değil, desteklemek ve pekiştirmek oldu-
ğu belirtiliyordu. "Osmanlı devletinin enkazından yeni bir Türkiye kur-
ma cinnetine" olanlar ise açıkça hedef alınmıştı. Onların "aldatmalarına
kapılmamaları ve saltanatın emirlerine itaat etmeleri", herkesten
isteniyordu. İşgalciler, açıkça Padişahı desteklemekte ve Anadolu'daki
Millî Hareketi hedef almaktaydılar. İktidar savaşında onlar hep İstanbul'un
arkasındalardı.²⁶³

Tutuklananlar arasında mebuslar da vardır. Meclis son toplantısını
18 Mart günü yaptı ve toplantıların ertelenmesine oybirliğiyle karar
verdi. "18 Mart 1920 tarihi Osmanlı Meşrutiyeti'nin son günü" idi. "O
gün Boğaziçi'nin sularına gömülen bu imparatorluğun yerine, bir ay
sonra 23 Nisan 1920'de Ankara'nın çorak ve bataklık yaylasında yeni
bir devlet doğmuştur."²⁶⁴

261 *Nutuk/Söylev*, I, s.502-530; *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.25.

262 *Nutuk/Söylev*, I, s.532 vd.

263 *Nutuk/Söylev*, I, s.554 vd.

264 Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, s.11.

Meclis, toplantılarını erteledikten sonra fiilen son bulmuş, Padişah da 11 Nisan 1920'de bu sonu resmileştirerek, Meclisi dağıtma emrini yayımlamıştır.²⁶⁵

İki İktidar İki Devlet

Bu arada 3 Nisan 1920 günü Salih Paşa hükümeti çekildi. Padişah, Damat Ferit Paşa'yı 5 Nisan günü yeniden Sadrazam tayin etti.

İstanbul'un işgali, Meclis'i İstanbul'da toplama aymazlığının ve teslimiyetin sonunu da getirmişti. Mustafa Kemal'in, Anadolu'nun bağrında güvenli meclis seçeneği artık rakipsiz kalmıştır.

Ankara'daki Meclis, yeni seçilecek üyeler ile Mebusan Meclisi üyelerinden oluştu. 23 Nisan 1920 günü Büyük Millet Meclisi toplandı.

Böylece Anadolu ile İstanbul arasındaki ikili iktidar durumunda yeni bir aşamaya girildi. Artık iki iktidar, eski ve yeni devletler halinde karşı karşıya gelmişlerdi. Anadolu'daki iktidar odağı, 23 Nisan'da kurmuş ve "yeni bir devlete" dönüşmüştü.²⁶⁶

Mustafa Kemal, bu yeni devleti *Nutuk*'ta "Millî hâkimiyet esasına dayanan halk hükümeti" olarak nitelemektedir. Aslında Atatürk'ün de belirttiği gibi, fiilen cumhuriyet kurulmuştur, ancak adı konmamıştır. Mustafa Kemal Paşa Meclis'in açılışının hemen ertesi günü yaptığı konuşmada, "artık yüce Meclis'in üstünde bir kuvvet bulunmadığını" belirterek, başka bir otoritenin varlığını kabul etmediğini de açıkladı.²⁶⁷

Çünkü İstanbul, yabancı kuşatması altındadır ve hâkimiyete sahip olanlar işgalcilerdir. Ferit Paşa hükümeti ise düşmanla ittifak halindedir.²⁶⁸

23 Nisan 1920'den sonraki dönemde, iki iktidar arasındaki mücadele, bir bakıma Türkiye'nin geleceğine ilişkin iki çözüm, iki devlet arasındaki hesaplaşmaya dönüşmüştür. Bu nedenle Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisi hükümeti, artık İstanbul hükümetini tanımamaktadır.

265 İbnül Emin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, s.2057.

266 *Nutuk/Söylev*, II, s.586.

267 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.63. Ayrıca bkz. s.60 vd.

268 *Aynı eser*, I, s.45 vd, s.58.

TBMM'nin çıkarttığı ilk kanunlardan biri, İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul hükümetince akdedilen bütün sözleşmeleri, antlaşmaları ve işlemleri yok hükmünde saymaktaydı.²⁶⁹

Ankara-İstanbul Savaşında Sertleşme

1920 yılı bir bakıma, Anadolu'daki yeni devlet ile İstanbul yönetimi arasında dolaylı ve dolaysız savaşlarla geçti. Millî Mücadeleyi kırmayı amaçlayan iç ayaklanmalar, işgalci emperyalist devletler ve İstanbul hükümeti tarafından desteklendi.

Damat Ferit'in Millî Harekete karşı şiddet uygulamak için dört olağan hareketi geçirmeye çalıştığını görüyoruz.

Birincisi, İstanbul hükümetinin cılız kuvvetleridir.

İkincisi, Anzavur gibi gerici isyanlardır.

Üçüncüsü, Kürtleri harekete geçirme girişimleridir.

Ve hepsinin ekseninde bulunan, İngiliz emperyalizminin olanaklarıdır.

Şeyhülislam Dürrizade El-Seyit Abdullah, 10 Nisan 1920 günü verdiği fetvayla "Padişahın emri olmaksızın asker toplayanların ve Osmanlı menileketinin ulaşım, taşıma ve haberleşmesini kesenlerini" katledilmelerinin şeran uygun olduğunu ilan etti.²⁷⁰

İstanbul'da Nemrut Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplanan mahkeme, 11 Mayıs 1920 günü Mustafa Kemal ile Kâzım (Karabekir) Paşa dışındaki yakın arkadaşları hakkında yokluklarında idam hükmü verdi.²⁷¹ Padişah, 24 Mayıs 1920 günü bu hükmü onayladı.²⁷²

Millî Hareket ise, İstanbul'un idam hükmüne, Ankara'daki İstiklâl Mahkemesi'nin Damat Ferit ve yakınları hakkında "vatana ihanet" suçundan idam kararıyla cevap vermiştir.²⁷³

269 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.126 vd.

270 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da*, II, s.82 vd.

271 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümine Kadar Atatürk'le Beraber*, II, 1968, s.583 vd.

272 Şevket Süreyya Aydemir, II, s.303; Muzaffer Erendil, s.320. Erendil'de, fermann altında 20 Mayıs 1920 tarihi bulunuyor?

273 Damat Ferit'in vatan haini olduğuna dair BMM Kararı hakkında genelge için bkz. *ATTB*, IV, s.347 vd. Salâhi R. Sonyel, I, s.214.

Bu arada Damat Ferit Paşa, 18 Nisan 1920 günü çıkardığı bir kanunla Millî Harekete karşı Süleyman Şefik Paşa komutasında Kuvayı İnzibatiye'yi kummuştur. Ancak bu girişim tam anlamıyla "fiyaskoyla" sonuçlanmıştır.²⁷⁴

Damat Ferit Paşa, bir yandan da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck ile görüşmeler yaparak, Millî Harekete karşı Anzavur isyanını silah ve cephaneyle desteklemelerini istiyor ve siyasal düşmanlarını temizlemede yardımcı olmalarını, bunları tutuklanmalarını talep ediyordu.²⁷⁵

Damat Ferit, tıpkı Eylül 1919 döneminde olduğu gibi, Mustafa Kemal'i Kürdistan Teâlî Cemiyeti kanalıyla arkadan vuracak tertipler peşindedir. Damat Ferit Paşa'nın ve Cemiyet Reisi Abdülkadir'in İngiliz Yüksek Komiseri ile ayrı ayrı yaptıkları görüşmelerin belgeleri, üçlü işbirliğini kanıtlamaktadır. Abdülkadir, Kürt taleplerini kabul ettiği takdirde, Damat Ferit Paşa'ya yardıma hazır olduklarını bildiriyordu. Amiral Robeck ise Kürdistan ve Anadolu'da Millî Harekete karşı bir cereyan yaratmaları ve Irak'taki Kürtleri kışkırtmamaları şartıyla bu girişime taraftar görünüyordu.²⁷⁶

Ancak İngilizler Damat Ferit'in talep ettiği gibi doğrudan silahlı harekâtlara girişmekten kaçınmışlardır.²⁷⁷ Çünkü Kürt halkı Mustafa Kemal'le birliktedir.

Bu mücadelenin sonunda, ayakta kalan, Ankara oldu. 17 Ekim 1920 günü Damat Ferit istifa etti. Yerine kurulan Tevfik Paşa kabinesi, Ankara ile ilişki yolları aradı.²⁷⁸ Dahiliye Nazırı İzzet Paşa heyeti ile Mustafa Kemal ve arkadaşları 5 Aralık 1920'de Bilecik'te buluştular. Mustafa Kemal, İstanbul'da hükümet ve nazırı tanımadıklarını ve onlarla bu sıfatlarıyla görüşemeyeceklerini belirtti. Nazırların İstanbul'a dönmelerine izin verilmedi. Ankara'ya götürüldüler.²⁷⁹

274 Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul 1952, s.402; FO/5169/E 6904, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, Aktaran Salâhi R. Sonyel, I, s.213.

275 FO/5047/E 3676, Robeck'ten Curzon'a yazı, No. 496/M. 2948, İstanbul, 8 Nisan 1920, Aktaran Salâhi R. Sonyel, I, s.212.

276 FO/5068/E 3398, Robeck'ten Curzon'a şifre no 400, İstanbul, 17 Nisan 1920 ve diğer önemli belgeler için bkz. Salâhi R. Sonyel, I, s.213.

277 Salâhi R. Sonyel, I, s.211 vd; Jaeschke, s.155.

278 *Nuuk/Söylev*, II, s.678.

279 *Nuuk/Söylev*, II, s.684 vd; s.702 vd.

İstanbul'da İki Tür Hükümet

Otorite, Anadolu devrimindeydi. Buna rağmen Tevfik Paşa hükümeti, Anadolu'yu İstanbul hükümetine bağlama çabalarından vazgeçmeyecekti. TBMM ise, İstanbul'un esaret altında olduğunu ve millet hâkimiyetinin yalnızca TBMM tarafından temsil edildiğini, bu nedenle ülkenin tek temsilcisi olduğunu, ordulara kumanda eden kudretin de kendisinde bulunduğunu İstanbul'a bildirmiştir.²⁸⁰

TBMM hükümeti, tek meşru iktidarın kendisi olduğu ilke tutumunu Mütteliklerin Londra Konferansı çağrısı sırasında da ısrarla sürdürmüştür. TBMM, 1921 yılı Şubat başında aldığı bir kararla, İstanbul'da Kurtuluş Savaşı sürecinde iki tür hükümete rastlandığını saptar.

Birincisi Ferit Paşa türü hükümetlerdir. Bu hükümet.

-- İtilaf devletlerine boyun eğer;

-- Düşmanla birlikte memleket hâkimiyetine, kendi milletine karşı çalışır;

-- Silahlı hareketler ve kışkırtmalar örgütleyerek Millî Mücadeleyi arkadan vurur, kendi milletine karşı düşmanla birliktedir.

İkinci tür hükümete Tevfik Paşa yönetimi örnek gösterilir:

-- Anadolu savunmasından yana olduğunu söylemektedir, ancak yaptığı iş gaflet ve inatla Anadolu hareketine engel olmaktadır;

-- İtilaf devletlerinin uzattığı esaret belgesini saygıyla imza edenler bu hükümetlerin içindedir.

Büyük Millet Meclisi, bu kararında İstanbul'un esaret ve mahkûmiyeti, Ankara'nın ise bağımsızlık ve hürriyeti temsil ettiğini saptar.²⁸¹

TBMM, İstanbul hükümetleri arasındaki ayrımı, görüldüğü gibi emperyalizme yakınlıklarına ve Millî Mücadeleye tavırlarına göre yapmıştır.

İkili İktidar Durumunun Silahla Çözülmesi

İki iktidar, iki devlet sorununu, Anadolu silahla çözdü. Yabancı işgaline son veren askerî zafer, İstanbul'un emperyalizmden kuvvet alan hükümet iddialarını da bitirmiştir. "Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kud-

280 *Nutuk/Söylev*, II, s.760 vd.

281 *Nutuk/Söylev*, II, s.768 vd.

retle ve zorla" Osmanlı padişahlığının elinden alınmıştır. "Türk milleti hâkimiyet ve saltanatını kendi eline eylemlilik olarak almıştır."²⁸²

Artık yalnız yeni Türkiye devleti ve hükümeti vardır.

12. Millî Ordu'nun İnşası

Anadolu İhtilali'nin Silahlı Gücü

İktidar sorunu, her zaman ve her yerde, zor kullanma tekeline, yani silahlı kuvvete hükmetme sorunudur. Bu, devrimcinin alfabesidir. Anadolu'da inşa edilen Millî Teşkilat, ancak silahlı gücü olduğu zaman, gerçek bir iktidar olabilirdi. Bu nedenle, savaştan yenik çıkmış Osmanlı silahlı kuvvetlerinin kalıntılarında, milletin gücüne dayanarak yeni bir Millî Ordu inşa etmek, sonucu belirleyecek olan görevdi. Atatürk, bu görevi *Büyük Nutuk*'ta, "Orduyu Padişah hükümetine isyan ettirmek lâzım geliyordu" diye özetlemiştir.

Ordunun inşası, aynı zamanda devrimin inşasıydı. Yapılan iş, Osmanlı silahlı kuvvetlerinden, milletle birleşerek düşmanı alt edecek ve Osmanlı padişahlığını yıkacak bir Millî Ordu kurmaktır. Millî Ordunun inşası, Osmanlı ordusunu devrimci bir orduya dönüştürmek anlamına geliyordu.

Bu kısa açıklamadan anlaşılacağı üzere, Anadolu'da iktidarın inşası ile ordunun inşası görevleri iç içe geçmişti.

İktidarın inşası açısından bakıldığında zaman, Millî Ordunun inşası iki aşamaya ayrılabilir: Heyeti Temsiliye dönemi ve BMM dönemi.

Askeri açıdan bakıldığında zaman, Millî Ordunun inşası, düzensiz ordudan düzenli orduya geçiş olarak belirlenebilir.

Heyeti Temsiliye ve BMM Dönemleri

Erzurum ve Sivas Kongreleriyle kurulan Heyeti Temsiliye, bir hükümet çekirdeğiydi. Bu teşkilata, Atatürk'ün de saptadığı gibi, "Ordu-muz da dahil bulunuyordu. Görünüşte orduların başında bulunan ku-

282 *Nutuk/Söylev*, II, s.920.

mandanlar. İstanbul hükümetine bağlı gibi görünüyor da, gerçekte asıl teşkilatın içinde hep beraber çalışmakta idiler."²⁸³

BMM döneminde ise, Türkiye'nin artık tek bir meşru hükümeti vardır. Dolayısıyla orduya kumanda yetkisi de, parçalanma kabul etmez ve tek bir merkeze, Ankara'daki devrimci iktidara aittir.

Düzensiz Ordudan Düzenli Orduya

Askerî açıdan ordunun inşası, yine iki dönemde incelenebilir.

Birinci dönem, genellikle *Kuvayı Milliye* dönemi diye anılmıştır. Ancak bu döneme, "çete dönemi" veya "düzensiz ordu dönemi" denmesi, daha yerinde olur. "Çünkü" diyordu Atatürk, "hepimiz Kuvayı Milliye'yiz" düzenli ordu da Kuvayı Milliye'dir. "Şunun bunun kişisel girişimiyle şuradan buradan toplanılmış, mahpushaneden çıkarılmış, nitelik ve mahiyetlerine dikkat edilmeye lüzum görülmemiş birtakım insanlardan meydana gelen kuvvetler, istersek 'çete' diyelim, tabiatıyla bu mahiyetteki kuvvetler, amacımıza, halkımıza ve siyasetimize zarar vermiştir."²⁸⁴

Düzensiz kuvvetler, millî direnmenin ilk dönemlerinde görevini yapmış, işgalciye direnilebileceğini göstermiş, halkı ayağa kaldırmak için ilk kıvılcıkları çakmıştı. Ancak savaşın başarılmaması için düzenli orduya geçilmesi şartı. Buna rağmen, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin emirlerini kayıtsız şartsız yerine getirecek düzenli bir kuvvet prensibini uygulamada, Atatürk'ün saptamasına göre, "biraz tembellik edilmiştir." Bunun sonucunda acze düşülmüş ve "Hepimiz Kuvayı Milliye olalım! Ordu son bulsun" görüşleri bile ortaya çıkmıştı.²⁸⁵

İşte bu kritik durumda, Çerkes Ethem isyanının da zorlamasıyla, Mustafa Kemal Paşa, "düzensiz teşkilat fikrini ve teşkilatını yıkma kararını uygulama sahasına koyar", 8 Kasım 1920 günü, "hızla düzenli ordu ve büyük süvari külesi meydana getirilmesi" için "kesin direktifi" verir.²⁸⁶ Bu nedenle 8 Kasım 1920, düzenli orduya geçiş tarihi

283 Atatürk, *Gizli Otunamlardaki Konuşmalar*, s.108 vd. Bu dönemle ilgili olarak bkz. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)*, IV. cilt, 1. kısım, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara 1984.

284 Atatürk, *aym eser*, s.111.

285 *Aynı yerde*.

286 *Nutuk-Söylev*, II, s.676. Aynı şekilde bkz. *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.566.

olarak kabul edilebilir. Yurdun bütün kuvvet kaynakları seferber edilerek kurulacak ciddi askerî teşkilat, düzenli ordudur.²⁸⁷

Millî Orduyu İnşa Pratiği

Ordunun inşası, esas olarak silahlı *insan* gücünün inşasıdır: ikincil olarak da maddî araçların, gerekli parasal olanakların, silah ve cephanenin sağlanmasıdır.

İnsan Kaynağı

Birinci görevin yerine getirilmesinde, ordunun komuta kadrosunun, başka deyişle subay kadrosunun tamamlanması, başlangıçta öncelikli görevdi. Anadolu İhtilali'ne "Aydın kadrosunun sivil kanadına kıyasla subaylar" daha kolay katılmışlardır. Ancak çok küçük bir subay grubu, Millî Mücadeleye karşı İstanbul'da "Nîgehban" adında gizli bir cemiyet kurmuştu. Kurtuluş Savaşı'nda görev alan subaylar ise, Türkiye'nin devrimci akımından geliyorlardı, çoğu İttihatçı ya da İttihatçı taraftarıydı.²⁸⁸ Osmanlı ordusunun paşa kadrosu için aynı saptamada bulunulmuyor. 300 kadar Osmanlı paşasından ancak altı genç general Millî Mücadeleye katıldı.²⁸⁹

Kurtuluş Savaşı'ndaki çarpışmalarda her 13 ere oranla bir subay şehit olmuştur. Sakarya Savaşı'nda bu oran, sekizde bir'dir. Dünya tarihine bakıldığı zaman, Kurtuluş Savaşı'ndaki subay kaybının çok yüksek olduğu saptanmaktadır.²⁹⁰ Demek ki zaferin kazanılmasında, öncü kadroların fedakârlık payı çok yüksektir.

Ordunun asıl savaş gücünün insan kaynağı ise, Türkiye'nin yıllardır savaştan yoksul halkı, özellikle köylü kitlesiydi. Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte hesaplandığı zaman, Türkiye halkının vatan savunması için, yarım milyona yakın evladını şehit verdiği belirleniyor.

Kemalist önderlik, savaşlarda yorgun düşmüş, yoksul ve perişan bir halkı seferber etme başarısını göstermiştir. Kurtuluş Savaşı'na Türklerle birlikte Kürt halkının katılımı, yukarıda kanıtlarıyla anlatılmıştı. Bu

287 *Nutuk/Söylev*, II, s.624.

288 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, I, s.108.

289 300 sayısı tartışmalıdır. Biz, *Nutuk*'ta, Kurtuluş Savaşı dönemiyle ilgili 60'a yakın paşa adının geçtiğini saptadık.

290 Sabahattin Selek, I, s.109 vd.

insan gücüyle Büyük Taarruz sırasında 200 bin mevcutu iyi örgütlenmiş ve yüksek nitelikleri olan bir askerî güç yaratılmıştı.

Maddî Araçlar

Millî Ordunun pratik inşası, ikinci olarak maddî araçların sağlanmasıdır.

Mondros Ateşkesi, Osmanlı ordusunun silahsızlandırılmasını ve silah depolarının Müttefik devletlerin denetimine geçmesini öngörmüştü. Bu nedenle Ateşkesteki sonraki sorun, silahların düşmana teslim edilmemesi ve depolardaki cephaneyi ele geçirmektir.

Başta Kuvayı Milliye çetelerinin, daha sonra düzenli ordunun silah ve cephane kaynakları şöyle sıralanabilir:

Müttefik devletlerin depolarından elde edilenler, Doğu cephesinde ve Güney cephesinde Ermenilerden ve Fransız işgalcilerinden ele geçirilenler, Sovyet yönetiminin silah ve para yardımı, Avrupa'dan satın alınanlar, Anadolu'da İmalatı Harbiye atölyelerinde geri teknolojiyle üretilenler, deriden urgana, katırdan ata kadar Türkiye halkının son olanakları.²⁹¹

Batı işbirlikçisi, liberal-kozmopolit aydınlar, Kurtuluş Savaşımızı ve Millî Ordunun inşasını küçümseyen çeşitli "teoriler" imal etmiş ve piyasaya sürmüşlerdir. Amaçları, Türkiye halkının özgüvenini yıkmaktır. Kurtuluş Savaşı'nda silahlı kuvvetle kazanılan zafer, dünyanın her yerinde, Mazlum Milletlerin emperyalizme karşı mücadelesini ateşleyen büyük bir başarı olarak kabul edilmiştir.²⁹²

291 Bu konuda titiz bir çalışma için bkz. Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara 1974.

292 Bkz. Doğu Perinçek, *Lenin Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları*.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ANAYASAL DEĞERDEKİ İLKELER

KURTULUŞ SAVAŞI'NIN ANAYASAL DÜZENLEMELERİ

Kurtuluş Savaşı yönetiminin, Kürt sorununa ilişkin anayasal düzeydeki ilkeleri, kısmen 1921 Anayasası'na girmiş, kısmen de yine anayasal sayılabilecek metinlerde yer almıştır. Bunlar ülkenin yeni siyasi-hukukî kuruluşuyla ilgili çözümleri içeren belgelerdir. Bu düzenlemeler, başlangıçta Millî Teşkilat tarafından kongrelerde kararlaştırılmış, daha sonra BMM'nin onayından geçmiştir. Atatürk, konuşma ve yazışmalarında bu belgeleri anayasa düzleminde kabul etmiştir.

Anadolu'daki Millî Hareket ve önderi, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarını ve seçilen Heyeti Temsiliye'yi, hiçbir zaman, bir cemiyetin kararları ve yönetimi olarak görmemiştir. Bu kongreler, Millî Teşkilatın organlarıdır ve kararları da millî iradeyi yansıtmaktadır. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'nden hemen sonra Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin düşürülmesi ve Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kurulmasıyla, yeni hükümetten, kongrelerde belirlenen Millî Teşkilata ve milletin meşru maksatlarına riayet etmesini, meşru olan Millî Teşkilatı kabul etmesini istemiştir.¹

Mustafa Kemal, Meclis'in açılışının ertesi günü yaptığı yeni devletin kuruluşuna ilişkin konuşmada, Heyeti Temsiliye'nin İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihinden itibaren hükümet sorumluluğu üstlendiğini belirtir ve artık bu sorumluluğu Meclis'in devralması gerektiğini vurgular.²

Bütün bu olgular göstermektedir ki, Erzurum Kongresi'nden başlayarak, Millî Hareketin kongrelerle ve Heyeti Temsiliye sıfatıyla kabul ettiği belirtilen belgelerle tuğla üzerine tuğla konarak, yeni devletin ku-

1 Mustafa Kemal'in yeni sadrazam Ali Rıza Paşa'ya gönderdiği 3 ve 4 Ekim 1919 tarihli telgraflar için bkz. *Nutuk/Söylev*, I, s.260 vd; III, s.1502 vd, Belge 128. Ayrıca bkz. *ASD*, I, s.34 vd.

2 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.63.

ulus esaslari inŒa edilmiŒtir. Nitekim değerli bilim adamı Nejat Kaymaz da, "TeŒkilâtu Esasiye Kanununun ve TBMM yncetiminin" ilk kaynağının Erzurum Kongresi olduğunu saptar.³

DıŒiŒleri Bakanlığı da, yayımladığı kitapta, Erzurum Kongresi Beyannamesi'ni, yerinde bir saptamayla "Millî Mücadele'nin Anayasası" olarak nitelemiŒtir.⁴

KurtuluŒ SavaŒı'nın temel belgelerinin anayasal değeri reddedildiği zaman, 20 Ocak 1921 Anayasası'na kadar yapılan uygulamaların anayasal temeli ve meŒruluęu olmadığı ileri sürülecektir. Oysa yaŒanan gerçek öyle değildir. 1921 Anayasası kabul edilene kadar yeni devletin kuruluŒu, bu belgelere dayanarak yrtlmŒtr. Hepsi, oluŒan devletin iŒleyiŒine yn vermiŒ ve hukukî dayanak olarak kabul edilmiŒtir. Bu nedenle anayasal değerdedirler. Devrim tarafından getirildiği ve uygulandığı için, hepsi de meŒrudur; toplum tarafından anayasal düzeyde hukuk olarak kabul edilmiŒlerdir. Unutulmaması gerekir ki, en büyük ve en meŒru anayasa koyucu, devrimin kendisidir.

Bu nedenlerle belirtilen belgeler,

– Devletin esas kuruluŒuna iliŒkin olduğu için, **anayasal düzlem-
dedir**;

– Devrim önderliğinin temsil ettiği kurucu irade tarafından konduğu için, **anayasal düzeydedir**;

– Uygulanarak yeni devletin iŒleyiŒine fiilen hukuki temel oluŒturdukları için, **anayasal değerdedir**.

Bu açıklamanın iŒięinde, belgeleri yerine göre, anayasal düzlem-
de, düzeyde veya değerde diye anacağız.

Devrimci iradenin koyduğu ve anayasal sürecin parçası olarak kabul edilmiŒ belgeleri, tarihin akıŒı içerisinde Œyle sıralayabiliriz:

2 Aralık 1918: Vilâyatı Œarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti KuruluŒ Nizamnamesi ve ilk kararları.

21/22 Haziran 1919: Mustafa Kemal'in imzasıyla Anadolu'ya bildirilen Amasya Genelgesi.

3 Nejat Kaymaz, "TBMM'de Misakı Millî'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu-2", *Tarih ve Toplum*, sayı 20, Ağustos 1985, s.52.

4 *Türkiye DıŒ Politikasında 50 Yıl-1 KurtuluŒ SavaŒımız 1919-1922*, s.35.

17 Haziran 1919: Vilâyatı Şarkîye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Kongresi'ne sunulan gizli ve açık raporlar ve kongrede alınan kararlar.

23 Temmuz-7 Ağustos 1919: Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum'da toplanan Şark Vilâyetleri Kongresi'nin kabul ettiği Nizamname, Kararlar ve Beyanname.

4-12 Eylül 1919: Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Sivas'ta toplanan Genel Kongresi'nin kabul ettiği Nizamname, Kararlar ve Beyanname.

20-22 Ekim 1919: İstanbul hükümetinin Bahriye Nâzırı Salih Paşa ile Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf ve Bekir Sami Beylerin, Amasya Görüşmesi'nde imzaladıkları protokoller.

28 Ocak 1920: Meclisi Mebusan'ın gizli birleşiminde kabul edilen ve 17 Şubat 1920 günü açıklanarak dünyaya ilan edilen Misakı Milli Kararı.

13 Eylül 1920: Mustafa Kemal'in Heyeti Vekile adına Meclis Reisi sıfatıyla Büyük Millet Meclisi'ne sunduğu "Halkçılık Programı" diye anılan anayasa önerisi.

20 Ocak 1921: TBMM tarafından kabul edilen Teşkilatı Esasiye Kanunu (Anayasa).

19 Mayıs 1919'dan 1924 (20 Nisan) Anayasası'nın kabulüne kadar devam eden bu süreçte, devrimin önderi Mustafa Kemal'in çeşitli konuşma ve önerileri bulunmaktadır ki, bunlar da yer yer yeni devletin esas kuruluşuna ilişkin görüş ve hükümleri içermektedir. Bu açıklamalar, aynı zamanda, saydığımız anayasal değerdeki belgeleri yorumlamak açısından önemlidir. Çünkü yorumu, devrimin önderi yapmaktadır. Bu nedenle temel belgeleri bütünleyen metinler özelliğindedirler.

Türkiye Heyeti adına Lozan Barış Konferansı'nda, Haliç Konferansı'nda ve Milletler Cemiyeti Meclisi'nde yapılan yeni devletin esas kuruluşuna ilişkin açıklamalar da, anayasal ilkeleri yorumlamaya yardımcı metinlerdir.

Yukarıda sıraladığımız belgelerden Vilâyatı Şarkîye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin kuruluş belgeleri ile Erzurum Şube Kongresi rapor ve kararlarının anayasal düzlemde sayılamayacağı itirazı gele-

bilir. Ancak Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarının kökeninde bu metinler vardır: en sonunda Misakı Millî halini alacak olan formüller, daha o zaman üretilmiştir. Sürecin nasıl geliştiğini anlamamız bakımından incelenmeleri şarttır.

Kurtuluş Savaşı'mızın Kürt sorununa ilişkin Anayasal değerlerdeki ilkelerini, bütünüyle anayasal düzlemdeki metinlere dayanarak, kendimiz bir eklemede bulunmadan ve o zamanki ifadelerle şöyle sıralayabiliriz:

1. Ortak karar: Türkler ve Kürtler, ortak vatanları üzerinde birlikte yaşamaya karar vermişlerdir. Bu karar Türk ve Kürtlerin temsilcilerini birleştiren kongrelerde ve Büyük Millet Meclisi'nde açıklandığı gibi Türklerin ve Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'nda omuz omuza savaşmaları ve vatanlarının bağımsızlığını birlikte kazanmalarıyla da fiilen ortaya konmuş ve hayata geçirilmiştir.

2. Ortak vatan: Türkiye'nin millî sınırları, Türklerin ve Kürtlerin üzerinde oturduğu araziye kapsar. Bu sınırlar, Türk Ordusu'nun süngüleriyle çizilmiştir ve korunmaktadır. Ortak vatan, bir bütündür, bölünemez.

3. Ortak cumhuriyet: Millet adına hâkimiyeti kullanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türklerin ve Kürtlerin ortak meclisidir ve TBMM hükümeti de, Türklerin ve Kürtlerin ortak hükümetidir.

4. Asli kurucu unsurlar: Kürtler, bir azınlık değil, fakat Türklerle birlikte cumhuriyetin ve milletin kurucu unsurudur. Türkiye halkı, esas olarak Türk ve Kürt unsurlardan oluşur.

5. Ortak kimlik ve kardeşlik: Türkler ve Kürtler, Türkiye Cumhuriyeti'nin asli kurucuları olarak, ortak millî kimliğe sahiplerdir. Milletin unsurları, öz kardeşler ve birlik halindedirler: emperyalizmin bölme girişimlerini birleşerek geçersiz kılmışlardır.

6. Şûralarla özerk yönetim: Türkiye, nahiyelerde nahiye şûraları (meclisleri), illerde il şûraları ve ülke ölçüğünde Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir.

7. Unsurların hakları: Kürtler, azınlık statüsüne değil, fakat bütün yurttaşlarla eşit haklara sahiptirler. Unsurlar (Türk ve Kürt unsurlar), birbirlerinin ırkî, toplumsal ve coğrafi haklarına karşılıklı saygı gösterirler.

I. ORTAK KARAR

1. Uluslararası Hukukî Dayanak

Milliyetler Prensibi ve Sovyet Devrimi

Kemalist Devrim, Kurtuluş Savaşı döneminde, kurulmakta olan yeni Türkiye'nin hukuki temelini, Türk ve Kürt unsurların birlikte yaşama kararına dayandırmıştır. Anayasa düzlemindeki resmî belgelere ve açıklamalara göre, Türkler ve Kürtler ortak vatanlarında özgür iradeleriyle birlikte yaşama kararındadırlar. Bu karar gönüllü birleşmeyi ifade etmektedir.

Milletlerin kendi geleceklerini belirleme hakkı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, yaygın olarak, Wilson Prensipleri diye anıldı. Bu prensiplerin içerik ve işlevini, yukarıda Birinci Bölüm, IV. başlık altında incelemiştik.

Kurtuluş Savaşı önderliği, milli bağımsızlık davasını, Milliyetler Prensibi temeline oturttu. Atatürk, 1 Mart 1922 günü Meclis'in üçüncü toplantı yılını açarken, "Her milletin kendi kaderine kendisinin hâkim olması hakkını, biz yeryüzünde yaşayan milletlerin cümlesi için tanıyoruz, bizim de bu hakkımızın kayıtsız şartsız tanınmasını talep ediyoruz" diyordu.¹

Mustafa Kemal, Türkiye'nin bütünlüğünü ve ulusal devlet planını Milliyetler Prensibi'ne dayandırırken, hem Ekim Devrimi'ne hem de Wilson Prensipleri'ne göndermede bulunmuştur. 7 Ocak 1922 günü

¹ ASD, I, s.236. *Hakimiyeti Milliye* gazetesinde milletlerin kendi geleceklerini belirleme hakkını savunan "Hudut Meselesi" başlıklı önemli yazı için bkz. *Devrim Yazovlarının Katemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, I. Hz. Mehmet Kaplan ve diğerleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.208 vd.

yaptığı konuşmada. Rusya devriminin. "Her milletin kendi millî kaderini tayin edebilmek hakkını yalnız teoride değil, nazariyatta değil, fiilîyatta dahi tanıdığını" saptıyordu.²

Yine TBMM Hükümetinin Dışişleri Bakanı Ahmet Muhtar Bey. Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na verdiği notada, milletin kendi geleceğini tayin ilkesinin, "gerek Bolşevikler gerek reis Wilson tarafından ilan edildiğini" belirtir.³

Ekim Devrimi. milletlerin kendi kaderini tayin hakkını, emperyalizmden kurtuluş mücadelesinin bir parçası olarak insanlık gündemine getirdiği için, Türkiye'nin bağımsızlık savaşının ihtiyaçlarına daha iyi cevap veriyordu. Kemalist Devrim önderliği, Milliyetler Prensibi konusunda. Batılı emperyalistler ile Sovyet Devrimi arasındaki karşıtlığı çok iyi görmüşlerdi. *Hakimiyeti Milliye* gazetesinde, 21 Şubat 1920 günü yayımlanan "Asrın Prensipleri" başlıklı yazı, Millî Devrimcilerin bilincinin bu konuda ne kadar açık olduğunu göstermektedir. Yazıda. Kemalist önderliğin bakış açısı ve mevzilenmesi yansıtılmaktadır. Temel görüşleri özetliyoruz:

'Bütün dünya kavimlerinin genel hareketinde. Wilson'un Milliyetler Prensipleri'nin etken olduğu görülüyor. Emperyalizm ile milliyet ve bağımsızlık esasları arasında mücadele vardır. Avrupa, emperyalist siyasetini, küçük kavimleri birbiriyle mücadeleye yönelterek yürütmektedir. Irklara bağlı Milliyet Prensibi, en korkunç emperyalist yayılmalara alet edilmiştir. Oysa Milliyet Prensiplerinin fetih ve istila emellerini, sınır anlaşmazlıklarını, siyasî megalomanileri kaldırmaması gerekir. Dolayısıyla yüzyılın prensipleri, emperyalizme elverişli Milliyet Prensipleri değil, her kavmin esenlik ve gelişmesi esasında doğan kurtuluş prensipleridir. Kıskanç ve bencil milliyet bağnazlıkları, önemli bir tepki yaratır ki, Enternasyonalizmdir. Rusya'da Bolşevizmi getiren, bu tepkidir.'⁴

2 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II. s.30.

3 Notanın tam metni için bkz. A. Suat Bilge ve diğerleri. s.24 vd. Millî Hareketin. "dışarı dönük arayışlarında", Wilson Prensipleri ve "emperyalist güçlerle büyük bir savaşa tutuşmuş olan Sovyet Rusya'nın başarılarına ve yardımına umut bağladığını" Nejat Kaymaz da belirler. Bkz. "Misakı Millî", s.1942.

4 "Asrın Prensipleri", *Hakimiyeti Milliye*, 12 Şubat 1920. Aktaran: *Devrim Yazarlarının Kalemıyla Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, I. s.237 vd.

Millî Amacın Wilson Prensipleri'yle Meşrulaştırılması

Mustafa Kemal ve Millî Hareket, Wilson Prensipleri'ni yerli yerine oturtmuştur. Millî bağımsızlık davasını, bir yandan "Amerika'nın koyduğu ve Avrupa'nın kabul ettiği prensiplere" dayandırıyorlar, öte yandan bu prensiplerin ülkeyi manda ve himaye altına sokmak için kullanılmasına karşı kesin tavır alıyorlardı:

"Wilson'un millet esaslari, kendi milletimizin yeteneğini inkâr ve imha için kabul edilmemiştir."⁵

Atatürk, Ankara'ya gelişinin ertesi günü, Wilson Prensipleri'nin emperyalist yorumu ile Türkiyecî yorumu arasındaki karşıtlığı şöyle açıklıyordu:

"Harbin son devresinde Amerika Reiscumhuru Wilson, on dört maddeden ibaret bir programla ortaya çıktı. Bu program milletlerin kendi geleceklerine hâkimiyetini sağlıyordu. Programın on ikinci maddesi ise, sadece Türkiye'ye, devletimize ve milletimize aittir. Wilson bu madde ile Türkiye'nin, milletimizin, tam hâkimiyete sahip olması gereğini ileri sürdükten sonra buna bir iki kayıt da eklemiştir. O kayıtlar şunlardır: Aramızda yaşayan Müslüman olmayan unsurların emniyetlerini ve serbestçe gelişmelerini sağlamak... Bir de Boğazların açık bulundurulmasıdır. Bütün İtilaf devletleri Wilson'un prensiplerini kendi menfaatleri için uygun gördükleri gibi, bizim devletimiz de bu on ikinci maddeyi kabulde hiçbir beis görmedi ve kabul etti. Hakikaten kabul edilebilecek bir prensiptir. (...) İtilaf devletleri, Wilson Prensipleri'ni Versay Konferansı'nda kabul ve ilan ettiler. Buna göre on ikinci maddeyi ve bunun hükmünce bizim hukukumuzu kabul ettiler. Halbuki, fiilî hareketleriyle Wilson Prensipleri'ni, Türkiye'nin hayat ve geleceğini yükümlenen on ikinci maddeyi dikkatten uzak tuttular. (...) On ikinci maddenin hükümlerine aykırı olmak üzere devletimizi manda altına almak ve hatta büsbütün bölmek kararlarına kadar ileri gittiler. (...) Avrupa devletleri ateşkesten evvel ve ateşkes

5 "Hudut Meselesi", *Hakimiyeti Millîye*, 24 Ocak 1920. Aktaran: *Devrin Yazarlarının Kalemîyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, I, s.211 vd.

anında ateşkes antlaşması ile "kendi millî hudutları dahilinde yaşama-ya lâyık Türkiye kabul etmişlerdir"; aradan bir sene geçmeden nasıl oluyor da bir millet zalim ve kabiliyetsiz oluyor?"⁶

Wilson Prensipleri'nin uygulanmasındaki kritik nokta, "kabiliyetli milletler" sınıflaması içine girmektir. Çünkü emperyalizm, kabiliyetli-kabiliyetsiz milletler ayrımı yapıyordu. Onlara göre, devlet yönetme kabiliyeti olan ülkeler, yalnız gelişmiş kapitalist ülkelerdir. Ezilen Milletler ise, bu kabiliyetten yoksundur. Köklü imparatorluk geleneği olan Türkiye, İran ve Çin de, "kabiliyetsizler" statüsüne itilmek ve parçalanmak isteniyordu. Böylece Ezilen Dünya bütünüyle sömürge haline getirilecekti. Mustafa Kemal Paşa'nın, o dönemdeki bütün devrimci aydınlar gibi, "kabiliyetsiz" yargısına karşı çok duyarlı olması doğaldır. Yukarıda belirttiğimiz Ankara konuşmasından bir buçuk ay sonra, 14 Şubat 1920 günü, o sırada Meclisi Mebusan'da Hakkârî'yi temsil eden Mazhar Müfit Beyefendi'ye yazdığı mektupta meselenin özününe parmak basmaktadır:

"Batı ve bütün düşman dediğimiz milletler, Türkiye'de, Türklerde kabiliyet olmadığından, her şeyi, bizim için olumsuz her şeyi uygulamaya izin verdikleri biliniyor."⁷

Batılı büyük devletlerin "kabiliyetli-kabiliyetsiz milletler" ayrımı, aslında ezen-ezilen millet ayrımıyla örtüşüyordu. Birinci Bölüm'de gösterdiğimiz gibi, Wilson Prensipleri'nin özünde bu vardı. Öte yandan aynı prensipler, Ezilen Ülkeleri millî boğazlaşmalara sürüklemek ve bölmek amacıyla da kullanılıyordu. Mustafa Kemal Paşa, bunları görmüştü. Ankara konuşmasından birkaç ay önce, Sivas'ta yaptığı özel görüşmede, Koçgiri aşireti lideri Alişan Bey'e Wilson Prensipleri hakkındaki değerlendirmesini yalnız sözlerle belirtmiştir:

"Wilson Prensipleri'ni millet paçavra yapmış, yırtmıştır."⁸

Yalnız Atatürk ve arkadaşları değil, Osmanlı hükümeti ve İstanbul'daki aydınlar da Wilson Prensipleri'ni bir dayanak olarak kabul etmiş-

6 ASD, II, s.4 vd; *Nutuk/Söylev*, III, s.1720, 1724, 1726. Belgé 220. 28 Aralık 1919.

7 Mazhar Müfit Kansu, II, s.544.

8 Nuri Dersimi, *Hatıratım*, s.107.

lerdir. Tanınmış aydınlar, Mondros Ateşkesi'nden hemen sonra. Aralık 1918'de İstanbul'da *Wilson Prensipleri Cemiyeti*'ni kurmuşlardır. Basın, Wilson'un Türkiye'yi ilgilendiren 12. Prensibi'ni her gün ön sayfadan yayımlanmış ve ABD'ye manevi sorumluluğunu hatırlatmıştır.⁹

Vilâyatı Şarkıye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti de. İstanbul'daki kuruluşundan yaklaşık dört ay sonra "İtilaf devletleri temsilcileriyle Barış Konferansı delegelerine" muhtıra göndererek, Doğu Vilâyetlerinin Türk ve Kürtlere ait olduğu yönündeki kanıtlarını sıralıyor ve bu gerçekçeler yeterli kanaat yaratmıyorsa, "Mösyö Wilson'un ilkelilerinin tamamıyla uygulanmamasını sağlamak amacıyla halkın genel oyuna müracaatla kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmeleri esasını dahi kabul ettiğini" bildiriyordu.¹⁰

Cemiyet. Erzurum'da 1919 yılı Mart ayında yayımladığı ilk beyannamesine dayanmış ve 17 Haziran 1919 günü gerçekleşen Erzurum Şube Kongresi raporunda, Milliyet Prensibi'ni esas almıştır. Erzurum'da halk. İngiliz yarbayı Rawlinson'un evinin önünde, ellerinde "Wilson Prensipleri" yazılı pankartlarla gösteri yapmıştır.¹¹

Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey de, TBMM Hükümetinin tezlerini, Londra Konferansı'nda Milliyet Prensibi'yle açıklamış, fakat Wilson'un adını anmamıştır.¹²

Türkiye'yi Birleştiren Prensip

Kurtuluş Savaşı önderliği, Wilson Prensipleri'ne dayanarak uluslararası düzlemde kuvvet toplamaya çalıştı. Ancak Türkiye'yi sömürgeleştirmek isteyenler ve Türkiye'den bir parça koparmak peşinde koşanlar da, Wilson Prensipleri'ni öne sürüyorlardı. Türkiye'yi paylaşmak emellerini en sonunda gerçekleştirme fırsatını bulduklarını düşünenler, Wilson Prensipleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin çözümünde (12. madde), Türklerin yaşadığı bölgelerde, Türklere güvenli bir hâki-

9 Ahmet Emin Yalman, *Turkey in my Time*, Oklahoma 1956, s.71'den aktaran Sonyel, I, s.7. Ayrıca bkz. s.5, 21, 26, 33, 35, 71, 100; II, s.4, 32, 113-114, 358.

10 *Hudûsât*, 30 Mart 1919'dan aktaran Abdülhalük M. Çay-Yaşar Kalafat, s.15.

11 Cevad Dürsunoğlu, s.35, 65, 73. Dürsunoğlu, Erzurum Şube Kongresi'ne verilen gizli raporu tahlil ederken, Wilson Prensipleri'nin esas alındığını belirtiyor. Özü açısından bu saptama doğrudur. 18 sayfalık rapor, Milliyet Prensibine dayanıyor; ancak Wilson'un adını anmıyor. Bkz. Bekir Sıtkı Baykal, s.41 vd.

12 *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, I, s.302.

miyet tanınabileceği vaadinde bulunuyorlardı. Amaç, Türkiye'yi küçük bir toprak parçasına sıkıştırmak ve sömürgeleştirmekti. Türk milleti, yalnız Türk kökenlilerle sınırlandığı zaman, Türkiye'ye bırakılacak toprakları Sevri Antlaşması'yla belirlenen bölgelerle sınırlamak daha kolay olacaktı. Bu durumda Millî Hareket, "Türklerin ve Kürtlerin gelececeklerini birlikte belirledikleri" formülünü üretmiştir. Böylece kurtarılmak istenen ülke bütünlüğü, uluslararası alanda kabul gören Wilson Prensipleri'ne de dayandırılmış oluyordu.

Mustafa Kemal, Meclis'in 16 Ekim 1921 günlü gizli oturumunda, "Türklerin ve Kürtlerin oturduğu toprak parçası" tanımının, Wilson Prensiplerine göre bir millî hudut çizme ihtiyacından çıktığını açıkça belirtmiştir:

"Zaten Wilson milliyetler esasına göre bir hudut göstermek lâzımdı. Milliyet prensibine dayanan bir şekilde olmalı. Bir ifade bulalım. Hududu millîmiz nedir? Elbette Türklerin ve elbette mukadderatımızla işbirliği etmiş olan Kürtlerin oturduğu yerler, bizim hududu millîmiz dahilinde kalmak lâzım gelir mi?"¹³

Atatürk, o güne kadar Hududu Millî'yi "Türklerin ve Kürtlerin oturduğu topraklar" diye tanımlamıştır. Millî hudutların bu tanımına itiraz, emperyalistlerden gelmiştir. Onlar, "Türk ve Kürtlerin ortak vatani" tanımını çok geniş bulmuşlardır. Türkiye'nin antiemperyalist güçleri, Wilson prensibinin birlikte yaşamak isteyen Türk ve Kürtlere birlikte uygulanmasını savunurken; İngiltere ve diğer büyük devletler, Wilson Prensipleri'nin Türklerle, Ermenilere ve Kürtlere ayrı ayrı uygulanmasını dayatıyorlardı.

Wilson Prensipleri'ni İngiliz siyasetine aykırı hale getiren, Mustafa Kemal'in siyaseti olmuştur. Türk ve Kürtlerin hak eşitliğine dayanan birliği, Milliyetler Prensinin emperyalist amaçlar için kullanılmasına karşı sağlam bir barikat oluşturuyordu. Başlangıçta emperyalistlerin Türkiye'yi bölmek için dayattıkları prensip, daha sonra Türk-Kürt birliği sayesinde Türkiye'yi birleştiren prensip haline getirilmiştir. Kuşku-

¹³ Atatürk, *Gizli*, s.193. Bu sorudan sonraki cümlelerin bazı sözcükleri okunamamıştır. Eksik okunan cümle, "Hayır, hayır" diye başlanmakta ve millî hududun tanımına itirazları özetlemektedir. "Hayır" diyen Atatürk değildir, emperyalistlerdir.

suz bu başarı lafla değil pratikle kazanıldı. Mustafa Kemal'in Kürtleri Kurtuluş Savaşı'na kazanma pratiği. Türk-Kürt birliğini içi boş bir formül olmaktan kurtarmıştır. Kürtler, Kurtuluş Savaşı'na katıldıkları içindir ki, düşmanlar, Türklerin ve Kürtlerin millî geleceklerini birlikte belirlemeleri formülüne boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Eğer Kürtler Millî Mücadeleye kazanılmasaydı, Wilson Prensipleri, emperyalist politikanın aracı olacaktı. Meselenin özü buradadır.

Prensibin Arkasındaki Silahlı Güç

Millî Haraket, Wilson Prensipleri'nin Türkiye zemininde, Türklerle Kürtleri ve Ermenileri birbirine düşürmek için kullanıldığını kendi tecrübesiyle görmüştü. Ancak bu Prensipler, dünyaya hükmedenlerden aldığı kuvvetle, uluslararası hukukun bir parçası haline gelmişti.

Kuşkusuz dış hukuk, uluslararası alanda belli politikaları kabul ettimeye yarar. Ancak unutmamak gerekir ki, hukuk kurallarını diğer bütün kurallardan ayıran özellik, arkasında devletin zor gücünün bulunmasıdır. Uluslararası hukuk ise, yaptırım gücünü uluslararası zorda bulur. Arkasında silah bulunmayan kurallar, hukuk değil, fakat ahlâkîtur veya güzel dileklerdir.

Wilson Prensipleri'nin arkasında büyük bir silahlı kuvvet vardı. İtilaf emperyalistleri Dünya Savaşı'nda düşmanlarına boyun eğdiren orduları sayesinde, Wilson Prensipleri'ni, kendi hukukları yapmışlardır.

Bu hukukun uygulanmasını ancak başka bir silahlı kuvvet bozabilirdi. Nitekim Sovyet Devrimi, silahının ulaştığı coğrafyada, kendi hukukunu üstün kılmıştır. Bu üstün kılma, yalnız dayatma olarak anlaşılmalıdır. Rus birliklerinin Osmanlı topraklarından çekilmesi de, Sovyet hukukunun, başka deyişle ulusların kendi geleceklerini belirleme hakkını uygulamanın bir örneğiydi.

Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı da, emperyalist hukuku silah kuvvetiyle bozmuştur. Wilson Prensipleri'nin, emperyalist amaçlara göre mi yoksa Kemalî önderliğin yorumuna göre mi uygulanacağını süngüler belirlemiştir. Atatürk, bu gerçeği hatıralarında çarpıcı biçimde ifade eder:

"İtiraf ederim ki, ben de millî sınırı biraz Wilson Prensipleri'nin insancıl amaçlarına göre ifadeye çalıştım. Hemen açıklayayım, o

insancıl prensiplere dayandığımdandır ki, Türk süngülerinin savunup saptadığı sınırları savunmuşumdur.

"Zavallı Wilson anlamadı ki, süngü, kuvvet, şeref ve haysiyetin savunmadığı hatlar, başka hiçbir prensiple savunulamaz."¹⁴

Atatürk, burada Wilson'dan çok, emperyalizmin "uygarlık", "insanlık" ve "insan hakları" masallarına kanan "zavallıları" eleştirmektedir. Kuşkusuz Wilson, süngünün belirleyici rolünü çok iyi biliyordu; yoksa ABD Başkanı olamazdı. Ancak emperyalist devletler, kuvvet kullanarak hegemonya altına aldıkları uluslara, boyun eğmeyi, diğer araçlarla da kabul ettirmek durumundadırlar. Sınıfsal ve uluslararası tahakküm, daima zor gücü yanında rızaya da dayanmıştır. Wilson Prensipleri, boyun eğmeyi kolaylaştırmak için, uluslararası zoru "insancıl" ve "uygar" kisvesi altında sunuyordu.

Özetlediğimiz uluslararası ideolojik-siyasal ortamda, Millî Hareket, bağımsızlık ve ulusal devlet davasını Milliyetler Prensibine dayandırmıştır.

2. İslâmî Birlik Değil, Milliyetler Prensiibi

Geleceğini birlikte belirlemiş olan millet, Kemalist önderlik tarafından, bazen "İslâmî unsurlar", bazen de "Türk ve Kürtler" diye saptanmaktadır. Burada, bazı yazarların düşündüğü gibi, "İslâmî devlet" anlayışı değil, fakat Milliyetler Prensiibi esas alınmıyordu. Araplar da İslâm oldukları halde, Suriye, Irak ve diğer Arap çoğunluğun yaşadığı topraklarda ayrı bir devlet kurmaları kabul ediliyordu. Bu nedenle Yeni Türkiye, insan unsurunu aslında "İslâm"la tanımlamıyordu. Mondros Ateşkesi anında Osmanlı Ordusu'nun denetimi altında kalan topraklarda, çoğunluk olarak Türkler ve Kürtler yaşıyordu. Bazı konuşmalarda Çerkesler ve Lazlar da anılmakla birlikte, bu unsurlar herhangi bir bölgede çoğunluk oluşturmuyordu. Bu durumda, ülkenin "İslâmî unsurlar" veya

14 *Atatürk'ün Anıları*, yayıma hazırlayan Dr. İsmet Görgülü, Bilgi Yayınevi, 2. basım, Ankara, Ekim 1998, s.118; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi*, c.IV, 2. kısım, s.726.

"Türkler ve Kürtler" diye tanımlanan insan unsuru, aslında dinleriyle tanımlanan bir topluluk değil, fakat Milliyetler Prensibine göre geleceklerini ortak belirleyen millî bir topluluktu. Onların ortak bir dine sahip olmaları, bu millî beraberliklerini güçlendiren bir etken olarak önemliydi, yoksa ülkenin insan unsurunu tanımlayan belirleyici etken değildi.

Millî Hareketin önderliği bu konuda çok berraktır. Meclisi Mebusan'da kabul edilen Misakı Millî'nin milliyetler prensibini esas aldığına, Rauf Bey Mustafa Kemal'e şu sözlerle bildirmiştir:

"Ahitte esas milliyettir. Ateşkes hududu, bu milliyetler hududunu genel olarak gösterme vesilesiyle belirtilmiştir."¹⁵

Bununla birlikte, feodal bir imparatorluktan ulusal devlete, İslâmiyetin birleştirdiği ümmetten millete geçiş döneminin çelişmeleri, hem teoriye hem de uygulamalara yansyordu. Örneğin Elcezire Cephesi Kumandanı Nihat Paşa, Kürt ve Arapların yoğun olarak bulunduğu bölgede, "Devletin çeşitli unsurlarını birleştiren ve Osmanlı hükümetinin kuruluş ilkesi olan İslâmiyet siyasetini izleyerek ayrılıkçı duygularını kaldırdığını" belirtmiştir.¹⁶

Bütün belgeler, yeni Türkiye devletinin milletlerin kendi geleceğini özgürce belirlemesi ilkesine dayanan ulusal bir devlet olduğunu göstermektedir. Millî Hareket, Araplar için kabul ettiği bu hakkı, Türkler ve Kürtler açısından kurulmakta olan yeni devletin hukuki temeli olarak savunmuştur. Araplar, geleceklerini ayrılma yönünde belirlerken, ayrılmaz bir bütün oluşturan Türkler ve Kürtler, birlikte yaşama kararlarını ortaya koymuşlardır.

3. Kürtlerin Kendi Geleceklerini Belirleme Hakkı

Birlikte Yaşama Kararının Anlamı

Mondros Ateşkesi'nden sonra, Millîci Güçler, Ateşkesin yapıldığı gün Osmanlı ordularının denetimi altında bulunan vatan toprağını kur-

¹⁵ Rauf Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya 11 Şubat 1920 tarihli şifresi, Harp Tarihi Başkanlığı (bugün ATASE Başkanlığı) Atatürk Özel Arşivi'nde bulunuyor. Klasör 21, Dosya 1336/6, Fihrist: 3-7'deki metin için bkz. *Atatürk Haftası Armağanı*, No: 6, s.37.

¹⁶ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, III, s.562 vd.

tarmayı esas alan bir mücadele yürüttüler. Buna bağlı olarak, İngiliz ve Fransız işgali altındaki bölgelerde, Arapların ayrı devlet kurma hakları kabul ediliyordu. Osmanlı ordularının denetimi altındaki toprakların birliği ise, hukuk alanında, Türk ve Kürtlerin birlikte yaşama kararlarına dayanılarak savunulabilirdi. Bu formül, hemen Mondros Ateşkesi'ni izleyen ayda üretildi. Vilâyatı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti, 2 Aralık 1918 günü kurulurken, Türk ve Kürtlerin birlikte yaşama kararını ilan ediyordu.

Aynı karar, Misakı Millî'nin 1. maddesinde de görülmektedir. Osmanlı İslâm çoğunluğunun "emelleriyle (istekleriyle) birleşik" olduğunun belirtilmesi, birlikte yaşama kararının hukukî bir ifadesidir.

Birlikte yaşama kararı, Türkler ve Kürtler tarafından alınmıştır. Millî Hareketin kabulüne göre, iki unsur, özgür iradeleriyle birleşmişlerdir. Bu kabul, Kürtlerin kendi geleceğini tayin hakkını içermektedir. Nitekim bu hak, Kemalist önderlik tarafından resmî kararlarda ve açıklamalarda açıkça savunulmuştur.

Atatürk'ün Yazı ve Konuşmalarında

Kemalist önderlik, örtük ifadelerle yetinmemiş, Kürtlerin kendi geleceklerini belirleme özgürlüğünü açıkça savunmuş, millî hudutları bu hukukî temele dayandırmıştır.

Atatürk'ün, Kürtlerin yaşadığı bölgenin kendi kaderini belirleme hakkını açıkça kabul ettiği metinlerden başlayalım.

Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Çiçerin'in, 3 Haziran 1920 günü TBMM Başkanı Mustafa Kemal'e yolladığı mektubun 4. maddesinden, TBMM'nin Osmanlı topraklarında yaşayan milletlere kendi geleceklerini belirleme hakkı tanıdığını ve Sovyetler'e bildirdiğini öğreniyoruz. Çiçerin, bu mektubu Mustafa Kemal'in 26 Nisan 1920 tarihinde Lenin'e yazdığı mektuba cevap olarak göndermiştir.

TBMM kararına göre, milletler, "Ermenistan'da, Kürdistan'da, Lazistan'da. Batum arazisinde, Doğu Trakya'da ve Türklerle Arapların birlikte oturdukları bütün topraklarda, kendi geleceklerini tayin ve tespit emrinde [konusunda olacak] serbest bırakılmış ve mültecilerle iste-

meyerek göç etmiş olanların bu bölgelerde serbestçe referanduma katılması için yurtlarına iade eylemleri tabii" bulunmuştu.¹⁷

Nitekim Atatürk, Millî Hareketin bu ilke tutumunu Çiçerin'e cevap olarak yazdığı 20 Haziran 1920 tarihli mektupta bir kez daha doğrulamıştır:

"1) Türkiye'yle ilgili olarak sekiz maddede bildirilen prensipler esasen bizim samimî ve ciddi prensiplerimizdir. Bu prensiplerin uygulanmasına engel olan Batı devletleri aleyhine sadece bu sebeple mücadele ediyoruz. Samimî ve pratik sebepleri sağladıkça bütünüyle uygulayacağız."¹⁸

Bazı yazarlar, Atatürk'ün, Çiçerin'e yazdığı bu mektuptaki tutumunu iki hafta sonra Meclis gizli oturumunda yaptığı konuşmada değiştirdiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁹

Oysa Mustafa Kemal, Meclis'in gizli oturumunda da Kürtlerin kendi geleceklerini özgürce tayin etmelerini açıkça savunmuştur. Yazar, kendi kaderini tayin hakkının mutlaka bağımsız devlet kurma yönünde kullanılmayabileceğine dikkat etmemektedir. Atatürk'ün TBMM gizli oturumundaki konuşmasının ilgili bölümü şöyledir:

"Biz aslında gerek Suriye ve gerek Irak'taki insanların bağımsız olmaları esasını kabul etmişizdir. Buna dair bir itirazımız yoktur. Sonra bizim kabul etmiş olduğumuz prensipler gözden geçirilecek olursa Rus Sovyet Cumhuriyeti bazı şeyleri tabii buluyor. Mesalâ, Ermenistan'daki insanların kendi geleceğini kendi reyleriyle tayin ve tespit etmeleri, Erivan Cumhuriyeti'ni kuran ve oluşturan Ermenilerin bağımsız olmalarını ve bu konuda arzuları her ne ise zaten kabul etmişizdir. Fakat *Kürdistan*, *Lâzistan* vesaire hakkında değil.

17 *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, I, s.160; Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, Gözlem Yayınları, İstanbul, Ocak 1979, s.238; A. Suat Bilge ve arkadaşlarının kitabında, Çiçerin'in mektubun diğer kaynaklardan farklı olarak, 2 Haziran 1920 tarihli olduğu yazılı (s.22). Oysa Mustafa Kemal, Çiçerin'e yolladığı cevapta, aldığı mektubun 3 Haziran 1920 tarihli olduğunu kaydediyor (*ATTB*, IV, s.353).

18 *ATTB*, IV, s.353. Aynı mektup, *Atatürk'ün Millî Dış Politikası* adlı kitapta, küçük bir farkla yer alıyor. Cümle, "Türkiye'yle ilgili olarak sekiz maddede bildirilen prensipler" diye başlıyor (I, s.160).

19 Abdurrahman Arslan, s.116 vd.

"Genel olarak prensip şudur ki: 'Millî hudutlar olarak çizdiğimiz daire içinde yaşayan ve çeşitli İslâmî unsurlar birbirlerine karşı ırkî, çevresel, ahlâkî bütün hukukuna saygılı öz kardeşlerdir. Dolayısıyla onların arzularına aykırı bir şey yapmayı biz de arzu etmeyiz. Bizce kesin olarak belirlenmiş bir şey varsa, o da millî hudutlar içinde Kürt, Türk, Laz, Çerkes vesair bütün İslâm unsurların çıkarları ortaktır; işbirliğine karar vermişlerdir. Yoksa hiçbir vakit başka bir görüş yoktur. Vicdanî arzu ile kardeşçe ve dindarca bir birlik vardır. Hiç şüphe etmeyiz ki, Kürt, Laz vesaire reyî sorulduğu zaman bu reyî vereceklerdir.'" (Altını biz çizdik.)²⁰

Görüldüğü gibi, Atatürk, Kürtlerin kendi gelecekleri hakkında reylerini kullanma hakkına evet demekte, aynı zamanda bu reyînin birlik yönünde olduğunu ve olacağını belirtmektedir. Gerçekten de, bütün kanitlarıyla göstereceğimiz gibi, Kürt halkı, Kurtuluş Savaşında Türklerle birleşme yönünde kararlı bir tavır almış, bu tavrını temsilcileri aracılığıyla kongrelerde ve Meclis'te açıklamış, daha önemlisi birlik iradesini, Kurtuluş Savaşı'na eylemli olarak katılmak yoluyla göstermiştir.

Kendi kaderini tayin hakkının kabulü ile bu hakkın ayrılma yönünde kullanılması, sık sık birbirine karıştırılmaktadır. Kendi kaderini tayin hakkının savunulması, ayrılmanın özendirmesi veya desteklenmesi anlamına gelmez. Bunun bir tek anlamı vardır: Özgür iradeye saygı. Özgür iradenin kabul edilmesinden sonra, bu iradenin birlik yönünde mi, yoksa ayrılık yönünde mi kullanılması gerektiği ayrıca belirlenir. Nitekim yukarıda da görüldüğü gibi, Atatürk, Kürtlerin kendi kaderleri hakkında rey sahibi olduklarını kabul etmekte, ancak bu iradenin birlik yönünde belirdiğini de saptamaktadır. Kürtlerin Türklerle birlikte aynı devlet içinde yaşamak istedikleri, o günün gerçeğidir.

TBMM Hükümeti Kararında

Mustafa Kemal başkanlığındaki Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti'nin "Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal" imzasıyla Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na yolladığı 27 Haziran 1921 tarihli talimatta da,²¹ Kürtlerin kendi kaderlerini tayin hakkı açıkça savunul-

20 *TBMM GCZ*, I, s.73; Atatürk, *Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, s.78.

21 *TBMM GCZ*, III, s.550 vd.

muştur. Daha önemlisi, bu talimat, herhangi bir talimat değildir; Hükümet kararıdır.²²

Hükümet düzenlemesinin Kürtlerin kaderlerini tayin hakkıyla ilgili 2. maddesi şöyledir:

"Milletlerin kendi geleceklerini bizzat idare etmeleri hakkı bütün dünyada kabul olunmuş bir prensiptir. Biz de bu prensibi kabul etmişizdir. Tahmin olduğuna göre, Kürtlerin bu zamana kadar yerel idareye ait teşkilatlarını tamamlamış ve reisleri ve etkili kimseleri bu gaye namına bizim tarafımızdan kazanılmış olması ve reylerini açıkladıkları zaman kendi geleceklerine zaten sahip olduklarını, Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresinde yaşamaya talip olduklarını ilan etmelidirler. Kürdistan'daki bütün çalışmaların bu gayeye dayanan siyasete yöneltülmesi Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na aittir.

"Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal"²³

Atatürk'ün İzmir Basın Toplantısında

Atatürk, Kurtuluş Savaşı zaferinden sonra, İzmir Kasrı'nda, yeni Türkiye devletinin esasları konusunda gazetecilerle yaptığı uzun görüşmede de, Kürtlerin ayrılması ve birleşmesi seçeneklerini açıkça tartışmıştır.

İzmit Basın Toplantısı, 16 Ocak 1923 gecesi 21:30'da başladı ve 17 Ocak sabahına doğru bitti. Ordu İzmir'e gireli dört ayı geçmişti. Saltanat iki buçuk ay önce kaldırılmıştı. Atatürk, "Yeni bir program yapmaya mecburuz" dediği koşullarda gazetelerin başyazarlarıyla buluşuyor ve yeni Türkiye devletinin esasları ve günün önemli sorunları hakkındaki soruları cevaplandırıyor. Cumhuriyet programının oluştuğu dönemdi. *Vakit* gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Bey, "dahili bir mesele olarak cevaplandırılması" dileğiyle Kürt meselesini sordu. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı aynen şöyledir:

22 Talimatın hükümet tarafından düzenlendiği son cümlede belirtiliyor. TBMM Adliye Encümeni Mazbatası ise, talimatın Vekiller Heyeti Kararı olduğunu saptamış. Bkz. *TBMM GCZ*, III, s.550, 551, 557).

23 *TBMM GCZ*, III, s.551. Talimatın tam metni elinizdeki kitabın arkasındaki "Belgeler" bölümünde bulunmaktadır.

"Kürt meselesi: bizim, yani Türklerin menfaatine olarak da kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü bildiğiniz gibi bizim milli hudutlarımız içinde bulunan Kürt unsurlar öylesine yerleşmiştir ki, pek sınırlı yerlerde yoğun durumdadırlar. Fakat yoğunluklarını kaybede ede ve Türk unsurların içine gire gire öyle bir hudut ortaya çıkmıştır ki, Kürtlük adına bir hudut çizmek istersek, Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek lâzımdır. Sözgeleşti, Erzurum'a kadar giden, Erzincan'a, Sivas'a kadar giden, Harput'a kadar giden bir sınır aramak gerekir. Ve hatta, Konya çöllerindeki Kürt aşiretlerini de gözden uzak tutmamak lâzım gelir. Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük tasavvur etmekten ise, bizim Teşkilâtı Esasiye Kanunu [1921 Anayasası] gereğince zaten bir tür yerel özerklikler oluşacaktır. O halde hangi livanın halkı Kürt ise, onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken, onları da beraber ifade lâzımdır. İfade olunmadıkları zaman, bundan kendilerine ait mesele çıkarılmaları daima beklenir. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin ve hem de Türklerin yetkili vekillerinden oluşur ve bu iki unsur bütün menfaatlerini ve geleceklerini birleştirmiştir. Yani onlar bilirler ki, bu ortak bir şeydir. Ayrı bir hudut çizmeye kalkışmak doğru olamaz."²⁴

Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra da, Kürtlerin ayrı devlet kurmalarını konusunu tartışmakta. Ancak bunun hem mümkün olmadığını, hem de Türkler ve Kürtler için yararlı olmadığını saptamaktadır.

24 İzmit Basın Toplantısı tutanaklarının tam metni, toplantıdan 64 yıl sonra, ilk kez 30 Ağustos 1987 günü *2000'e Doğru* dergisinde yayımlandı (sayı 35/1987, 30 Ağustos-5 Eylül 1987, s.8 vd). Kamuoyunun bu önemli belgeyi öğrenmesi, eski yazı tutanağın tam metnini bize veren ODTÜ Devrim Tarihi Öğretim Görevlisi Sayın Gürbüz D. Tüfekçi sayesinde olmuştu. Cumhuriyet Devrimi gerçeğinin bilinmesinden rahatsız olanlar, görülmemiş bir uygulama ile *2000'e Doğru*'ya daha basımında elkoymuş ve Sorumlu Müdürümüz Fatma Yazıcı hakkında DGM'de ceza davası açmışlardı. Ancak İstanbul DGM, 26 Ekim 1988 günü aklama kararı verdi. İzmit Basın Toplantısının da yer aldığı *Atatürk'ün Eskişehir-İzmit Konuşmalarını* daha sonra ilk kez tam metin olarak yayıma hazırladık ve Kaynak Yayınları tarafından okuyucuya sunuldu (bkz. s.104, Kitaba Doğu Perinçek tarafından yazılan sunuş için bkz. s.9 vd).

4. Birlikte Yaşamamın Temeli

Eşitlik ve Haklara Saygı

Erzurum-Sivas Kongrelerinden başlayarak Misakı Milli'ye kadar, Türk ve Kürtlerin birlikte yaşama kararı, bir sözleşmeye bağlanmış-tır.²⁵ "Birbirlerine saygı ve fedakarlık duygularıyla dolu olan unsurlar, birbirlerinin irki, toplumsal haklarına ve çevre şartlarına bütünüyle saygılı" olacaklardır.

Wilson'un 12. maddesi, "Türk olmayan, Türk boyunduruğu altında-ki milliyetlere özerk gelişmeleri için her türlü olanağın verileceğinden" söz ediyordu. Emperyalistlerin Türkiye'yi paylaşmak için getirdikleri bu çözüm, Millî Hareket tarafından tersine çevrilerek, birliğin dayana-cağı eşitlik zemini haline getirildi. Millî Hareket, Kürtlerin serbestçe gelişmesinin sağlanacağını, hem Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuru-luş belgelerine, hem de Amasya Görüşmesi Protokolü'ne kaydetti.

Gönüllü Birlik

Kemalist Önderliğin Çabaları

Kimi okuyucu, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı döneminde Kürtlerin kendi geleceklerini belirleme hakkını açıkça savunmasına ve hatta sa-vaş bittikten sonra bile ayrılma konusunu bilimsel verilere dayanarak soğukkanlı biçimde tartışmasını hayretle karşılayacaktır. Ancak burada şaşırarak bir olay yoktur. Mustafa Kemal, emperyalist devletlerin Tür-kiye'yi paylaşma girişimlerine, ancak Anadolu'nun gerçek sahipleri olan Türk ve Kürt unsurlarının sınıksız birleştirilmesinden doğan bir kuvvetle karşı konabileceğini saptamıştır. Bu birlik ise, emperyalizme karşı savaşmayı gerektirdiği için, ancak gönüllü olabilirdi. Bu nedenle Atatürk, Samsun'a çıktığı günlerden başlayarak Kürt ileri gelenlerini ikna etmek için yoğun bir çalışmaya girişmiştir. Onlara götürdüğü öne-rinin özeti, ortak vatanda eşit haklarla birlikte yaşamak için emperya-lizmin bölücü tertiplerini boşa çıkarmak ve işgale karşı harekete geç-mektir. Zorla dayatmayı değil, gönüllü birliği esas alan bu ikna çabası, ancak Kürtlerin "irki, toplumsal ve çevresel haklarının" savunulması sayesinde başarılı olabilirdi ve olmuştur.

²⁵ Tarkan Zafer Tunaya, Kurtuluş Savaşı'nın anayasal belgelerini, birer toplum sözleşmesi olarak kabul eder.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Kürt ileri gelenlerini ikna için yürüttükleri çalışma, aslında yeni bir programa kazanma çabasıdır. Bu çaba sırasında Kürtlerin ayrılarak yeni bir devlet kurmalarının doğru olmadığı kanıtlarıyla açıklanır ve buna karşılık birlik seçeneğinin dayandığı hak eşitliği ve özgürlükler de anlatılır. Atatürk, Samsun'a çıktıktan bir ay geçmeden Diyarbakır bölgesinin Kürt ileri gelenlerinden Cemilpaşazâde Kasım Bey'e çektiği telgrafta, önce Kürtlerin ayrı devlet kurma hakkını somut olarak tartışmakta, arkasından çözüm önerisini belirtmektedir:

"Kürtlerin devletten ayrılarak İngilizlerin himayesinde bağımsız Kürdistan kurmaları teorisini tasvip etmem. Çünkü bu teori, muhakkak Ermenistan lehine İngilizler tarafından tertip edilmiş bir plandır.

"(...)

"Kürtler ve Türkler birbirinden kopartılmayı kabul etmez öz kardeşler; bugün için vicdani borcumuz, Kürtler, Türkler, bütün İslâmî unsurlar tek vücut ve tek yürek olarak bağımsızlığımızı savunmak ve vatanın parçalanmasını önlemektir. Türk ve Kürt milletinin bu yüce maksadı elde etmeye azmetmeleri sayesinde neticeden tamamen emin olabiliriz. Bende bu kanaat sarsılmazdır."²⁶

Kürtlerin Birlik İradesini Savaşarak Göstermeleri

Kürt ileri gelenleri ve onların yönlendirdiği Kürt halkı, Millî Hareketin bu ikna ve örgütlenme çalışmasına olumlu cevap vermiştir.

Devrim önderliğinin Kürt halkına çağrısı ve bu çağrının eylemle yanıtlanması, alınan ortak kararın özetidir.

Kürtler, Kurtuluş Savaşı sırasında, kendi geleceklerini kurulmakta olan yeni Türkiye'nin toprak bütünlüğü içinde, Türklerle birlik yönünde belirlemişlerdir. Kürtlerin Türklerle birlikte hareket ettikleri ve yaşadıkları konusunda, tam bir görüş birliği vardır. Emperyalistler, Ermeni kaynakları, işbirlikçiler ve ayrılıktan yana olan Kürt milliyetçileri dahil, herkes bu saptamayı paylaşmaktadır.

²⁶ Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2, s.388.

O dönemde Kürt halkına önderlik eden ileri gelenlerin büyük çoğunluğu emperyalizme karşı Millî Hareketin safında yer almışlar ve halk kitlelerini de bu yönde harekete geçirmişlerdir.

Yukarıda, Kürt halkının Kurtuluş Savaşı'na katılımını incelemiştik. Burada tekrar etmiyoruz. Ancak şu gerçeğin altını çiziyoruz: Kurtuluş Savaşı'nda Kürtler ortak vatan için ölmeyi göze alarak, kendi geleceklerini belirleme yönündeki oylarını da eylemli olarak açıklamışlardır. Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesi içinde yer almak, kongrelere temsilcilerle katılmak, Meclisi Mebusan'a ve TBMM'ye temsilciler yollamak, bütün bu kongre ve meclislerin kararlarını paylaşmak ve en önemlisi savaşa eylemli olarak katılmak, Kürtlerin iradesini yansıtmaktadır. Bu, aynı zamanda ortak bir iradedir, ortak bir karardır. Yeni Türkiye'nin asli kurucuları olan Türkler ve Kürtler, ortak geleceklerine ilişkin kararı birlikte almışlardır.

Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı zaferinden hemen dört ay sonra belirttiği gibi, "çeşitli ırklardan oluşan" Türkiye halkı, "birbirlerine kalplerini bağlamış"tır ve "kaderlerini birleştirmiş"tir.²⁷

Bu ortak irade ve eylemin, Kürtlerin ağa, bey, eşraf ve şeyhlerinin önderliğinde gerçekleşmesi, milletin kendi kaderini birlik yönünde belirlediği gerçeğini gölgelemez. Çünkü milletlerin kendi geleceklerini belirleme hakkı, burjuva programının bir parçasıdır; burjuva demokratik bir hakur. Bu hakkın burjuvazinin ve yarı-feodal liderlerin ittifakı önderliğinde kullanılması, hakkın tarihsel-sınıfsal karakterine uygundur; ayrıca o zamanki Türkiye toplumunun ve özel olarak Kürt halkının içinde bulunduğu toplumsal-ekonomik ve kültürel ilişkilere de denk düşer.

27 Atatürk'ün 2 Şubat 1923 günü İzmir'de yaptığı uzun konuşma, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*'nde çok eksik olarak yayımlanmıştır. Tamamı için bkz. Sadi Borak, *Atatürk'ün*, s.155-225. Alıntı için bkz. s.211. Sadi Borak, "ırkan muhtelif" ve "muhtelif ırktan" ibarelerini yanlışlıkla "ırkan muhalif" ve "muhalif ırkta" diye okumuş, buraya düzelterek alıklık.

5. Ortak Kararın Gelişme Süreci

Ortak Organlar

Türk ve Kürtlerin ortak vatanda birlikte yaşama kararı, Millî Teşkilatlanmanın nizamname, beyanname ve diğer belgelerine, kongrelerde alınan kararlara, Meclisi Mebusan ve TBMM'de yapılan konuşmalara, Lozan ve Haliç konferansları ile Milletler Cemiyeti'ndeki Türkiye delegelerinin konuşmalarına yansımıştır.

Bu ortak karar, hem ortak örgütlenmenin organları tarafından dile getirilmiş, hem de Kürtler adına yapılan çeşitli açıklamalarla bütün dünyaya ilan edilmiştir.

Ortak kararın doğuş ve gelişme sürecini başlıklar halinde izleyelim.

Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu

Ortak kararın örgütlenme girişimi, 2 Aralık 1918 günü İstanbul'da Vilâyeti Şarkîye Müdafaai Hukuku Millîye Cemiyeti'nin kurulmasıyla başlar. Cemiyet'in organı olan *Hadisat* gazetesinin 4 Aralık 1918 günü yayımladığı kuruluş haberi Türk ve Kürtlerin "millî haklarını" birlikte "savunma azimlerini" dile getirmektedir. Türkler ve Kürtler, Doğu ille- rinde çoğunluğu oluşturmaktadır ve bu ahali, "Osmanlı ailesinden ayrılmayı istemediği gibi, tasavvur dahi etmemektedir". Yeni oluşan Müdafaai Hukuk Cemiyeti, bütün dünyaya bunu kanıtlamak için çalışacaktır.²⁸

Cemiyet'in nizamnamesi ve ilk toplantısında aldığı kararlar, Doğu vilâyetlerindeki Türk ve Kürtlerin birlikte bağımsız yaşama iradelerini ve millî haklarını birlikte koruma azimlerini ifade etmektedir.²⁹

Cemiyet, İstanbul'da kurulduktan sonra millî hukukunu savunma kararı aldığı Türk ve Kürtlerin yaşadığı Doğu vilâyetlerinde örgütlenmeye başlamıştır. İstanbul dışındaki ilk kuruluş, 10 Mart 1919 günü Erzurum'da gerçekleşmiş, arkasından diğer şubeler pıtrak gibi yayılmıştır. İki gün sonra Elazığ'da, Nisan ayında Sivas ili merkezinde ve sancaklarında, Temmuz başında ise Diyarbakır'da şubeler açılmıştır. Bu şubelere

28 *Hadisat*, 4 Kanunu Evvel 1334 (4 Aralık 1918)'te yayımlanan haber için bkz. Abdulhalûk M. Çay-Yaşar Kalafat, s.10.

29 Cevad Dursunoğlu, s.143 vd; Abdulhalûk Çay-Yaşar Kalafat, s. 10 vd.

bağlı veya bağımsız olarak açılan diğer şubeler ise şunlardır: Bayburt, Bayezid, Hasankale, İspir, Narman, Bitlis, Erzincan, Şebinkarahisar, Van, Hınıs, Tercan, Tortum, Yusufeli. Cemiyetin kurucuları ve yöneticileri, yerli halkın ileri gelenleridir: büyük çoğunluğu Kürt beyleridir.³⁰

Şubeler kurulur kurulmaz, Türk ve Kürtlerin "tek vücut" olduklarını ve birlikte yaşama kararlarını açıklamış ve Doğu vilâyetlerinin Ermenistan'a teslim edilmeyeceğini belirtmişlerdir.

Örneğin Erzurum Şubesi'nin 30 Mayıs 1919 günü "Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyeti Başkanlığı'na" ve "Van, Bitlis, Diyarbakir, Elaziz, Sivas Vilâyetleriyle Erzincan'a" çekilen telgraflarda, hemen hemen aynı ifadelerle "Şark vilâyetlerinde İslâmların mukaddes haklarını savunma ve koruma" diye özetlenen "millî ve tarihî görevin, kan, tarih ve din ortaklığıyla tek vücut olan Türk ve Kürde emanet edilmiş olduğu" belirtilir.³¹

Erzurum'da Millî Hareketin örgütlenmesinde önemli rolü olan Albayrak gazetesi de, Doğu Vilâyetlerinde Türk ile Kürdün ayrı olmadığını, gelecek felâketin her iki kardeş kavim için yok olmakla bir olduğunu işliyor ve millî birliğin bu temelde kurulması için yayın yapıyordu.³²

Kongreler

17 Haziran 1919 günü yapılan Erzurum Şube Kongresi'ne sunulan açık raporda, "Kürtle Türkten oluşan millî birliğin" birlikte yaşama ve vatanların savunma kararlılığı belirtilir.³³

10-23 Temmuz 1919 günleri arasında Erzurum'da toplanan Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kongresi Kararları'nın ve Beyanamesi'nin birinci maddelerinde, hep aynı formüller tekrar edilir, Doğu Vilâyetlerinin "hiçbir sebep ve bahane ile birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılmak imkânı tasavvur edilmeyen bir bütün" olduğu belirtildikten sonra, kader birliği, ortak iradeye ve kardeşliğe dayandırılır:

30 Şubelerin ilk başkanlarının isimleri için bkz. Abdulhalûk Çay-Yaşar Kalafat, s.13 vd.

31 Kâzım Karabekir, *İsıklâl Harbimiz*, I, s.78.

32 Cevad Dursunoğlu, s.44.

33 Cevad Dursunoğlu, s.151 vd, Şube Kongresine bir de gizli rapor sunulmuştur (*aynı eser*, s.64). İçişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunduğu belirtilen bu gizli raporu, önce Kenan Esengin özetlemişti (s.31 vd). Daha sonra Bekir Sıtkı Baykal tanımını yayınladı (s.40 vd).

"Mutluluk ve felâkette tam ortaklığı kabul ve geleceği hakkında aynı amacı hedef alır. Bu alanda yaşayan bütün İslâmî unsurlar (...) öz kardeşlerdir."³⁴

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Merkez Heyeti, daha sonra bu kararları yorumlarken, "Doğu Anadolu'nun korunmasında en büyük etken olarak Türklerle Kürtlerin birleşmesinin öngörüldüğünü" belirtmiştir.³⁵

Erzurum Kongresi kararlarının formülü. Sivas Kongresi'nin Beyanname ve Nizamnamesi'nin birinci maddelerinde, bu kez Anadolu ve Rumeli'yi kucaklayan kapsamda ifade edilir.

Kâzım (Karabekir) Paşa, bu kararları 1 Ocak 1920 günü Albay İsmet (İnönü) Bey'e yazdığı telgrafta, "Sivas Kongresi kararlarında Türkü. Kürdü birleşiktir" cümlesiyle özetler.³⁶

Amasya Protokolü

Türklerin ve Kürtlerin birlikte yaşama kararı, Amasya Görüşmesi Protokolü'ne, "Kürtlerin Osmanlı topluluğundan ayrılması imkânsızlığı" sözleriyle yansımıştır. Protokolü imzalayan Anadolu ve İstanbul iktidarının temsilcileri, devamla Kürtlerin gelişme serbestisinin ve haklarının sağlanacağını belirtmekte ve "bu hususun şimdiden Kürtlerce bilinmesini" gerekli görmektedir.³⁷

Görüldüğü gibi, burada birlikte yaşama kararı, gerçeklerden beslenen bir ortak bilince dayandırılmaktadır. Esasen gönüllü birliğin başka bir güvencesi de olamazdı.

Meclisi Mebusan

Ortak karar, Türkiye halkının Türkü ve Kürdüyle emperyalizme karşı mücadeleye katılması eyleminde doğdu.

34 Cevad Dursunoğlu, s.160 ve 169.

35 8 Ocak 1920 günlü Erzurum Merkez Heyeti Tutanağı için bkz. *BTTD*, sayı 61, s.11. Belge yeni harflerle yazılırken, dergide yanlışlıkla 8 Ocak 1919 tarihi yazılmış, 1920 olacak.

36 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.210.

37 *Amasya Müellakatı Protokolü*'nün bizim rastladığımız tek doğru ve tam metni için bkz. *Tarih Vesikaları*, yeni seri, c.1, sayı 3 (18), Mart 1961, s.361.

İstanbul'da toplanan Meclisi Mebusan ve Büyük Millet Meclisi ise, ortak kararı, devrimin öncü partisinin karar düzleminde, millî irade düzleminde çıkarttılar.

Meclisi Mebusan, Misakı Millî'yi kabul ederek, Erzurum Sivas kongrelerinde hukukî değer kazanan ortak kararı onayladı ve yasama organı iradesi haline getirdi.

Meclisi Mebusan, Misakı Millî'nin birinci maddesinde 30 Ekim 1918 tarihinde düşman orduların işgali altında kalan, Arap çoğunluğun oturduğu topraklardaki halkın, kendi geleceğini serbestçe belirleyeceğini kabul ettikten sonra, "Osmanlı İslâm çoğunluğu"nun oturduğu toprakların bölünmez bir bütün olduğunu saptıyordu. "Osmanlı İslâm çoğunluğu", "dinleriyle, kültürleriyle, istekleriyle birleşti ve birbirine karşı saygı ve fedakârlık duygusuyla dolu"ydü. İşte bu topluluk, şimdi kendisini temsil eden Mebusan Meclisi aracılığıyla Misakı Millî Kararı'nı ilan ediyordu.

İkinci maddede, milletlerin kendi kaderini tayin ilkesinin bir gereği olarak, "elviye selase" diye anılan üç ilde "tekrar serbestçe halkoyuna başvurulması" kabul ediliyordu. Aynı şekilde Batı Trakya halkının da geleceğini halkoyuyla belirlemesi, üçüncü maddede öngörülüyordu.

Görüldüğü gibi, Meclisi Mebusan, ülkenin sınırlarının belirlenmesinde, halkın özgür iradesini kabul etmiştir. Misakı Millî, çeşitli unsurlardan oluşan Osmanlı İslâm çoğunluğunun ortak iradesinden başka bir şey değildir.

Nitekim bu ortak irade, Misakı Millî Beyannameyi yanında, tek tek mebusların konuşmalarıyla da ortaya konmuştur. Kürdistan Teâlî Cemiyeti adına Paris Barış Konferansı'na katılan Şerif Paşa'nın Ermeni temsilcisi Boğos Nubar ile ortak girişimi üzerine, Kürt vilâyetlerinden Meclisi Mebusan'a çok sayıda protesto telgrafı çekilmiştir. Bu tellerde, Kürtlerin Osmanlı topluluğundan ayrılma düşüncesinde olmadığı heyecanlı ifadelerle vurgulanmıştır.³⁸ Telgrafların okunmasıyla, konu Meclis gündemine de girmiş, mebuslar görüşlerini açıklamış ve önergeler vermişlerdir. Misakı Millî'nin açılması ve yorumu anlamına gelen bu açıklama ve önergelerden bazılarını buraya alıyoruz.

³⁸ *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.24 vd.

Bayezid Mebusu Şefik Bey:

"... o temiz soylu kavim Kürtler, Yüce Osmanlı Devletinin teşekkülünden itibaren bütün varlığıyla Osmanlı Sultanlığı'nın bir temel direği ve dini olarak Türk kardeşleriyle el ele vermiş ve bugüne kadar birbirinden kesinlikle ayrılmamak suretiyle yaşamışlardır. Kendilerini bu dinî bağlantı tamamıyla birbirine bağladığı gibi, akrabalık, hısımlık dahi kendilerini kaynaşmış bir halde bırakmıştır. Her tarafın ve özellikle Doğu vilâyetlerimizin genel nüfusundan yüzde doksan beşini oluşturan bu muazzam İslâmî kitle içinde Türk Kürt farkı ve karşıtlığı ve hiç ayrı gayrı yoktur. (...) Bendeniz, aşiretler ve Kürtler namına söz söylüyorum. Temsilci vekilleri olduğum Bayezid sancağında oturan Celâli, Cema-danlı aşiretleri ve bunlara mensup olan binlerce kabile ve yüzbinlerce Kürdün temsilcisi sıfatıyla söylüyorum."³⁹

Erzurum Mebusu Celaleddin Arif Bey:

"Nice senelerden ve hatta diyeceğim ki yüzyıllardan beri sınır boylarımızda vatanın ikinci bekçiliğini, Rus Çarlığı'na karşı göğsünü demirden bir siper yapan ve birbirlerine İslâmın sağlam ipiyle bağlı olan Türk ile Kürtü birtakım menfaatperestler –ve hatta müsaadenizle söyleyeceğim– birtakım vatansızlar bu iki öz kardeşi birbirinden ayırmak istiyorlar. (...)

"Halbuki onlar bilmiyorlar ki, Türkler ile Kürtler pek yakın zamanlarda acı bir ibret dersi aldılar. O ibret dersi gözlerinin önünde bulunduktan sonra hiçbir Türk ile Kürtü hiçbir vakit bu surette ayırmak mümkün değildir."⁴⁰

Meclisi Ayan üyesi Naim Bey:

"Bin seneden beri Kürtler ile Türkler kardeş olmuşlar, hem de aynı karından doğan yapışık kardeşler gibi, bunlar birbirinden ayrılırsa, ikisi de mahvolur."⁴¹

39 *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, İkt. 14, 26 Şubat 1336 (1920), I, s.209'dan aktaran N. Fahri Taş, s.92.

40 *Aynı eser*, s.93.

41 *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, İkt. 15, 1 Mart 1336 (1920), I, s.173-174'ten aktaran F. Taş, s. 94.

En önemlisi, Doğu vilâyetleri mebuslarının "Biz Kürtler" sıfatını kullanarak, 28 Şubat 1920 günü verdikleri ortak önerge'dir. Meclisi Mebusan'ın 15 Mart 1920 günlü toplantısında ele alınan bu önergede, Paris Konferansı'nda Kürdistan Teâli Cemiyeti delegesi Şerif Paşa'nın Ermeni Temsilcisi Boğos Nubar ile işbirliği mahkûm edilmekte ve şöyle denmektedir:

"Bilindiği üzere Ermeniler Altı Vilâyetin kendilerine verilmesini istediler. Bunun üzerine biz Kürtler de bu vilâyetlerde çoğunluğu bizim teşkil ettiğimizi söyleyerek, Yüce Meclis'e başvurduk. (...) Esasen bütün Kürt aşiretleriyle halkı, (...) Osmanlı topluluğundan ayrılmak istemediklerini bildirdiler."

Kürtler adına birlikte yaşama kararını dile getiren bu önergeyi Erzurum, Erzincan, Beyazid, Gümüşhane, Van, Hakkâri, Trabzon, Genç, Amasya mebuslarından 18'i imzalamıştır.⁴²

Birlikte yaşama kararı, yalnız "Kürtler adına" konuşan ve ortak önerge veren mebuslar tarafından savunulmamış, çoğunlukla Kürtlerin yaşadığı vilâyetlerden Meclisi Mebusan'a yollanan telgraf yağmuruyla da coşkulu ve kararlı sözlerle dile getirilmiştir. "Kürtlerin Osmanlı topluluğundan ayrılmak istemediklerini" belirten bu telgraflar, aşiret reisleri ve ileri gelenler tarafından imzalanmıştır. Meclisi Mebusan tutanaklarına geçen mesajlarda Kürt halkının Türklerle birlikte yaşama iradesini ortaya koyan bazı cümleleri almakla yetiniyoruz:

"Kürtlük ile Türklük birliktir. Birbirinin öz kardeşi ve din kardeşidir. Her iki millet için vatan ortaktır. Tarihi şahit göstererek muhterem vekillerimize şurasını arz ederiz ki, Kürtler vatanlarının kurtuluşu uğrunda şimdiye kadar Türkler ile ilk harp safında kanlarını akıtmışlar ve gelecekte de hükümetimizin yaşaması ve saadeti için aynı surette hareket edeceklerdir. Osmanlı ve İslâm topluluğundan hiçbir zaman ayrılmak fikir ve hayâllerinden geçmez. Dünyanın sonuna kadar bu İslâmi ve Osmanlı topluluğu

42 *Meclisi Mebusan Zabı Cevâdesi*, İçt. 17, 1 Mart 1336 (1920), I, s.301-302'den aktaran F. Taş, s.96 vd. Taş'ın çalışmasında, belki de dizgi hatası olarak, "Kürt aşiretleriyle abalısı" ibaresi yanlışlıkla "Türk" diye yazılmış. Düzelterek aldık.

içinde yaşamak azmindedirler. (...) Mukaddes hükümetimize geleceğimizi teslim ettiğimizi bütün insanlık âlemine ilan ederiz."⁴³

Yine bir grup Kürt aşiret reisi ve ileri geleninin Meclisi Mebusan'la yolladıkları telgrafta ise şöyle denmektedir:

"İslâm birliği ve Osmanlı topluluğu dışında ve yüce Hilafet makamından başka bir idare altında yaşamak bizim için imkânsız bulunmuş ve böyle bir idarenin kurulması ve bunun idaresi için seller gibi kan akması ve yüz binlerce fertlerin yok edilmesi ve şehir ile kasabaların virane haline dönüştürülmesiyle de mümkün olmadığı gibi kavga ateşlerine ulaşılmamasından başka bir fayda sağlamayacağı..."⁴⁴

Diyarbakir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Ayan Meclisi Başkanlığı'na gönderdiği telgrafta da, "Diyarbakir vilâyeti halkının sonsuz kadar İslâm Hilafeti ve Osmanlı Sultanlığı altında yaşayacak ve öleceği" bildirilmiştir.⁴⁵

Türkiye Büyük Millet Meclisi

TBMM, Misakı Millî'yi anayasa değerinde görmüştür.

Ayrıca Türk ve Kürtlerin birlikte yaşama kararları, kürsüden sık sık belirtilmiştir. Özellikle Kürtlerin çoğunluk olduğu illerden gelen mebuslar, temsil ettikleri halk adına bu iradeyi ortaya koymuşlardır. Bazı örnekleri sıralıyoruz.

Erzurum Mebusu Süleyman Necati Bey:

"Bendenizi buraya gönderenlerin büyük bir kısmı da Kürt olduğundan, burada o vatan kardeşlerimizin duygularına tercüman olmak üzere (...)

"Tarihin pek derin ve hatta karanlık noktalarına kadar bakışlarımızı uzatırsak göreceksiniz ki, Kürtlerin tarihi daima Türklerle

43 *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, İkt. 14, 26 Şubat 1336 (1920), I. s.208'den aktaran F. Taş, s.91.

44 *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, İkt. 17, 1 Mart 1336 (1920) I. s.300'den aktaran F. Taş, s.95.

45 *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, İkt. 15, 1 Mart 1336 (1920), c.I. s.176'dan aktaran F. Taş, s.95.

beraberdir. (...) Ve bugün de Kürt topluluğunun kalbine girecek olursanız, görürsünüz ki, onların kalplerinde bu milletin tarihinden ve isteklerinden başka hiçbir şeyin yeri yoktur. (Alkışlar)

"Kürt topluluğu yüzyıllardan beri İslâmiyetten sonra gelen Türklerle o kadar karışmışlardır ki, bugün ikiye ayrılan millet yine tek vücuttur. Bugün öyle bir Türk yoktur ki, dayısı, damadı veyahut yeğeni Kürt olmasın. Ve öyle bir Kürt yoktur ki, onun damadı, yeğeni veyahut dayısı Türk olmasın. Dolayısıyla, benim annem Kürt. Beni annemden nasıl ayırırsınız? Ve annem nasıl olur da, Avrupalıların birtakım entrikaları ve uydurmaları olan birtakım efsaneler arkasından gider? Bunun imkânı yoktur. (...) Sevr paçavrası meydandadır. Bizim en zayıf bulunduğumuz anlarda ve henüz Yüce Meclisimiz kurulmadığı zamanlarda, İngilizlerin o kadar kışkırtmalarına ve övmelerine rağmen, bu paçavra çiğnenmiş ve üzerlerine atılmıştır. (Alkışlar) (...) Ekonomik bakımdan da düşünürseniz, Türkler ve Kürtler birbirinden ayrılamaz. Orada ne Türk Kürtsüz, ne de Kürt Türksüz yaşayabilir. Bunlar o kadar birbirine girmiştir ki, hem kan yoluyla, hem tarih ilişkileriyle, hem milliyet ve hem din bakımından tamamıyla tek vücutturlar."⁴⁶

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey:

"Avrupalılar diyorlar ki, 'Türkiye'de yaşayan azınlıkların en büyüğü, en çoğu Kürtlerdir'. Bendeniz Kürdoğlu Kürdüm. Dolayısıyla bir Kürt mebusu olmak sıfatıyla emin olunuz ki, Kürtler hiçbir şey istemiyorlar. Yalnız büyük ağabeyleri olan Türklerin saadet ve selametlerini istiyorlar. (Alkışlar) Biz Kürtler vaktiyle Avrupa'nın Sevr paçavrası ile verdiği bütün hakları, hukukları ayaklarımız altında çiğnedik ve bütün mânâsıyla bize hak vermek isteyenlere iade ettik. Nasıl ki, Elcezire cephesinde çarpıştık. (Alkışlar) Nasıl ki Türklükle beraber kanımızı döktük, onlardan ayrılmadık, ayrılmak istemedik ve istemeyiz."⁴⁷

46 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.339 vd. 3 Kasım 1922; Mahmut Goloğlu, yanlışlıkla bu konuşmanın 31 Ekim 1922 günlü oturumunda yapıldığını söylüyor. Bkz. *Cumhuriyete Doğru 1921-1922*, s.110 vd.

47 *Aynı eser*, s.342 vd. 3 Kasım 1922.

Çoğunluğu Doğu vilâyetlerinden olan bazı mebuslar, Meclis Başkanlığı'na verdikleri ortak önergeyle, Erzurum Mebusu Necati Bey ile Bitlis Mebusu Yusuf Bey'in önemli bölümlerini yukarıya aldığımız konuşmalarının dünyaya Meclis kararıyla ilanı önermişlerdir. Bitlis Mebusları Arif ve Derviş, Mardin Mebusları Necib ve Esad, Genç Mebusu Ali Vâsîf, Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali, Muş mebusları Ahmet Hamdi, Abdülgani, Siirt Mebusu Necmettin, Urfa Mebusu Pozan, Diyarbakir Mebusu Hamdi ve Van Mebusu Hakkı beylerin imzasını taşıyan bu önergede aynı zamanda şu açıklama yapılmaktadır:

"Türk. Kürt birleşik bir kütledir. Kürtler hiçbir vakit Türkiye topluluğundan ayrılamaz ve bunu ayırmak için hiçbir kuvvetin etkisi yoktur. Avrupa hükümetlerinin Kürtleri savunmaya yetkileri olmadığı defalarca memleketimiz halkıyla beraber protesto edilmiş olduğu halde yine azınlıklardan söz edilmesi üzüntü vericidir. Kürtler [yanlışlıkla Kültür yazılmış], her vakit Türklerle beraber vatan uğrunda daima ölmüş ve ölmeye hazır bulunmuş oldukları cümlelerin malûmudur."⁴⁸

Mardin Mebusu Necib Bey:

"Barış Konferansı'na daveti içeren nota –ki nefretle anacağım– Türk olmayan deyimi vardır.

"Ben Kürdüm ve bu suretle dünyaya bir kez daha ilan ediyorum ki, Misakı Millî içinde böyle bir deyimi taşıyan kişi yoktur. Çünkü, Türk-Kürt bir bütündür ve tek vücuttur."⁴⁹

Van Mebusu Hakkı Bey:

"Kürtler hiçbir suretle kendilerini Türklerden ayrı saymadıkları ve Türklerle beraber son dakikaya kadar ve sonsuza kadar kutsal vatani savunmada kanlarını döktükleri ve sonsuza kadar dökcekleri için ırkî azınlıklar meselesi yoktur."⁵⁰

48 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.363.

49 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.364, 3 Kasım 1922; Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru 1921-1922*, s.112.

50 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.366, 3 Kasım 1922.

Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey:

"Fransız ve İngilizler birtakım yalan dolan yapıyorlar. 'Kürdistan'a bir şekil vermelidir' diyorlar. Kürtleri Türklere ayırmak ikisini de boğmaktır. Başka bir fikir değildir. Bugün Kürt Türkten ayrılrsa pek fena olur."⁵¹

İzmit Mebusu Sırrı Bey:

"Misakı Millî gereğince bizimle beraber bir toprak ve bir idare altında yaşamaları lâzım gelen birçok Türk ve Kürtler vardır. Bunlar ise bizim Misakı Millî gereklerimize aykırı olarak Güneyde kalmışlardır. Yani bizden ayrı bırakılmışlardır. (Ayrılmaz sesleri) Onlar ayrılmamıştır. Zorla bizden ayrılmışlardır."⁵²

Dersim Mebusu Diyab Ağa:

"Dinimiz, diyanetimiz, aşımız ve neslimiz hep birdir. Bizim içinizde ayrılık gayrılık yoktur. İsmimiz de, dinimiz de, Allahımız da birdir. (...) Hepimiz biriz. Ne Türklük, ne Kürtlük davası vardır. Hep biriz, kardeşiz. (Bravo sesleri, alkışlar) Bir kişinin beş on oğlu olur. Biri Hasan, biri Ahmet, biri Hüseyin, biri Mehmet isimli olabilir. Fakat hep bir insanlardır. Biz de öyleyiz. Yoksa ayrarı gayrımız yoktur. (...) Ama düşmanlar bizi birbirimize sardırma için tuzaklar kuruyorlar. Sen şöylesin ben böyleyim İlan diye hile yapıyorlar. Bunda ne fayda var? Ne kadar ileri giderse, o kadar iyidir. Birbirimizle iftihar ederiz. Biz bir kardeşiz. Bizim dinimiz, diyanetimiz birdir. Bazıları bilmiyorlar, birçok şeyler söylüyorlar ama onlar bilmiyorlar, öyle değildir. Lâ ilâhe İllallah Muhammedin resulullah işte bu. (Alkışlar, bravo sesleri)."⁵³

Genç Mebusu Hamdi Bey:

"Türk ve Kürdün ayrarı gayrısı yoktur."⁵⁴

51 Nurettin Gülmez. *TBMM Zabıtlarından Doğan ve Güneydoğan Meşalesi*. İstanbul 1992, s.190.

52 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.332. 3 Kasım 1922.

53 *Aynı eser*, s.336 vd. 3 Kasım 1922.

54 *Aynı eser*, s.460. 3 Ocak 1923.

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey:

"Kürtler (...) Türkiye ile birleşik bir gelecek tâyin etmiştir. Türkiye topluluğu esasını kabul etmiştir.⁵⁵

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey:

"Arkadaşlar, ben Kürdüm. Fakat Türkiye'nin yükselmesini, Türkiye'nin şerefini, Türkiye'nin ilerlemesini dileyen Kürtlerdenim. (Alkışlar) Sebepleri ise, dilim, bana şeref veren dilim okur yazar olmaklığımdır. Bu ise, kendi kavmim olan Kürtlerin değil, Türklerindir. Bunun için Türklerin yükselmesini isterim. Türklerin şereflenmesini isterim. (...) Türkle Kürt işbirliği yaparak yaşamazlarsa, ikisi için gelecek yoktur. Bugünkü durum böyle geliyor. Arkadaşlar toplumsal durumumuz böyle gösteriyor. Dolayısıyla herhangi si, herhangi sine ihanet ederlerse ikisi için de gelecek yoktur."⁵⁶

Uluslararası Konferanslarda Ortak Kararın Dile Getirilmesi

Londra Konferansı'nda

27 Şubat 1921-12 Mart 1921 tarihleri arasında toplanan Londra Konferansı'nda TBMM Hükümeti'ni Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir heyet temsil etti. Bekir Sami Bey'in verdiği ödümler, hükümet ve Meclis'te eleştirilmiş ve onay görmemiştir. Ancak Bekir Sami Bey'in Kürt meselesine ilişkin tutumu bu kapsamda değildir. TBMM heyeti, Kürt meselesinde Kemalist yönetimin görüş ve politikalarını yinelemiştir. Daha sonra Lozan ve Haliç konferansları ile Milletler Cemiyeti Meclisi'nde de benzer ifadelerle tekrarlanacak açıklamaları, Heyetin raporundan aktarıyoruz:

"Bekir Sami Bey Kürdistan ahalisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde mebusları aracılığıyla tamamıyla temsil edildiğini ve dolayısıyla kendisi bizzat Türkleri nasıl temsil ediyorsa Kürtlerin de hi aynı suretle meşru temsilcisi olduğunu, bu iki ırk birbirine ortak kültür, ortak hissiyat ve ortak dinî bağlar ile bağlı olup Kürtlerin daima Türkiye ile bölünemez bir bütün oluşturduklarını ilân

⁵⁵ Aynı eser, s.470 vd. 3 Ocak 1923.

⁵⁶ Aynı eser, s.787; TBMM GCZ., IV, s.162 vd. 6 Mart 1923.

etmiş olduklarını ve her ne kadar Ateşkes'ten sonra İstanbul'da oluşan küçük bir komite üyeleri Kürdistan'ın bağımsızlığını talep etmişlerse de bunlar Kürt milleti adına harekete yetkili olmadıkları gibi şahsî sebep ve menfaatler ile tahrik edilmiş ve nitekim bütün Kürtler ve hatta İstanbul Kürtleri tarafından bile reddedilmiş olduklarını ve bununla beraber eğer Yüksek Meclis isterse Ankara Hükümeti Kürdistan'a bir araştırma heyeti yollanmasına dahi plebisit yapılmasına olur verebileceğini (...) izah etti."⁵⁷

Lozan Konferansı'nda

İsmet Paşa, Lozan'da "Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istediklerini" vurgulayarak belirtmiştir:

"Gerçekten, yüzyıllardır bu iki halk, soy, inanç, özlem ve töre bakımından olduğu kadar, gelenek ve görenek bakımından da ortak bağlarla birleşmiş olarak tam bir uyum içinde yaşamaktadırlar. Kürtlerin kendi istekleriyle Türk yönetimi altına geçtiklerini ve kaderlerini Türkiye'nin kaderine bağladıklarını tarih göstermektedir."⁵⁸

Aynı tez, Azınlıklar Alt-komisyonu çalışmalarında, Türkiye heyeti üyesi Rıza Nur Bey tarafından dile getirilmiştir:

"Kürtler, kaderlerinin Türklerin kaderiyle ortak olduğu görüşündedirler, azınlık haklarından yararlanmak istememektedirler."⁵⁹

Türkiye hükümeti, Kürtlerin kaderlerini Türklerle birlikte yaşama yönünde belirledikleri teziyle tutarlı olarak, Musul'un kaderinin belirlenmesinde de halkoyuna başvurulmasını istemiştir. Londra Konferansı'nda Bekir Sami Bey, Lozan'da İsmet Paşa, hep plebisit istemişlerdir.⁶⁰

İsmet Paşa, İngilizlerin plebisite itirazda diretmelerinin nedenini anlayamadıklarını belirtir, çünkü "Bir ulusun ya da halkın kaderini sap-

57 "Londra Konferansı hakkında Hariciye Vekili Bekir Sami Bey Heyeti tarafından hükümete sunulan rapor"un tamamı ve eski Türkçe aslının fotokopileri için bkz. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, 1. s.277-315. Yukarıdaki alıntı, 26 Şubat 1921 günlük oturumdur. Bkz. s.306 vd.

58 *Lozan Barış Konferansı*, 1. s.348 vd. 23 Ocak 1923 günlük oturum.

59 *Lozan Barış Konferansı*, 2. s.152 vd. 15 Aralık 1922 günlük oturum.

60 *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, 1. s.306 vd; *Lozan Barış Konferansı*, 1. s.370 vd; 375 vd.

tamak için akla en yakın ve hakgözetirliğe en uygun yol. (...) doğrudan doğruya onun düşüncesini sormak"tır. Lord Curzon ise "Plebisit, bir sınırın saptanması bakımından, zararlı ve uğursuz bir yoldur" görüşündedir.⁶¹

Milletler Cemiyeti Komisyonu Raporu da, Türkiye hükümetinin halkoyuna başvurulmasını "büyük bir ısrarla" istediğini saptar. Türk hükümetinin yalnız Türkiye'ye geri dönmek isteyen bölgeleri talep ettiği, yine Komisyon Raporu'na geçmiştir.⁶²

Görüldüğü gibi, Türkiye hükümeti Kürt halkının özgür reyinin belirleyici olduğu ilkesinde tutarlı olarak direnmiş ve bu reyin Türkiye ile birleşmek yönünde olacağına güvenmiştir. Bu da göstermektedir ki, Kürtlerin Türklerle ortak yaşama kararı bir gerçektir. Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istediğini emperyalistler de görmüşler ve o nedenle halkoyu önerilerine bin dereden su getirerek karşı çıkmışlardır.

Haliç Konferansı'nda

Türkiye hükümeti, Türklerin ve Kürtlerin kendi geleceklerini birlik yönünde özgürece belirleyerek Cumhuriyet'i kurduklarını, Haliç Konferansı'nda da savunmaya devam etmiştir. Türkiye'yi temsil eden TBMM Başkanı Fethi Bey'in birinci oturumdaki konuşmasının ilgili bölümü şöyledir:

"Türkler ve Kürtler ise talihlerini sonsuza kadar siyasî geleceklerini birleştirmiş iki kardeş unsurdur. Bunlar bir Cumhuriyet teşkil etmişler ve tam bir eşitlik dairesinde hayatı geçirmeye ve aynı siyasî dinî imtiyazlardan ve aynı hakimiyet hukukundan yararlanmaktadırlar."⁶³

Fethi Bey, aynı Anayasal ilkeyi, Konferansın son toplantısında yinelemiştir:

61 *Lozan Barış Konferansı*, I, s.371

62 *Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı*, s.203, 227.

63 *Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paketi (1923-1934)*, TC Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, basım yeri ve tarihi belirtilmemiş, 19 Mayıs 1924 günü yaptığı konuşma, s.82. Cümle düşüklüğü metinde.

"Türkiye, Türk ve Kürtlerin eşit hukuk altında oluşturdukları cumhuri bir devlettir."⁶⁴

Milletler Cemiyeti Meclisi'nde

Milletler Cemiyeti Meclisi'nde 1924 yılı 20-30 Eylül günleri arasında yapılan toplantılarda, Türkiye Heyetine Başkanlık eden TBMM Reisi Fethi Bey, Türklerin ve Kürtlerin, Türkiye'de eşitlik temelinde birlikte yaşamaya karar verdiklerini şu sözlerle belirtmiştir:

"Türkler'i ve Kürtler'i hangi ülkeye bağlamak gerekir? Dil, ırk ve medeniyet açısından hiçbir ortak yönlerinin olmadığı bir Arap Devleti'ne mi, yoksa, Türkler'in ve Kürtler'in kaderlerini birleştirip mükemmel bir eşitlik temelinde yaşadıkları ve aynı siyasal haklardan yararlandıkları Türkiye'ye mi?"⁶⁵

Milletler Cemiyeti Meclisi'nin bir yıl sonra yapılan toplantısında ise, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Türkiye'yi "Türklerin ve Kürtlerin" bir arada yönettiklerini söylemiş ve Türkiye hükümetinin "Kürtler adına konuşma hakkına sahip olduğunu" belirtmiştir.⁶⁶

Düşünce Hayatında Ortak Karar

Kemalist Devrim önderliğinin Türk ve Kürtlerin birlikte yaşama kararına ilişkin görüşleri, düşünürler tarafından da işlenmiştir. İttihat ve Terakki'nin ve Kemalist Devrimciliğin önde gelen düşünürlerinden Ziya Gökalp'in "Türklerle Kürtler" yazısı, resmi belgelerde ve uluslararası alanda dile getirilen görüşleri içermektedir. *Küçük Mecmuası'nın*

64 *Aynı Tarihî*, c.III, Matbuat ve İstihbarat Heyeti Umumiyesi, Ankara 1340 (1924), BMM Matbaası, s.178 (Osmanlıca).

65 Société des Nations, *Journal Officiel*, Octobre 1924, s.1321.

66 Dışişleri Bakanlığı Arşivi ve Ulaştırma Dairesi Başkanlığı'nın Kaynak Yayınları'nın istemi üzerine verdiği, ARUD, VIII-16 sayı ve 18 Haziran 1999 tarihli yazısının ekindeki Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 3 ve 4 Eylül 1925 tarihli konuşmalarını içeren toplam 10 sayfalık özgün Arşiv belgesinin fotokopisinden. Bu konuşma, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin Fransızca tutanağında daha geniş olarak yayımlanmıştır. Bkz. *Journal Officiel*, Octobre 1925, s.1336. Dışişleri Bakanlığının yayınladığı *Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paketi 1923-1934* başlıklı kitapta bu cümle sansür edilmiştir. Bkz. s.98.

Haziran 1922 tarihli ilk sayısında çıkan bu yazının, Türk ve Kürtlerin geleceklelerini ortak bir kararla birleştirmiş olduklarına ilişkin bölümlerini alıyoruz:

"Vakıa Kürd bu sadakat yolunda yürümekle, aynı zamanda kendi varlığını, kendi kültürünü, kendi geleceğini de korumuş oldu. Mübarek yurdu başka ülkeler gibi düşmanların murdar ayakları altında çiğnetmedi. Burası da doğru olmakla beraber, bu neticeyi Kürdün cihanmerdane sadakatine bağlamayıp da yalnız, akıllıca ihtiyatkarlığına isnad etmek hiçbir vechile reva değildir. Tarih gösteriyor ki, muvaffakiyet daima doğruluğun mükafatıdır. Kürd zeki olduğu kadar, doğru imanlı, dost vicdanlıdır da. Bunu ispat için yalnız şu on seneyi değil, on asırlık ortak geçmişi hatırlamamız icab eder. Bundan on asır önce bugünkü Yunanlılar'la, İngilizlerin, Fransızların dedeleri, 'Haçlı' sürüleri şeklinde İslâm ülkelerine akın etmeye başladılar. Bunları İslâm yurdundan kovmak için el ele veren hangi milletler, hangi hükümdarlar oldu? Türkler'le Kürtlerin o zamanki ortak cihadı hiç unutulabilir mi? Kara Boğalar, Alparslan'lar, Kılıçarslan'lar, Nureddin Zengiler bu cihadda ne kadar uğraşıtlarsa Selahaddin Eyyübi'ler de o derecede çalışmadılar mı? O asırlarda vatan dış tehlikeye uğradığı kadar, din de iç tehlikelerle tehdit ediliyordu. Türkler, 'Babekiyeye' 'Batiniye' gibi inançtan dönmeleri ortadan kaldırmaya çalıştıkları sırada Selahaddin Eyyübi'ler de Fatimiye Sapkınlığı'na son vermedi mi? Daha sonraları Safeviye Kızılbaşlığı zuhur edince, bu sonradan çıkmaya da beraberce engel olmak için bütün Kürt beyleri –Bitlisli Molla İdris'i elçi yaparak– ihtiyarlarıyla, arzularıyla Sultan Selim'e tabi olmadılar mı? İşte bu tarihi misaller gösteriyor ki, Türkler'le Kürtler değerli vatanımızı düşmanlardan, mukaddes dinimizi fesattan esirgemek için, daima birlikte cihada atılmış iki dost millettir. Türkler nasıl daima dini, ahlaki ülküler için çalışmışlarsa, Kürdlerin de rehberi her zaman iman ile vicdan olmuştur. Bu iki millet, bin seneden beri aynı toprakta, aynı ülküler için, el ele vererek mücadele eylemişlerdir. Bu hakikatini kim inkar edebilir?"

"(...)

"Özetle, Türkler'le Kürtler bin senelik, ortak din, ortak tarih, ortak bir coğrafya neticesi olarak, hem maddî, hem manevî surette birleşmişlerdir. Bugün ise ortak düşmanlar, ortak tehlikeler karşısında bulunuyorlar. Bu tehlikelerden ancak ortak bir azim ile kurtulabilirler. O halde büyük bir kanaatle diyebiliriz ki bu iki milletin, birbirini sevmesi, her iki taraf için de hem dini hem siyasi bir gerekliliktir. *Kürtleri Sevmeyen Bir Türk Varsa, Türk Değildir; Türkleri Sevmeyen Bir Kürt Varsa, Kürt Değildir.*"⁶⁷

67 *Küçük Mecmua*, Haziran 1338 (1922), sayı 1, s.7 vd.

II. ORTAK VATAN: MİSAKİ MİLLÎ

1. Üç Tanım

Bütün kanıtlarıyla, belgeleriyle ve ayrıntılı olarak gösterecek ve açıklayacağız: Kurtuluş Savaşı önderliği, Türkiye'yi Türklerin ve Kürtlerin üzerinde oturduğu toprak parçası olarak tanımlamıştır. Türkiye'nin sınırı, "kardeş milletlerin millî sınırı"dır. Cumhuriyet Türkiye'sinin temelindeki ilk resmi tanım budur.

Bu tanım, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktıktan sonraki açıklamaları ve VŞMHMC Erzurum Şube Kongresi'nden başlayıp, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlar uyarınca, Amasya Görüşmesi Protokolü'ne yazılmış ve İstanbul'da toplanan Meclisi Mebusan'ın kabul ettiği Misakı Millî'ye de temel olmuştur.

Belgelere toplu olarak baktığımız zaman, Türkiye'nin millî sınırlarının birbirini tamamlayan üç tanımı bulunmaktadır.

Birincisi, yukarıda belirttiğimiz gibi, *milliyetlere göre* yapılmaktadır.

İkincisi, *coğrafi* göstergelere, dağlara, ırmaklara, demiryollarına vs. göndermede bulunarak yapılan tanımdır.

Üçüncüsü ise, silahla belirlenen sınırlardır, yani Türk Ordusunun süngüleriyle çizdiği ve koruduğu topraklardır.

Bu üç tanımın belirlediği alan, aynıdır: Trakya, Musul ve Hatay dışında Lozan Barış Antlaşmasıyla da kabul edilmiş ve tanınmıştır.

Türkiye'nin millî hudutları, sık sık "Misakı Millî" diye anılır. Misakı Millî, birinci maddesinde millî hudutları da belirlemişti, ancak bunun ötesinde Millî Mücadelenin hedeflerini açıklayan kapsamlı bir programdı, anayasal bir metindi.

2. Atatürk'te Millî Hudutlar Kavramı

İki Önemli Konuşma

Kurtuluş Savaşı'nın *Millî Hudutlar* kavramını, tarihsel süreçten biraz ayrılarak inceleyeceğiz. Önce Atatürk'ün Millî Hudutları kesin ve vurgulu ifadelerle açıklayan iki önemli konuşmasına değinerek konuyu berraklaştıracağız. Daha sonra kavramın doğuş ve gelişmesini tarihsel süreç içinde ele alacağız.

Atatürk'ün Millî Hudutlar kavramını açtığı ilk konuşma, Misakı Millî'yi kaleme aldığı günlerde, 28 Aralık 1919 tarihinde Ankara'da verdiği önemli konferanstır. Bu konuşmasını Atatürk, önemi nedeniyle 1927 yılında *Büyük Nutuk*'ta özetlemiş ve Belgeler bölümüne de tam metin olarak almıştır.¹

Atatürk, Millî Hudutlara ilişkin ikinci önemli açıklamasını ise, TBMM'nin açılışının hemen ertesi günü, 24 Nisan 1923'te Meclis kürsüsünden yapmıştır. Bu konuşma, yeni devletin anayasal esaslarını içerdiği için tarihsel önemdedir. Kemalist yönetimin resmî *Tarih* kitabı, bu konuşmayı, Atatürk'ün "Meclis'te ilk irat ettiği program nutuk" diye niteler.²

Her iki konuşmanın konumuz açısından incelenmesine geçebiliriz.

28 Aralık 1919 Konuşması

Atatürk, bu konuşmasında, Erzurum ve Sivas Kongresi'nin millî hudutlara ilişkin kararını açıklamakta ve bu kararlar yönünde İstanbul Meclisi Mebusan toplantısı için hazırladığı Misakı Millî tasarısını ortaya koymaktadır. TBMM kürsüsünden yaptığı 24 Nisan 1920 günlük konuşma ise, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ve Meclisi Mebusan'da kabul edilen Millî Hudutların bir kez daha ve anayasa düzleminde açıklanmasıdır.

Mustafa Kemal, Ankara'ya gelişinin ertesi günü kentin ileri gelenlerine verdiği konferansta, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarına gönderme yaparak, Millî Hudutları şöyle tanımlamıştır:

1 *Nutuk/Söylev*, I, s.478; III, s.1720 vd. Belge 220. Aynı konuşmanın tam metni *ASD*,

II'de de bulunmaktadır, s.4 vd.

2 *Tarih*, IV, 1931, s.51.

"... devlet için millî yeni bir hudut kabul ettik. Bu hudut beyannamemizin [Erzurum ve Sivas Kongreleri beyannameleri] birinci maddesinde açık olarak belirtilmiştir. (...) Ateşkes antlaşması yapıldığı gün ordularımız fiilen bu hatta hâkim bulunuyordu. Bu hudut İskenderun Körfezi güneyinden Antakya'dan, Halep ile Katma istasyonu arasında Carablus Köprüsü güneyinde Fırat nehrine ulaşır. Oradan Dirizor'a iner; daha sonra doğuya uzatılarak Musul, Kerkük, Süleymaniye'yi içerir. Bu hudut ordumuz tarafından silahla müdafaa olunduğu gibi aynı zamanda Türk ve Kürt unsurlarının oturduğu vatan kesimleriyle sınırlıdır."³

Görüldüğü gibi, bu konuşmada, Millî Hudutların, coğrafi işaretlere, milliyetlere ve silahlı hâkimiyete göre, her üç tanımı belirtilmiştir.

Mustafa Kemal'in bu konuşmasının zamanı önemlidir. 1920 yılı Ocak ayı başında devrimin önderi, Ankara'da Meclisi Mebusan toplantısına katılacak Müdafaa-i Hukuk üyesi milletvekilleriyle buluşacaktır. Misakı Millî metninin taslağını o günlerde kendi eliyle yazmıştır. Atatürk'ün 28 Aralık 1919 konuşması, Prof. Dr. Nejat Kaymaz tarafından, o günlerde kaleme alınan Misakı Millî'nin "ayrıntılı ve gerekçeli bir açıklaması" olarak nitelenmektedir ki, bu saptama çok yerindedir.⁴

24 Nisan 1920 TBMM'deki Anayasal Konuşması

Atatürk, Meclis'in açılışının ertesi günü 24 Nisan 1920 tarihinde yaptığı uzun konuşmasında, yeni devletin esas teşkilatını açıklamıştır. Atatürk'ün bu konuşmasının sonunda yaptığı öneriler, BMM kararı haline gelmiş ve 20 Ocak 1921 tarihinde Anayasa'nın kabulüne kadar, bir tür "geçici anayasa" sayılmıştır.⁵ 24 Nisan 1920'deki uzun açıklaması, Atatürk'ün TBMM'de yaptığı ilk konuşma olarak kabul edilmektedir. Gerçi 23 Nisan günü de kürsüye çıkmıştır, ancak ilk günkü sözleri birkaç cümleyle sınırlı kalmıştır.

3 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s.12

4 Nejat Kaymaz, "Misakı Millî Üzerine Yapılan Tartışmalar Hakkında", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, III, TTK Yayınları, Ankara 1983, s.1543.

5 Bu konuda bkz. Turhan Feyzioğlu, *Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği*, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 1988, s.30 vd. Bülent Tanör de, Atatürk'ün 23 Nisan 1923 konuşması için aynı değerlendirmeyi yapıyor. Bkz. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 3. basım, İstanbul, Şubat 1999, s.234 vd.

Bu konuşmada, Türkiye'nin millî hudutları Erzurum Kongresi'ne gönderme yapılarak belirlenmiştir. Mustafa Kemal. "Erzurum Kongresi'nin koyduğu esaslardan birincisinin, milletin kudret ve kuvvetiyle gerçekleştireceği yeni millî hudutları çizmesi" olduğunu vurguladıktan sonra bu sınırların somut olarak belirlenmesine geçer.

Atatürk önce "millî sınırları". coğrafya olarak saptar:

"Erzurum Kongresi, (...) demiştir ki, Ateşkesin imza olunduğu 30 Ekim 1918 tarihinde çizdiği hudut hududumuz olacaktır. (...) Doğu hududuna üç vilâyeti dahil edersek tasavvur buyurunuz. Batı hududu Edirne'den bildiğiniz gibi geçiyor. En büyük değişiklik güney hududunda olmuştur. Güney hududu İskenderun güneyinden başlar. Halep'le Katıma arasından Carablus köprüsünde son bulan bir çizgi, ve doğu parçasında da Musul Vilayeti, Süleymaniye ve Kerkük çevresi ve bu iki bölgeyi birbirine birleştiren çizgi."⁶

Atatürk, devamla Millî Hudutları, üzerinde yaşayan milliyetlere göre belirler:

"Bu hudut dahilinde tasavvur edilmesin ki İslâmi unsurlardan yalnız bir cins millet vardır."⁷

Atatürk, Millî Hudutlar içinde İslâmi unsurlardan birden fazla millet bulunduğunu belirttikten sonra şöyle der:

"İşte bu hudut kaynaşmış bir halde yaşayan, bütün maksatlarını bütün mânâsıyla birleştirmiş olan kardeş milletlerin millî hudududur."⁸

Mustafa Kemal, bu konuşmasında Millî Hudutların silahla belirlendiği tanımını doğrudan değil, fakat dolaylı olarak yapmıştır. Bilindiği gibi, 30 Ekim 1918 günlü Mondros Ateşkesi esnasında orduların fiilen

6 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I. s.54; *ASD*, I. s.30.

7 *ASD*, I. s.30. *Türk Parlamento Tarihi*, Atatürk'ü sansür etmiş ve bu cümleyi yayımladığı metinden çıkartmıştır. Bkz.1919-1923, I. s.54. M. Kemal Öke ise, Atatürk'ün konuşmasını, "Bir cins millet olduğu" diye değiştirerek, tam tersine çevirmiştir. Bkz. *Belgelerle*, s.47.

8 *Aynı yerde*.

hâkim olduğu çizgi. Kurtuluş Savaşı önderliği tarafından millî sınır olarak savunulmuştur.⁹

Diğer Konuşmalar

Mustafa Kemal, Millî Hudutlar tanımını, yine Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmalarda yinelemiştir:

"Meclisi âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden oluşan İslâmî unsurlardır. samimî bir topluluktur. (...) İşte millî hududumuz budur dedik! Halbuki Kerkük kuzeyinde Türk olduğu gibi Kürt de vardır. Biz onları ayırmadık."¹⁰

"Millî hudutlar içinde Kürt, Türk, Laz, Çerkes vesair bütün bu İslâm unsurların menfaatleri ortaktır."¹¹

"Hududu Millîmiz nedir? Elbette Türklerin ve elbette mukadderatımızla ortak çalışma yapmış olan Kürtlerin oturduğu yerler bizim millî hududumuz dahilinde..."¹²

3. Kongreler Öncesinde Millî Hudutlar

Atatürk'ün dile getirdiği Millî Hudutlar tanımı, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde resmi ifadesine kavuşmadan önce, Vilâyatı Şarkiyeye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin kuruluş sürecinde üretilmiştir.

9 Atatürk, Mondoros Ateşkesi öncesinde güney sınırında belli bir çizgiyi silah gücüyle tutmak için giriştiği askerî harekâtı daha sonra anlatmıştır. 4 Ekim 1918 günü, yani ateşkestən 26 gün önce, Mustafa Kemal, Halep'te İngiliz ve Arap saldırısına karşı sokak çarpışmaları yönetir. Arkasından Halep'in Kuzey batısında düşman taarruzunu bozguna uğratar. Amacı belli bir sınırı savunmaktır. Devanını kendisinden dinleyelim: "... kuvvetlerime şu emri verdim ki: düşman bu hattın ilerisine geçemeyecektir. Nitekim geçememiştir *(Atatürk'ün Anıları, yayıma hazırlayan: Dr. İsmet Görgülü, s.117 vd; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi, c.IV, 2. kısım, s.724 vd; Atatürk [Komutan, Devrimci ve Devlet Adanı Yönleriyle], Ankara 1980, s.104 vd).*

10 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.73 vd. 1 Mayıs 1920.

11 *TBMM Gizli Çelise Zabıtları*, I, s.73, 3 Temmuz 1920.

12 *TBMM GCZ*, II, s.355: Atatürk, *Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, s.193, 16 Ekim 1921.

Cemiyet'in 4 Aralık 1918 günü *Hadisat* gazetesinde yayımlanan kuruluş belgesinde şöyle denmektedir:

"Doğu vilâyetlerinde çoğunluk unsurlar olan Türk ve Kürtlerin millî hukukunu savunma azmiyle ilgili bazı bilgili kimseler tarafından bir heyet oluşturulmuş ve bu konudaki işlem başkanlığına ulaştırılmıştır.

"Erzurum, Bitlis, Diyarbakır, Sivas, Elâziz, Van vilâyetlerinden oluşan Doğu vilâyetlerinde en çok Türkler, sonra Kürtler ezici çoğunluğu oluştururlar. İslâmi bağ ise oradaki ırk ve lisan ayrılığını büsbütün gidermiştir."¹³

Bizim saptayabildiğimiz, ilk resmî Millî Hudutlar tanımı budur. Öyle anlaşılıyor ki, bu formül, İstanbul'daki hazırlık aşamasında Mustafa Kemal ve arkadaşları arasında tartışılmış ve benimsenmiştir.¹⁴

Doğu vilâyetleri için yapılan bu tanım, Sivas Kongresi'nden sonra bütün Türkiye'yi kapsayacaktır. İlk Millî Hudut tanımı şu unsurları içermektedir:

– Doğu vilâyetlerinin çoğunluğu Türk ve Kürt unsurlardan oluşmuştur.

– Türklerin ve Kürtlerin ırkları ve dilleri farklıdır.

– İslâmi bağ, bu ırk ve dil ayrılığını gidermiştir.

İlk tanım, Cemiyet'in 17 Haziran 1919 günü yapılan Erzurum Şube Kongresi'ne sunulan açık raporda hemen hemen aynı formülle tekrar edilir:

"Doğu vilâyetlerinde çoğunluğu oluşturan Kürt'le Türk'ten oluşan bir millî birlik içinde olan müslüman halkının hayat hakkının baltalandığı (...), buralarda yüzyıllardan beri sürekli kanları karışmış olan İslam çoğunluğundan başka hiçbir kuvvetin yerleşemeyeceği..."¹⁵

13 *Hadisat*, 4 Aralık 1918'den aktaran Abdülhalûk M. Çay-Yaşar Kalafat, s.10.

14 Benzer görüş için bkz. Jaeschke, s.208 vd.

15 Cevad Dursunoğlu, s.151 vd.

Erzurum Şubesi Kongresi'nin yapıldığı gün, Mustafa Kemal, Amasya'dan Bitlis Vilâyeti Vekaleti'ne çektiği telde, Şube Kongresi'ne sunulan rapordaki formüle yer verir:

"Düşmanlarımızın Türk ve Kürdün ezici çoğunluğuna rağmen, Doğu vilâyetlerini Ermenilere hediye ettikleri..."¹⁶

Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin 2 Aralık 1918 günü kurulduğu dik-kate alınırsa, Millî Hudutlar formülünün Mondros Ateşkesi'nden he-men bir ay sonra oluşturulduğu görülür. Bu formül, vatansever güçler tarafından kısa zamanda benimsenmiş ve tekrar edilmiştir. Örneğin Müşir (Mareşal) Ahmet İzzet Paşa'nın İtilaf devletleriyle yapılacak barış konusundaki düşüncelerini içeren, 1919 yılına ait tarihi belirtilme-miş "Lâyiha"sında, şöyle denmektedir:

"Mutlak çoğunluğu İslâm olan aynı zamanda Rum ve Ermeni azınlıkların da oturduğu Küçük Asya vilâyetleri; İstanbul dahil olmak üzere Türk ve Kürt vilâyetlerinin tamamen Devleti Aliye (Toprakları) arasında bulunması lâzımdır ve adaletin gereklerindendir."¹⁷

4. Kongrelerde Millî Hudutlar

Erzurum Kongresi'nde

Millî Hudutlar tanımı, Erzurum ve Sivas kongrelerinde kararlara geçmiş, beyanname ve nizamnamelere yazılmıştır. Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti Erzurum Kongresi ile Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Sivas Kongresi'nde kabul edilen nizam-name ve beyannamelerin birinci maddeleri temelde aynıdır.

Erzurum Kongresi Beyannamesi'nin birinci maddesi şöyledir:

16 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2. s.393. Aynı görüşü, Atatürk sık sık tekrarlamıştır. Örneğin Erzurum Kongresi sonrasında 12. ve 20. Kolordu kumandanlarına çektiği şifrede şöyle diyor: "...ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan bu vilâyetlerden bir kısmı toprağın bile Ermeniler hesabına kaydının bugün için pratikte mümkün olamayacağı..." Bkz. *Nutuk-i Söylev*, 1. s.135 vd.; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbiniz*, 1. s.168 vd.

17 Lâyiha'nın tam metni için bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbiniz*, 1. s.200 vd. Yukarıdaki alıntı s.202'den.

"Trabzon Vilâyeti ve Canik Sancağı (Samsun) ile Vilâyatı Şarkiye namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Elâziz, Van, Bitlis vilâyetleri ve bu saha dahilindeki bağımsız livalar, hiçbir sebep ve bahane ile birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılması imkânı düşünülmemeyen bir bütündür. Mutluluk ve felâkette tam ortaklığı kabul eder ve geleceği hakkında aynı amacı hedef edinir. Bu sahada yaşayan bütün İslâmî unsurlar birbirlerine karşılıklı bir fedakârlık duygusuyla dolu ve irkî ve toplumsal durumlarına saygılı öz kardeşler."¹⁸

Görüldüğü gibi, Erzurum Kongresi, Vilâyatı Şarkiye'nin birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılamaz bir bütün olduğunu kararlaştırmıştır. Bazı yazarlar, "Güney Kürdistan"ın, (Musul, Süleymaniye ve Kerkük) bu formülün dışında bırakıldığını ileri sürmüşlerdir.¹⁹

Bu görüş yerinde değildir. Çünkü Erzurum'da Şark Vilâyetleri Kongresi yapılmıştır. Musul, "Şark Vilâyetleri" içinde değildir. Kongre, temsilcilerini bir araya getirdiği Şark Vilâyetlerinin vatanın ayrılmaz bir parçası olduğunu saptamıştır. Bu karar, Musul'u vatan kavramı dışında görmüş değildir. Erzurum Kongresi açısından İstanbul veya Adana ne ise, Musul da odur. Erzurum Kongresi, bir "Kürdistan" kongresi değildir. Bu nedenle yazarın "Güney Kürdistan" diye andığı Musul vilâyetini dışlamıştır.

Sivas Kongresi'nde Millî Hudutlar

Sivas'ta toplanan genel kongre, Erzurum Kongresi'nin Millî Hudutlar tanımını, bütün-ülkeyi kucaklayacak bir formülle karara bağlamıştır. Sivas Kongresi, Beyanname ve Nizamnamesi'nin ilk maddesi şöyledir:

"Devleti Âliyei Osmaniye ile İtilaf devletleri arasında yapılan ateşkesin imza olunduğu 30 Ekim 1918 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan ve her noktasında ezici İslâmî çoğunluğunun

18 Cevad Dursunoğlu, s.108 vd; Bekir Sıtkı Baykal, s.23 vd; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbiniz*, I, s.139 vd; Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s.201 vd; sadeleştirilmiş metin s.109 vd. Erzurum Kongresi kararları (Mukarreratı) için bkz. Cevad Dursunoğlu, s.160 vd; Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s.187 vd ("Prensipier ve Tüzük" başlığıyla).

19 Hasan Yıldız, *Franstz Belgeleriyle*, s.132.

oturduğu Osmanlı ülkesinin parçaları birbirinden ve Osmanlı toplumundan ayrılması kabil olmayan ve hiçbir suretle bölünmez bir bütün teşkil eder: belirtilen ülkede yaşayan bütün İslâmî unsurlar, birbirine karşılıklı saygı ve fedakârlık duygusuyla dolu ve birbirlerinin irkî ve toplumsal hakları ile çevre şartlarına tamamiyle saygılı öz kardeşlerdir.”²⁰

Görüldüğü gibi Erzurum ve Sivas Kongreleri’nde Millî Hudutlar formülünün içine milliyetlerin kardeşliği ve hakları eklenmiş bulunmaktadır.

Daha sonra 28 Ocak 1928’de Meclisi Mebusan’da kabul edilecek Misakı Millî’nin ilkönce Erzurum ve Sivas kongrelerinde saptandığını, o günleri yaşayan ve konuyu inceleyen herkes belirtmektedir.

Rauf Bey, başbakan olarak TBMM kürsüsünden yaptığı konuşmada, Misakı Millî sürecinin “Erzurum Kongresi’nden başlayarak İstanbul’daki Meclisi Mebusan ve Büyük Millet Meclisi’ne kadar” devam ettiğini belirtmiştir.²¹

Rıza Nur da, Meclisi Mebusan’da yaptığı konuşmada, Misakı Millî’nin Erzurum ve Sivas kongrelerinden geçerek, Meclisi Mebusan’da tamamlandığını belirtir. Yunus Nadi ve Cevdet Kerim de aynı gerçeğe değinirler.²²

Sabahattin Selek, Şevket Süreyya Aydemir, Nejat Kaymaz, Ömer Kürkçüoğlu, Salâhi Sonyel: haklı olarak, Meclisi Mebusan tarafından kabul edilen Misakı Millî’nin, daha önce Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kesinleşmiş olduğunu saptarlar.²³

20 Sivas Kongresi Nizamnamesi için bkz. Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s.219 vd; Sivas Kongresi Beyannamesi için bkz. *Tarih Vesikaları*, c.1, sayı 1, s.7 vd; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.241 vd; Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s.232 vd; *Atatürk’ün Millî Dış Politikası*, I, s.65 vd. *BTİD*, c.XII, sayı 68-69, s.28 vd (sadeleştirilmiş metin).

21 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.291, 18 Ekim 1922.

22 Nejat Kaymaz, “TBMM’de-II”, s.122.

23 Sabahattin Selek, I, s.323; Şevket Süreyya Aydemir, II, s.210 ve 218; Nejat Kaymaz, “Misakı Millî”, s.1941; Ö. Kürkçüoğlu, s.79; Sonyel, s.137. Yalçın Küçük ise, “Misakı Millî formülasyonunda ve kabulünde Atatürk’ün (...) hiçbir rolü bulunmuyor. Çünkü Misakı Millî, (...) İstanbul’da Meclisi Mebusan’da kabul ediliyor” diye yazıyor. Belgeler ve yaşanan süreç, Küçük’ün bu iddiasını doğrulamıyor. Bkz. *Kürtler Üzerine Tezler*, Başak Yayınları, 2. basım, İstanbul, Mart 1992, s.185.

5. Amasya Protokolü'nde Ortak Vatan

İstanbul Hükümeti Bahriye Nâzırı Salih Paşa ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf ve Bekir Sami'nin imzaladıkları 22 Ekim 1919 tarihli Amasya Protokolü'nde Millî Hudut şöyle tanımlanmıştır:

"Beyannamenin [Sivas Kongresi Beyannamesi] birinci maddesinde, Osmanlı Devletinin düşünülen ve kabul edilen hududunun, Türk ve Kürtlerin oturduğu araziye kapsadığı (...) birlikte kabul edildi."²⁴

Bu tanım, Sivas Kongresi Beyannamesi'ne gönderme yaptığı için ayrıca önemlidir. Böylece, Erzurum ve Sivas Kongreleri Nizamname ve Beyannamelerinin 1. maddesinde geçen "unsurlar" kavramının Türk ve Kürt unsurları anlamına geldiği bir kez daha ve Amasya Protokolü gibi bir belgeyle belirlenmiştir.

Amasya Görüşmesi Protokolü'nde Türkiye'nin "Türklerin ve Kürtlerin ortak vatanı" olarak saptanması, Mustafa Kemal Paşa'nın "zaman kazanma taktiği" olarak görülmüş ve daha önemlisi Amasya Görüşmesi ve protokolü , "fazlaca önemli ve etkisi olmayan" bir olay gibi değerlendirilmiştir.²⁵

Bu görüşe katılmak mümkün değildir. Çünkü Amasya Görüşmesi Protokolü'nün altına Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf ve Bekir Sami imzaları, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi" adına atılmıştır. Yani bu imzalar, kişisel imzalar değildir; Anadolu'da oluşan devrimci iktidarın önderlerinin imzalarıdır.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, bir cemiyet değil, fakat millî iradeyi temsil eden "Millî Teşkilat"tır. Heyeti Temsiliye ise, Atatürk'e göre, Anadolu'da oluşan hükümet çekirdeğidir. Nitekim Heyeti Temsiliye, bir cemiyetin yönetim kurulu gibi değil, fakat vilâyetlere, livalara, san-

24 Amasya Mülakatı 2. Protokolü'nün tam metni için bkz. *Tarih Vesikaları*, yeni seri, c.1, sayı 3 (18), Mart 1961, s.361. "Tam ve gerçek metin" başlıklarıyla yayımlanmış eksik metinler için bkz. *BTTD*, sayı 3, Aralık 1967, s.9 vd; sayı 14, Kasım 1968, s.28 vd.

25 Em. Org. Kemal Yavuz, "Bu Vatan Kimin", *Müdafaa-i Hukuk*, sayı 6, 30 Ocak 1999, s.4 vd. Aynı yazı, *Aydınlık* dergisinde de tam metin olarak yayımlanmıştır. Bkz. sayı 604, 14 Şubat 1999, s.12 vd.

caklara, ordu ve kolordu komutanlıklarına talimatlar yollayan, onları yöneten bir hükümet gibi davranmış ve zamanla bir hükümet olarak kabul edilmiştir. O kadar ki, İstanbul Hükümeti de Heyeti Temsiliye'yi yeni bir hükümet olarak görmüş ve ikili iktidar durumuna son verilmesini ısrarla istemiştir. Mustafa Kemal de, Heyeti Temsiliye'nin ülkenin yönetim organı olduğunu, 24 Nisan 1923 günü TBMM kürsüsünden yaptığı ilk konuşmasında belirtmiş, artık bu sorumluluğu üstlenmesini Meclis'ten istemiştir.²⁶

Heyeti Temsiliye, hem devrimin hukuku açısından, hem de o zamanki Türkiye'nin fiilî anayasası açısından kendini meşru gören ve milletin çoğunluğu tarafından meşru sayılan hükümet durumundadır.

Ancak ikinci bir hükümet daha vardır, o da "merkezî hükümet"tir; İstanbul'dadır. Üstelik bu hükümet, Anadolu'daki devrimci hükümetin kararlı mücadelesi ve Damat Ferit kabinesinin düşmesi sonucu kurulan Ali Rıza Paşa kabinesidir. Ali Rıza Paşa hükümeti içinde, kendisini Kuvayı Milliye'nin temsilcisi kabul edenler vardır. Damat Ferit hükümetinin düşmesinden sonra İstanbul hükümeti ile Anadolu'daki devrimci hükümet arasında bir diyalog başlamış ve bunun sonucunda iki hükümetin temsilcileri, birbirlerini ortadan kaldırmalarının henüz mümkün olmadığı koşullarda buluşarak ortak bir belge imzalamışlardır.

Görüşme iki hükümet arasındadır. Mustafa Kemal, Salih Paşa'nın Amasya Görüşmesi'nde "kabine namına geldim, kabine namına görüşüyorum" dediğini belirtir.²⁷

Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta Amasya Görüşmesi'ndeki amacın Millî Teşkilatı ve Heyeti Temsiliye'yi merkezî hükümete "siyasi bir varlık" olarak kabul ettirmek ve üzerinde anlaşılan konuları uygulamak olduğunu belirtir.²⁸

Bunun için görüşme sonuçlarını kapsayan tutanakların bir protokol olarak kabulü ve Bahriye Nazırına imzalatılması, Mustafa Kemal'e göre "önemli" idi.²⁹

26 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.63.

27 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.42.

28 *Nutuk/Söylev*, I, s.324.

29 Aynı yerde.

Daha önemlisi, Anadolu'daki devrimci iktidar odağı, imzalanan Protokolle Sivas Kongresi kararlarını ve diğer temel görüşlerini kabul ettirmiştir.

Amasya Görüşmesi Protokolü, ikili iktidar koşullarında devrimci iktidar ile ona o sırada düşmanca tavır almayan İstanbul hükümeti arasındaki mutabakattır. Mutabakatın içeriğini, Anadolu'daki Millî Hareket belirlemiştir.

Sayın Kemal Yavuz, Amasya Görüşmesi'nin pek önemli sayılamayacağına kanıt olarak "Osmanlı Meclisi Mebusanı'na yön vermek üzere" düzenlendiğini belirtiyor.³⁰

Oysa Amasya Görüşmesi, bütün anayasal sorunları ve Kurtuluş Savaşı'nın politikalarını ve hatta Barış Konferansı'na gidecek heyetin kimlerden oluşacağını bile kapsamaktadır. Amasya Protokolleri okunduğu zaman, ülkenin anayasa, yasama ve yürütme faaliyetleri düzlemlerini kapsayan bir genişlik görülür.

Kaldı ki, "Osmanlı Meclisi Mebusanı'na yön vermek", o gün için en temel ve merkezî konudur. Meclisi Mebusan, bir cemiyet değil, fakat ülkenin yasama organıdır. İstanbul hükümetine, Meclisi Mebusan'ı toplaması için Anadolu'daki Millî Hareket baskı yapmıştı. Feriî Paşa hükümeti, bir bakıma buna direndiği için düşürülmüştür. Toplanacak Meclis'in Erzurum ve Sivas Kongreleri çizgisinde ilerleyeceği planlanmıştır. Nitekim Meclis çoğunluğunu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlı mebuslar oluşturmuştur. Misakı Millî kararı, o Meclis'ten çıkmıştır. 16 Mart 1920 günü İtilaf devletlerinin İstanbul'u işgali etmeleri, bir yönüyle Meclis'i devre dışı bırakmak içindir.

Ankara'daki Millî Meclis, Meclisi Mebusan'ın yerine kurulmuş, Meclisi Mebusan'ı meşru saymış, İstanbul Hükümeti'nin 16 Mart'tan sonraki uygulamalarını geçersiz ilan etmiştir.

1919 yılı sonbaharında toplanması planlanan Meclisi Mebusan'a "yön vermek", o günün temel meselesiydi. Çünkü o sıra Kurtuluş Savaşı'nın yükselişi, Meclisi Mebusan durağından geçiyordu.

Amasya Görüşmesi Protokolü, büyük ölçüde Sivas Kongresi Kararları'dır. Bu açıdan Görüşme, Kongreler ile Meclisi Mebusan toplantısı arasında bir köprü işlevi görmüştür. Protokoller, ülkenin esas teşkilatına, yani anayasasına ilişkin konuları çözüme bağlamıştır.

³⁰ Kemal Yavuz, *agy.* s.6

Böyle bir toplantı ve belgenin. "önemli" sayılmaması. Mustafa Kemal'in Protokol hakkındaki "önemli" saptamasıyla bağdaşmıyor. *Nutuk'ta* Amasya Görüşmesi'ne altı sayfa ayrılmıştır.³¹

Yine Atatürk, TBMM'nin açılışı üzerine 24 Nisan 1923 günü yaptığı anayasal kuruluşa ilişkin önerileri içeren konuşmasında, Amasya Görüşmesi'ne çok uzun bir bölüm ayırmıştır.³²

Meclis'teki bu ilk konuşmasında Atatürk, Amasya Görüşmesi'nde "Kongrelerin tespit ettiği prensipleri ve Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı Nizamnamesi'nin önemli maddelerini" tek tek okuduklarını ve tartıştıktan sonra üzerinde birleştiklerini belirtir.³³

Atatürk, imzalanan Protokol'ün "Millî Meclis'in onayına tabi" olduğunu da sözlerine eklemiştir.³⁴ Bunun anlamı, Protokol'de saptanan hususların yasama organı yetkileri içinde olduğudur. "Önem" derecesi, bu derece yüksektir.

Protokol'de, "Türklerin ve Kürtlerin oturduğu toprak" tanımı, Sivas Kongresi Beyannamesi'ne gönderme yapılarak saptanıyor. Sayın Kemal Yavuz'un dikkatinden kaçmış, kendi yaptıkları alıntı aynen şöyledir:

"1. Beyannamenin birinci maddesinde Osmanlı Devleti'nin düşünülen ve kabul edilen sınırının Türk ve Kürtlerin oturduğu araziyi kapsadığı ve Kürtlerin Osmanlı toplumundan ayrılmasının imkansızlığı izah edildikten sonra..."

Burada, Sivas Kongresi'nin ülke sınırlarını "Türklerin ve Kürtlerin oturduğu arazi" olarak saptadığı doğrulanmaktadır.

Böylece Anadolu hareketi ve İstanbul hükümeti, Sivas Kongresi'nin Millî Hudutlar tanımında anlaşmaktadır. Sayın Kemal Yavuz'un Erzurum ve Sivas Kongresi'nde "Türk ve Kürtlerin oturduğu arazi" diye bir karar yoktu görüşü de, o Beyannameyi hazırlayan Mustafa Kemal'in imzaladığı bu saptamayla geçersiz olmaktadır. Erzurum ve Sivas Kongresi Nizamname, Beyanname ve Kararları'ndaki "İslâmî unsurlar" teriminin Türk ve Kürt unsurları anlamına geldiğini, hem bu Kongrelere sunulan raporlar ve kongre tutanakları, hem de Mustafa Kemal'in konuşmaları

31 *Nutuk/Söylev*, I, s.324 vd.

32 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.40 vd.

33 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.41.

34 *Aynı eser*, s.41.

doğrulamaktadır. Atatürk, 28 Aralık 1919, 24 Nisan 1920, 1 Mayıs 1920 ve 3 Temmuz 1920 tarihli konuşmalarında, Sivas Kongresi Beyanname-si'nin birinci maddesine gönderme yaparak, Millî Hudutların içinde bir-den fazla milliyet yaşadığını ve milliyetlerin de Türkler ve Kürtler oldu-ğunu belirtmiştir.

Sayın Kemal Yavuz'un Amasya Protokolü'ndeki "Türklerin ve Kürtlerin oturduğu arazi" tanımının Musul'la ilgili olduğu iması da isa-betli değildir. Gerek *Nutuk*'ta, gerekse diğer belgelerde, Atatürk, Millî Hudutları coğrafi işaretlerle belirlerken, Trakya'dan başlayıp bütün ül-ke sınırlarını çizer. "Türk ve Kürt unsurlarının oturduğu arazi" tanımı, belgelere göre, Musul'la ilgili olmayıp, bütün Türkiye'yi kapsamakta-dır. Nitekim "İslâmî unsurlar" terimi, Sivas Beyanname'sinde ve Misa-kı Millî'de, Türkiye halkının bütününe kucaklayan bir kapsamda kulla-nılır. Bu, tartışma götürmeyecek kadar açık ve kesin bir saptamadır. Vatan prensibi böyle belirlenmiştir. Aynı tanımın Musul sorununda da-yanak olarak kullanılması, bu nedenledir.

Sayın Kemal Yavuz, Sivas ve Erzurum Kongreleri'nde "Türk ve Kürt'ten oluşan bir millî birlik" tanımını olmadığını, tersine bütünlüğün vurgulandığını öne sürüyor.³⁵

"Türk ve Kürt unsurlar" tanımı ile bütünlük arasında aykırılık bu-lunmuyor. Erzurum Kongresi'nden başlayarak Lozan'a ve hatta Millet-ler Cemiyeti Meclisi görüşmelerine kadar, Kemalist önderlik, unsurlar-ın açıkça saptanması ile ülke bütünlüğü arasında uyum görüyordu. Misakı Millî'yi tanımlayan bütün resmî belgelerde, aynı cümle içinde, hem "İslâmî unsurlar", yani Türk ve Kürt gerçeği, hem de unsurların ayrılmaz bütünlüğü belirtilmiştir. Yine aynı cümle içinde, bu unsurlar-ın birbirlerinin irkî, toplumsal ve çevresel haklarına saygı gösteren öz kardeşler olduğu da vurgulanmıştır. Bu vurgu da, İslâmî unsurların farklı kavimlerden oldukları anlamını içermektedir.

Bu farklılık, bir bölünme etkeni olarak görülmemiştir; tersine, ülke topraklarının bütünlüğü ve halkın birliği, unsurlar arasındaki karşılıklı saygıya, hak eşitliğine ve kardeşliğe dayandırılmıştır. Misakı Millî, budur.

35 Agy, s.6.

Millî Hudutların, korıgırelerden başlayarak, "Türklerin ve Kürtlerin oturduğu arazi" olarak belirlenmesi, Kurtuluş Savaşı'nın başarısında anahtar işlevi görmüştür. Çünkü emperyalistler, Osmanlı devletine bırakacakları toprakları, yalnızca Türklerin yaşadığı kısımlarla sınırlamak istiyorlardı. Wilson Prensiplerindeki "Osmanlı ülkesinin Türk olan kısımları" formülü bu amaca göre üretilmişti. Mustafa Kemal, bu formülü reddederek, Türkleri ve Kürtleri kucaklayan bir vatan tanımının kabul edilmesine önderlik etti.

6. Atatürk'ün Hazırladığı İlk Misakı Millî Metninde "Ortak Vatan"

Misakı Millî'nin Erzurum ve Sivas Kongrelerinde saptandıktan sonra Ankara'da kaleme alınışını Atatürk, şöyle anlatır:

"Gerek Erzurum Kongresi'nde, gerek Sivas Kongresi'nde Türkiye'nin millî sınırlarını saptamak için bir uygarlık kavramına dayanmak lâzım geldiği vakit, ben, Türk süngülerinin işaret ettiği bu hatı, esas kabul ettim. Biliyorsunuz ki, Millî Misakı sonunda Ankara'da saptamıştım."³⁶

Atatürk, "Misakı Millî unvanı verilen programın ilk karalamalarını, bir fikir vermek maksadıyla" kendisinin kaleme aldığı *Büyük Nutuk*'ta da belirtmiştir. Atatürk'ün yazdığı "bu esaslar İstanbul Meclisi'nde hakikaten toplu bir surette yazılmış ve tespit olunmuştur."³⁷

Yine Atatürk, 2 Şubat 1923 günü İzmir'de yaptığı konuşmada, Misakı Millî'nin nasıl hazırlandığını şöyle anlatmıştır:

"Birçok milletvekilleri geldiler ve kendileriyle karşılıklı konuşuk ve bunun sonucu 'Misakı Millî' denilen değişmez esasları tespit ettik ve gidenlerin eline verdik."³⁸

Meclis'i Mebusan'a Trabzon'dan mebus seçilen Hüsrev (Gerede) Bey, 28 Ağustos 1928 günü Tefvik Bıyıklıoğlu'na yazdığı mektupta,

36 *Atatürk'ün Anıları*, yayıma hazırlayan İsmet Görgülü, s.118; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Şina-Filistin Cephesi*, c.IV, 2. kısım, s.724 vd; *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)*, s.106.

37 *Nutuk/Söylev*, I, s.482.

38 Sadi Borak, *Atatürk'ün*, s.172.

Misakı Millî metninin hazırlanışını ve Meclis'i Mebusan'daki kabul sürecini anlatır. O sırada Heyeti Temsiliye'nin sekreterliğini ve sözcülüğünü yapan Hüsrev Gerede'nin belirttiğine göre, Mustafa Kemal'in kaleminden çıkan metin, Heyeti Temsiliye'nin bütün üyeleri tarafından imzalanmış ve İstanbul'a götürülmesi için kendisine teslim edilmiştir.³⁹

Misakı Millî'nin Atatürk'ün kaleminden çıktığına, Hüsrev Gerede'den başka Ali Fuat Cebesoy ve Mazhar Müfit Kansu da tanıklırlar.⁴⁰

Kaldı ki metin içerik ve üslup açısından Erzurum ve Sivas Kongreleri belgelerinin 1. Maddesiyle hemeri hemen aynıdır.⁴¹

Harp Tarihi Başkanlığı'nın Atatürk Arşivi'nde bulunan 19 Ocak 1920 tarihli Misakı Millî taslağının, Atatürk tarafından kaleme alınan ilk metin olduğu kabul edilmektedir.⁴² Bu belgede, Mustafa Kemal'in yazısı olduğu tahmin edilen bir çıkma ve not vardır. Belgenin altındaki bu notta, "19.1.36'da verilmiştir" denmektedir. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı'nın yayımladığı kitapta, şu değerlendirme yapıyor: "Bu belgenin Misakı Millî'nin müsveddelerinden birisi olduğu ve Mustafa Kemal'in direktifi ile veya onun tarafından dikte ettirilerek yazıldığı anlaşılmaktadır."⁴³

Atatürk'ün hazırladığı ilk Misakı Millî taslağının konumuzu ilgilendiren bölümleri şöyledir:

"Altta imza koyan mebuslar, aşağıdaki maddelerde ittifak ederek barışın aktine kadar Müdafaa-i Hukuk Grubu namıyla grup oluşturmuşlardır.

"1- Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918 tarihli ateşkesin yapılması sırasında hududumuz içinde kalan ve Yüce Hükümetin idaresi altında bulunan ve her noktasında İslâm çoğunluğunun oturduğu memleketlerin bütünü, fiilî ve hükmi hiçbir sebeple ayrılık kabul etmez ve bölünmez bir bütündür.

39 Tefvik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, s.77 vd.

40 Ali Fuat Cebesoy, *Sırf Arkadaşım Atatürk*, s.114; Nejat Kaymaz, "Misakı Millî", s.1941, 1943.

41 Nejat Kaymaz, "Misakı Millî", s.1941. Bülent Tanör de, Misakı Millî'nin esaslarının Mustafa Kemal Paşa tarafından çizildiğini saptar. Bkz. *Osmanlı-Türk*, s.230

42 Klasör 21. Fihrist 2-1. Belgenin tam metni için bkz. *Atatürk Haftası Armağanı*, No: 6, s.41 vd.

43 *Aynı eser*, s.42.

"2- Bu hudut içinde oturan bütün İslâmî kavimler yekdiğerine karşı millî ve yerel hukuk ve karşılıklı güvence esasî üzerine ortak vatani müdafaa ve muhafazada birleşmişlerdir."⁴⁴

Atatürk'ün hazırladığı anlaşılan Misakı Millî taslağı, görüldüğü gibi, Sivas Kongresi Beyanamesi'nin I. maddesiyle hemen hemen aynıdır. Yalnız "İslâmî unsurlar" yerine "İslâmî kavimler" denmektedir ve çok daha önemlisi "ortak vatan" kavramını kullanmaktadır.

7. Misakı Millî'nin Meclisi Mebusan'da Kabulü

Meclisi Mebusan'ın 22 Ocak 1920 günü yapılan gizli oturumunda, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), konuşmasına şöyle başlamıştır:

"Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin bize gönderdikleri Misakı Millî metnini Hüsrev Beyefendi okudular."⁴⁵

Trabzon Mebusu Hüsrev Gerede, 28 Ağustos 1958'de Tefvik Bıyıklıoğlu'na yolladığı mektupta, Komisyon'un Mustafa Kemal Paşa'dan gelen metni pek az değişiklikle kabul ettiğini belirtir. Atatürk'ün eliyle yazdığı bu metin, Hüseyin Rauf Bey'in kararıyla Ankara'ya geri gönderilmiştir. TBMM evrakı arasında olması muhtemel olan bu belge bütün araştırmalara rağmen henüz bulunamamıştır.⁴⁶

Mustafa Kemal'in Misakı Millî metni, Meclisi Mebusan'ın açılmasından on gün sonra, 22 Ocak 1920 gününden başlayarak, önce resmî oturumlar dışında, Meclis binasında yapılan gizli toplantılarda görüşülerek kabul edildi.⁴⁷ Metnin bu süreç içinde Müdafaa-i Hukuk taraftarı

44 *Aynı eser*, s.43.

45 Hamdullah Suphi Tanrıöver'in elyazısıyla yazdığı konuşma metni için bkz. "İstanbul Meclisi Mebusan'ının Gizli Oturumunda Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Bir Konuşması". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 3, Temmuz 1985, s.977 vd.

46 Tefvik Bıyıklıoğlu, s.77; Kaymaz, "Misakı Millî", s.1944. Genelkurmay'a bağlı ATA-SE Başkanlığı'ndaki Atatürk Özel Arşivi'nde, Mustafa Kemal'in elyazısından çıkmış bir Misakı Millî metni ile yine üzerine not koyduğu ve çıkma yaptığı bir taslak bulunmaktadır. *Klasör 21, Dosya 1336/6, Fihrist: 2-2 ve 3 ile 2-1'deki belgeler (Atatürk Hafızası Armağam*, No: 6, s.19 ve 41 vd). Bu belgelerden biri, Atatürk'ün Hüsrev Gerede'ye verdiği metin olabilir.

47 Nejat Kaymaz, "Misakı Millî" s.1944 vd.

mebusların grubunda. Hüseyin Gerede tarafından okunduğu ve görüşül-
düğü anlaşılıyor.⁴⁸ 7 Şubat 1920 günü Felahı Vatan grubu kuruluyor.⁴⁹
Üç gün sonra, Misakı Milli bu grubun toplantısında kabul ediliyor.⁵⁰
Bu gizli toplantılarda, konunun bir komisyonda ele alınması kararlaştırılıyor ve metin basılıp mebuslara dağıtılıyor. Komisyon çalışmalarından sonra Misakı Milli, 28 Ocak 1920 günü küçük değişikliklerle Meclisi Mebusan'ın gizli toplantısında oybirliğiyle kabul ediliyor.⁵¹

Mete Tunçay, Meclisi Mebusan'ın, 28 Ocak 1920 tarihinde açık ve ya gizli toplantı yapmadığını öne sürerek, kararın resmî olmayan bir toplantıda alınmış olabileceğini öne sürmüştür.⁵²

17 Şubat 1920 tarihine ait Meclisi Mebusan tutanaklarından, kararın daha önce alındığı anlaşılmaktadır. Başkan, verilen önerge üzerine "Görüşmeyeceğiz, yalnız okuyacağız" demektedir. 17 Şubat tutanağı, kararın resmî olduğunu kanıtlamaktadır. İngiliz denetimi altındaki İstanbul'da kararın gizli toplantılarda oluşturulması, Misakı Milli'nin meşruluğunu zayıflatmaz, tersine güçlendirir.⁵³

Misakı Milli'nin Meclisi Mebusan toplantısına katılan bütün mebuslar tarafından imza edildiği belirtilmektedir.⁵⁴

Gizli toplantıda Misakı Milli kararı alındığı haberi, hemen ertesi günkü gazetelerde yer alır. Ancak karar metni yayımlanmamıştır. 29 Ocak 1920 günlü *Yeniğin* gazetesinde Misakı Milli başlığıyla yayımlanan haberde şöyle denmektedir:

48 Hamdullah Suphi Tanrıöver, *Dağ Yolu*, 1-2, s.223'ten aktaran Selahattin Tansel, III, s.18. Selahattin Tansel, Felahı Vatan Grubu'nun 7 Şubat'ta kurulduğunu dikkate almıyor ve 22 Ocak toplantısının Felahı Vatan Grubu'nda yapıldığını yazıyor. Oysa Müdafaa-i Hukuk taraftarı mebusların, Misakı Milli çalışmasını grubun kurulmasından önce başlattıkları anlaşılıyor.

49 Felahı Vatan Grubu'nun Nizamname ve Programı için bkz. Tülay Duran, *BİTD*, sayı 61, Ekim 1972.

50 Mazhar Müfit Kansu, II, s.540.

51 Faik Reşit Unat ve Selahattin Tansel, Misakı Milli'nin gizli oturumda kabul edildiğini belirtmektedirler. Bkz. Selahattin Tansel, III, s.16 ve Faik Reşit Unat, "Misakı Milliye Beyanamesi", *Aylık Ansiklopedi*, 1944, No 3, s.92 vd.

52 Mete Tunçay, "Misakı Milli'nin Birinci Maddesi Üzerine", *Birikim*, sayı 18-19, Ağustos-Eylül 1946, s.12.

53 Mete Tunçay'ın bilimsel çabıyla değil, Kemalist Devrim'i yıpratma gayretleriyle açıklanabilen bu iddialarını eleştirisi için bkz. Nejat Kaymaz, "Misakı Milli", s.1954 vd.

54 Nejat Kaymaz, "Misakı Milli", s.1944.

"Meclisi Mebusan üyeleri arasında vatanımızın bugün içinde bulunduğu zor durumda milletimizin yüce hukukunun gerekliliği ve savunulmasında izlenecek hareket hattına dair bir süreden beri devam eden görüşmelerin dün başarıyla son bularak, bütün mebusların belirlenmiş esas noktalar üzerinde birleştikleri ve bu Misakı Millî etrafında birleşik bir kitle oluşturdukları memnuniyetle ve belgeli olarak öğrenilmiştir.

"Misakı Millî içeriği hakkında gerekli görülen gizlilik dolayısıyla fazla bir şey söylemek ve yazmak mümkün olmamış ise de, üzerinde birleşilen bu belgenin özetle ve özellikle barış meselelerimize dair olacağı çıkarılmaktadır."⁵⁵

Meclisi Mebusan, 17 Şubat 1920 günü yaptığı oturumda, oybirliğiyle, Misakı Millî'yi kamuoyuna ve dünyaya ilan etme kararı alır. Tarihî Karar, 18 Şubat 1920 günü yayımlanmıştır.⁵⁶

8. Misakı Millî Metni

UNSURLARI BİRLEŞTİREN ETKENLER

Misakı Millî'nin konumuzu ilgilendiren 1. Maddesi metni tartışmalıdır. Genelkurmay ATASE Başkanlığı'nda bulunan Atatürk Özel Arşivi'nde Misakı Millî metni içeren altı belge bulunmaktadır. Bu belgeler, birkaç sözcük dışında aynıdır.⁵⁷ Farklar, "Osmanlı İslâm çoğunluğunu" birleştiren etkenlerle ilgilidir.

Bu metinlerden üçü yayımlanmıştır:⁵⁸

55 *Yeni Gün*, 29 Ocak 1920'den aktaran Nejat Kaymaz, "Misakı Millî", s.1958. Felahî Vatan Grubu Yönetim Kurulu Üyesi İzmir Mebusu Yunus Nadi Bey'in yönetiminde yayımlanan bu gazete, 3 Şubat 1920 günlü sayısında, aralarında büyük görüş ayrılıkları olan meclis üyelerinin Misakı Millî programı üzerinde birleştiğini belirten bir başka haber daha yayımlıyor. Bir mebusun kaynak olarak gösterildiği bu haberin, Yunus Nadi'den alınan bilgiyle yazıldığı anlaşılmaktadır (Nejat Kaymaz, *agy.*, s.1949).

56 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı'nın yayımladığı *Atatürk Haftası Armağanı*, No: 6, belgenin üzerinde 18 Şubat 1920 tarihinin bulunduğunu saptıyor ve yayım tarihi ile karar tarihini karıştırıyor (s.10 ve 52). Karar bir gün önce alınmıştır.

57 *Atatürk Haftası Armağanı*, s.19.

58 Mustafa Kemal'in altına not düştiği taslağı da eklersek dört metin oluyor. Ancak taslak, daha farklıdır.

Bir: Rauf Bey'in 6 Şubat 1920 günlü şifre ile Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdiği metin.⁵⁹

İki: Üzerinde 28 Ocak 1920 tarihi bulunan, Meclis Başkanı ve 121 mebus tarafından imzalanmış özgün metin.⁶⁰

Üç: Meclisi Mebusan Zabıtları'nda yer alan Ahd-ı Millî Bildirisi sureti.⁶¹

Biz, ikinci metnin, Meclisi Mebusan'da kabul edilen özgün karar olduğu kanısındayız. Bu metnin 1. maddesi şöyledir:

"Osmanlı Devleti'nin yalnız Arap çoğunluğunun oturduğu 30 Ekim 1918 tarihli Ateşkesin yapıldığı anda, düşman ordularının işgali altında kalan kısımlarının geleceği, ahalisinin serbestçe beyan edecekleri oylara göre tayin edilmek lazım geleceğinden, sözü geçen ateşkes hattı içinde ve dışında **dinen, irfanen ve emelen birleşmiş**⁶² ve yekdiğerine karşılıklı saygı ve fedâkarlık duygularıyla dolu ve irkî ve toplumsal haklarıyla çevre şartlarına tamamiyle saygılı Osmanlı İslâm çoğunluğunun oturduğu kısımların bütünü hakikaten veya hükmen Osmanlı topluluğundan hiçbir sebeple ayrılık kabul etmez bir bütündür."

Genelkurmay Askerî Tarih Başkanlığı'ndaki Atatürk Özel Arşivi'nde bulunan, Rauf Bey'in 6 Şubat 1920 günü şifreyle yolladığı metin ile özgün belgedeki "irfanen" sözcükleri birbirini tutmaktadır. Ancak 6 Şubat 1920 günlü şifrede son etken, "emelen" değil "*ahlâken*"dir. Bu şifre, Misakı Millî'nin ilan edildiği 18 Şubat 1920'den önce yayımlandığı için, daha sonra bu sözcüğün "emelen" diye değiştirildiği düşünülebilir.

18 Şubat 1920 tarihli, Meclis Reisinin ve mebusların imzaladığı özgün belgede, İslâmî çoğunluğu birleştiren etkenler, Harp Tarihi Daire-

59 Klasör 21, Dosya: 1336/6, Fihrist: 3-5. *Atatürk Haftası Armağanı*, No: 6, vd.

60 Klasör 21, Dosya: 1336/6, Fihrist: 2-5: 9. *Aynı eser*: s.45 vd.

61 BMM Kütüphanesi, Es No 1942-642, Remiz-R.2, 2/11, 18 Şubat 1336, s.114-116, Devamından, bu metnin Meclisi Mebusan Zabıtlarından alındığı anlaşılıyor.

62 "Diniyle, kültürüyle ve isteğiyle birleşmiş". Tartışmalı olan bu sözcükler sıyah dizilmiştir.

si Başkanlığı'nın yayımladığı kitapta yer alan haliyle, "dinen, ırkanen, emelen", yani "dinle, ırkaniyle, isteğiyle" diye okunmuştur. Değerli bilim adamı Sina Akşin ve Em Tümg. Muzaffer Erendil, bu metni kabul ediyorlar.⁶³

1. maddedeki, "Osmanlı İslâm çoğunluğu" içinde yer alan unsurları birleştiren etkenler, özgün belgede ve Meclisi Mebusan Zabıtları'nda farklıdır. Özgün belgenin 1977 yılında *Atatürk Hafiası Armağanı*'nda açıklanmasından önceki yayınlarda, genellikle *Mebusan Meclisi Zabıt Ceridesi*'ndeki metin esas alınmıştır. Ancak sözcükler farklı okunmaktadır.

Cumhuriyet döneminde yayımlanan Lise *Tarih* kitabını kaynak alan kitaplarda, nitelikler, "dinen, ırkan ve aslen" diye yazılmıştır.⁶⁴ TBMM'nin 16 Ekim 1921 tarihli gizli oturumunda konuşan Karesi Mebusu Vehbi Bey de, Misakı Milli'nin birinci maddesine değinirken, bu üç etkeni sıralamıştır.⁶⁵ Aynı oturumda konuşan Mustafa Kemal ise ilgili bölümü, "Ateşkes hattı dahilinde, dinen, ırkan yekdiğerine bağlı" diye okumuştur.⁶⁶ Görüldüğü gibi burada da üçüncü etken atlanmıştır. Bu konuşmalarda aktarılan birinci madde asıl metni sözcüğü sözcüğüne tutmamaktadır. Ayrıca tutanaklar yeni harflere çevrilirken okuma hataları da yapılmaktadır. Bazı yazarlarda rastladığımız Misakı Milli metinleri ise, gerçek metne aydurma dencek kadar uzaktır.

63 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2. Son Meşruiyet (1919-1920), İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998, s.317; Muzaffer Erendil, *Çok Yönlü Lider Atatürk*, s.313; General Erendil, Atatürk'ün taslak metni ile 28 Şubat 1920 tarihli özgün belgeyi tek bir metin gibi yayımlamış. Metinlerin birlikte yayımlanmasının kaynağı, *Atatürk Özel Arşivi'nden Seçmeler* adlı kaynak kitaptır (Hazırlayan Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981, s.113 vd).

64 *Tarih*, IV, 1931 ve 1934 basımları, s.45 vd. dipnot 1; Cemil Bilsel, I, s.364; A. Suat Bilge ve diğerleri, s.13; Mehmet Gönütblol ve diğerleri, s.12; *Türk Parlamento Tarihi, 1919-1923*, I, s.32; Sabahattin Selek, I, s.324; Şeyket Süreyya Aydemir, II, s.219; Ömer Kürkçüoğlu, s.79; İsmail Beşikçi, *Kürdistan Üzerinde*, s.397; Hıfzı Veldet Nesidedeoğlu, *III Meclis*, s.10.

65 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.338.

66 *Aynı eser*, s.354; Atatürk, *Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, s.192. Mustafa Kemal'in burada birinci maddeyi kısaltarak okuduğu ve bazı bölümleri atladığı, metinler karşılaştırılınca görülmüştür.

Mazhar Müfit Kansu, Faik Reşit Unat gibi bazı yazarlar, üç etkeni, "dinen, ırkan, emelen" diye kaydetmektedirler.⁶⁷ Bu yazarların metni ile özgün belge arasında tek bir sözcük farkı bulunmaktadır: "ırkan" ve "irfanen" farkı.

Mete Tunçay ise, yaygın olarak "irken" diye kabul edilen sözcüğü. Mazhar Müfit ve Faik Reşit Unat'tan farklı olarak, "örfen" diye okumaktadır.⁶⁸ Osmanlıca yazıda "ırkan" sözcüğü ile "örfen" sözcüğü arasında, küçük nokta ile büyük nokta farkı vardır. Bu okuma yanlış, TBMM Tutanaklarının yeni harflere çevrimi sırasında da tekrarlanmış olabilir.

Misakı Millî formülündeki tartışmalı sözcüğün, "örfen" olabileceğini düşündüren başka kanıtlara da rastladık. Örneğin Atatürk, 2 Şubat 1923 günü İzmir'de yaptığı uzun konuşmada, Misakı Millî'nin birinci maddesini açıklarken, "örfen, hissen, dinen bağlılık"tan söz ediyor.⁶⁹

Toplam olarak bakarsak, İslâmî çoğunluğu birleştiren etkenlere ilişkin başlıca beş ayrı formül bulunmaktadır:

Bir: Dinen, irfanen, emelen (Özgün belge, ATASE Başkanlığı ve Sina Akşin).

İki: Dinen, irfanen, ahlâken (Rauf Bey'in yolladığı 6 Şubat 1920 tarihli şifredeki metin).

Üç: Dinen, ırkan, aslen (Zabıt Ceridesi kaynaklı metin, *Tarih*, IV).

Dört: Dinen, ırkan, emelen (Mazhar Müfit Kansu ve Faik Reşit Unat).

Beş: Dinen, örfen, emelen (Mete Tunçay).

"İrkan" etkeninin yer aldığı formül, özgün belgede bulunmadığı gibi, birinci maddenin mantığına aykındır. Çünkü cümlelerin devamında, İslâmî çoğunluğu oluşturan unsurların birbirinin "ırkî hukukuna" saygılı olduğu belirtiliyor. Böylece İslâmî çoğunluğun farklı ırklardan olduğu açıkça kabul edilmektedir. Esasen maddenin amacı, Erzurum

67 Mazhar Müfit Kansu, II, s.541. Faik Reşit Unat, "Misakı Millî", s.92; Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s.80. Mazhar Müfit Kansu, bulunduğu gibi Heyeti Temsiliye üyesiydi ve Meclisi Mebusan'a da üye seçilmişti. Misakı Millî'nin Felahı Vatan Grubu'ndaki görüşmelerden sonra kabul edildiğini, Meclis Matbaasında basıldığını, kendisine de bir nüsha verildiğini belirtiyor ve "aynen yazıyorum" diyerek metni veriyor.

68 "Misakı Millî'nin Birinci Maddesi Üzerine", s.12.

69 Sadi Borak, *Atatürk'ün*, s.199.

Kongresi'nden beri saptanan çözüme uygun olarak, *farklı unsurların* ortak vatanını ve karşılıklı haklarını belirlemektir. Aynı cümlede "ırkan birleşik" olduğunun belirtilmesi, cümlenin devamına aykırı olduğu gibi, Erzurum Kongresi'nden beri tekrarlanan düzenlemeyle ve Atatürk'ün Misakı Millî taslağıyla da çelişiyor.

Bu durumda İsmail Beşikçi'nin Erzurum ve Sivas Kongreleri birinci maddelerine gönderme yaparak, "ırkan" sözcüğünü kabul etmesi, dikkatli ve mantıklı bir tavrı yansıtmıyor. Erzurum ve Sivas beyannameleri, İsmail Beşikçi'nin görüşünü çürütüyor. Çünkü orada, "ırkan birleşik" olmanın tam tersine, farklı ırkların birbirinin ırkı hukukuna saygı göstereceği esası konmuştur.

Anadolu'daki Devrimci İktidarın Başarısı ve Onayı

Misakı Millî, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarındaki ortak vatan formülünü, bu kez Meclisi Mebusan kararı olarak dünyaya ilan etmiştir. İngiliz işgal tehdidi altında ve padişah hükümetinin hâkimiyet alanı içinde böyle bir kararın alınması, Millî Hareketin önemli bir zaferi olarak görülmüştür. Misakı Millî, Anadolu'daki devrimci otoritenin İstanbul'a kadar uzandığını kanıtlamıştır.

Misakı Millî, Türk Ordusu'nun süngüsüyle çizilmiş ve İslâmî unsurların oturduğu topraklarla belirlenmiş Millî Hudut tanımının meşruluk alanını genişletmiş ve sağlamlaştırmıştır. Devrim, kendi meşruluğunu, bu kez Meclisi Mebusan'ın onayını da alarak, İstanbul'a ve bütün dünyaya dayatmış olmaktadır. Misakı Millî'nin Erzurum ve Sivas Kararları'ndan tek farkı, "unsurlar" kavramını açıkça kullanmamış, ancak "ırkı, toplumsal ve çevresel haklara" değinerek, halkın çeşitli unsurlardan oluştuğu olgusunu kabul etmiş olmasıdır.

Misakı Millî'ye göre, "Osmanlı İslâm çoğunluğu" olarak adlandırılan Türkiye halkının özellikleri şöyle sıralanabilir:

Birincisi, halk çeşitli *unsurlardan* oluşmaktadır.

İkincisi, *unsurları birleştiren toplumsal-tarihsel etkenler*, ortak dinleri, irfanları ve istekleridir.

Üçüncüsü, *birliğin çağdaş-demokratik temeli*, unsurların birbirinin ırkı ve toplumsal hakları ile çevre şartlarına gösterdikleri saygıdır.

Bilindiği gibi bütün bu anayasal ilkeler, Erzurum Kongresi'nden beri Millî Hareket tarafından kararlaştırılmıştı. O nedenle Meclisi Mebusan kararı, birkaç ay sonra açılan TBMM hükümeti tarafından da benimsendi. TBMM, Meclisi Mebusan'ın çıkarttığı yasalar ile İstanbul hükümetinin işgalden önceki tasarruflarını yasal saymıştı. Ancak Misakı Millî, Atatürk'ün *Büyük Nutuk*'ta belirttiği üzere, TBMM tarafından ayrıca ve özel olarak kabul edilmiştir.

Mersin Mebusu Selâhattin Bey, 31 Ekim 1922 tarihli TBMM konuşmasında, Meclis'in, ilk oturumunda aldığı kararla ve daha sonra 18 Temmuz 1920'de ettiği yeminle, "Misakı Millî dairesindeki milleti, vatani kurtarmayı" kabul ettiğini söylemiştir.⁷⁰

Ne var ki, Nejat Kaymaz, kanıtlarını göstererek, bu yeminin belirtilen tarihten sekiz gün önce, 10 Temmuz 1920 tarihinde yerine getirilen bir milletvekili ant içme töreni olduğunu ortaya koymuştur. Tutanaqlarda, bu yeminin Misakı Millî'ye bağlılık anlamına geldiğine ilişkin bir kayda rastlanmamıştır. Ne var ki, yeminin içeriğindeki "vatan ve milletin istiklâl ve istihlasından (kurtarılmasından) başka bir gaye takip etmeyeceğim" ibaresi, böyle yorumlanabilir.⁷¹

Üzerine yemin edilip edilmediği tartışmaları bir yana, TBMM'nin Misakı Millî'yi kabul ettiği, hatta bir anayasa gibi gördüğü kesindir.

İki Farklı Misakı Millî

Ne var ki, Meclisi Mebusan'da kabul edilen Misakı Millî ile TBMM hükümetinin benimsediği Misakı Millî arasında, tek bir sözcükte ifadesini bulan, ancak esasa ilişkin bir fark vardır.

Meclisi Mebusan kararında, ülke sınırını belirleyen "Osmanlı İslâm çoğunluğu"nun, Mondros Ateşkes Hattı "dahilinde ve haricinde" oturduğu belirtilmiştir. Atatürk'ün hazırladığı Misakı Millî metninde ise, "haricinde", yani "dışında" sözcüğü yoktu.⁷² Bu sözcük metne Meclisi Mebusan'da eklendi. Karar metnini alan Mustafa Kemal, 7 Şubat 1920

70 Bu bilgiyi ilkönce, 1 Kasım 1922 tarihli *Hakimiyeti Millîye* gazetesinden Gotthard Jaschke aktarıyor. Bkz. Nejat Kaymaz, "TBMM", s.48.

71 Bu konuda ve genel olarak Misakı Millî üzerine getiş bilgi için bkz. Nejat Kaymaz, "TBMM'de Misakı Millî'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu", *Tarih ve Toplum*, sayı 19-23, Temmuz-Kasım 1985.

72 Nejat Kaymaz, "Misakı Millî", s.1957.

günü Rauf Bey'e yolladığı şifrede. "hudut hakkındaki prensiplerimizle esaslı bir fark yapılmıştır" diye itiraz ediyordu.⁷³ Daha sonra Mustafa Kemal, "haricinde" sözcüğünü Misakı Millî metninden çıkarmıştır.⁷⁴ Bu nedenle Kemalist yönetimin yayımladığı Misakı Millî metinlerinde bu sözcüğe rastlanmıyor. Böylece TBMM hükümeti, Meclisi Mebusan'ın kabul ettiği Misakı Millî metninden, bir tek sözcüğü çıkararak, tarihî önemde bir değişiklik yapmıştır. Bu değişiklik, iki farklı Millî Hudut anlayışından, hatta iki farklı devlet projesinden kaynaklanmaktadır.

Atatürk'ün duyarlılığı yerindedir ve saptaması da doğrudur. Gerçekten de iki Misakı Millî arasında esaslı bir fark vardı. Misakı Millî, bilindiği gibi ülkeyi, "Osmanlı İslâm çoğunluğun oturduğu kısımlar" olarak tanımlıyordu. Meclisi Mebusan kararı, Ateşkes sırasında, Osmanlı Ordusunun denetlediği hattın "içinde" olan topraklar yanında, "dışında" kalanları da kapsamaktaydı. Mustafa Kemal'in hazırladığı taslağa İstanbul'da eklenen "dışında" sözcüğüyle, Millî Hudutlar içine alınmak istenen toprak, Musul değildir. Çünkü Musul, Ateşkes günü Osmanlı Ordusu'nun denetiminde bulunuyordu. "Haricinde" sözcüğü, Meclisi Mebusan'da, Suriye'yi de Misakı Millî içine katmak için eklenmişti.⁷⁵

Mesele, birinci olarak, toprakları genişletmekle ilgili olmayıp, bir prensip meselesidir. Arapların millî geleceklerini tayin hakları aynı cümlede kabul edildikten sonra, "dışında" sözcüğüyle bu prensip bertaraf edilmektedir.

İkincisi, fakat daha önemlisi, hangi devlet projesi kabul edilecektir? Mesele, Osmanlı devletini kurtarmak mıdır, yoksa ulusal bir devlet kurmak mıdır? Eski Osmanlı topraklarını mümkün olduğu kadar kurtarma programını benimseyenler, bunun için büyük bir devletin himayesine muhtaç olduklarını düşünüyorlardı. Arapların oturduğu alanı da olabildiği kadarıyla içine almak isteyen proje, aslında bağımsızlıktan vazgeçiyordu.

73 Harp Tarihi Başkanlığı Atatürk Arşivi, Klasör: 21, Dosya: 1336/6, Fihrist: 3-6'dan aktaran *Atatürk Haftası Armağanı*, No: 6, s.35.

74 Tevfik Bıyıkhoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, 1. s.170'te, Misakı Millî Beyanamesi'nin 1. Maddesindeki "haricinde" sözcüğünün, 18 Temmuz 1920 ve 10 Mayıs 1921 tarihinden sonra, Atatürk tarafından çıkarılmış olması gerektiğini belirtmiş, ancak kaynak göstermemiştir.

75 Nejat Kaymaz, "Misakı Millî", s.1957.

Oysa Mustafa Kemal'in savunduğu ulusal devlet projesine göre, 30 Ekim 1918 Ateşkesi'nin yapıldığı anda, düşman ordularının işgali altındaki toprakların kaderini, orada yaşayan halk özgür oylarıyla belirleyecekti. Böylece İslâm oldukları halde, Mondros Ateşkesi sırasında yabancı orduların denetlediği topraklarda kalan Araplar, Misakı Millî'nin "Osmanlı İslâm çoğunluğu" tanımının kapsamı içinde görülmemişlerdi.

Bu tutum, gerçeklere bütünüyle uygundu. Araplar, ayrı bir geleceğe sahiplerdi. Osmanlı devleti savaştan yenilgiyle çıkmasaydı bile, bu olguyla önünde sonunda yüz yüze gelecekti. Nitekim Mustafa Kemal, daha 1907 yılında Arapların Türklerden ayrılacaklarını görmüş ve arkaşalarına belirtmişti.⁷⁶

Misakı Millî'nin kabul edilmesinden dört gün önce, 24 Ocak 1920 günü Ankara'da *Hakimiyeti Milliye* gazetesinde yayımlanan önemli yazı, Kemalistlerin ilke tutumunu çok iyi yansıtmaktadır. "Hudut Meselesi" başlıklı bu yazıda şöyle denmektedir:

"Bir devletin genel himaye veya vekâletini kabul ederek eski imparatorluk hudutlarımızı bu himaye altında muhafaza etmek, hürriyet ve bağımsızlığı, buna bağlı olan hayat hakkını tehlikeye koymak demektir. Bunun karşılığında kazanılacak menfaat ne olabilir? Arabistan ile beraber Türkiye'ye konan himaye veya vekâlet, her iki milleti birdenbire yabancı devletin özel menfaatlerine esir etmek olur. (...) Devletlerin hayat ve ilişkilerinde karşılık beklemeden millet yetiştirme göreneği mevcut değildir. Dolayısıyla üstleneceği himaye veya vekâletin hatırı için imparatorluk hukukumuzu kabule eğilim gösterecek bir devlet, bunu bizim için değil, kendi menfaatleri için yapacaktır. Şu halde geniş bir hududu kurtarmış olmakla ne kazanacağız? Bu hudut dahilindeki memleketlerden yabancı bir devlet istifade edecek olduktan sonra bağımsızlığımızın fedâsı karşılığında hangi maddî menfaati sağlamış olacağız? Ve koruyucu sıfatıyla iktisadî kaynaklarımızı elkoyacak olan devletin memleketimize ilerleme getirmek için döneceği sermayeye teminat olarak bütün geleceğimizi verdikten

76 Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, s.116

sonra, bir gün o büyük sermayelerin oluşturduğu kurumlar ile milletimizin hayat ilişkileri devam edip dururken, artık himaye veya vekâlete muhtaç olmadığımızı nasıl iddia edebileceğiz? (...)

"Koruyucu veya vekil olacak devlet kendi menfaatlerinin gerektirdiği suretlere göre hareket edecektir. Dolayısıyla Arabistan'ı, Irak'ı ve Anadolu'yu ayrı ayrı düşünmeye mecburiyet göremeyerek limanlarını, iktisadî merkezlerini, demiryollarını kendi memleketiyle olan ticarî ilişkilere göre en çok kolaylık, menfaat ve uygunluk sağlayacak şartlar içinde vücuda getirmeye çalışacaktır. (...)

"Her milletin geleceğini bizzat tayine yetkili olduğunu kabul eden prensiplere göre, Araplar da kendi varlık ve gelecekleri meselesinde bizzat oy sahibidirler. (...) Araplar bir millet oluşturmak için gereken şartlara sahip değildirler de diyemeyiz; çünkü bağımsızlıkları uğrunda hâlâ mücadele eden ve eski bir medeniyete, gelişmiş millî unsurlara mâlik bulunan bir millet için böyle bir isnat gülünç olur.

"Şu halde büyük bir imparatorluk hududunun birdenbire göz kamaştırarak çekiciliği karşılığında geleceğimizin fedakârlıklar ederek himaye kabul etmek ve Arabistan'ı da bu suretle aynı çembere dahil eylemek, kendi hesabımıza olduğu kadar onların hesabına da, kabul ettiğimiz ateşkeste olduğu gibi barışlarda dahi dayandığımız prensiplere aykırıdır."⁷⁷

Kurtuluş Savaşı önderliği, bu ilke tutumunu Lozan Barış Konferansı'nda da sürdürdü. İsmet Paşa, Konferans'ta şöyle konuşmuştur:

"Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye'den başka parçalarını, kendi kaderlerini saptamak konusunda, kendisi gibi özgür ve bağımsız saymak ilkesini kabul etmiş bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Arapların Türkiye'ye karşı gösterdiği bağlılığı sömürmeyi hiçbir zaman aklından geçirmemiştir."⁷⁸

77 *Hakimiyeti Millîye*, nr. 4, 24 Kanunusani 1336 (24 Ocak 1920)'deki yazının tam metni için bkz. *Devrim Yazarlarının Kalemyle Millî Mücadele ve Mustafa Kemal*, I, s.208 vd.

78 *Lozan Barış Konferansı*, I, s.351.

9. Misakı Millî'nin Etnografik Tanımı: "Türklerle Kürtler"

Bütün bunlar, Misakı Millî'deki "Osmanlı İslâm çoğunluğu" kavramının, Osmanlı devleti içinde yaşayan bütün Müslüman halkları kapsadığını göstermektedir. "İslâm çoğunluğu" kavramıyla amaçlanan, başta Türkler ve Kürtler olmak üzere, Mondros Ateşkesi sırasında, Türk Ordusu'nun denetimi altında kalan topraklarda yaşayan bütün Müslüman unsurlardır.

Yalnız anayasal değerdeki belgelerde ve Mustafa Kemal'in konuşmalarında değil. Kemalist Devrim'in diğer önderleri ve düşünürlerinin açıklamalarında da, Misakı Millî'deki vatan, Türklerin ve Kürtlerin oturduğu topraklar olarak tanımlanmıştır.

Ziya Gökalp'in 1922 yılı Haziran ayında yazdığı "Türklerle Kürtler" başlıklı yazı, Misakı Millî'yi Atatürk'ün belirttiğimiz konuşmalarıyla aynı ifadeleri kullanarak şöyle açıklamıştır:

"Millî Misakımız bize etnografik bir hudut çiziyor. Bu hududun içine alınan yerler nerelerdir? İki millet, yani Kürtlerle Türklerin oturdukları yerler. Millî programımız, yeni arazimizin dışında nasıl hiçbir Türk köyünün kalmasına razı göstermiyorsa, hiçbir Kürt aşiretinin yahut köyün buradaki Kürt milletinden ayrı düşmesine de razı olamaz.

"Bundan dolayıdır ki, Musul'da, Bağdat'ta Kürtlerin yahut Türklerin oturduğu ne kadar sancak, kaza varsa, hepsini anavatana kavuşturmak, vatanî görevlerimizin en önemlilerindedir. Bugün anavatandan uzak düşmüş bir 'Kürt Irak'ı' ile bir 'Türk Irak'ı' var: Bunlar Anadolu toplumsal organizmasının koparılması mümkün olmayan organlarıdır.

"Millî Misakımız Türklerle Kürtlere aynı kıymeti, aynı önemi verdiğini gösteriyor ki, bu iki millet arasındaki vefa bağları, sadakat bağlantıları her türlü tasavvur üstünde bir samimiliğe sahiptir."⁷⁹

79 Ziya Gökalp. "Türklerle Kürtler". *Küçük Mecmua*, sayı 1, Haziran 1338 (1922), s.7'den yeni Türkçe yazıya çevirerek yazının tamamını yayımlayan: *Aydınlık*, sayı 621, 13 Haziran 1999, s.10.

Yabancı tarihçilerin saptamaları da farklı değildir. Misakı Millî'de. "Osmanlı İslâm çoğunluğu" kavramıyla kastedilen, Türklerle birlikte Kürtlerdir.⁸⁰

10. Musul ve "Ortak Vatan"

Millî Hareket, Misakı Millî'deki "Ortak Vatan" kavramını, Lozan Barış Konferansı döneminde de savunmaya devam etti. "Musul Vilâyeti, Türkiye devletinin millî hudutları dahilinde" idi.⁸¹

Mondoros Ateşkes Antlaşması'nın yapıldığı 30 Ekim 1918 günü, İngilizler Musul'a girmemişlerdi. O gün Musul Türklerin elinde bulunuyordu.⁸²

Musul. ateşkesin yapılmasından sonra ve ateşkes hükümleri çiğnenerek işgal edilmişti.⁸³

Bu nedenle Musul. Misakı Millî içinde kabul ediliyordu. Atatürk. Kurtuluş Savaşı sırasında bir yabancı muhabirin sorularına verdiği yazılı cevapta, Musul petrol zenginliklerinin " Misakı Millî hudutlarımız içinde bulunduğunu" belirtmişti.⁸⁴

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı zaferinden sonra da, Türkiye topraklarının kapsadığı alanı belirlerken, Musul'u vurgulamaya önem vermişti:

80 Örnek olarak bkz. Tonybee-Kirkwood, *Turkey*, C. Scribner's Sons, New York 1927, s.263'ten aktaran Ö. Kürkçüoğlu, s.285.

81 *ASD*, III, s.56 ve 59. 25 Aralık 1922 ve 30 Ocak 1923.

82 İngilizlerin Musul'a girmesi konusunda değişik tarihler belirtiliyor. Bayur, 15 Kasım 1918 tarihini veriyor (s.163) Abdurrahman Arslan'da bu tarih 3 Kasım 1918 ("Musul Meselesi", *Ülke*, 17-23 Şubat 1991). Tarihlerin farklı olmasının nedeni şudur: 3 Kasım 1918 gününden itibaren Türk ve İngiliz birlikleri Musul'da birlikte bulunuyorlar. 15 Kasım 1918 günü, Türk birlikleri Musul'u boşaltarak bütünüyle İngilizlere bırakıyor (*Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri*, s.35 vd). Jaeschke. Musul'un 8 Kasım günü boşaltıldığını yazmaktadır (*Kurtuluş Savaşı'nda*, s.33).

83 İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı'ndaki bu saptaması için bkz. *Lozan Barış Konferansı*, I, s.351 vd, s.369, II, s.217.

84 Atatürk'ün *Public Redger Philadelphia* muhabirinin sorularına 26 Şubat 1921 günü verdiği uzun cevabın Fransızca metni ve Türkçe çevirisi için bkz. *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, I, s.257-276.

Avrupa'da İstanbul ve Meriç'e kadar Trakya; Asya'da Anadolu, Musul arazisi ve Irak'ın yarısı.⁸⁵

İsmet Paşa da Lozan'da Musul'un Türkiye'nin tamamlayıcı parçası olduğunu ısrarla belirtti.⁸⁶

Atatürk'e göre, Musul, Türkiye için "petrol değil, memleket meselesi" idi.⁸⁷

İsmet Paşa da, Lozan Barış Konferansı'nda Musul'un Türkiye için, "her şeyin üstünde bir ülke sorunu" olduğunu belirtmiştir.⁸⁸

Musul, vatanın bir parçasıydı; çünkü orada Türk ve Kürtlerin oturduğu çoğunluk yaşıyordu. Kurtuluş Savaşı'nın Millî Hudutlar kavramı, TBMM kürsüsünde ve Lozan'da, devleti temsil eden en yetkili yöneticiler tarafından savunuldu. İşte birkaç örnek:

İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Başbakan) Rauf Bey:

"Musul'un ezici çoğunluğu, yek emel, yek din, yek his mutluluk ve felakette ortak, biricik kurtuluş çaresi bizimle beraber yaşamakta olan Türkiye halkının en kahraman evlâtları Türklerin ve Kürtlerin oturduğu bir vilâyetimizdir."⁸⁹

Yine Rauf Bey, Başbakan sıfatıyla 28 Ocak 1923 günü yapılan gizli oturumda, "diğer Kürdistan" dediği Musul halkını şöyle tanımlamıştır:

"Türk ve Kürt büyük çoğunluktan, amaçları, duyguları ortak kardeşlerden oluşmaktadır."⁹⁰

Rauf Bey, 4 Mart 1923 günü yaptığı konuşmasında da ortak vatan tanımını yineler:

85 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, III, s.46.

86 *Lozan Barış Konferansı*, I, s.370.

87 Mustafa Kemal, *Eskişehir İzmit*, s.92, 16/17 Ocak 1923.

88 *Lozan Barış Konferansı*, I, s.369. Yine İsmet Paşa, Lozan'dan Mustafa Kemal'e çektiği bir telgrafta şöyle diyor: "Bizim için Musul bir vatan meselesi, kendileri için petrol meselesidir." (Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları*, I, TTK Yayınları, Ankara 1990.)

89 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.468. 3 Ocak 1923, Mahmut Goloğlu, bu konuşmanın 4 Ocak 1923 günü yapıldığını yazmaktadır (*Türkiye Cumhuriyeti*, s.34). Zabıtlardan 3 Ocak 1923 tarihinin doğru olduğu görülüyor.

90 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.524.

"Musul deyince ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan, denen hatta aslen bir olan ve bir millet olmamak için hiçbir sebep mevcut olmayan ve bu iki irkin oturduğu bölgeyi murat ediyorum."⁹¹

Lozan'daki Delege Heyeti'nin Başkanı İsmet Paşa da, "Türk ve Kürtlerin ortak vatani" diye özetlenen Misakı Milli'yi vurgulu ve açık ifadelerle savunmuştur. Musul'un Türkiye'nin ayrılmaz parçası olduğu tezi, Kürt ve Türk çoğunluğa dayandırılmıştır.⁹²

İsmet Paşa, bu konuşmasından 46 yıl sonra Türkiye'nin bu tutumunu şöyle özetlemiştir.

"Hatta biz, Lozan'daki konuşmalarımızda, milli davamızı 'biz Türkler ve Kürtler' diye bir millet olarak müdafaa ettik ve kabul ettirdik."⁹³

Yine Türkiye Delege Heyeti üyelerinden Rıza Nur Bey, Azınlıklar Alt-Komisyonu görüşmelerinde, "Türkiye'de yalnız Türklerin ve Kürtlerin bulunduğunu" belirtmiştir.⁹⁴

Türkiye'nin "Türklerin ve Kürtlerin ortak vatani" olduğu tezi, Kurtuluş Savaşı zaferinden sonra düşmana da kabul ettirilmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Lozan Konferansı'nın başlarında, 5 Aralık 1922 günü hükümetine yolladığı raporda, Musul'un Kürt olan kısmının Türklere verilebileceğini yazmıştır. O zaman Türkiye sınırı, "dağ sırasını izleyecek ve Köy Sancağı, Revanduz ve Süleymaniye'yi de kapsayacaktır. Musul kenti ve Erbil gibi Arapların oturduğu bölgeler ise Irak'a kalacaktır."⁹⁵

91 *Aynı eser*, II, s.695.

92 *Lozan Barış Konferansı*, s.344 vd. İsmet Paşa'nın 23 Ocak 1923 günlü oturumda yaptığı konuşmanın geniş bir özetini Cemil Bilsel'in kitabında da bulabilirsiniz. *Lozan*, II, s.218 vd.

93 *Ulus*, 31 Mart 1969. Ayrıca bkz. İsmet İnönü, *Cumhuriyet'in İlk Yılları*, I, Cumhuriyet eki, s.72.

94 *Lozan Barış Konferansı*, II, s.152. 15 Aralık 1922 günlü oturum.

95 E 13695/13003/44, F0 371/7965 (No.80)'den aktaran Ömer Kürkçüoğlu, s.280.

11. TBMM Görüşmelerinde "Ortak Vatan"

Misakı Millî'nin ortak vatan esası, TBMM görüşmelerinde sık sık dile getirilmiştir. Bazı örnekleri buraya alıyoruz.

Sırrı Bey (İzmit):

"Misakı Millî gereğince bizimle beraber bir toprak ve bir idare altında yaşamaları lâzım gelen birçok Türk ve Kürtler vardır."⁹⁶

Yine Sırrı Bey (İzmit):

"Curzon beyanatında 'Musul ve çevresi ahalisinin çoğunluğu Kürt'tür' diyor. Ona demek lâzımdır ki: zaten bizim de devamımız Kürt olduğu için istiyoruz. Burası Kürt ve Türk vatani olduğundan dolayı bize verilmesi lâzımdır, demeli. Onlar burasını Arap vatani demiş olsalardı o vakit tartışma zemini oluşturur. Madem ki, Curzon kendi kendine bağlanmıştır."⁹⁷

Yusuf Ziya Bey (Bitlis):

"Hayatı ortak, varlığı ortak, iktisadiyatı ortak, toplumu ortak, dini ortak, ırkı ortak, dili ortak, her hususta, her açıdan ortak olan Musul, Doğu vilâyetlerimizin tamamlayıcı parçasından ayrılmaz bir parçadır."⁹⁸

Sırrı Bey (İzmit):

"Musul ve çevresinde, baştan başa, azınlığı Türk ve büyük kesimi Kürt oturur. Bu açıdan devamımız meşrudur ve bu itibarla madem ki Arap çoğunluğun oturduğu kıtanın dışında kalıyor. (...) Musul çevresiyle birlikte Türkiye'nin tamamlayıcı parçalarındandır. Buna aykırı hareket, Misakı Millî'yi iptal anlamını içerir. (...) Musul'un Misakı Millî'deki ibarelere göre, bu bölgede oturanları mutlak çoğunluğu Kürt olan bir kara parçası bulunması nedeniyle, mutlaka bizimle beraber yaşaması lâzım geldiğini ispat edici burada pek çok söz söylendi."⁹⁹

⁹⁶ *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.332. 3 Kasım 1922.

⁹⁷ *Aynı eser*, s.460. 3 Ocak 1923.

⁹⁸ *Aynı eser*, s.471. 3 Ocak 1923.

⁹⁹ *Aynı eser*, s.724 ve 726; *TBMM GCZ*, IV, s.112. 5 Mart 1923.

Yusuf Ziya Bey (Bitlis):

"Musul Türkiye'nin bir parçası denilsin. Çünkü Türkler, Kürtler oturuyor, Türkiye'nin bir parçasıdır. Yarısından fazlası Kürt'tür. Musul'un Kürdün tarihinde bir kıymeti bir önemi vardır. (...) Arkadaşlar, bir insanı ikiye bölmek veyahut herhangi bir parçasını ayırmak mümkün değil ise, Musul'u Türkiye'den ayırmak öylece mümkün değildir."¹⁰⁰

Haydar Bey (Van):

"Musul vilâyetinin bugün nüfus itibariyle büyük çoğunluğunu Türk ve Kürt oluşturur. (...) Musul vilâyetinin on yedi kazası vardır. On altısı Türk ve Kürt'tür. (...) Dolayısıyla asıl oturanlar Türk ve Kürt'tür. Musul vilâyetinde ve Musul'da mamur olan altı bin köy vardır. Ahalisi Türk ve Kürt'tür."¹⁰¹

Milletvekilleri, Meclis'in 21-23 Ağustos 1923 günlerinde Lozan Barış Konferansı üzerine yapılan görüşmelerde, Musul'un Türkiye toprağının ayrılmaz parçası olduğunu vurgulamaya devan etmişlerdir. Meclis'teki ruh halini vermek açısından Mardin Milletvekili Yahya Kemal Bey'in konuşmasından birkaç cümleyi alıyoruz:

"Biz bu dakikada Antakya ve İskenderun'da ve bütün o toprakların arkasında kalan Türk, Türkmen, Kürt bayraklarını görüyoruz ve bizim bu ülkemizi hiçbir şey durduramayacaktır."¹⁰²

12. Haliç Konferansı ve Milletler Cemiyeti'nde "Ortak Vatan"

Bilindiği gibi Musul sorunu Lozan'da çözülemedi. Lozan Barış Antlaşması'nın 3. Madde 2. Fırkasına göre, Türkiye ile Irak arasındaki sınır, Antlaşma'nın yürürlüğe girmesinden sonra dokuz ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça çözüm yoluyla belirlenecekti. Dokuz ayda an-

100 *Aynı eser*, s.786 vd. 6 Mart 1923.

101 *Aynı eser*, s.805 vd. 6 Mart 1923.

102 23 Ağustos 1923 günü yapılan bu konuşma için bkz. Mahmut Goloğlu *Türkiye Cumhuriyeti*, s.256 ve Cemil Bilsel, *Lozan*, II, s.521. Cemil Bilsel, 21-23 Ağustos 1923 görüşmelerinde milletvekillerinin ve İsmet Paşa'nın konuşmalarını Meclis tutanaklarından uzun uzun aktarmıştır. Bkz. s.518-559.

laşmaya varılamazsa, sorun Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülecekti. Çözümüne kadar taraflar toprakların o günkü durumunda değişiklik yapmaya yönelik askerî ya da başka harekâtlarda bulunmayacaklardı.

Bu hüküm uyarınca, önce Türkiye ile İngiltere arasında İstanbul'da Haliç Konferansı toplandı. Türkiye delege heyeti 19 Mayıs 1924'ten 5 Haziran 1924'e kadar devam eden bu görüşmelerde "Türklerin ve Kürtlerin ortak vatani" tezini savunmaya devam ettiler. Heycte başkanlık yapan TBMM Rcisi Fethi (Okyar) Bey, bu tezi şu sözlerle dile getirdi:

"Türkler ve Kürtler ise, talihlerini sonsuza kadar geleceklerini birleştirmiş iki kardeş unsurdur. (...)

"Musul vilâyeti ırk itibariyle bunların [Türklerin ve Kürtlerin] teşkil eyledikleri toplumun bir parçasındandır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin ırkî hududu, zorunlu olarak sözü geçen vilâyetin güncy hududuna kadar uzanır."¹⁰³

Konferans, anlaşmazlıkla sonuçlanınca, Türkiye, sorunu Milletler Cemiyeti'ne götürmeyi önerdi.¹⁰⁴

Milletler Cemiyeti Meclisi'nde 20 Eylül 1924'te başlayan toplantılarda, Türkiye Heyeti Başkanı Fethi (Okyar) Bey, Türkiye'nin ortak vatan tezinde ısrar etti ve Musul'da plebisit yapılması isteğini yineledi.¹⁰⁵

Meclis'in, 30 Eylül 1924 günlü toplantısında, Musul sorununu incelemek üzere bir komisyon kurulmasına karar verildi. Üç kişiden oluşan Milletler Cemiyeti Komisyonu, Musul'a ve Irak'a da giderek yaptığı incelemeler sonucu hazırladığı raporu 16 Temmuz 1925 günü tamamladı.¹⁰⁶

103 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Cumhuriyet'in İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)*, s.82 vd. Haliç Konferansı toplantılarını *Aylık Mecmuası* da özetlemiştir. Bkz. c.3, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi, Ankara 1340 (1924). Fethi Bey'in 5 Haziran 1924 günlü son toplantıda yaptığı konuşmanın bir bölümü arkada "Belgeler" bölümünde bulunmaktadır.

104 *Aynı eser*, s.86.

105 Société des Nations, *Journal Officiel*, Octobre 1924, s.1318 vd, 1323 vd, 1358 vd.

106 League of Nations, *Question of the Frontiere Between Turkey and Iraq*. Raporun Türkçesi, *Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı* başlığı verilerek yayımlandı, Med Yayınları, 2. basım, İstanbul, Eylül 1919. Ayrıca bkz. *Türk Parlamentosu Tarihi 1923-1927*, II, s.261 vd. Meclis görüşmeleri için bkz. *aynı eser*, s.234 vd.

Rapor Türk hükümetinin "sorunlu bölge nüfuslarının istemleri üzerinde büyük ısrarla durduğunu" ve halkoyuna (plebisit) başvurulmasını istediğini saptamaktadır. Rapora göre, Türkiye hükümeti, "Türkiye'ye dönmek isteyen bölgeleri" talep etmektedir.¹⁰⁷

Milletler Cemiyeti Meclisi, 3 ve 4 Eylül 1925 günleri yapılan toplantılarda Komisyon Raporu'nu görüştü. Bu toplantılarda Türkiye Heyeti adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in yaptığı konuşmalar önemlidir. Çünkü Lozan Konferansı'ndan farklı olarak, Türkiye'de Cumhuriyet ilan edilmiştir ve arada Şeyh Said İsyanı yaşanmıştır. Cumhuriyet'in ilanından ve Şeyh Said İsyanı'ndan sonra da, Türkiye Hükümeti'nin "Türk ve Kürtlerin ortak vatani" tezini savunmaya devam ettiği görülmektedir. Tevfik Rüştü Bey, Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde korunan konuşmasında şöyle demektedir:

"Türkiye ahali si kendilerini bir arada idare eden Türk ve Kürtlerden oluşmaktadır. (...)

"Himaye etmek bahanesiyle millî bir unsuru ayırmak için takip edilen amacı bir türlü anlayamıyorum. Bu amaç, Kürtlerin ufak bir kısmını elde bulundurarak bunları Kürt çoğunluğunun toplandığı memlekete karşı tedbirlerde kullanmak mıdır?"¹⁰⁸

13. Ortak Vatanın Bölünmezliği

Kürt gerçeğini ve Kürtlerin hukukunu kabul ve tasdik eden Kemalist önderlik, Türk ve Kürtlerin ortak vatanının bölünmezliği konusunda son derece duyarlıdır; daha doğrusu mücadelenin esası, ülkenin ba-

107 *Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı*, s.203 ve 227.

108 Dışişleri Bakanlığı Arşivi ve Ulaştırma Dairesi Başkanlığı'nın Kaynak Yayınları'na verdiği Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 3 ve 4 Eylül 1925 tarihli konuşmalarını içeren toplam 10 sayfalık özgün Arşiv belgesinin fotokopisinden. Ayrıca bkz. *La Question de Mossoul a la 35me Session du Conseil de la Société des Nations*. Lausanne 1925, s.86 vd; *Journal Officiel*, Octobre 1925, s.1336. Fotokopi metinde yanlışlıkla "tarzi ifade" diye yazılmış. Hem Fransızca tutanaklardan, hem de cümlelerin akışından, doğrusunun "tarzi idare" olduğu anlaşılıyor.

ğimsizlik ve bütünlüğünü kurtarmak içindir. Özellikle İngiliz emperyalizminin Kürtçülük cereyanını kışkırttığı ve ayrılıkçı akımın belli girişimlerde bulunduğu dönemlerde. Millî Hareketin dikkati bu tehdit üzerinde yoğunlaşmıştır.

Bütün mesele, Türk ve Kürtlerin ortak vatanının bölünmezliğini ve bağımsızlığını sağlamaktır.

Vilâyatı Şarkıye Müdafaa Hukuku Millîye Cemiyeti. İstanbul'daki kuruluşundan başlayarak, vatanın bölünmezliği için mücadele görevini, nizamname, beyanname ve kararlarla saptar.

Şarkî Anadolu Vilâyatı Müdafaa Hukuku Millîye Cemiyeti'nin Erzurum Kongresi Beyanname ve Kararları'nın birinci maddesinin ilk cümlesi. Doğu vilâyetleri ile Trabzon vilâyeti ve Canik sancağının birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu ve Osmanlı topluluğunun bir parçasını oluşturduğunu belirler. Bu bütünlüğü zedeleyecek "hiçbir sebep ve bahane tasavvur edilemez."

Bu ilk cümle, hep ilk cümle olarak kalacaktır.

Sivas Kongresi ve Meclisi Mebusan'da, ortak vatani üzerinde yaşayan insan unsuruyla ve 1918 Ateşkesi sınırlarıyla tanımlayarak, "Osmanlı ülkesinin bütün kesimlerinin birbirinden ve Osmanlı topluluğundan koparılamaz ve hiçbir sebeple ayrılmaz bir bütün oluşturduğunu" yine birinci maddelerinin ilk cümlesiyle saptayacaklardır.

Musul meselesinin alevlendiği 1922 ve 1923 yıllarında, Musul'da İngilizlerin "kukla Kürdistan" kurma girişimleri üzerinde dikkatle durulur. Orada İngilizlere bağlı bir Kürtlük cereyanının gelişmesi tehdit olarak kabul edilmektedir. Musul vilâyeti de ortak vatanın ayrılmaz bir parçasıdır.¹⁰⁹

109 Atatürk'ün bu konudaki temel tavrı yansıtan görüş ve değerlendirmeleri için bkz. *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.483 vd; *Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, s.94 vd. Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey'in Musul'dan gelebilecek tehdit konusundaki görüşleri için bkz. *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.524 vd; s.734, 738. Mebusların 4, 5 ve 6 Mart tarihli gizli oturumlardaki ilgili konuşmaları için bkz. *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.704, 726, 775, 787, 788.

Kurtuluş Savaşı'nın yönetici kadroları, ortak vatanın bölünmezliği esasını, zaman zaman "Kürdistan'ın Türkiye'den ayrılamayacağı" ifadesiyle de belirtmişlerdir. O dönemde, Kürdistan kavramı, Osmanlı topraklarının bir parçası olan coğrafyayı belirtmek için kullanılmaktadır.¹¹⁰

110 Atatürk'ün konuşmalarından örnekler için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2, s.297; *ASD*, I, s.32; *Nutuk/Söylev*, II, s.1007; *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.56; Atatürk, *Gizli*, s.78; Sadi Borak, *Atatürk'ün*, s.317; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 90, 92; Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s.140; Gothard Jaeschke, s.123. Heyeti Vekile Reisi (Başbakan) Rauf Bey'in konuşmalarından örnekler: *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.448, 524, 645, 738. Dışişleri Bakan Vekili Ahmet Muhtar Bey, "Kürdistan vilâyetlerinin sayın mebusları" diye hitap ediyor. Bkz. Sabahattin Selek, *Millî Mücadele*, s.211 vd. Mebusların konuşmalarından örnekler: *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.75, 338 vd; 343, 363, 366, 460, 775; *TBMM GCZ*, III, s.565. Elcezire Cephesi Kumandanı Nihat Paşa'nın savunmasından örnekler: *TBMM GCZ*, III, s.559, 561, 562, 563.

III. ASLÎ UNSURLAR: TÜRKLER VE KÜRTLER

I. "Unsur" Kavramı

Millî Hareketin önderliği, anayasal değerdeki belgelerde ve konuşmalarında, savunulan topraklarda yaşayan toplumu, "İslâmî unsurlar" veya "Türk ve Kürt unsurlar" kavramlarıyla tanımlamışlardır. Ender olarak, "Osmanlı-İslâm camiası" kavramının kullanıldığı yerlerde, bu topluluğun birden fazla unsurdan oluştuğu ve bu "unsurların" da esas olarak "Türkler ve Kürtler" olduğu belirtilmiştir. Zaman zaman "unsurlar" içinde, Türkler ve Kürtler yanında, Çerkeslerin ve Lazların sayıldığı da olmuştur. Ne var ki, oluşan devletin "asli kurucu unsurları"nın, Türkler ve Kürtler olduğu vurgulanmıştır.

Anayasal metinler ve konuşmalardaki örneklere geçmeden önce "unsur" kavramının konumuzla ilgili özel anlamına değinmek gerekiyor.

"Unsur" kavramı, Osmanlı şiyasal hayatında, 19. yüzyıl sonlarından beri, "milliyet", "ırk" ve "topluluk" anlamında kullanılıyordu. Örneğin Şemsettin Sami'nin *Kâmûsü Türkî*'sinde, unsur sözcüğünün ikinci anlamı şöyle belirtilmiştir:

"Bir bütünden ayrılıp bir topluluk meydana getiren kısım. 'İslâm unsuru ki, insanlık türünü oluşturan heyetlerin biridir.' Unsuru Arap: Arap topluluğu."¹

1911 yılında yayımlanan Diran Kelekian'ın *Türkçe-Fransızca Sözlüğü*'nde, "anasır"ın karşılıkları arasında ırklar (races) sözcüğü de yer almaktadır.²

¹ *Tercüman* gazetesinin yayımlanmış olduğu sadeleştirilmiş ve genişletilmiş basım: *Temel Türkçe Sözlük*, III, İstanbul 1985, s.1408.

² *Dictionnaire Turc-François*, Mihran Matbaası, Constantinople 1911, s.861.

Kavramın daha eski dönemlerde de bu anlamı içerip içermediğini araştırmadık. ancak milliyet cereyanlarının ortaya çıkmasıyla birlikte. Osmanlı ülkesi içinde yaşayan milliyetlerden "unsurlar" diye söz edilmiştir. Kavram, farklı siyasal akımların Osmanlı toplumuna ilişkin programlarının oluşturulmasında anahtar sözcükler arasında yer almıştır. Örneğin Genç Türkler ve İttihat ve Terakki Fırkası, "ittihadı anasır", yani "unsurların birliği" siyasetini izlemekteydi.³

Osmanlı devletinin çözülmekte oluşu karşısında, siyasal programlar, bir bakıma "unsurlar" politikasında düğümleniyordu. Osmanlı topluluğu içinde yer alan "unsurların" geleceği hararetle tartışılıyordu.⁴

Türkçü devrimci akımın ünlü *Türk Yurdu* dergisinde de "unsur" kavramı milliyet ve millet karşılığında kullanılmaktadır. *Türk Yurdu*'nun çıkış sayısında belirtilen "fikri esaslar"dan biri şöyledir:

"Türk unsurunun menfaatlerini savunurken, çeşitli unsurlar arasında anlaşmazlıklar çıkarmaktan kaçınmaya çalışılacaktır."⁵

Yine Ahmet Ağayef'in (Ağaoğlu) "Türk Âlemi" başlıklı yazısında Türk milliyeti anlamında sık sık "Türk unsuru" kavramı kullanılmıştır.⁶

Mustafa Kemal'in 24 Nisan 1924 günü Meclis'te yaptığı ilk uzun konuşmada, "unsur" millet anlamındadır.⁷

İsmet Paşa da, Lozan Konferansı'nda "milliyet" kavramı karşılığında "unsur"dan söz etmektedir.⁸

Ali Fuat Cebesoy da on yıllar sonra anılarını anlatırken, Osmanlı devletinin son zamanları için, "millet" ve "milliyet" sözcükleri yerine "unsuru" yeğliyor.⁹

3 Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*. Kaynak Yayınları, İstanbul 1998. s.121, 128.

4 Yusuf Akçura'nın "Üç Tarzı Siyaset" adlı ünlü yazısı bu konuda ortaya çıkan üç seçeneği, yani Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük programlarını tartışır. Bkz. *Üç Tarzı Siyaset*. TTK Yayınları. Ankara 1976. Ayrıca bkz. Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.127 vd.

5 *Türk Yurdu*, yeni harflerle basım. Tutübay Yayınları. Ankara 1998. I. s.XIII.

6 *Türk Yurdu*, 17 Teşrinisani 1327 (30 Kasım 1911), yeni harflerle basım. I. sayı 1. s.15.

7 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. I. s.30.

8 *Lozan Barış Konferansı*, I. s.346.

9 Ali Fuat Cebesoy şöyle diyor: "Osmanlı İmparatorluğu'nun sadakatine dayandığı ve güvendiği tek unsur, Türkler'di. (...) Türkten başka unsurlar..." Bkz. *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, s.115 vd.

Yüzlerce örnek verilebilir. "unsur". 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında aynı zamanda "milliyet" ve "millet" anlamına gelmektedir.

2. Anayasal Metinlerde ve Atatürk'te "Unsurlar"

Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarının kökenindeki belge olması açısından, 2 Aralık 1918 günü kurulan VŞMHMC'nin Nizamnamesinden başlayalım. 2. maddede, Cemiyet'in amacının, "Doğu illerinde oturan *bütün unsurların* millî ve siyasî hukukunun serbestçe gelişmesini sağlamak" olduğu belirtilmiştir.¹⁰ Bu "unsurların" Türkler ve Kürtler olduğu yine Cemiyet'in kuruluş belgelerinde saptanır. Cemiyet'in 13 Aralık 1918 günü yapılan ilk toplantısında alınan kararlarda, bu kez Türkler ve Kürtlerden "her iki ırk" diye söz edilmektedir.¹¹

Cemiyet'in 17 Haziran 1919 tarihinde toplanan Erzurum Şubesi Kongresi'ne sunulan önemli raporda, "Kürtle Türkten oluşan millî birlik" ve "Türk ve Kürtten oluşan İslâm çoğunluğu" formülleri kullanılmaktadır.¹² Aynı Kongre'ye sunulan gizli raporda ise, Türkler ve Kürtler "iki kardeş kavim" olarak anılmaktadır.¹³

Doğu illerini kapsayan 10 Temmuz 1919 tarihli kongresinde, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ŞAMHC) adını alan Cemiyet, kabul ettiği Nizamname, Beyanname ve Kararlarda "Bu bölgede yaşayan bütün unsurlar" formülünü benimsemiştir.¹⁴

Sivas Kongresi Nizamname ve Beyannamesi'nin ilk maddesinde, "bütün İslâmî unsurlar" kavramı, Doğu illerinin ötesinde bütün ülke topluluğunu ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁵

10 Cevad Dursunoğlu, s.143 vd; Abdülhalûk M. Çay-Yaşar Kalafat, s.11.

11 *Hadîsat*, 14 Kanunuevvel 1334 (14 Aralık 1918)den aktaran Abdülhalûk M. Çay-Yaşar Kalafat, s.12.

12 Cevad Dursunoğlu, s.151-152.

13 Bekir Sıtkı Baykal, s.44.

14 Cevad Dursunoğlu, s.160, 168; Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s.109, 187, 201; Baykal, s.23.

15 *Tarih Vesikaları*, I, sayı 1, s.7; Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s.219, 232.

Amasya Görüşmesi 2. Protokolü'nde, Heyeti Temsiliye üyeleri Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ile İstanbul Hükümeti adına Bahriye Nazırı Salih Paşa, Sivas Kongresi Beyannamesi'ne gönderme yaparak, unsurların "Türk ve Kürtlerden" oluştuğunu adlarını anarak belirtmişlerdir.¹⁶

Meclisi Mebusan ise, "unsur" sözcüğünü kullanmaksızın "Osmanlı İslâm çoğunluğu" formülünü benimsemiş, ancak bu çoğunluğun içinde, "birbirinin ırkî haklarına saygılı" farklı topluluklar bulunduğu kabul edilmiştir.¹⁷

"Çeşitli İslâmî unsurlar" kavramı, Meclisi Mebusan'da da kabul görmüş; Türk tabirinin bütün bu unsurları kucakladığı belirtilmiştir.¹⁸

Mustafa Kemal de, toplumun farklı unsurlardan oluştuğunu, yeri geldikçe belirtmiştir:

"Her milletten olan unsurlarımız..." (20 Eylül 1917)¹⁹

"Her iki kardeş ırk..." (28 Mayıs 1919)²⁰

"Kürtler, Türkler, bütün İslâmî unsurlar... Türk ve Kürt milleti..." (16 Haziran 1919)²¹

"Kürtleri de bir öz kardeş olarak ağışımıza (bağrımıza) katıp tek milleti bir nokta etrafında birleştirmek..." (16 Haziran 1919)²²

"Türk ve Kürdün ezici çoğunluğu..." (17 Haziran 1919)²³

"Kürtler de Türklerle birleşti." (18 Haziran 1919)²⁴

"Ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan bu vilâyetler... [Doğu vilâyetleri kastediliyor]" (21 Ağustos 1919)²⁵

16 *Tarih Vesikaları*, yeni seri, 1. sayı 3 (18), Mart 1961, s.361.

17 *Atatürk Haftası Armağanı*, s.45.

18 Tarih Zafer Tunaya, II, s.193, dipnot 27.

19 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2, s.120.

20 *Aynı eser*, s.336.

21 *Aynı eser*, s.388.

22 *Aynı eser*, s.391.

23 *Aynı eser*, s.393.

24 *Aynı eser*, s.394.

25 *Nutuk/Söylev*, I, s.134 vd.

"Türk ve Kürt birbirinden ayrılmaz iki özkardeş..." (15 Eylül 1919)²⁶

"Türk ve Kürt unsurları..." (28 Aralık 1919)²⁷

"İslâmî unsurlar... kardeş milletler..." (24 Nisan 1920)²⁸

"Türk... Çerkes... Kürt hepsinden oluşan İslâmî unsurlar... Millet, ... çeşitli İslâmî unsurlardan oluşmuştur..." (1 Mayıs 1920)²⁹

"Millî hudutlar olarak çizdiğimiz daire dahilinde yaşayan çeşitli İslâmî unsurlar... Kürt, Türk, Lâz, Çerkes vesair bütün bu İslâm unsurlar..." (3 Temmuz 1920)³⁰

"Türkiye toprağındaki çeşitli unsurlar, (...) hangi din ve unsura mensup olursa olsun..." (5 Aralık 1921)³¹

"Millî hududumuz dahilinde mevcut Kürt unsurlar... hem Kürtler... hem Türkler... bu iki unsur..." (16-17 Ocak 1923)³²

"Türkiye halkı içinde (...) irkan muhtelif olanlar vardır. Fakat muhtelif ırktan bulunanlardan birinin diğeri üzerinde onun milliyetini yok edecek bir davada bulunmasına hacet yoktur." (2 Şubat 1923)³³

3. TBMM Görüşmelerinde ve Uluslararası Konferanslarda "Unsurlar"

TBMM Görüşmelerinde

Türkiye halkının Türk ve Kürt "unsurlarından" oluştuğu esası, TBMM görüşmelerinde de sık sık belirtilmiştir.

26 *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleleri*, IV, s.71.

27 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s.12.

28 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.30.

29 *Aynı eser*, s.73 vd.

30 *TBMM GCZ*, I, s.73; Atatürk, *Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, s.78.

31 Harp Tarihi Başkanlığı |Bugün ATASE| Atatürk Arşivi, A: 1/4283, Klasör: 1618, Dosya: 75, Fihrist: 20-5'ten aktaran *Atatürk Haftası Armağanı*, s.147.

32 Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923*, s.104 vd.

33 Sadi Borak, *Atatürk'ün*, s.211 vd. Yazar, "irkan muhtelif" sözcüğünü yanlışlıkla "ırkan muhalif" diye okumuş, düzelttik.

Hükümet başkanının konuşmalarıyla başlayabiliriz. O zamanki resmî sıfatıyla İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, "Türkiye'de oturan Türk ve Kürtlerin iki soylu millet" olduğunu belirtmektedir.³⁴

Yine Rauf Bey, Musul'un ezici çoğunluğunu oluşturan Türk ve Kürtlerden, "bir millet olmamak için hiçbir sebep mevcut olmayan (...) iki ırk" diye söz etmektedir.³⁵

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan konuşmalarda, Türk ve Kürtler, "aslî unsurlar" olarak kabul edilmiştir.

Batılıların Kürtleri azınlık olarak kabul ettirme çabaları, özellikle Kürt illerinden gelen mebusların tepkisiyle karşılaşmıştır.³⁶

Meclis kürsüsünden Kürtlerle ilgili olarak, "unsur", "millet", "halk" kavramları rahatlıkla dile getirilmiş ve herkes tarafından olağan karşılanmıştır, burada hiçbir tartışma yoktur. Kürtler bir gerçekliktir, mesele, emperyalistlerin bölme çabalarını etkisiz kılmak olarak görülmüştür.³⁷

Lozan Barış Konferansı'nda

Heyet Başkanı İsmet Paşa, Lozan'da Türkiye'nin insan unsurunun Türkler ve Kürtlerden oluştuğunu ısrarla belirtmiş, Türkiye'de yaşayan Kürtlerden "Kürt halkı" diye söz etmiştir.³⁸

İsmet Paşa, Anadolu'da yaşayan Kürt ve Türklerin "gerek töre, gerek gelenek ve görenek bakımından" farklı olmadıklarını, "ayrı diller konuşmakla birlikte, bu iki halkın, soy, inanç ve görenek bakımından tek bir bütün meydana getirdiklerini" açıklamıştır.³⁹

İsmet Paşa, Kürt realitesini o derece vurgulu savunmuştur ki, Musul tartışmalarında Yezidilerin Kürt olduklarını kanıtlamış, bu nedenle Kürt nüfus içinde sayılmalarını talep etmiştir.⁴⁰

34 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.394; *TBMM GCZ*, III, s.1153, 25 Aralık 1922.

35 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.695, 4 Mart 1923.

36 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.342 vd.

37 Bu konuda çok sayıda örnek verilebilir. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey gibi diğer mebuslar da, Kürtlerden "Kürt milleti" diye söz ediyorlar. Örnek olarak Muş Mebusu Hacı İlyas Sami ve Van Mebusu Haydar Bey'in konuşmaları için bkz. *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.807; Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.75 vd.

38 *Lozan Barış Konferansı*, I, s.349.

39 *Aynı eser*, s.346 ve 348.

40 *Aynı eser*, I, s.346.

İsmet Paşa ve Rıza Nur Bey, Türkiye heyeti adına yaptıkları konuşmalarda, Kürtlerin ve diğer Müslümanların azınlık olmadıklarını İngilizlere de kabul ettirmişlerdir. Nitekim İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, yaptığı konuşmada Kürtleri azınlıklar arasında saymamıştır.⁴¹

Haliç Konferansı'nda ve Milletler Cemiyeti Meclisi'nde

Haliç Konferansı'nda Türkiye'yi temsil eden TBMM Başkanı Fethi Bey, Türk ve Kürtlerin "iki kardeş unsur" olduklarını belirtmiştir.⁴²

Milletler Cemiyeti Meclisi'nin 3 ve 4 Eylül 1925 günlü toplantısında konuşan Tefik Rüştü Aras da, "Kürt unsurunu" varlığını dile getirir⁴³ ve "Türkiye ahalisinin kendilerini bir arada idare eden Türk ve Kürtlerden oluştuğunu" belirtir.⁴⁴

41 *Aynı eser*, I, s.348 vd.; II, s.152; Cemil Bilsel, II, s.272.

42 *Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Pakıtı*, s.82, 19 Mayıs 1924.

43 Société des Nations, *Journal Officiel*, Octobre 1925, s.1324 vd.

44 Dışişleri Bakanlığı Arşivi ve Ulaştırma Dairesi Başkanlığı'nın Kaynak Yayınları'nın istemi üzerine verdiği, Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'ın 3 ve 4 Eylül 1925 tarihli konuşmalarını içeren toplam 10 sayfalık özgün Arşiv belgesinin fotokopisinden. Ayrıca bkz. *La Question de Mossoul a la 35me Session du Conseil de la Société des Nations*, Lausanne 1925, s.86 vd; *Journal Officiel*, Octobre 1925, s.1336.

IV. ORTAK KİMLİK

1. Unsurları Birleştiren Harç

Peki tarihî-sosyolojik olarak bakıldığı zaman, "unsurlar"ın dayandığı temel ve unsurların oluşturduğu "birlik" nedir?

Kurtuluş Savaşı, bir devrim dönemidir. Bir toplumdaki yeni bir topluma geçilmektedir. Dönemin bu özelliği, "unsurların" oluşturduğu birliğin harcı konusundaki görüşleri de belirlemiştir. Birliğin tarihî, sosyolojik, siyasal ve hukukî anlamda belirlenmesi ve nitelenmesinde karışıklık vardır.

Unsurların oluşturduğu birliğe ve dayandığı temele, zaman zaman yıkılmakta olan Osmanlı devleti ve toplumundan kalan isimler verilmektedir; ancak çoğu zaman bu birlik, yeni doğmakta olan ulusal devletin insan unsurudur; yani millettir.

Unsurları birleştiren harç konusundaki görüşleri, eski topluma ait olanlardan yeni toplumun değerlerine doğru şöyle sıralayabiliriz:

- İslâm halifesi ve Osmanlı sultanına bağlılık,
- İslâm dininden olmak,
- Osmanlı devleti uyruğu olmak,
- İrk ve soy birliği,
- Ortak gelenek ve örf,
- Tarih birliği,
- Ortak vatan,
- Ortak ekonomik çıkarlar,
- Ortak kültür,
- Ortak karar, istek, irade,
- Haklara karşılıklı saygı ve kardeşlik,
- Ortak Cumhuriyetin kuruculuğu.

Kemalist Devrim'e katılan Kürt aşiret reisleri ve dinsel liderleri, İslâm halifesi ve Osmanlı sultanına bağlılık, İslâm dininden olmak ve Osmanlı devleti hâkimiyeti altında yaşamak gibi, yıkılmakta olan değerleri vurgularken, Jön Türk geleneğinden gelen devrimci önderlik, milleti bir siyasî kuruluş olarak anladığı için, birlikte yaşama isteğini öne çıkarmıştır. Buna bağlı olarak ortak kültür, ortak vatan ve bunların dayandığı tarih birliği gibi ulus devletin harcını oluşturan değerlere vurguda bulunmuştur.

Ancak unutmamak gerekir, bütün bu görüşler, bir bilimsel tartışmada değil, fakat savaşın ateşi içinde ifade edilmektedir. Bu koşullarda belirleyici olan, zafer ilkesidir; savaş kazanma amacıdır. Millî Mücadele önderlik edenler, savaş cephesinde davranılması gerektiği gibi görüş açıklamışlardır. O nedenle kazanıcı olmak, en büyük güçleri seferber etmek, düşmanı olabildiğince yalnızlaştırmak ve bölmek gereği, açıklanan görüşleri de belirlemiştir.

Devrimin önderliği, ulusal devlet programının ortak değerlerini ek-sen almakla birlikte, Anadolu ve Rumeli'de yaşayan İslâm çoğunluğunu birleştirecek her formülden yararlanmışlardır. Bu nedenle örneğin bir Kürt şeyhine yazılan mektuptaki birlik formülüyle TBMM kürsüsünden dile getirilen tanım arasında vurgular değişebilmektedir. Ancak dikkat edilirse, burada vurgudan söz ediyoruz. Yoksa kullanılan formül, esas olarak Samsun'dan Lozan'a, hatta Cumhuriyet sonrasındaki Haliç Konferansı ve Milletler Cemiyeti konuşmalarına kadar aynıdır. Bu formül, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş sırasında ürettiği ve Kongrelerde kabul ettiği formüldür.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının tam bir teşkilat adamı gibi konuşukları görülür. Bir kalıp halinde, Millî Teşkilatın tanımlarını tekrarlamışlardır. Öte yandan yine Kurtuluş Savaşı önderliği, meşruluğa büyük önem vermiştir.

Kemalist önderliğin Kurtuluş Savaşı döneminde, Türkiye'nin insan unsuru hakkındaki görüşü şöyle özetlenebilir: Çok milliyetli tek bir millet.

Türkiye'de yaşayan milliyetler, Atatürk'ün konuşmaları dahil, resmi metinlerde, bazen "unsurlar", bazen "kardeş milletler", bazen "çeşitli ırklar" vb. diye adlandırılmışlardır. Bu adlandırmalarda özenli bir ifade birliğine rastlanmıyor.

"Unsurların birliği"nin oluşturduğu millet de. zaman zaman farklı kavramlarla ifade edilmiştir. "Millet" kavramı yanında, "İslâmî unsurlar", "İslâmî çoğunluk" gibi kavramlar da görölmektedir.

2. Ortak Kimliğin Tanımlanması

Kurtuluş Savaşı belgelerini ve Kemalist önderliğin açıklamalarını incelediğimiz zaman, ortak kimliği tanımlamak için çeşitli kavramların kullanıldığını görüyoruz. Bu kavramları başlıca altı grupta toplayabiliriz:

Bir: Ortak dini esas olan *İslâm* kimliği,

İki: Ortak geçmişe ve padişah tebaası olmaya vurgu yapan *Osmanlı* kimliği.

Üç: Ortak vatana dayanan *Türkiyeli*. Türkiye halkı, Türkiye milleti kimlikleri.

Dört: Ağabey "unsurun" belirlediği *Türk milleti* kimliği.

Beş: Ortaklığı öne çıkaran "*Türk-Kürt milleti*" kimliği.

Altı: Ortak kararın ve Cumhuriyet kuruculuğunun belirlediği *Türkiye vatandaşlığı* kimliği.

İslâm Kimliği

İslâm kimliği, 19. yüzyılların sonlarından başlayarak erozyona uğrayan kimliktir. Millî cereyanların yükselmesiyle birlikte Osmanlı devletini İslâmî kimlikle yaşatma programı da yıkıma uğramıştır.

Bilindiği gibi Yusuf Akçura, 1904 yılında yayımladığı "Üç Tarzı Siyaset" başlıklı ünlü yazısında, İslâmcılık, Osmanlılık ve Türkçülük kimliklerinden hangisinin geleceğe damgasını vuracağını tartışmıştı. Bunlardan İslâm kimliği, millî devletlerin kurulması süreci içinde sahnedan kayboldu. Özellikle Arapların ayrılma yönünde bir eğilim içine girmeleriyle İslâmî bağ, eski işlevini yitirdi. Buna rağmen, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç döneminde Türk ve Kürtlerin birliğini ifade etmek için, "İslâmî unsurlar" kavramı öne çıktı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, burada "İslâmî" sıfatı, İslâmî kimliğin ve dinsel ideolojinin vurgulanmasından çok, Türk ve Kürtlerin ortak özelliği olan din kardeşliğinin vurgulanması anlamını taşıyordu.

Nitekim bu kavramın Arapları dışarda bırakması, İslâmî kimliğin artık birleştirici olma yeteneğini kaybetmiş olmasının bir ifadesi olarak görülmüştür.

Osmanlı Kimliği

Osmanlı milleti kavramı, tarihten silinmekte olan bir kimliğin kalıntısı olarak Kurtuluş Savaşı döneminde de zaman zaman kullanılmıştır. Bu kavrama, özellikle İslâmî unsurlar yanında Osmanlı devletinin Hıristiyan azınlıklarının da millet kapsamı içinde gösterilmesi gerektiği zamanlarda başvurulmuştur. Örneğin Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan 30 Nisan 1920 tarihli yazıda Mustafa Kemal'in "Osmanlı Büyük Millet Meclisi Başkanı" unvanıyla imza attığı görülmektedir. Fransız Dışişleri Bakanı'na hitap eden bu yazıda, Osmanlı milletinin, İstanbul hükümetini İtilaf devletlerinin esareti altında kabul ettiği belirtilmektedir.¹

Büyük Millet Meclisi'nin daha ilk gün kabul ettiği 1 Nolu kararının "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sureti Teşekkülü Hakkında Heyeti Umumiye Kararı"² başlığını taşıdığı hatırlanacak olursa "Osmanlı Büyük Millet Meclisi Başkanı" unvanının bir çeviri sorunu olduğunu düşündürmek mümkündür. Veya henüz açıldığı günlerde, Meclis'i yabancı devletlere Osmanlı devletinin meşru yasama organı olarak kabul ettirmek için, böyle bir unvanın kullanılmış olabileceği üzerinde durulabilir.³

23 Nisan 1920 günü Meclis'in toplanmasıyla birlikte, Türkiye devleti fiilen kurulmuştu ve Meclis'in açılmasından sonra, yeni iktidar, hiçbir zaman kendisi için "Osmanlı" kavramını kullanmadı. Hükümetin Mustafa Kemal imzasıyla, 13 Eylül 1920 günü Meclis'e sunduğu, "Halkçılık Programı" diye anılan ilk anayasa önerisinin ilk dört mad-

1 Belgenin fotokopisi için bkz. Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.179 vd. Belgenin aslı; *F-Lévant La Turquie*, c.92, s.236-239. Hasan Yıldız'ın kitabının 239. sayfasında cilt no yanlışlıkla 12 yazılmış.

2 A.Ş. Gözübüyük-Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri*, s.87.

3 Meclisin ilk tutulan Osmanlıca yazılı zabıtları incelendiği zaman, tutanakların başlığında, 23 Nisan 1920'den 21 Ekim 1920'ye kadar, "Büyük Millet Meclisi" yazıldığı görülüyor. Ancak Türkiye sözcüğü, daha küçük puntolarla dizilmiş. 2 Mart 1921 tarihinden sonraki zabıtlarda, Türkiye Büyük Millet Meclisi adı, aynı büyüklükte dizili. Konuyu arşivinden inceleyerek bizi aydınlatan Sayın Rasih Nuri İleri'ye teşekkür ederiz.

desinde. "Türkiye Büyük Millet Meclisi" denmektedir.⁴ 20 Ocak 1921 tarihli ilk Anayasada ise, üçüncü madde açıkça "Türkiye Devleti"nin nasıl idare edileceğini düzenlemektedir.⁵

Mustafa Kemal, "Osmanlı milleti" anlayışını Kurtuluş Savaşı zafereinden sonra eleştirmiş, bu kavramla "doğal olmayan, makul olmayan bir millet yaratılmak istendiğini" belirtmiştir. İzmir'de 2 Şubat 1923 günü yaptığı bu konuşmada, canlı bir anlatımla, Araplarla, Sırplarla, Bulgarlarla ortak bir millet oluşturma projesinin çöktüğünü, bize karşı savaşan bu milletlerin aslında "milliyetini ortaya koyma, varlıklarını ispat için çalıştıklarını" söylüyor ve ekliyordu:

"Biz onlara diyorduk ki, canım hepimiz Osmanlıyız, aramızda fark yok. Susmadıkları için teplemeye çalışıyorduk. En nihayet onlar bizi tepelediler ve bizi kovdular."⁶

Daha Kurtuluş Savaşı'nın başlarında fiilen kurulan yeni Türkiye devleti, Osmanlı kimliğini tarihe gömmüştü.

Türkiyeli Kimliği

Bu kimlik, Ortak Cumhuriyet kuruculuğuna ve Misakı Milli'nin Ortak Vatan anlayışına dayanmaktadır. Kurtuluş Savaşı döneminde, devrimin önderliği tarafından "Türkiyeli", "Türkiye halkı" ve "Türkiye milleti" gibi kavramlarla ifade edilmiştir.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı zaferinden epeyi sonra, 1 Nisan 1923 günü TBMM 4. Toplantı Yılı'nı açarken yaptığı önemli konuşmada "Türkiye milleti" kavramını kullanıyor:

"Türkiye milletinin idarî, malî ve iktisadî bütün bağımsız hukuka ve hayatına sahip olması, hiçbir millete zarar vermeyen sonsuza kadar kazanılmış bir haktır."⁷

4 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.160.

5 *Aynı eser*, s.184.

6 Bu konuşma, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*'nde çok eksik yayımlanmıştır. Tam metin için bkz. Sadi Boralak, *Atatürk'ün*, s.155-225. Yukarıdaki alıntı için bkz. s.212 vd.

7 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.301.

Yine Atatürk, 2 Mart 1922 günü, "Biz Türkiyeliler Asyaî bir milletiz" der.⁸

22 Eylül 1923 günü, yani Cumhuriyet'in ilanından bir ay kadar önce Meclis'te millî kimlik konusu gündeme gelmiş ve Çorum Mebusu Dr. Mustafa o günlerde geçerli olan görüşü şöyle ifade etmiştir:

"...(Türkiyeli) olarak tespit edilmelidir. (...) Türkiyeli olarak tespit edildikten sonra bütün Türkiyeliler alınır." ⁹

Müdafaai Milliye Vekili Kâzım (Karabekir) Paşa da, aynı konuda "Türk olmayı ve Türkiyeliliği kabul etmiş olmak"tan söz etmiştir.¹⁰

Kemalist Devrim'in seçkin düşünürlerinden Yusuf Akçura, Ekim 1925'te toplumdan "Türkiyeliler" diye söz etmektedir.¹¹

Ortak Cumhuriyete ve Ortak Vatana vurgu yapan ifadelerden biri de, "Türkiye halkı"dır. Atatürk, Kurtuluş Savaşı yıllarında bu kavramı çok sık kullanmıştır.

"Türkiye milleti", "Türkiyeli" ve "Türkiye halkı" kavramları, yalnız Ortak Vatana değil, siyasî kuruluşu vurgulamak için de kullanılmıştır. Türkiye, yalnız vatan değil, aynı zamanda yeni oluşan devletin de adıdır. Türkiye vatandaşlığı kimliği başlığı altında bu konuya tekrar döneceğiz.

Türk Milleti Kimliği

Kurtuluş Savaşı yıllarında daha kucaklayıcı olan Türkiyeli, Türkiye halkı, kardeş milletler, İslâmî unsurlar gibi kavramlar ön plana çıkmakla birlikte, Kemalist Devrim önderliği, ortak kimliği ifade etmek üzere, bütün unsurları kucaklayan bir kapsamda Türk milleti kavramını da zaman zaman kullanmışlardır.

Bilindiği gibi, Osmanlı devletinin son zamanlarında henüz yeni filizlenen sosyalist akım dışında, siyasal akımlar, Osmanlılık, İslâmcılık ve Türkçülük seçenекleri ekseninde biçimlenmişti. Kuşkusuz her üç çözüm, birbirinin içinde vardı. İslâmî ve Türk unsurunun rolünü reddeden bir Osmanlılık olamayacağı gibi, Osmanlı ve İslâmdan bütünüyle kopmuş bir Türkçülük de mümkün değildi. Ancak bu üç akın aşlında üç ayrı programa denk düşüyordu.

8 Sadi Borak, *Atatürk'ün*, s.127.

9 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, IV, s.270.

10 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, IV, s.309.

11 Yusuf Akçura, "Asî Türk Devleti ve Münevverlere Düşen Vazife", *Saçak*, sayı 5, s.18.

Osmanlıcı program, yükselen Batı'nın modernleşmesine ayak uydurarak imparatorluğu sürdürmek istiyordu.

İslâmcılık, en olmayacak programdı. Halifeliği İslâm kavimlerini kucaklayan bir temelde yaşatmayı ve hatta yeniden örgütlemeyi planlıyordu.

Türkçülük ise, Büyük Fransız Devrimi'nin yolunu izleyerek Batı'dakilere benzeyen demokrat bir ulusal devlet kurmayı amaçlıyordu.

Tarihsel gidiş, ulusal devlet yönündeydi. Osmanlı devletinin dağılması ve bunun içinden Türk unsuru ekseninde ulusal bir devletin çıkması kaçınılmazdı. Kurtuluş Savaşı, bu çözümü Türkleri ve Kürtleri birleştirerek hayata geçirdi. Ne var ki, bu birleşmeye önderlik eden güç, hâkim millet konumundaki Türk milletinin aydınlarıydı. Devlet geleneği, ekonomik güç, nüfusça çoğunluk, düşünce birikimi, hep Türk unsuru ağırlığını taşıyordu.

Bu gerçekler nedeniyle ki, Kırşehir Mebusu Müfit Efendi, TBMM kürsüsünden Türk ve Kürtlerin birliğini savunurken, "Türk hükümetinin kalbinin Türkler" olduğunu belirtmekten de geri kalmamıştır.¹² Bu gerçeği Kürt mebuslar da çok rahat ve hiç yüksünmeden ifade etmişlerdir.

Buna karşılık Türk unsuru, Batı devletlerinin sömürgeleştirme emellerine ancak Kürtle birleşerek karşı koyabilir ve kendini kurtarabilirdi. Bu kurtuluş, Türk ile Kürt unsurlarının emperyalizmden ortak kurtuluşları olacaktı.

Bütün bu olguların içinde iki kalın damar görülmektedir:

Biri, Türk unsuru eksenli bir ulusal devlet sürecidir.

İkincisi, Türk unsurunun bu ulusal devleti kurabilmesi için Kürtle birleşme mecburiyetidir.

Bu iki tarihsel damar, millî kimlik konusunda, iki ayrı formül arasındaki gütçelleri de açıklamaktadır. Kurtuluş Savaşı'nın önderliği Kürtle birleşme mecburiyetini vurgulamak ve Kürtleri kazanmak gerektiği durumlarda, Türkiyeli kimliğini öne çıkarmışlardır. Ulusal devlette Türk unsurunun belirleyici olduğunu vurgulamak istedikleri zamanlarda ise, Türk milleti kimliğinin altını çizmişlerdir.

¹² *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.353.

Bu nedenlerle Kurtuluş Savaşı döneminde ve sonrasında Türkiyeli ve Türk milleti kimlikleri arasındaki gittgeller, bir çelişme olmaktan çok, tarihsel sürecin dayattığı ve bu süreci açıklayan bir gerçekliktir. Nitekim çelişmeli gibi gözükten bu formüller, Cumhuriyet Devrimi'nin "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir" çözümlüne yansıdığı gibi, 2000'lerin ilk çeyreğine kadar gelmiştir.

Türkleri ve Kürtleri birbirinden ayırmak, ulusal değil, fakat emperyalist çözüm olduğuna göre, Türk-Kürt birliği bugün olduğu gibi Kurtuluş Savaşı yıllarında da biricik ulusal ve devrimci çözümdü. Ulusal-lığı güçlendirme ve yaşatmanın biricik yolu, Türkler için de Kürtler için de, Türk-Kürt birliğinde ısrar etmektir.

Öte yandan Türk-Kürt birliği içinde "ağabey" unsur durumunda bulunan Türklerdir. Tarihsel birikimi ve özellikle devlet kurma ve örgütlenme yeteneği, Türk unsuruna böyle bir rol yüklemiştir. Bu da bir gerçektir ve burada Kürtler açısından yerinecek bir durum olduğunu düşünmek, bilimsellikte bağdaşmaz. Ayrıca ağabeyden ayrılmak, yüzysel bakanlar için özgürlükçü bir çözüm gibi görülse de, dünya ve bölge gerçekleri dikkate alınınca, işin öyle olmadığı saptanır. Ancak kuşkusuz, ağabey ile kardeş arasındaki ilişkinin haklara karşılıklı saygıya dayanması gerekir. Anayasal belgelerdeki "öz kardeş" vurgusunun içi ancak böyle doldurulabilirdi. Kurtuluş Savaşı, emperyalizme omuz omuza direnebilmek için bu formülleri üretmiştir.

Türk-Kürt Milleti Kimliği

Mustafa Kemal ve arkadaşları, Kurtuluş Savaşı boyunca, "aslî kurucu unsurlar" olarak kabul edilen Türk ve Kürtler arasında ortaklığı ve hak eşitliğini gözetten formüllerde ısrar etmişlerdir. "Türk ve Kürt milletleri" kavramı, bunlardan en yaygın olanıdır. Öte yandan "Türk ve Kürt milleti", "Türk-Kürt birleşik milleti", "Türk-Kürt milleti", "Türk-Kürt birliği" gibi formüllere de rastlanmaktadır. Türklerin ve Kürtlerin bu şekilde anılması, ayrılıkçı bir amaç taşımamanın tam tersine, her ikisinin oluşturduğu millî birliğin dayandığı gerçekliği ve karşılıklı hakları vurgulamak içindi.

Birlik ihtiyacı, Kürtlerin varlığına saygı ilkesini kendiliğinden getirmişti. Bu amaçla Kurtuluş Savaşı süreci içinde çeşitli formüller üre-

tildi. Örneğin Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesi Heyeti üyesi Süleyman Necati Bey, Erzurum'da yayımladığı *Albayrak* gazetesinin her sayısında, "Türk-Kürt birliğini" savunmuştur.¹³

Mustafa Kemal, 16 Haziran 1919 günü Cemilpaşazâde Kasım Bey'e yolladığı mektupta, "Türk-Kürt milletinin" vatanın parçalanmasını önlemeye azmetmeleri sayesinde sonuçtan emin olduğunu belirtir ve arkasından sözünü "Kürt kardeşlerimin hürriyetini sağlamak için her türlü hukuk ve imtiyazların verilmesine tamamen taraftarım" diye bağlar.¹⁴

Buradaki anlayışa uygun olarak, Atatürk'ün talimatı üzerine BMM'nin tanınmış hocalarından Antalya Mebusu Rasih, Muş Mebusu İlyas Sami ve Siirt Mebusu Halil Hulki efendilerin yazdığı *Hâkimiyeti Millîye ve Hilafeti İslâmîye* adlı risalenin [kitapçığının] önsözünde, zafecir "*Türk ve Kürt birleşik milleti*"nin savaşıyla kazanıldığı belirtilmektedir.¹⁵

İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Başbakan) Rauf Bey de, "bu iki temiz milletin birliği karşısında" onları yok etme girişimlerinin hepsinin iflas ettiğini söyler.¹⁶

Yine Rauf Bey, İngilizlerin bir Kürdistan meselesi çıkararak, memleketimizi Kürtlük Türklük adı altında ikiye ayırma amacını Dünya Savaşı yıllarından beri güttüğünü saptadıktan sonra, Türklerin ve Kürtlerin "kan akıtarak" millî birliklerini sağladıklarına dikkat çeker ve ekler: "Türkiye millî hududuna sahip olacaktır ve Türk-Kürt milletleri bir olarak yaşayacaklardır."¹⁷ Bu konuşmanın Cumhuriyet'in ilanından sonra yapıldığı dikkate değer.

Görüldüğü gibi, Kurtuluş Savaşı önderliği, emperyalistlerin "Kürtlük ve Türklük adına" bölme girişimlerini bütün çıplaklığıyla açıklamışlar, ancak bu girişimlere "Kürtlüğü" inkâr ederek değil, tam tersine, "Türk ve Kürt milletlerinin birliği" vurgusuyla karşı koymuş ve başarı kazanmışlardır. Bu politikanın bir ifadesi olarak, Atatürk, İzmit Basın Toplantısında, şu uyarıyı dile getirir:

13 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.7. Süleyman Necati Bey, daha sonra TBMM'ye Erzurum Mebusu seçilecektir.

14 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2, s.388.

15 Aktaran Şevket Süreyya Aydemir, *Akis* dergisi, 6 Kasım 1967.

16 *Türk Parlamento Tarihi*, II, s.394, 25 Aralık 1922.

17 *TBMM Gizli Celse Zaburları*, IV, s.318, 8 Aralık 1923.

"Türkiye'nin halkı söz konusu olurken, onları [Kürtleri] da beraber ifade lâzımdır. İfade olunmadığı zaman, bundan kendilerine ait mesele çıkarmaları daima beklenir."¹⁷

Bu örnekler göstermektedir ki, Atatürk ve arkadaşlarının "Türk ve Kürt milletleri" ifadesi, bölme girişimlerine karşı birlik ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Birlik, Kürtlerin inkârına dayandırılmamakta, Kürt gerçeği kabul edilerek sağlanmakta ve korunmaktadır.

Türk ve Kürt millî kimliklerinin iç içe geçmesi nedeniyle Kurtuluş Savaşı'nın Kürt aydınları ve ileri gelenleri "Kürdüm ve Türküm" demişlerdir. Türk ve Kürt kimliğinin her ikisini de benimseyen bu ifadenin kökü, Jön Türk hareketine kadar uzanmaktadır. Hareketin önderlerinden Abdullah Cevdet şöyle diyor:

"İşte bakın ben Kürdüm. Kürtleri ve Kürtlüğü severim. Fakat madem ki, hukuk ve vazife eşit Türkiye vatandaşlarındım, her şeyden evvel Türküm. (...) Benim bu sözümden, ben madem ki Türkiye vatandaşım, Kürt dili unutulsun, Kürtlüğüm unutulsun dediğim anlaşılmasın. Aksine, Kürt Kürtçesini, Ermeni Ermenicesini canlandırmaya yoğunlaşsın. Bundan Türkiye'ye zarar geleceğini sanan ancak balkabak kafalı, yahud hain ruhlu kimsedir."¹⁸

Vatandaş kimliği olarak Türklüğü ve köken olarak da Kürtlüğü kabul eden bu tavrı temsil edenlerin, Kurtuluş Savaşı'nda sık sık TBMM kürsüsüne çıktıklarını görüyoruz. Kürt illerinden gelen Kürt kökenli mebuslar, kendilerinin "Türk olmayan" deyiimi içinde gösterilmelerini "nefretle" karşılamışlardır. Aynı zamanda Kürt olduklarını gururla ifade etmişlerdir. Lozan Konferansı'nda "Türk olmayan" teriminin kullanılması üzerine, Mardin mebusları namına Necip Bey şunları belirtir:

"Ben Kürdüm ve bu suretle cihana bir defa daha ilan ediyorum ki, Misakı Millî dahilinde böyle bir tabiri [Türk olmayan tabiri kastediliyor] taşıyan bir fert dahi yoktur. Çünkü camiasında bulunan Türk, Kürt bir bütündür ve tek vücuttur."¹⁹

17 Mustafa Kemal. *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, s.105.

18 Aktaran Şükrü Hanoğlu. *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981, s.217.

19 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.364. 3 Kasım 1922.

İlgili gündem maddeleri görüşülürken, kürsüye her çıkan buna benzer ateşli konuşmalar yapmıştır. İfadeler yalın olduğu kadar kesindir. İki örnekle yetinelim.

Kırşehir Mebusu Müfid Efendi:

"Türk demek Kürt demektir, Kürt demek Türk demektir."²⁰

Genç Mebusu Hamdi Bey:

"Türk ve Kürdün ayrı gayrısı yoktur."²¹

Kürt milliyetçisi bazı aydınlar, bugün bir Kürdün aynı zamanda "Türküm" demesini "teslimiyetçilik" ve hatta neredeyse "ihanet" olarak görmekte. en azından özümlemiş olmanın bir işareti olarak değerlendirmektedirler. Oysa Türk ve Kürt kimliklerinin büsbütün birbirinden koparılması, millî kutuplaşmayı özendirilmekten başka bir şeye hizmet etmeyecektir.

"Türküm ve Kürdüm" formülü bir gerçekliktir: tıpkı Flamanın aynı zamanda Belçikalı, Almanca konuşan İsviçrelinin İsviçreli olması gibi (bu dillerde Belçikalı ve İsviçreli sözcükleri, tıpkı Türk sözcüğü gibi milliyet ifade eden sıfatlardır). Köken olarak çok sayıda milliyetin büyük millet içinde erimesiyle uluslar oluşturan Avrupalı. kendi yaşadığı süreci doğal saymakta, fakat Türkiye'ye gelince, kamplaşmayı zorlamaktadır. İsviçre'de çalışan genç bir devrimcinin anlattığı, bu açıdan ilgi çekicidir. Genç arkadaş, bir İsviçre makamunda, milliyetiniz nedir sorusuna "Türküm" diye cevap veriyor. İsviçre makamı, "Doğum yeriniz Doğu Anadolu, Kürde benziyorsunuz, Kürt değil misiniz" diye sorusunu yineliyor. Türkiyeli gencin cevabı şöyledir: "Evet Kürdüm, ama aynı zamanda Türküm, Türk vatandaşım." İsviçre makamı, ısrarlıdır: "Nasıl olur?" Genç de ısrarlıdır: "Niye olmasın, siz Alman kökenli İsviçreli, kendinizi İsviçreli kabul ediyorsunuz da, biz Türkiye Kürtleri niçin Türk kabul etmeyelim?"

Kürt milliyetinden gelen her Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı, Anayasa'nın Türk tanımı içindedir. Türkiye yurttaşlığını benimseyen her Kürdün, aynı zamanda "Türkiye vatandaşı" olduğunu kabul etmesi, ne teslimiyettir. ne de ihanettir. Tam tersine bu ifade Türklerin ve Kürtlerin

20 Aynı eser, s.353 vd. 3 Kasım 1922.

21 Aynı eser, s.460. 3 Ocak 1923.

ortak vatanlarında birlikte yaşama iradeleriyle uyum halindedir ve Türk-Kürt kardeşliğini yansıtır. "Kürdüm ve Türküm" diyen aydınların başı dik ve onurlu kişilikleri de, bu saptamamızı doğrulamaktadır.

Türkiye Vatandaşlığı

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığında, devletin ülke unsuru değil, fakat siyasal bağ ön plandadır. Türkiyeli kimliği, bazen Ortak Vatani, bazen de Ortak Cumhuriyeti ifade etmek için dile getirilmektedir. Yeni bir devletin kurulmakta olduğu gerçeği belirginleştikçe, bu kimliğe vurgular çoğalmaktadır.

Nitekim Atatürk, 1926 yılında "millet" kavramı üzerine notlar tutarken, millet ile kavimin karıştırıldığına işaret eder ve "millet kelimesiyle siyasî kuruluş anlaşılır. Kavim 'peuple' kelimesi ise her şeyden önce kök bağı ve ırkı hatırlar" diye yazar.²²

Bu, çok, hem de çok önemli bir saptamadır. Kemalist önderliğe göre, milletin tanımında öne çıkan etken, yeni devletin kuruluşuna katılmak oluyor. Bu açıdan milleti belirleyen, kavimde olduğu gibi şu veya bu kökten gelmesi değil, Türkiye devletiyle bağıdır; yani Türkiye devletinin halkını oluşturmasıdır. Bu anlayış Kurtuluş Savaşı yıllarında belirginleşmiştir.

Örneğin 1923 yılı Nisan ayında Seçim Kanunu'nda yapılan değişiklikte birinci madde "TBMM üye sayısı, Türkiye devleti halkından her yirmi bin nüfusa bir mebus" esasını koymaktadır.²³

Gerçi seçme hakkının yalnız vatandaşlara tanınması nedeniyle böyle bir kavramın kullanılması olağan karşılanabilir, ancak bu kanundaki "Türkiye devleti halkı" kavramı, Mustafa Kemal'in 1930 yılı eşliğinde *Medenî Bilgiler* kitabı için yaptığı millet tanımının ipuçlarını vermektedir. Atatürk, ortaokullarda okutulan *Yurttaşlık Bilgisi (Medenî Bilgiler)* kitabı için Türk milletini şöyle tanımlamıştı:

"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir."²⁴

22 Sadı Borak, *Atatürk'ün*, s.377.

23 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.766.

24 *Medenî Bilgiler*, s.18 ve 351.

Bu tanımda dört unsur göze çarpıyor:

- Cumhuriyet kurma eylemi, yani devrim yoluyla ulusal devlet kucuculuğu.
- Türkiye: Milletin üzerinde yaşadığı toprak parçası. Ortak Vatan.
- Halk: Milletin maddesini oluşturan insan unsuru.
- Türk milleti isimlendirmesi.

Aslında bu tanım, Kurtuluş Savaşı yıllarında ortaya çıkan *devlet kuran millet* anlayışının geliştirilmesiyle ifade edilmiştir. Ortak yaşama arzusu, ancak devlet halinde örgütlenerek ve o devletin bağımsızlığını koruyarak hayata geçirilebilir.

Siyasal unsuru ön plana çıkaran bu tanım, Kurtuluş Savaşı'nda belirmeye başlayan yeni ulusal kimliğin olgunlaşmış ifadesi olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle 1930 arifesinde ifade edilen bu formülü açmak, Kemalist Devrim'in Kurtuluş Savaşı yıllarındaki yönelişini anlamak açısından da yararlıdır. Bir kavramın en geliştirilmiş hali, gelişme sürecinin doğrultusu konusunda fikir verecektir.

V. ORTAK CUMHURİYET

1. Devrimci Kuruculuk

Devlet Kurarak Millet Olmak

"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkı" tanımındaki millet, devrimci ve kurucu bir millettir.

Türkiye halkı, Osmanlı devletini yıkıp yeni bir devlet kurarken millet olma niteliğini de kazanmış olmaktadır.

Türkiye halkı Cumhuriyet'i kurarken, aynı zamanda kendisini millet olarak kurmuştur.

Devleti ve milleti kurma özellikleri iç içe geçmiştir. Devrim yapmak ve Cumhuriyet kurmak, hem belli bir toplumsal-ekonomik olgunluğa, hem de iradeyi yansıtmaktadır.

Türkiye halkı, Cumhuriyet kurma iradesiyle aynı zamanda ortak yaşamın siyasal çerçevesini belirlemiştir. Milleti oluşturan ortak yaşama isteği, kendisini devrimci bir Cumhuriyet kurma pratiğiyle ortaya koymuştur.

Devrimle oluşan millet, kendisini yaratan devrimi, aynı zamanda ortak hayatın temeli olarak belirlemiştir.

Türkiye halkı, bağımsızlık için silaha sarılarak ve arkasından devrimci bir eylemle Cumhuriyet'i kurarak, devrimci bir yaşamı seçmiş olmaktadır. O güne kadar Osmanlı sultanlığının hükmüne tabi olanlar, artık "millî hâkimiyet" sisteminde yaşayacaktır. Bu bir devrimdir. Devrimle birlikte yaşam da devrimleşmektedir.

Millet, kendisini "millî hâkimiyet" ilkesini uygulayarak gerçekleştirmiş olmaktadır.

Kemalist Devrim önderliği, yaşanan bu sürecin teorisini yapmış, hatta hocalara bile yaptırmıştır. Mustafa Kemal'in talimatı üzerine,

TBMM'deki tanınmış hocalardan Antalya Mebusu Rasih, Muş Mebusu İlyas Sami ve Siirt Mebusu Halil Hulki efendilerin imzalarıyla yayımlanan *Hâkimiyeti Millîye ve Hilafeti İslâmîye* adlı kitapçığın önsözünde bu teorik çaba görülmektedir.

"Millî hâkimiyetimiz, şer'i enverden [Allahın nurlu emrinden], devrim hakkından (...) doğmuş; kan dökülerek alınmış ve fisebi-lillah [Allah yolunda, karşılık beklemezsiniz] Türk ve Kürt birleşik milletinin savaşlarıyla zafer ve galibiyet kazanmıştır."¹

Zamanın gereği kullanılan dinsel kalıplar bir yana, bu cümle, millî hâkimiyete dayanan devletin, "Türk ve Kürt birleşik milletinin" yaptığı devrimle ve yürüttüğü savaşla doğduğunu *özli* olarak ifade etmektedir.

"Türkiye Cumhuriyeti'ni kurma" eylemi, bizzat Atatürk'ün millet tanımının esasını oluşturmaktadır. Bu devrimci pratik, millî bilinci de yaratmıştır. Türkiye halkı, böyle devrimci bir deneyim içinde millet haline gelmiş olmaktadır.

Cumhuriyet kurma eylemi, yalnız padişahı yıkmak değil, aynı zamanda ortaçağ ilişkilerinden kurtulmaktır. Atatürk, "Türkiye, şeyhler, dervişler, müritler ve mensuplar ülkesi olamaz" diyerek, millet olmanın gerektirdiği toplumsal devrime de işaret etmiştir. Milletin ortak yaşama isteği diye tanımlanan manevî unsuru, devrimci bir deneyim içinde oluşmuştur.

Toprağı Vatan Haline Getirmek

Atatürk'ün millet tanımının ikinci unsuru, Ortak Vatandır, Türkiye'dir. Millet, Kurtuluş Savaşı vererek üzerinde oturduğu toprağı vatan haline getirmiştir. Sömürgeleşmekte olan bir toprak parçasından, millî bir devrimle vatan yaratmıştır. Vatani yaratan, Cumhuriyet'tir.

Türkiye Halkı

Üçüncü unsur, milletin maddesini oluşturan *halktır*. Atatürk, "Türkiye halkı" diyerek, herhangi bir ırka dayanan, etnik karaktere vurgu yapan bir millet tanımını kesin bir tavırla reddetmiştir. Türkiye topraklarında yaşayan halkın bütünü, hangi milliyetten olursa olsun, millet tanımının kapsamı içindedir.

¹ Aktaran Şevket Süreyya Aydenir, *Akis* dergisi, 6 Kasım 1967.

Ağabey Ulusun İsmi

Dördüncü unsur. *Türk milleti* ismidir. Burada ulusal devlet vurgulanmaktadır. 19. yüzyıl sonlarından bu yana tartışılan Osmanlılık, İslâmîlik, Millîcilik seçenekleri arasındaki mücadeleye son verilmektedir. Osmanlı ve İslâmî seçenekler, bir devrimle ve kesin kararlılıkla bertaraf edilerek ulusal devlet çözümü kabul edilmektedir. Bu ulusal devletin hâkim unsurunun Türkler olduğu doğrulanmaktadır. Var olan çözüm budur. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkının oluşturduğu millete, bu halkı oluşturan "unsurlar" içinde ağabey durumunda olan Türklerin adı verilmiştir.

Özetle, millî burjuvazinin *devrimci* çözümü, tanıma damgasını vurmuştur. Kurtuluş Savaşı'yla başlayan süreç, son noktayı ağabey milliyet koymuş olmaktadır.

2. Cumhuriyetin Aslı Kurucuları

Kemalist öncüler, kuruluşuna önderlik ettikleri yeni devletin insan unsurunu iki gruba ayırmışlardır. Birincisi, aslı unsurlardır. İkincisi azınlıklardır. İslâmî çoğunluk ya da Türkler ve Kürtler, devletin kurucu unsurudur. Hristiyanlar ve Museviler ise azınlığı oluştururlar. Müslümanlar, ırkları ayrı da olsa azınlık olarak kabul edilmemiştir.²

Türkler ve Kürtler, ülkenin aslı sahipleri kabul edilmektedir. Bu nedenle Kürtlerin "azınlık" olduğu iddiaları, hem TBMM hükümeti tarafından, hem de Kürtleri temsil eden ileri gelenler ve mebuslar tarafından reddedilmiştir. Örneğin İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Başbakan) Rauf Bey, "Bugün Kürt için azınlık sözü etmek, Türk için azınlık sözü etmek demektir" diyerek, zamanın resmî görüşünü ifade etmiştir.³

Bu görüş o kadar yerleşmiştir ki, bazı mebusların hazırladığı Seçim Kanunu değişiklik önerisinde, Türkiye toprakları dışından göçmen olarak gelenlerden, yalnız Türk ve Kürt olanlara seçilme hakkı tanınması istenmiştir.⁴

2 TBMM'de bu konuda yapılan açıklamalara bir örnek olarak bkz. İzmit Mebusu Sırrı Bey'in konuşması, *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.460.

3 *TBMM GCZ*, III, s.1153. Ayrıca bkz. s.1259.

4 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.756.

Esas olarak Türklerden ve Kürtlerden meydana gelen "İslâmî unsurlar", birlik oluşturmaktadırlar. Bu açıdan Kemalist Devrim önderliği, Jön Türkler'in "ittihadi anasır", yani "unsurların birliği" programını kabul etmiş ve hayata geçirmiştir. Ancak Kurtuluş Savaşı döneminde, artık "ittihadi anasır"ın içinde Araplar yoktur. Böylece "ittihadi anasır" kavramı, esas olarak Türkleri ve Kürtleri kucaklayan, ulusal bir içerik kazanmıştır.

Atatürk, 2 Şubat 1923 günü İzmir'de yeni devletin kuruluş projesi üzerinde durduğu konuşmasında konuyu şöyle açıklar:

"Bu devleti, yeni Türkiye Devletini kuran bir asıl unsur vardır. Ve bu unsur ile işbirliği yapmış, talihlerini birleştirmiş unsurlar da vardır: bu unsurlardan vatandaş da vardır; başka başka din ve mezhepte bulunanlar vardır."⁵

Devleti kuran "asıl unsur", daha önce bütün kanıtlarıyla açıklandığı gibi, Türkler ve Kürtlerdir. Nitekim Atatürk, Kurtuluş Savaşı zaferinden sonra yeni devlet projesini açıkladığı İzmir Basın Toplantısı'nda, iki hal-kim ortak kuruculuğunu şu sözlerle dile getirir:

"Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin ve hem de Türklerin yetkili vekillerinden oluşur ve bu iki unsur bütün menfaatlerini ve geleceklerini birleştirmiştir. Yani onlar bilirler ki, bu ortak bir şeydir."⁶

Ortak kuruculuğu, Ziya Gökalp, Haziran 1922'de yayımlanan "Türkler'le Kürtler" başlıklı yazısında tarihsel kökleri, coğrafya zeminini, kültürel ve siyasal dayanaklarıyla açıklar.⁷ Değerli bilim adamımız Prof. Cahit Tanyol, Ziya Gökalp'in bu yazısını şöyle özetlemiştir:

"Türkler devletin ne kadar ortağı ise, Kürtler de o kadar ortağıdır."⁸

5 Sadi Borak, *Atatürk'ün*, s.225.

6 Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, s.105.

7 Gökalp'in *Küçük Mecmuası*'nın ilk sayısında çıkan bu yazısı, elimizdeki kitabın "Belgeler" bölümünde tam metin olarak bulunmaktadır.

8 Cahit Tanyol, *Türklerle Kürtler*, Gendaş Yayınları, İstanbul, Haziran 1999, s.45. Ayrıca bkz. Cahit Tanyol'un aynı başlıklı yazısı, *Sabah*, 10 Nisan 1992.

3. TBMM Hükümeti'nin Açıklamalarında Ortak Devlet

Meclis'in ve hükümetin, Türk ve Kürtlerin ortak kurumları olduğu görüşü, TBMM Hükümetinin diğer yetkilileri tarafından da dile getirilmiştir. Özellikle uluslararası zeminlerdeki ifadeler çok açık ve kesindir.

Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Londra Konferansı'nda 25 Şubat 1921 günlü oturumda, "TBMM'nin bütün Kürdistan'ın temsilcilerini de içermekte olduğunu" belirtir.⁹

Dışişleri Bakanı ve Lozan'daki Delege Heyetinin Başkanı İsmet Paşa, ortak hükümet, ortak meclis, ortak yönetim görüşünü, emperyalist devletlere karşı kararlı olarak şöyle savunmuştur:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümetidir; çünkü Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Millet Meclisi'ne girmiştir ve Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin Hükümetine ve yönetimine katılmaktadırlar. (...)

"Kürtler, hükümet ve yönetim işlerine etkili olarak katılmaktadırlar.

"Bütün dünya bilmelidir ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk halkının gerçek ve serbestçe seçilmiş temsilcilerinden meydana gelmektedir. Türkiye'de oturan herkes –Türkler gibi Kürtler de– aynı ölçüde seçmendirler; onların seçtikleri kimseler Büyük Millet Meclisi'nde eşit haklardan yararlanırlar."¹⁰

Haliç Konferansı'nda Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil eden TBMM Başkanı Fethi Bey ise, "Türklerin ve Kürtlerin bir Cumhuriyet teşkil ettiklerini" belirtmiştir.¹¹

TBMM Başkanı, aynı görüşü Konferans'ın son toplantısında tekrar etmiştir:

"Türkiye, Türk ve Kürtlerin eşit hukuk altında oluşturdukları cumhuri bir devlettir."¹²

⁹ *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, I, s.304.

¹⁰ *Lozan Barış Konferansı*, I, s.349, 350, 368, 375, 23 Ocak 1923.

¹¹ Dışişleri Bakanlığı, *Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Pakı 1923-1934*, s.82.

¹² *Ayin Tarihi*, c.III, Matbuat ve İstihbarat Heyeti Umumiyesi, Ankara 1340 (1924). BMM Matbaası, s.178 (Osmanlıca).

Türkiye Hükümeti, Milletler Cemiyeti'nin Musul sorununu incelemek üzere 30 Eylül 1924 tarihinde kurduğu Komisyona verdiği Muh-tıra'da, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Türkler kadar Kürtlerden de oluşan bir ulusal devlet" olduğunu belirtmiştir.¹³

TBMM Başkanı Fethi Bey, 20-30 Eylül 1924 tarihleri arasında yapılan Milletler Cemiyeti Meclisi'nde bu tutumu sürdürmüş, Türklerin ve Kürtlerin kaderlerini, eşitlik temelinde Türkiye devletinde birleştirdiklerini belirtmiştir.¹⁴

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ise, Milletler Cemiyeti Meclisi'nde, bir yıl sonra 4 Eylül 1925 günü yaptığı konuşmada, "Türklerin ve Kürtlerin ülkeyi birlikte yönettiklerini" anlatır. "Türkiye, Kürtler için söz söyleme hakkına sahiptir."¹⁵

Konuşmanın Fransızca resmî tutanağında ilgili bölüm daha açıktır:

"Türkiye'nin nüfusu. (...) Türkler ve Kürtlerden oluşmaktadır. Bu iki unsur ülkeyi birlikte yönetmektedir. (...)

"Cumhuriyet Hükümeti'nin, çoğunluğu Türkiye'de bulunan ve Türk halkıyla birlikte Türkiye'yi yöneten Kürt unsuru adına bütün diğer devletlerden daha fazla konuşmaya hakkı vardır. (...)

"Kürtlerin kendilerinin, her zaman bağrında yaşadıkları ve diğer unsurlarla birlikte yönettikleri siyasal birliği korumak için en büyük etken olmak isteyecekleri konusunda hiçbir şüphem yok."¹⁶

4. Kongrelerin ve TBMM'nin Kürt Halkını Temsil Sorunu

Özellikle Batı yanlısı veya Kürt milliyetçiliği eğilimindeki yazarlar, Kürtler adına Türklerle birlikte yaşama ve Cumhuriyet'in kuruluşuna katılma kararı alan meşru bir irade bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, Erzurum ve Sivas Kongreleri delegeleri ile Meclisi Me-

13 Komisyon Raporu, Türkçe olarak Med Yayınları tarafından *Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşım* başlığıyla yayımlandı. Bkz. s.198.

14 Société des Nations. *Journal Officiel*, Octobre 1924, s.1321.

15 Dışişleri Bakanlığı Arşivi ve Ulaştırma Dairesi Başkanlığı'nın Kaynak Yayınları'nın istemi üzerine verdiği, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 3 ve 4 Eylül 1925 tarihli konuşmalarını içeren toplam 10 sayfalık özgün Arşiv belgesinin fotokopisinden.

16 *La Question de Mossoul à la 35 me Session du Conseil de la Société des Nations*, s.86 vd; Société des Nations. *Journal Officiel*, Octobre 1925, s.1336.

busan ve Büyük Millet Meclisi'ndeki mebuslar. Kürt halkını temsil etmezler. Kürdistan Teâlî Cemiyeti, Meclisi Mebusan seçimine katılma kararı almış ve katılmamıştır. Katılanlar, Mustafa Kemal'le işbirliği yapanlardır. Bu nedenle Meclisi Mebusan'da Kürt temsilcileri yoktur.¹⁷ Büyük Millet Meclisi seçimleri ise, demokratik yöntemlerle ve serbest olarak yapılmamıştır.¹⁸

Bu yazarların mantığına göre, 1950'de Demokrat Parti'yi iktidara getiren ve 1995'te Refah Partisi'ni birinci parti koltuğuna oturtan seçimler, "demokratik" olmakta, fakat Türk ve Kürt tekmil milleti Kurtuluş Savaşı'na seferber eden Kongreler ve Meclis, halka dayanmamaktadır. Bu yargı, bütünüyle liberal ve devrim karşıtı bir bakış açısının ürünüdür.

Devrim meclislerinin demokratikliği, oy vermenin çok ötesinde, halkı seferber etmesinde ve halkın rızasına dayanmasındadır. Halk, devrim meclislerine destek ve onayını, sandık başına giderek açıklanan bir anlık iradenin çok ötesinde, o meclisin otoritesini benimseyerek ve o otoritenin aldığı kararların uygulanması için gereğinde hayatını ortaya koyarak gösterir.

Erzurum Kongresi'nin 62 delegesinin yarısı bölge aşiretlerindedir.¹⁹ MHC Doğu Vilâyetleri Kongresi'nde seçilen Heyeti Temsiliye'de Kürt delegeleri önemli orandadır. Hatta Mustafa Kemal Paşa bununla da yetinmemiş, Erzurum Kongresi tamamlandıktan sonra Diyarbakır'dan Heyeti Temsiliye'ye ayrıca "iki delege" yollamalarını istemiştir.²⁰ Sivas Kongresi'nde seçilen Heyeti Temsiliye, yani Anadolu hükümeti, Erzurum Kongresi'nde seçilen Heyeti Temsiliye'nin genişletilmesiyle oluşturulmuştur. Doğu Vilâyetleri, Anadolu iktidarında ağırlıklı olarak temsil edilmiştir. Kürtlerin Meclisi Mebusan'da ve Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmeleri de tartışma götürmez açıktır. TBMM Birinci dönemde 390 mebusun 117'si Doğu ve Güneydoğu vilâyetlerindedir.²¹ Doğu Anadolu vilâyetlerinin Kürt örgütleri ve ileri gelenleri,

17 Abdurrahman Arslan, s.28 vd; 71 ve 80 vd.

18 *Aynı eser*, s.82; İsmail Gölbaş, "TBMM: Bebekliği Böyle miydi?", *Özgür Bakış*, 25 Mayıs 1999.

19 Abdulhalûk M. Çay, s.19.

20 Mustafa Kemal'in Diyarbakır'da 13. Kolordu Kumay Başkanlığı'na gönderdiği 10 Ağustos 1919 tarihli ve daha önce yayımlanmamış şifrenin fotokopisi ve günümüz Türkçesine aktarılmış metni için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 3 (Kaynak Yayınları'nca yakında yayımlanacak).

21 Şeyhmus Elçi, isim listesini yayımlamış. Bkz. s.81 vd.

her iki meclisi, ülkenin yasama organı olarak benimsemiş, bu meclislere katılmış, meclislerin otoritesini kabul etmiş ve desteklemişlerdir.

Hem Meclisi Mebusan'da, hem de Büyük Millet Meclisi'nde, Doğu vilâyetlerinden gelen ve çoğunluğu Kürt olan mebuslar, Kürt halkını temsil eden yerel iktidar sahipleri ve ileri gelenlerdir. Bu mebuslar, o günün koşullarında bir kez değil, beş kez seçim yapılırsa, yine kazanabilecek etkiye sahiptirler. Kürt halkının Kurtuluş Savaşı'na katılması, onların otoritesi üzerinden olmuştur. Ayrıca bu mebuslar, her iki mecliste de "Kürtleri" veya "Kürdistan'" temsil ettiklerini açık açık söylemişler, "Vilâyatı Şarkiye mebusları" sıfatıyla önergeler vermişler ve meclis çalışmalarına katılmışlardır. Kürtlerin Anadolu'daki iktidar odağına katılımını, Kürt ayrımcılığına iyi gözle bakan yabancı yazarlar bile itiraf etmişlerdir. Örneğin Van Bruinesen ve Robert Olson, Kürtlerin Erzurum Kongresi'ndeki, Heyeti Temsiliye'deki ve Meclis'teki ağırlığını saptarlar.²²

TBMM'deki mebusların Kürt halkını temsil etmediği görüşü, ilk kez Lozan Konferansı'nda İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon tarafından öne sürülmüştür:

"Ankara'nın Kürt milletvekillerine gelince, onların nasıl seçilmiş olduklarını kendi kendime sormaktayım. Halk oyuyla seçilmiş tek bir milletvekili var mıdır? Bütün bu insanların doğrudan doğruya atanmış oldukları ve bunlar arasında birtakımının dil bilmedikleri için, Meclisin çalışmalarına katılmadıkları herkesçe bilinmektedir. Bu yüzden, Ankara'da Kürt (cemaatının) Parlamentoda temsil edildiği iddiasına çok ağırlık vermek gerektiğini sanmaktayım."²³

Lord Curzon, 23 Ocak 1923 günü sabah görüşmesindeki konuşmasından aktardığımız bu iddiasını daha önceki oturumlarda da ifade etmişti. Bu görüşleri, özellikle Kürt mebuslar, TBMM kürsüsünden sert bir dille çürütmüşlerdir. Kürt halkının TBMM'de temsili meselesini hem hukukî, hem de fiilî açıdan ele alan konuşmalar, konumuzu aydınlatıcı özelliktedir.

22 Van Bruinesen, *Agha*, s.374; Robert Olson, *The Emergence*, s.36. Olson, İngiliz raporlarına dayanarak, TBMM'deki mebusların 72'sinin Kürt olduğunu belirtmektedir. Bkz. s.40.

23 *Lozan Barış Konferansı*, I, s.360.

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, 3 Ocak 1923 günü şunları belirtir:

"Efendiler Lozan'daki Barış Konferansı Heyeti yalnız Türklerin heyeti değil, yalnız Türkleri temsil etmiyor. Kürdü Türkü temsil ediyorlar. (Vatani sesleri) Aynı zamanda haktan hukukan bir Kürt Delege heyeti de olan heyet..."²⁴

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey'in ertesi gün yaptığı konuşmadaki vurgular ise şunlardır:

"Lozan Barış görüşmelerinde İngiliz Başdelegesi Lord Curzon, bizlere yani Kürt kardeşlerinize saldıyor, hakaret ediyor. Kürdistan'dan gelen mebusların, Mustafa Kemal Paşa tarafından tayin edildiğini söylüyor. Kürt arkadaşlarımız için cahil diyor. Kürtleri temsil edemezler diyor. Cahilliğin anlamı, İngiliz politikasına uymamak ise biz, itiraf ederiz ki cahiliz. Cahillik, İngilizlerin yıllardan beri aşlamaya uğraştıkları bozgunculuğa kapılmamak ise itiraf ederiz ki cahiliz. Arkadaşlar, mebuslar tayin edilmezler. seçilirler. Millet, mebuslarını seçer. Bu açık gerçeğe rağmen, Lord Curzon, İngiltere'de mebusların tayin edilmelerine bakarak söylüyorsa mazurdur. Çünkü kendilerini örnek almıştır. Yok, gerçeği bilerek, gerçeğe aykırı olarak siyaset yapmak için söylüyorsa, kendisini bu kürsüden red ediyorum, arkadaşlarım red ediyorlar. (Biz de reddediyoruz sesleri) Burada Mustafa Kemal Paşa'nın tayin ettiği mebuslar, uşaklar yoktur. (Bravo sesleri, alkışlar) Burada, büyük bir milletin vekilleri vardır. Öyle bir millet ki, İngilizlerin yıllardan beri bütün varlıklarıyla işlettikleri bozgunculuğa kulak asmamışlardır. Onlar, bozgunculuğa kulak asmayan, ilerisini gören bir milletin vekilleridir. (Bravo, yaşa sesleri) Lord Curzon'lar, o kanıdaki kimseler, hâlâ bu milleti, Mustafa Kemal Paşa'larla tanıyorlarsa çok aldanıyorlar. Mustafa Kemal Paşa'lara türlü güçler, yetkiler tanıyarak burada bir meclis değil de, bir Paşa olduğunu sanıyorlarsa çok yanlışlık yapıyorlar. Burada ancak ve ancak bir milletin özgür kanaatli, özgür oylu mebusları, vekilleri vardır. Paşa hazretleri, kendi arkadaşlarından, karşılıklı ol-

²⁴ *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.471.

mak şartıyla. daha çok saygıya erişmiştir. (Hay hay sesleri) Bundan başka, Paşanın ne fazla bir yetkisi. ne fazla bir gücü. ne de mebusları tayin yetkisi vardır. (O da mebustur. sesleri.)"

Bu sırada Mardin Milletvekili Necip Bey oturduğu yerden yüksek sesle bağırır:

"Lord Curzon'u yalanlayan belge seçim tutanaklarımızdır."

Bitlis Mebusu Ziya Bey ise konuşmasını şöyle sürdürür:

"Lord Curzon'a hak ettiği cevabı vermek için bakışlarınızı biraz eski günlere çevireceğim. O günler ki. ancak o günlerden bu günler görünür. bugünkü gerçeğin içyüzü ortaya çıkar. 16 Mart olayı meydana gelmiş. ölü Osmanlı İmparatorluğu bir yıkım kargaşası içinde çırpınıyor. Wilson'un belli projesi hâlâ ulusları aldatacak bir değer taşıyor. Avrupa'nın siyaset elçileri hâlâ uluslara hak, hukuk verileceğinden söz edip duruyorlardı. İşte o günlerde Büyük Millet Meclisi toplantıya çağrılmış. halka mebuslarını seçmesi gerektiği bildirilmişti. Kürtler. serbest alanda, hiçbir baskı altında olmayarak bu seçime katıldılar. Eğer Kürtler, ayrılık-gayrılık gütselerdi, bu seçime katılmaz, arkalarını döner. kendi düşüncelerini gerçekleştirmeye çalışırlardı. Hiç bir vakit hiç bir baskı onları o yollarından çeviremezdi. İngilizler. milyonlarıyla, altınlarıyla çalıştıkları halde Kürtler bu seçime katıldılar ve bu seçime katılmakla tek bir amaç güttüler: Türk kardeşleriyle işbirliği yapmak... Bütün kanlarını bir ilkede topladılar. O ilke, Türklerle kader birliği yapmaktı. Çünkü var olmak. çünkü esirlikten kurtulmak bu ilkenin gerçekleşmesine bağlıdır. (Bravo sesleri) Eğer Lord Curzon'lar Kürtlerin hak ve hukukundan onbeş yıl önce söz etselerdi, korkarım ki bir etki yapar, bazı dimağları bozabilirdi. Fakat Kürtler, Kürt aydınları Arnavutluk'un, Irak'ın ve Suriye'nin sonunu görüp dururlarken, İrlanda'nın acılı sesini işitirlerken hiç bir aldatmacaya kapılmazlar. (alkışlar) O yalancı sesler kimseyi kandıramaz. Onlar yalnız kendi kendilerini kandırırlar. İşte o günlerde. o kara günlerde bu toplulukta seçime katılan ve bizi buraya gönderen milletin vekilleri olarak Lord Curzon'a bağırıyo-

ruz ki: bizler Kürdistan'ın gerçek vekilleriyiz. Senden ve senin siyasetinden Musul'u istiyoruz. Ve alacağız. (bravo sesleri, alkışlar) Bu hakkımızı, hukukumuzu Avrupa siyasetçileri teslimde tereddüt etmemeli ve gecikmemelidirler. Tereddüt eder ve gecikirlerse, petrol kuyularındaki İngiliz siyasetinin yanı başında kanlı kuyular hazırlayacak olanlar yine o Kürtlerdir. (Bravo sesleri, alkışlar) Biz hakkımızı istiyoruz ve haklı bir sesle bütün insanlığa bağırıyoruz ki bizim hakkımız verilmelidir. Ve hakkımızı isterken, hakkımıza karşı olan Lord Curzon'ların iğrenç seslerine kulaklarımızı tıkıyoruz. Bu hakkımız teslim edilmezse, o beğenmediği Kürtlerin elleriyle açacağımız kuyularda İngiliz siyasetini boğacağız. Tanrı tanık olsun. Biz hak isteyicisiyiz. Hakkını, hukukunu isteyenlerin yardımcısı Tanrıdır."

Ziya Bey'in konuşması Meclis'te coşkun alkışlarla karşılanırken, kürsüye yine Kürt asıllı Muş Milletvekili Hacı İlyas Sami Efendi çıkar:

"Gazetelere göre, Lord Curzon'un barış masasındaki görüşmelerde harcanmış iki iğrenç kelimesi var. Biri, bağlı olmakla öğündüğüm soy ve milletin tahkiri. İkincisi, Kürt temsilcilerinin Mustafa Kemal Paşa'nın tayini ile mebus oldukları. Sözümde başlarken bir tarih olayından söz edeceğim. Basra'da İngilizlerden bir kişi saldırıya uğrayınca, İngilizler limana Arapça bir levha astular. Levhadaki sözün anlamı şöyle idi: 'Kimse cahillik ederek bize bir fenalık yapmasın, o zaman biz cahillerin cahili oluruz.' İşte bu İngilizler: Türk, Kürt ve türlü namlar altında birleşip birlik olmuş bir toplumun, tek bir milletin bulunduğunu çok iyi bildikleri için, bunları ayrılığa, anlaşmazlığa, ayaklanmaya yöneltmek istiyorlar. Lord Curzon, kesin bir birlik ile meydana çıkan tabii sınırlarımız içindeki iki soylu topluluğun üzerinde ilişmek istediği bozgunculuğun değeri olmadığını bildiği için en güçsüzlerin silahlı olan küfürbazlık derecesine düşmüştür."

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey ise Lord Curzon, "münasebetsiz sözleriyle yalnız Kürtlere değil, bütün Türkiye mebuslarına hakaret etmiştir" diyor ve şunları söylüyordu:

"Sanmıyorum ki Iraklılar, Musul meselesinde Lord Curzon'a ve-killik vermiş olsunlar. Kürtlerin delegeleri ise, Lozan'da karşılarındadır. Türklük ve Kürtlük hakkında söz söylemek bize ait bir meseledir. Lozan'daki delegelerimiz iki kardeş olan Türkler ve Kürtlerin temsilcileridir."

Son olarak söz alan Diyanet İşleri Başkanı, Konya Milletvekili Vehbi Efendi ise, "İngiliz propagandası can çekişiyor" diye bağırıyordu. Vehbi Efendi "Lord Curzon'a iki şeyi hatırlatmak isterim" diyordu. "biri, mütarekeden sonra harekete geçirilen dünyaca ünlü aldatıcı İngiliz siyaseti ile dağıtılan milyonlarca liranın cahil dedikleri Kürtler tarafından nasıl red olunduğudur. İkincisi, Paris'te ve Avrupa'nın bazı yerlerinde Kürdistan için çalışıyorum diyen Şerif Paşa'nın yağdıran ve gazetelere geçen telgraflarla nasıl rezil edildiğidir. Bu çabaları, propagandanın son dönemidir. İngiliz propagandası can çekişiyor."

Bu hararetlili konuşmalardan, alkışlardan sonra Meclis Lozan'daki temsilcilerine Türklerin ve Kürtlerin temsilcileri olarak konuşma hakkını bir kere daha veriyor ve bu doğrultuda hareket etmeleri talimatının gönderilmesini kararlaştırıyordu.²⁵

Kürt halkının TBMM'de temsili tartışmasına, son noktayı koyan, Kurtuluş Savaşı yıllarındaki Kürt gerçeğidir. Doğu, Güney ve Batı cephelelerinde Büyük Millet Meclisi Orduları'nın kumandası altında savaşan onlardır. Ülkeyi yöneten yasal otorite olarak TBMM'yi kabul edenler de onlardır.

25 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 4 Ocak 1923 oturumundan aktaran Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti 1923*, s.73 vd. Aynı konuşmalar, *Aydınlık* gazetesinin "Kurtuluş Savaşı'nda Kürtler" dizisinde de yer alıyor, 13 Haziran 1979, hazırlayan Aydoğan Büyüközden

VI. ŞÛRALARLA ÖZERK İDARE

1. 1921 Anayasası'nın Halkçı İdare Sistemi

Kemalist Devrim'in 20 Ocak 1921 tarihli ilk Anayasası, nahiyelerin ve vilâyetlerin şûralarla yönetilmesi ve özerkliği sistemini kabul etmiştir. Kemalist önderlik, bu sistemi, aynı zamanda Kürt sorununa çözüm olarak gösteriyordu.

Anayasa önerisi, "Teşkilâtı Esasiye Kanunu Lâyihası" başlığıyla 13 Eylül 1920 günü Heyeti Vekile adına Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal imzasıyla Meclis'e sunulmuştu. Atatürk tarafından "Halkçılık Programı" diye de anılan bu öneri, 18 Eylül 1920 günlü oturumda okundu. Daha sonra Özel Komisyon tarafından üzerinde çalışılıp Meclis'in gündemine getirildi. 18 Kasım 1920'de başlayan görüşmeler sonunda, 20 Ocak 1921 günü Cumhuriyet'in ilk anayasası kabul edildi.¹

1921 Anayasası, ülkeyi yerelden merkeze kadar halkın seçtiği "şûralarla" yönetme esasını getiriyor ve tüzel kişilik verilen nahiyelere ve vilâyetlere idarî özerklik tanıyordu. Kazalar (ilçeler) ise tüzel kişiliğe ve özerkliğe sahip değildi, yalnızca "idarî ve inzibatî bir parça" sayılıyordu.

1921 Anayasası'nın konumuzu ilgilendiren maddelerini sıralayalım:

"Birinci Madde– Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın kaderini bizzat ve fiilen idare etmesi esasına dayanır.

"Üçüncü Madde– Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve Hükümeti 'Büyük Millet Meclisi Hükümeti' unvanını taşır.

¹ *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.160 vd. İsmail Arar, *Atatürk'ün Halkçılık Programı*, İstanbul 1963; *Teori* dergisinin "Kemalizm'de Halkçılık" özel sayısı, Aralık 1998, sayı 107; Doğu Perinçek, "Kemalist Devrim'in Halkçılık Programı", *Teori*, sayı 111, Nisan 1999, s.3 vd.

"On Birinci Madde– Vilâyet mahallî işlerde manevî şahsiyete ve özerkliğe sahiptir. Dış ve iç siyaset, şerî, adlî ve askerî işler, uluslararası iktisadî ilişkiler ve Hükümetin genel vergileri ile birden fazla vilâyeti ilgilendiren hususlar istisna olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nce konacak kanunlar gereğince vakıflar, medreseler, eğitim, sağlık, iktisat, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi ve idaresi vilâyet şûralarının yetkisi içindedir.

"On İkinci Madde– Vilâyet şûraları vilâyetler halkınca seçilen üyelere oluşur. (...)

"On Üçüncü Madde– Vilâyet şûrası, üyeleri arasından yürütme âmiri olacak bir reis ile çeşitli şubeleri idareyle görevli üyelere oluşmak üzere bir idare heyeti seçer. Yürütme yetkisi daimî olan bu heyete aittir.

"On Dördüncü Madde– Vilâyette Büyük Millet Meclisi'nin vekil ve temsilcisi olmak üzere vali bulunur. Vali, Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından tayin olunup görevi Devletin genel ve ortak görevlerine bakmaktadır. Vali yalnız Devletin genel görevleri ile mahallî görevler arasında çatışma durumunda müdahale eder.

"On Altıncı Madde– Nahiye, özel hayatında özerkliğe sahip bir mânevî şahsiyettir.

"On Yedinci Madde– Nahiyenin bir şûrası, bir idare heyeti ve bir de müdürü vardır.

"On Sekizinci Madde– Nahiye şûrası, nahiye halkınca doğrudan doğruya seçilen üyelere oluşur.

"On Dokuzuncu Madde– İdare Heyeti ve nahiye müdürü, nahiye şûrası tarafından seçilir.

"Yirminci Madde– Nahiye şûrası ve idare heyeti yargısal, iktisadî ve malî yetkiye sahip olup bunların dereceleri özel kanunlarla tâyin olunur.

"Yirmi Birinci Madde– Nahiye bir veya birkaç köyden oluştuğu gibi bir kasaba da bir nahiyedir."²

1921 Anayasası'nın, şûralar eliyle özerk yönetim sistemini getiren maddeleri bunlardır. Ülke çapında yasama faaliyetlerini yürütecek Meclis ile vilâyet şûrasının ve merkezî idare ile vilâyet idaresinin yetki alanları, anayasa hükmüyle belirlenmiştir. Vilâyet, yalnız bir idare birimi değil, fakat aynı zamanda anayasada belirtilen yetki alanı çerçevesinde bir yasama birimiydi. Vilâyet şûraları, kendi vilâyetlerini düzenlemek ve yönetmek için sayılan işlerle ilgili kanunlar çıkarabileceklerdi.

Atatürk, 3 Ocak 1922 günü yaptığı konuşmada, kabul edilen şûralarla yönetme sisteminin "halk idaresi" olduğunu ve Rusya'da "Sovyet idaresi" diye anıldığını belirtmiştir:

"Milletimizin bugünkü idaresi, hakikî mahiyeti ile bir halk idaresidir. Ve bu idare tarzı, esasî danışma olan şûra idaresinden başka bir şey değildir. Ruslar buna Sovyet idaresi derler."³

Atatürk, 30 Ağustos zaferinden dört ay sonra, 1922 yılı Aralık ayında, Türkiye devletinin "bir meclis, bir şûra hükümeti ile idare olduğunu" ve "sonsuz kadar böyle idare olunacağını" da belirtmiştir.⁴

İlk anayasamıza göre, vilâyetler ve nahiyelerde halk tarafından seçilen şûralar, kendi yönetim kurullarını yine kendi içlerinden ve seçim yoluyla kuracaklardı. Hatta nahiye müdürü de şûra tarafından seçilmekteydi. Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından atanan vali ise, "devletin genel görevleri ile mahallî görevler arasında çatışma durumunda" müdahale edecekti.

Böylece merkezî idare ve yerel idare şeklindeki ikili idare sistemine son veriliyor, nahiyeden merkeze kadar meclisler eliyle tek bir yönetim sistemi kuruluyordu. Bu, tam anlamıyla halkçı bir devrim yönetimiydi. 24 maddeden oluşan 1921 Anayasası'nın 14 maddesi yerel yönetimlere ayrılmıştı.

2 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.184 vd; Suna Kılı-A.Ş. Gözübüyük, s.91 vd.

3 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s.28.

4 *Aynı eser*, III, s.53.

Nahiye toplumu, halkçı sistemin temel birimi haline getirilmişti. Böylece birkaç köyün birleşmesinden veya kasabalardan oluşan bu temel birimde, doğrudan demokrasi deneyimine girişme olanağı veriliyordu.

Türk Parlamento Tarihi ve Prof. Dr. Bülent Tanör, bu sistemin ademi merkezîyet (yerinden yönetim) esasını kabul ettiği görüşündedirler.⁵ Biz bu görüşü paylaşmıyoruz. 1921 Anayasası'nın getirdiği sistem, gerçi savaş nedeniyle hayata geçirilememiştir, ancak uygulansaydı, yine merkezîyetçi olacaktı. Çünkü Türkiye bir devrim dönemine girmişti. Sistem, ancak ağalığın, şeyhliğin, aşiret reisliğinin, özetle-ortaçağlı yerel otontenin bir devrimle biçildiği ve bir aydınlanma hareketinin gerçekleştirildiği koşullarda *devrimci* olabilirdi. Bu nedenle şûrularla idare, halk inisiyatifini seferber eden bir merkezîyetçilik sayesinde işleyebilirdi.

1921 Anayasası, devrimin öncüsü ile itici gücü arasındaki ilişkinin canlı olması için elverişli bir siyasî-hukukî araç yaratıyordu. Devrimci öncünün, halkı demokratik devrime yöneltmesinin idarî mekanizmasını getiriyordu. Şûrularla yönetilen vilâyet ve mahiyelere tanınan özerklik sayesinde her yerel birimin kendini yönetmesinin anayasal koşulları sağlanıyordu.

Devrimci bir merkez ile yerel inisiyatifi birleştiren halk idaresi sistemi. Kürt sorunu açısından da demokratik bir çözümü içeriyordu. Türkleri ve Kürtleri, Türkiye'nin aslı kurucuları olarak kabul eden Milli Hareket, yerel yönetimi halk temeline oturtan bir anayasa yapmıştı.

Ne var ki, 1921 Anayasası'nın şûrularla özerk yönetim sistemi uygulanamadı. Savaş koşulları bunda belirleyici olmuştur. Ayrıca sistemin hayata geçirilebilmesi için, Şûrular Kanunu çıkarılması gerekiyordu. TBMM'nin şûrular sistemi ve mahallî idarelerin özerkliği konusunda duyarlı olduğu, tutanakların incelenmesinden anlaşılmaktadır. Örneğin hükümetin Yol Bedeli Kanunu'na ilişkin bir değişiklik önergesi, "Şûrular Kanunu ile birlikte görüşülmesi gerektiği" nedeniyle yasalaştırılmamıştı.⁶

⁵ *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.186; Bülent Tanör, s.265.

⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 2, içt. 39, s.820 vd'den aktaran İşıl Çakan, *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, Çağdaş Yayınlar, İstanbul, Haziran 1999, s.227 vd.

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra, 1923 yılı sonunda Meclis hâlâ Şûralar Kanunu beklentisi içindedir.⁷

1924 Anayasası'nın çıkarılmasına iki ay kala Meclis gündemine gelen Köy Kanunu önergesine, şûralar sistemine aykırı olduğu için karşı çıkmıştır. Meclis, şûralar sistemine sahip çıkmaktadır.⁸

1924 Anayasası, şûralarla özerklik sistemini kaldırmıştır. Bununla birlikte Kanunu Esasi Encümeni [Anayasa Komisyonu] Mazbata Muharriri Celâl Nuri Bey, 1924 Anayasası'nın 90 ve 91. maddelerinde, "vilâyet şûraları ve genel meclisler saklıdır" diyordu.⁹

2. Kemalist Yönetimin "Kürtlere Özerklik" Planı ve Kararı

Belgelere Yansıyanlar

Millî Mücadele önderliği, 1921 Anayasası'nın "Kürtlere özerklik" getirdiğini hem ulusal, hem de uluslararası düzlemlerde ifade etmiştir. Ayrıca özerklik planları yapmış ve bu yönde hükümet kararı almıştır. Belgelere yansıyan örnekler şunlardır:

– Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Londra Konferansı'nda 26 Şubat 1921 günü yaptığı konuşmada, Teşkilatı Esasiye Kanunu (Anayasa) gereği, Kürtlerin çoğunluk olduğu illerde eğer halk "özerklik arzu ederse, Türkiye'nin buraları için mahallî özerklik vermeye hazır olduğunu" belirtir.¹⁰

– Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti, Haziran 1921'de, "Kürtlerin oturduğu bölgelerde adım adım mahallî bir idare kurulması" kararı almıştır. Bu karar, Meclis Başkanı Mustafa Kemal imzasıyla, Elcezire Cephesi Komutanlığı'na 27 Haziran 1921 günü yollanan bir talimatla bildirilmiştir.¹¹

– Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ne göre, 1921 yılı sonbaharında Kemalist yönetim "Kürtlere özerklik" sorununu tartışmaya açar.¹²

7 *Aynı eser*, s.225.

8 *Aynı eser*, s.228.

9 *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 8/1, içt. 42, s.915'ten aktaran İşıl Çakan, s.229.

10 *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, I, s.307 vd.

11 *TBMM Gireli Celse Zabıtları*, III, s.551.

12 Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, c.13, s.12-14'ten aktaran Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.89 vd.

– İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold'un Dışişleri Bakanı Curzon'a yolladığı gizli bir yazıya göre, TBMM 10 Şubat 1922 günü Kürtlere özerklik veren bir kanun tasarısını görüştü ve kabul etti. Ancak böyle bir tasarının, birakalım yasalastığına, görüşüldüğüne işaret eden bir kayıda, ne Meclis tutanaklarında, ne de basında ve diğer kaynaklarda rastlanmıştır.¹³

– Atatürk, 16/17 Ocak 1923 günü İzmit Basın Toplantısı'nda, Anayasa gereği, "hangi livanın halkı Kürt ise, kendilerini özerk olarak idare edeceklerini" belirtmiştir.¹⁴

Kemalist yönetimin, Kürtlerin çoğunluk olduğu vilâyetlere özerklik verilmesi konusundaki açıklama ve kararlarını tarih sırasıyla ve belgelere dayanarak inceleyeceğiz.

Londra Konferansı'nda

TBMM Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Bekir Sami, Londra Konferansı'nda Kürtlerin çoğunluk oluşturdukları vilâyetlerde, eğer isterlerse, Türkiye'nin Kürtlere özerklik vermeye hazır olduğunu belirtmiştir. Bu bilgiyi, doğrudan doğruya Türkiye Heyeti'nin Hükümet'e sunduğu rapordan öğreniyoruz. Resmî raporun ilgili bölümünde Bekir Sami Bey'in konuşması, şöyle aktarılmaktadır:

"Ankara hükümetinin koyduğu Teşkilâtı Esasiye Kanunu [Anayasa] gereğince bazı hususlarda vilâyetlerin idarî özerklikten istifade etmekte olduklarını, eğer Kürtlerin çoğunluk oluşturdukları yerlerde ahali arzu ederse Türkiye'nin buraları için mahallî özerklik vermeye hazır olduğunu, Kürtlerin çoğunluk oluşturduğu yerler, özellikle Bitlis ve Van vilâyetleriyle Musul vilâyetinin bir kısmından ibaret bulunduğunu, İran hududunda Kürtlerin özellikle sayıca çoğunluk olduklarını, halbuki Erbil, Altınköprü, Tuzhurmato'n'da Türk çoğunluğun oturduğunu izah etti.

"Lord Curzon kaç sancakta Kürt çoğunluğu bulunduğunu ve Kürt mebuslarının sayısını ve bunların toplamı ile mebusların toplam sayısı arasındaki oramı sordu.

13 Robert Olson, *The Emergence*, s.38 vd; s.166 vd.

14 Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, s.104.

"Bekir Sami Bey bu hususta bir sayı söylemenin zor olduğunu, çünkü sancaklar her kimi isterlerse mebus seçebilir nitekim kendisi Çerkes olduğu halde hiç Çerkes bulunmayan bir yerden mebus seçildiğini ve bu suretle Türk sancaklarının dahi Kürtlerden mebus seçmiş olabileceğini ve delayısıyla oran hakkında kesin bir şey diyemeyeceğini ifade etti. Ve Lord Curzon'un Kürtlerin çoğunluk oluşturduğu yerlerde kendilerine özerklik verileceğine dair olan ifadeye gönderme yaparak özerklik (Autonomy) kelimesinden ne mânâ kastedildiğini sorması üzerine bu özerklik yalnız Kürt vilâyetleriyle sınırlı olmayıp bütün vilâyetleri kapsadığını ve vilâyetlerin kendi bütçelerini kendilerinin düzenlemeleri ve yerel işleri kendilerinin idare etmeleri demek olup idarî bir ademî merkeziyetten ibaret bulunduğunu izah eyledi.

"Lord Curzon bu hal İngiltere'deki özyönetim (self government)'den biraz daha geniş bir hal olup Kürtlere karşı hakikî bir hoşgörü mahiyetinde olmadığını söylemesiyle Bekir Sami Bey itiraz ederek Kürtlerin istediği şey yüzyıllardan beri olduğu gibi, Türklerle kardeş gibi yaşamaktan başka bir şey olmadığını ve Türklerle Kürtler arasında İngilizle bir Skoçyalı arasındaki farktan fazla bir fark bulunmadığını söyledi."¹⁵

Bekir Sami Bey, bu konuşmasında Türkiye hükümetinin "Kürdistan'da plebisit uygulanmasına olur verebileceğini de" belirtiyordu. Yine Kürt halkına güvenin bir ifadesi olarak, "özerklik", Kürtlerin çoğunluk oluşturduğu yerlerdeki halkın isteğine bırakılmıştır. Bekir Sami Bey, Türkiye Anayasası'nın bütün vilâyetlere özerklik verdiğini ayrıca belirtmektedir.

Vekiller Heyetinin "Kürtlere Mahalli İdare" Kararı

Gizli Hükümet Düzenlemesi

BMM Vekiller Heyeti, "Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal" imzasıyla Eleezire Cephesi Kumandanlığı'na yolladığı yazıda, "iç

15 Londra Konferansı hakkında Hariciye Vekili Bekir Sami Bey heyeti tarafından hükümete sunulan raporun tamamı ve özgün belgesi için bkz. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, I, s.277-315. Yukarıdaki alıntı, 26 Şubat 1921 günlü oturumla ilgilidir. Bkz. s.306 vd. Bekir Sami Bey'in konuşması Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde de bulunuyor. Bkz. *E-Levant La Turquie*, c.163, s.189'dan aktaran Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.74.

ve dış siyasetin gereği" olarak "mahalli idareler kurulması" talimatını vermiştir. TBMM'nin 22 Temmuz 1922 günlü gizli oturumunda okunan talimatın, 27 Haziran 1921 tarihinde gönderildiği, Meclis Zabıtları'nda kayıtlıdır.¹⁶ Buradan hareketle Hükümetin konuyu Haziran ayı içinde kararlaştırdığı söylenebilir.

Talimatın hükümet kararı içerdiğini, Meclis Zabıtlarından öğreniyoruz.¹⁷ Kaldı ki, yollanan yazının son cümlesinde, "Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti tarafından Kürdistan hakkında düzenlenen talimat" olduğu belirtilmektedir.¹⁸ Demek ki, Bakanlar Kurulu konuyu görüşmüş ve uygulamaya geçilmek üzere, "Kürdistan hakkında bir düzenleme" yapmıştır.

Talimat, Bakanlar Kurulu'nda kabul edilen bir program özelliğindedir; anayasa düzlemindeki çözümleri kapsamaktadır. Herhangi bir bakanlığın veya Genelkurmay Başkanlığı'nın değil de, Vekiller Heyeti'nin böyle bir düzenlemede bulunması, bu nedenledir.

Savaş koşullarında yaşandığı ve yönetiminde bir devrim hükümetinin bulunduğu düşünülürse, özellikle gizlilik gerektiren konularda, yasama organının yetkisine giren bazı düzenlemelerin hükümet tarafından yapılması doğaldır. Kaldı ki, düzenlemenin hukukî kaynağı anayasadır. 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu, mahalli idareler sistemi öngörmüştür. 1921 yılı Haziran'ında, Kürtlerin oturduğu belli bölgelerde mahalli idare uygulamasına geçmek için, özel bir düzenleme yapıldığı anlaşılmaktadır. Uğur Mumcu da, bu talimatın hükümetçe alınmış "gizli bir karar" olduğunu saptamıştır.¹⁹

Hükümet kararının "Kürdistan hakkında verilen özel bir talimat" olduğunu, bizzat Elcezire Cephesi Kumandanı Nihat Paşa belirtmektedir.²⁰

16 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, III, s.550 ve 557.

17 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, III, s.550.

18 *Aynı eser*, s.551.

19 Uğur Mumcu, "Kürtlere Özerklik", *Cumhuriyet*, 1 Mart 1992

20 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, III, s.559.

"İç ve Dış Siyaset Gereği"

Hükümet tarafından düzenlenen Talimatın birinci maddesi şöyledir:

"1. Adım adım bütün memlekette ve geniş ölçüde doğrudan doğruya halk tabakalarının ilgili ve etkili olduğu mahallî idareler kurulması iç ve dış siyasetimizin gereklerindedir. Kürtlerin oturduğu bölgelerde ise, hem iç siyasetimiz ve hem de dış siyasetimiz açısından adım adım mahallî bir idare kurulmasını gerekli bulmaktayız."

Tamamı bu kitabın "Belgeler" bölümünde bulunan Talimatın ikinci maddesinde, milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkı gereği Kürtlerin Türkiye idaresinde yaşamaya talip olduklarını ilan etmeleri ve mahallî idarelerini tamamlamaları istenmektedir.

Üçüncü maddede ise, "Kürdistan'da Kürtlerin Fransızlar ve hele Irak sınırında İngilizlere karşı silahlı çarpışmalara sevk edilmesi" istenmektedir. Kürtlerin Fransızlara ve özellikle İngilizlere düşmanlığının "değiştirilemeyecek bir dereceye varınılması ve yabancılarla Kürtlerin anlaşmasına engel olunması" görevi belirlenmiştir. Devamla, Kürtlere, "adım adım mahallî idareler kurulması sebeplerinin açıklanması ve böylece bize yürekten bağlanmalarının sağlanması" talimatı verilmektedir.²¹

Bu Talimata göre,

Bir: Bütün Türkiye'de mahallî idareler kurulması iç ve dış siyasetin gereğidir.

İki: Kürtlerin oturduğu bölgelerde ise, yine iç ve dış siyaset gereği, adım adım *mahallî bir idare* kurulması için uygulamaya geçilmesi istenmektedir.

İç siyasetle kastedilen, Kürtlerin haklarıdır. Nitekim Atatürk, bu talimatın yazıldığı tarihlerde, 1 Mart 1922 günü yaptığı konuşmada, "ırkî hukuka, toplumsal hukuka ve çevresel şartlara saygının iç siyasetin esas noktalarından" olduğunu belirtir.²²

Kürtlerin oturduğu bölgeler için talimatta, "mahallî idareler" yerine "bir mahallî idare" ibaresi kullanılmıştır. Bu bölgelerin kaderini tayin

21 TBMM *Gizli Celse Zabıtları*, III, s.551. Bu talimatı ilk kez kamuoyuna duyuran yayım için bkz. *2000'e Doğru* dergisi, 20-26 Eylül 1987, sayı 39, s.21.

22 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.221.

için halkoyuna başvurulmasının kabul edildiği de dikkate alınırsa, özerk bir yönetim kurmak için adımlar atıldığı saptanır.

Talimatta, Kürtlerin oturduğu bölgelerde mahalli idareler kurulması, aynı zamanda dış siyasetten doğan bir ihtiyaç olarak görülmüştür. O dönemde büyük devletler, özellikle İngiltere, Kürtlere özerklikten bağımsızlığa kadar çeşitli vaatlerde bulunuyorlardı. Millî Hareketin bu faaliyeti etkisiz kılmak için, "Kürtlere gelişme serbestliği sağlama" kararında olduğunu, Müdafaai Hukuk Cemiyeti belgelerinden ve Amasya Protokolü'nden biliyoruz. Kürtleri Türkiye'ye "yürekten bağlama" ihtiyacı, "mahallî idareler" politikasının temel nedenini açıklamaktadır.

Kemalist yönetimin, Musul vilâyetindeki Kürt aşiretlerini, Kurtuluş Savaşı'nın başından itibaren, İngiliz işgal kuvvetlerine karşı silahlı hareketlere sevk etme çabası içinde olduğu bilinmektedir. Nitekim Elcezire Kumandanı Nihat Paşa, bu faaliyetini, Meclis'te okunan yazılı savunmasında açıkça anlatmıştır. Hükümetin aldığı karar gereği, Musul ve Irak'taki ihtilaleci Kürt örgütleriyle ortak çalışma yürütülmüştür. Nihat Paşa, bölgedeki İngiliz ve Fransız denetimine karşı Kürt aşiretlerine silah dağıtmış, hatta Kürtlerin Necef'te geçici bir hükümet ve Meclis idareleri kurmalarını sağlamıştır.²³

Nihat Paşa'nın 27 Haziran 1921 tarihli Hükümet talimatına ilişkin uygulamaları, kendi anlattıkları yanında, olaylarla da doğrulanmaktadır.

O tarihlerde Sovyetler Birliği ve Türkiye, Irak'ta İngilizlere karşı Kürt direnişini özendirmekte ve desteklemektedir. TBMM Hükümeti, bu amaçla Antep Kuvayı Milliye Komutanlarından Milis Albayı Özdemir Bey'i 1922 baharında Revandiz bölgesine göndermiştir.²⁴

Yine eski Musul Valisi Haydar Bey başkanlığındaki bir heyete, Kürt liderleri Simko ve Şeyh Taha ile görüşme görevi verilmiştir. Buluşma, 15 Haziran 1922 günü gerçekleşmiştir. Bu görüşmeden sonra Simko, bölgedeki önemli Kürt aşiretlerini toplayarak daha yoğun direniş kararı alır.²⁵

23 TBMM GCZ, III, s.553, 559. 562 vd.

24 Doğan Avcıoğlu, I, s.155.

25 Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, *Kürdistan Dosyası*, c.13, s.36'dan aktaran Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.119.

1922 yılı başlarından itibaren Musul'da Türkiye yanlısı eğilimin yaygınlaştığı ve Kürt aşiretlerinin Mustafa Kemal Paşa ile gizli temaslarda buldukları İngiliz raporlarına da yansımıştır.²⁶

Millî Mücadele önderliği, İngilizlere karşı Kürt aşiretlerini harekete geçirmekte başarılı olmuştur. 30 Ağustos 1922 zaferinden bir gün sonra bir zafer de Irak cephesinde kazanılır. Özdemir Bey komutasındaki Kürt kuvvetleri Derbent Savaşı'nda İngiliz kuvvetlerini yener ve 18 Eylül 1922 günü Şaklava ilçesini işgal eder.²⁷

Plan, Süleymaniye üzerine yürümektir. Bu arada Mudanya Ateşkesi imzalanır ve Genelkurmay, Özdemir Bey'in Süleymaniye harekâtına izin vermez.

Görüldüğü gibi, Vekiller Heyeti'nin Haziran 1921'de "Kürdistan hakkında yaptığı düzenleme", hem alan, hem de içerik olarak kısmen uygulanmıştır.

3. Sonbahar 1921'deki Özerklik Tartışmaları

Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan, Türkiye'den gönderilmiş 25 Kasım 1921 tarihli rapora göre, Ankara hükümeti, özerk Kürt bölgesinin statüsü konusunda bir öneri hazırlamış ve özerklik planını tartışmaya açmıştır.²⁸ Bu rapor ile Hükümetin 1921 yılı Haziran ayında kararlaştırdığı "Kürtlere mahallî idare" düzenlemesi, birbirini tutuyor. Hükümetin Elceze Cephesi Kumandanlığı'na yolladığı talimatta belirtilen düzenlemeyle ilgili başka belgelerin bulunması kuvvetli olasılıktır.

Fransız raporunda, özerklik önerisinin Türk ve Kürt mebuslardan oluşan bir TBMM heyeti tarafından hazırlandığı belirtilmektedir. Heyet,

26 İngiltere'nin Bağdat Yüksek Komiseri Sir Percy Cox'un 1 Şubat 1922 günü Londra'ya gönderdiği rapor için bkz. Bülent Demirbaş, "Musul-Kerkük Olayı", *Milliyet*, 22 Şubat 1991.

27 *Türk İstiklâl Harbi*, "Güney Cephesi", IV, s.268.

28 Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, *Kürdistan Dosyası*, c.13, s.13 ve 14'ten aktaran Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.90. Yine bkz. Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.91 vd. Sayın Hasan Yıldız, *2000'e Doğru* dergisinin Genel Yayın Yönetmenliği görevini yaptığım sırada, bana yazdığı 1 Şubat 1990 tarihli mektubunun ekinde, sözü geçen iki sayfalık Fransızca raporun fotokopisini de göndermişti. Bu fotokopiyi *XX. Yüzyıl* kitabında bulabilirsiniz. Bkz. s.177-178.

1921 yılı Eylül ayında yetkili olarak Bitlis ve Van'da görüşmeler yapar. Ancak TBMM heyeti, bölgede kendisine muhatap bir örgütlenme bulmamıştır. Buna rağmen, Heyet Ankara'ya somut önerilerle döner: "Özerk Kürt bölgesinin statüsü". hazırlanan öneride şöyle saptanmıştır:

"Kürdistan Genel Valisi, Ankara hükümetinin önerisi üzerine Millet Meclisi tarafından ve Vali Yardımcısı ise, Kürt Temsilciler Meclisi'nce atanacaktır. Genel Vali ve yardımcısının görev süreleri beş yıl olacaktır. Bu statünün yenilenmesi veya Kürt halkının bağımsızlığı, yapılacak bir referandumla belirlenecektir. Hükümet merkezi, Kürt şehirlerinden biri olacak ve 12 üyeli bir Kürt konseyi oluşturulacaktır. Kürdistan'daki devlet memurlarının yarısı Kürt yarısı Türk olacaktır."²⁹

Fransız arşivindeki bu raporun kulaktan dolma duyumlarla yazıldığı anlaşılıyor. 1921 Anayasası'ndaki vilâyet ve nahiyelerin meclisler eliyle özerk yönetimine ilişkin hükümler, Bekir Sami Bey'in Londra Konferansı'ndaki açıklamaları ve Hükümetin Kürtlere mahallî idare konusundaki düzenlemesi ile Fransız raporunda belirtilen statü arasında bazı kavram benzerlikleri bulunmaktadır. Ancak raporda ana hatları verilen öneri üstünlüktür.

Fransız raporunun önemi, 1921 sonbaharında Kürtlere özerklik konusunun tartışıldığını göstermesindedir. TBMM'nin 3, 4 ve 5 Ekim 1921 günleri yapılan gizli oturumlarında, Koçgiri isyanının uzun uzun ve özgürce görüşüldüğü dikkate alınırsa,³⁰ özerklik statüsüne ilişkin tartışmaların o tarihlerde yoğunlaşması doğaldır.

29 Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, *Kürdistan Dosyası*, c.13, s.13-14'ten aktaran Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.91 ve 176. Fransızca belgenin fotokopisi için bkz. *ayrı eser*, s.177-178. Hasan Yıldız'ın *Fransız Belgeleriyle* kitabındaki çeviride bazı yanlışlar bulunuyor. Burada düzeltilmiştir.

Yeri gelmişken belirtelim: Atatürk'ün Kürtlere özerklik verileceğini belirttiği belgeleri, *2000'e Doğru* dergisi, Hasan Yıldız'ın öne sürdüğü gibi, "bir çeşit özerklik görüşüne sempatiyle baktığı" için yayımlamadı. İşçi Partisi geleneği, 1968'den bu yana, hiçbir zaman özerkliği savunmadı ve özerkliğe sempatiyle bakmadı. *2000'e Doğru*'nun bu yayındaki amacı, konunun serbestçe tartışılması için elverişli bir ortam yaratmak ve Kurtuluş Savaşı'nın Kürt meselesine ilişkin çözümlerini arşivlerin karanlıklarından çıkarıp toplumun bilgisine sunmaktır. Böylece bir yandan Kürt meselesinin tartışılmasına tepki gösteren bağnazlıkların, öte yandan Atatürk'e düşmanca bakan önyargıların kırılmasına hizmet edildi.

30 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.248-276.

Aynı tarihlerde İstanbul'dan Ankara'ya gelen Halil Bey başkanlığındaki bir Kürt heyeti, Mustafa Kemal Paşa'dan Kürtlere özerklik verileceği sözünü alarak geri dönmüştür.³¹

Fransız raporunun bu tartışma ve arayışları saptadığı kadarıyla gerçeği yansıttığı söylenebilir. Elimizdeki verilerin ışığında, iddia edilen özerklik düzenlemesi için aynı yargıya varmak zordur.

4. İngiliz Arşivi'ndeki "Özerklik Kanunu Tasarısı"

İngiliz Büyükelçisi Sir Rumbold'un Raporu

Ankara'daki özerklik tartışmaları, elbette en çok İngiliz hükümetinin ilgi alanı içindeydi. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ne giren bir belgeye göre, TBMM 10 Şubat 1922 günü yaptığı bir gizli oturumda, Kürtlerin oturduğu bölgelere özerklik tanıyan bir kanun tasarısını görüşmüş ve kabul etmiştir.³²

Rapor, önemli bir diplomatın imzasını taşımaktadır. İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Sir H. Rumbold, Lord Curzon'a gönderdiği gizli telgrafta, 10 Şubat 1922 günü TBMM'de görüşüldüğünü iddia ettiği *Kürdistan'ın Özerkliği Hakkındaki Kanun Tasarısı*'nin 18 maddesini tek tek özetlemiştir.³³

Öncelikle şunu belirtelim: *TBMM Zabıtları*'nda ve *Gizli Celse Zabıtları*'nda böyle bir yasanın kabul edildiği konusunda ne bir kayda, ne de bir ize rastlanıyor. Resmî kayıtlarda yaptığımız etraflı araştırmalara rağmen, tasarı aşamasında kalmış bir metin de bulunamamıştır. Kanunlaşmış olan bir tasarınn gizlenmesi mümkün değildir; bu yöndeki iddialar ciddi görülemez. Ayrıca TBMM'nin 10 Şubat 1922 günü açık ve ya gizli olarak toplandığı da saptanamamıştır.

31 Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.90 vd.

32 FO 371/7781 E. 3553/96/65'ten aktaran Robert Olson, *The Emergence*, s. 39 vd; s. 192, dipnot 19, s.166 vd. Belgeyi Türkiye'de kamuoyuna ilk kez duyuran *Yeni Ülke*, sayı 17, 18, 20; 17-23 Şubat 1991, 24 Şubat-2 Mart 1991; 10-16 Mart 1991. *Yeni Ülke*'nin çevirisi ciddi hatalar içermektedir.

33 İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi, FO 371/7781 Eastern (Turkey), E 3553/96/65, No.308'den aktaran Robert Olson, s.166 vd; s. 192, dipnot 19. Telgrafın 29 Mart 1922 tarihini taşıdığı ve 3 Nisan 1922 günü alındığı belirtiliyor. Bkz. Olson, s.192, dipnot 19 ve s.166.

Robert Olson'un aktardığına göre, İngiliz Büyükelçisi'nin raporu, kanunun 64'e karşı 373 oyla kabul edildiğini söylemektedir. Bu durumda, en az 437 milletvekilinin oturuma katılmış olması gerekiyor. Oysa TBMM I. Dönemi'nde, hiçbir oturuma bu sayıda mebus katılmadığı gibi, Meclis üyelerinin toplamı da verilen sayının altındadır.³⁴

Öte yandan yine Robert Olson'un aktardıklarına bakılırsa, İngiliz Büyükelçisi'nin raporu, özerklik tasarısına kabul oyu veren 373 mebusun "Müdafaa Milliye Cemiyeti" ve "Müdafaa Hukuk Cemiyeti" üyeleri olduklarını belirtmektedir ki, her ikisi de aynı cemiyettir. Müdafaa Hukuk Cemiyeti'nin adından iki ayrı parti üretilmiş olmaktadır.³⁵

Sonuç olarak, 10 Şubat 1922 günü "Kürdistan'a özerklik" adı altında bir kanunun kabul edilmediği kesindir. Böyle bir kanun tasarısının Meclis'e geldiğine dair, İngiliz Arşivi'ndeki raporu doğrulayan bir habere bile rastlanmamıştır.

Ne var ki, Hükümetin Kürtlere mahalli idare verilmesi için, Haziran 1921'de bir düzenleme yaptığını yukarıda Meclis'in *Gizli Celse Zabıtları*'na dayanarak saptamıştık.³⁶ Daha sonra 1921 sonbaharı ile 1922 baharı arasında bu tür özerklik planlarının yapıldığı çeşitli kaynaklar doğrulanmaktadır.

34 TBMM I. Dönem'de Meclis üyelerinin toplamı konusunda sayılar çelişiktir. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa 442, Mazhar Müfit (Kansu) Bey 399, Mahmut Goloğlu 390, Yılmaz Altuğ 383, Ahmet Mumcu 390, 1945'te yayımlanan *Milletvekili Albümü* 437, 1965 yılında kamuoyuna sunulan *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Kılavuzu* 390, Can Göleli 378, Kültür Bakanlığı'nın çıkardığı albüm 388 sayılarını vermektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı'nın son yıllarda yayımladığı *Türk Parlamento Tarihi*, bütün bu kaynakları, resmi yayımları ve TBMM kayıtlarını inceleyerek, TBMM Üye Defteri'ne 437 ismin yazıldığını saptamakla birlikte, bunlardan bir kısmının Meclis'e katılmadan istifa ettiğini ve üyelik sıfatını kazanmadıklarını, bir kısmının ise, dönem içinde istifa ettiklerini, bazılarının iki aydan fazla özsüz olarak meclise devam etmedikleri için üyeliklerinin düşürüldüğünü, ayrıca memurluğu tercih ederek istifa eden ve istifa etmiş sayılanlar bulunduğunu, bazılarının ise milletvekilliğinin reddedildiğini, onaylanmadığını ve düşürüldüğünü, bunlardan başka dönem içinde vefat edenler bulunduğunu belirlemiştir (*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, III, s.9-14). Bu durumda Meclis çalışmalarına katılanları her durumda 400'in altında olduğu ortaya çıkmaktadır.

35 Robert Olson, *The Emergence*, s.39. Yanlışlar, Olson'a ait.

36 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, III, s.551.

Rapordaki Özerklik Kamumu

Bu nedenlerle karınlaşmadığı kesin olmakla birlikte, İngiliz Arşivi'ndeki Özerklik Tasarısı'nın hikâyesine ve içeriğine göz atmakta yarar vardır. Böylece İngiliz belgelerindeki düzenlemeler ile 1921 Anayasası, Türkiye Heyeti'nin Londra Konferansı'ndaki açıklamaları, Hükümetin Kararı ve Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı'nda belirttiği görüşler arasında bir karşılaştırma olanağı bulunacaktır.

İngilizcesi yedi sayfa olduğu belirtilen, Büyükelçi Sir H. Rumhold'un Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yolladığı rapora göre: Büyük Millet Meclisi Komisyonu, daha önce özel bir komisyona hazırlanarak kendisine havale edilen Kürdistan idaresine dair yasa önerisini Meclis'e sevk etmiştir. Güvenilir bir kaynak. İngiliz Büyükelçiliği'ne konunun Meclis'te tartışmaya açıldığını bildirmiştir. Koçgiri olayını yerinde araştıran Komisyon üyeleri Yusuf İzzet Paşa (Bolu Mebusu), Ragıp Bey (Amasya), Hakkı Hamî Bey (Sinop) ile Salih Efendi (Erzurum) ve Selahaddin Bey (Mersin) derhal karşı önerge verdiler. Önerge, çoğunluk tarafından kabul edilerek, 10 Şubat'ta gizli oturum yapılmasına karar verildi ve bu oturumda yasalaştı. Karşı oy sayısı altmış dört idi.

Rapor sekiz maddedir. Sekizinci madde, Özerklik Tasarısı'nın on sekiz maddesini tek tek özet olarak aktarmaktadır. Bu özeti, Olson'un kitabından çevirerek aynen veriyoruz:

"10 Şubat 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülen ve Kürdistan'da Özerklik Öneren Yasa Tasarısı

"1. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk ulusunun uygarlığın gerekleri doğrultusunda gelişmesini güvence altına almak amacıyla, Kürt milliyeti için ulusal gelenekleriyle uyum içinde özerk bir yönetim kurmayı üstlenir.

"2. Nüfusun çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu bölge için, bu ulusun ileri gelenlerince bir Genel Vali ile birlikte bir Genel Vali Yardımcısı ve bir de Müfettiş seçilebilir. Bu kişilerin Türk veya Kürt olmasına, Büyük Millet Meclisi karar verebilir.

"3. Büyük Millet Meclisi ayrıca, bir Genel Vali seçer. Bu şahıs, tüm Kürt ulusunun saygı duyduğu, onurlu bir üne sahip, deneyimli bir yönetici olmalıdır.

"4. Genel Vali, üç yıl için görevlendirilir. Bu dönem sona erdiğinde, Kürt ulusunun çoğunluğu eski Genel Vali'nin kalması yönünde talepte bulunmuyorsa, yeni Genel Vali, (Kürt) Millet Meclisi tarafından atanır.

"5. Her ne kadar Genel Vali Yardımcısının Türk veya Kürt olmasına Büyük Millet Meclisi karar verse de, bu şahıs doğrudan doğruya Kürt Millet Meclisi tarafından seçilir. Bununla birlikte, Genel Valinin, Genel Vali Yardımcısının ve Müfettişin atanmaları, Ankara Hükümeti'nin onayına sunulmalıdır.

"6. Kürt Millet Meclisi, genel seçim yoluyla Doğu illerinde oluşturulur ve her Meclisin görev süresi üç yıldır. Meclis, her yıl 1 Mart günü dört ay süreyle toplanır. Meclis bu süre içinde çalışmasını tamamlayamazsa, üyelerin basit çoğunluğunun iste mi üzerine ve Genel Valinin onayıyla oturum süresi uzatılabilir.

"7. Genel Meclis, Doğu illeri idaresinin gelir-gider bütçesini denetleme ve yetkisi altında çalışan devlet ve idare memurlarının maruz kalabilecekleri haksızlıkları soruşturma hakkına sahiptir. Meclis, ülkenin ilerleme ve refahı konularında kesin kararlar alabilir. Bütün bu kararlar, Büyük Millet Meclisinin bilgisine sunulmak üzere Ankara Hükümeti'ne iletilir.

"8. Genel Vali ile Kürt Meclisi arasındaki bütün anlaşmazlıklarda, Büyük Millet Meclisi karar verir. Her iki taraf, Meclisin kararına uymak zorundadır.

"9. Sınırlar karma bir komisyon tarafından belirleninceye kadar, Kürdistan idarî bölgesi: Van, Bitlis, Diyarbakır illeri ve belirli kaza ve nahiyelerle birlikte Dersim sancağından oluşur.

"10. Kürdistan idaresinin yargı örgütlenmesine gelince, özel bölgeler için yerel göreneklerle uyum içinde yaratılır. Bu örgütlenme, şu an için, yarısı Türk ve diğer yarısı Kürt olan yeterli memurlardan oluşur. Görevden çekilen Türk memurların yerine Kürtler geçebilir.

"11. Bu yasanın yürürlüğe geçiş tarihinden itibaren, savaş yükümlülüğü veya başka isimler altında vergi alınmaz. Bugüne değin yürürlükte olan malî yükümlülüklere, yerel idarenin kararıyla son verilir ve vergiler yalnızca yılda bir kez ödenir. Ankara Hükümetine ödenecek olan net gelir oranı, Ankara'daki Büyük Millet Meclisi ve Kürt Millî Meclisinden milletvekillerinin oluşturacağı bir karma komisyon tarafından saptanır.

"12. Doğu illerinde düzeni sağlamak için bir jandarma kolordusu kurulur. Bu örgütü düzenleyen yasayı, Kürt Meclisi hazırlar. Fakat jandarma idaresinin esas komutası, isteyenlerin memleketlerine dönebileceği barışa değin yüksek rütbeli Türk subaylarındadır.

"13. Türk ordusundaki Kürt subay ve erler, isteyenlerin memleketlerine dönebileceği hanşa değin görevlerine devam ederler.

"14. Barıştan sonra, Genel Savaşta ve sonrasında mükellefiyete tabi tutulan bütün hayvan ve malzemenin bedelleri öncelikle ve en geç 12 ay içinde ödenecektir.

"15. Türkçe, yalnızca Kürt Millet Meclisi'nde, Valilikte ve Hükümet idaresinde kullanılır. Bununla birlikte Kürtçe okullarda öğretilbilir ve Valilik, ilerde Hükümetin resmî dili olarak tanınması yönünde herhangi bir talebe temel oluşturmamak şartıyla Kürtçe kullanmayı özendirir.

"16. Kürt Millet Meclisi'nin birinci görevi, hukuk ve tıp fakülteleri olan bir üniversite kurmaktır.

"17. Kürt Millet Meclisi, Genel Valinin onayı olmadan ve Ankara'daki Büyük Millet Meclisi bilgilendirilmeden hiçbir vergi koyamaz.

"18. Ankara'daki Büyük Millet Meclisine öncelikle danışılmadan ve onayı alınmadan hiçbir imtiyaz verilemez."³⁷

37 Robert Olson, *The Emergence*, s.166 vd.

Çalışmalar ve Yanlılar

Robert Olson, kitabında verdiği bilgilerin hangisini Rumbold'un raporundan aktardığını, hangilerini diğer kaynaklarda bulunduğunu dipnotlarla göstermiyor. Rumbold'un raporunun *Yeni Ülke*'de çıkan çevirisinde, 64 mebusun karşı oy verdiği belirtildiği halde, olumlu oy veren mebusların sayısına değinilmemiştir. Oysa Olson, 373 üyenin raporu desteklediğini ifade etmektedir.

İkincisi, Rumbold'un raporunda, *Millî Müdafaa Millîye Cemiyeti* ve *Müdafaai Hukuk Cemiyeti* adları, farklı yerlerde muhtemelen aynı cemiyeti ifade amacıyla kullanılmış gibi gözüküyor. Oysa Olson, bu iki ismi, iki ayrı parti olarak anmaktadır.

Rumbold'un tek tek bildirdiği 18 maddenin içeriğine bakınca, ilk göze çarpan, kanun dilinin olmayışıdır. Bu, bir kanun metni değildir. Öyle anlaşılıyor ki, bu istihbaratı İngiliz Büyükelçiliği'ne ulaştıranların elinde bir kanun metni yoktur; ağızdan öğrenilenleri bildirmektedirler.

Kanun olduğu söylenen metnin 2. ve 3. maddeleri çalışmaktadır.

Kanun tasarısı olduğu söylenen metinde hem genel valilik hem de müfettişlik kurumu geçiyor (Madde 2). Oysa Müfettişlik, Cumhuriyet döneminde birden çok vilâyeti kapsayan bir yönetim makamıdır ve genel validen farklı bir anlam taşımamaktadır.

Bunlara karşılık, bu raporda özetlenen Özerklik Tasarısı ile Fransız Arşivi'ndeki Özerklik Statüsü arasında benzerlikler bulunmaktadır.

Daha önemlisi, yukarıda incelediğimiz üzere, Hükümetin Haziran 1921'de Kürtlere mahallî idare getiren bir düzenleme yaptığını, *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'ndan biliyoruz.

Bu durumda, Fransız ve İngiliz arşivlerine giren özerklik düzenlemeleri, "ateş olmayan yerden duman çıkmaz" atasözünün geçerlik alanı içinde görülebilir. Burada iki olasılık akla gelmektedir:

Biri, Hükümetin gizli özerklik düzenlemesine bağlı olarak konu Meclis'in resmî olmayan bir grup toplantısında görüşülmüştür. İngiliz Büyükelçiliği'ne yansıyan olay budur.

Veya Hükümetin yaptığı gizli düzenleme, İngiliz Büyükelçiliği'ne Meclis'in yasama işlemi gibi yansıtılmıştır.

5. Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı

Kürtlerin çoğunluk olduğu bölgelere mahallî özerklik verilmesi programının, 30 Ağustos zaferinden sonra da bir süre geçerliğini koruduğu görülüyor. Saltanat 30 Kasım 1922 günü kaldırılmıştır ve fiilen var olan Cumhuriyet'in resmileştirilmesi sürecine girilmiştir. Bu arada yeni devrimci devletin ve toplumun nasıl düzenleneceği konusu da gündemdedir. İşte bu koşullarda, Atatürk, 16-17 Ocak 1923'te, İzmit Basın Toplantısı'nda Kürt meselesine çözüm olarak, 1921 Anayasası'ndaki özerklik düzenlemesini göstermiştir.

"...milli hudutlarımız içinde bulunan Kürt unsurlar öylesine yerleşmiştir ki, pek sınırlı yerlerde yoğun durumdadırlar. Fakat yoğunluklarını kaybede ede ve Türk unsurların içine gire gire öyle bir hudut ortaya çıkmıştır ki, Kürtlük adına bir hudut çizmek istesek, Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek lâzımdır. (...) Dolayısıyla başlıbaşına bir Kürtlük tasavvur etmekten ise, bizim Teşkilâtı Esasiye Kanunu [1921 Anayasası] gereğince zaten bir tür yerel özerklikler oluşacaktır. O halde hangi livanın halkı Kürt ise onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir."³⁸

Gazi Paşa, Anayasa'ya gönderme yapıyor; "Teşkilatı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir tür yerel özerklikler oluşacaktır" diyor. Arkasından gelen cümlede, Anayasa'nın vilâyetlere yerel özerklik tanıyan hükümüne, Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu vilâyetler açısından bir yorum getiriyor ve bu hükmün nasıl uygulanacağını belirtiyor:

"O halde hangi livanın halkı Kürt ise onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir."

Görüldüğü gibi, burada özetlenen sistem, Elcezire Kumandanlığı'na bildirilen hükümet düzenlemesiyle aynıdır. Her ikisinin de dayanağı anayasadır. Ancak özerklik, aynı zamanda Kürt meselesinin çözümü olarak da düşünülmektedir.

³⁸ Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, s.104.

Bilindiği gibi, 1921 Anayasası'nın vilâyetleri şûralarla yönetme sistemi, savaş koşullarında uygulanamadı. Gerçi Kurtuluş Savaşı'nda yerel iktidarlar oluşmuş ve yönetimi üstlenmişti. Ancak bu, daha çok fiili bir durumdu. Atatürk, İzmit Basın Toplantısı'nda, anayasadaki özerklik'in uygulama zamanının geldiğine işaret etmektedir.

Atatürk'ün 16-17 Ocak 1923 günü Kürtlerin yaşadığı livalara Anayasa gereği bir tür yerel özerklik verileceğini belirtmesinden bir hafta sonra, konu Lozan Konferansı'nda da tartışıldı.

İngiliz Delege Heyeti, İngiltere'nin Kürtlere özerklik verilmesini istediğini, Türkiye'nin ise buna yanaşmadığını söylüyordu. İsmet Paşa, bu görüşe şu karşılığı veriyordu:

"Yurttaşlık haklarını ve yetkilerini kapsamayacak olan ve sözde özerk bölgelerin halklarına tanınacağı söylenen haklar, Kürt soyu gibi üstün bir soyu hiç tatmin etmeyecektir."³⁹

İsmet Paşa, bu düşüncelerinin "Musul Kürtleri için olduğu kadar, Anadolu'nun öteki yerlerindeki Kürtler için de geçerli olduğunu" belirtmişti. İngiliz hükümetinin Musul vilâyetinin doğu kesiminde oturanlara dört yıldan beri söz verdiği "yalancı özerklik" çekici görünmüyordu ve insanları "gerçekte sömürge yönetimi altına alınmış bir halk durumuna düşürmüştü", kısacası ülkenin "kaderine ortak" etmemiştir.

Oysa Türkiye'deki Kürtler, "yurttaşlık haklarına sahipti", "Türk hükümetini yabancı bir hükümet saymamışlardı, Meclis'te milletvekilleri vardı ve hükümet işlerine etkili olarak katılıyorlardı."⁴⁰

6. Toplu Değerlendirme

Nahiye ve vilâyetleri şûralar eliyle özerk olarak yönetme sistemi, 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'yla hukuken yürürlüğe konmuştur, yani bir anayasa kurumudur. Türkiye ölçeğinde düşünülen "halk idaresi" sistemi, Kürt sorunu için de özel bir çözüm olarak görülmüştür; ancak savaş koşullarında uygulama için gerekli yasal düzenlemeler yapılmamış, hüküm anayasa düzleminde kalmıştır.

³⁹ *Lozan Barış Konferansı*, 1, s.350.

⁴⁰ *Aynı yerde*.

Kemalist yönetime göre, Kürtlerin çoğunluk bulunduğu vilâyetlerde özerk idare kurulması, iç siyasetin ve dış siyasetin gereğidir. İç siyasetle kastedilen Kürtlerin Türkiye'ye "yürekten bağlanması"dır.

Dış siyasete gelince: Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden sonra, Osmanlı topraklarını paylaşan emperyalistler ve en başta İngiltere, Kürtleri çeşitli vaatlerle yanına çekmeye çalıştı. Kemalist önderlik, emperyalist bölücülüğe karşı Kürtlerle Türkleri birleştirerek "demirden bir kale" inşa etme mücadelesi veriyordu.

Dışarıdan bakıldığı zaman, İngiliz emperyalizminin de Kemalist yönetimin de Kürtlere özerklik vererek aynı programı benimsedikleri düşünülebilir. Ne var ki, bu çok yanıltıcıdır. İngilizler açısından özerklik programı, Türkiye'yi bölmek amacıyla Kürtleri kışkırtma faaliyetinin bir aracıdır. Kemalist yönetim ise, özerkliği Türk ve Kürdü sımsıkı birleştirmek ve Türkiye'nin bütünlüğünü savunmak için gündeme getirmişti.

İngilizlerin vaat ettiği özerklik emperyalist programın bir parçasıydı. Kemalist yönetimin öngördüğü özerklik ise, emperyalizme karşı mücadele programının ürünüydü.

Özerklikle birlikte, Kürtlerin reyine başvurulması ilkesinin de kabulü. Kemalist önderliğin Kürtlere duyduğu güveni yansıtır. Çünkü onlar da bilmektedir ki, Kürt ileri gelenleri ve halk kitleleri Türkiye'de yaşamak istegindedir. Millî Mücadele önderliği, Kürtlerin reyine başvurulmasını savunarak, uluslararası alandaki hukukî ve siyasî konumunu sağlamlaştırmıştır. Bu tutum, gönüllü birlik politikasından kaynaklanıyordu. Nitekim özerklik de "ahali arzu ederse" koşuluna bağlanıyordu.

Kurtuluş Savaşı'nın gelişme seyri içinde, Kürt halkının talepleri daha sıcak olarak gündeme gelmiştir. Bu arada patlak veren Koçgiri isyanı, taleplere yasal düzenlemelerle cevap verilmesi ihtiyacını da güçlendirmiştir. 1921 yılında özerkliğe ilişkin somut adımlar atılmasının bir nedeni budur. Fransız ve İngiliz arşivlerine giren raporlar da bu olguya işaret etmektedir.

Öte yandan dış siyaset düzleminde, 1921 yılında İngiliz emperyalizmine karşı Musul'daki Kürt aşiretlerini silahlı mücadeleye yöneltmek için, 1922 yılında ise düşmana son darbeyi indirme hazırlıklarına bağlı olarak, hükümetin Kürtlere yerel idare vaatlerinde bulunduğu görülmüyor.

30 Ağustos 1922 zaferinden ve İzmir'in kurtarılmasından sonra Mudanya Ateşkesi'nin imzalanması üzerine. İngilizlere karşı Kürt aşiretleriyle birlikte Irak cephesinde başarıyla yürütülen hareketin de durdurulması gerekmiştir. Bu nedenle 1922 sonlarından itibaren Kürtlere mahalli idare kararının dinlenmeye alındığı söylenebilir.

Yeni Türkiye kurulmaktadır. Bu durumda şûrularla yönetim ve özerklik sisteminin de, genel programın bir parçası olarak yeniden ele alınacağı bir karar noktasına gelinmiştir. İşte Atatürk, İzmir Basın Toplantısı'ndaki açıklamaları bu koşullarda yapmıştır. Bu konuşma, 1921 Anayasası'na gönderme yapmıştır ve bu nedenle "Kürtlere bir tür özerklik tanınacağı" programı hâlâ geçerlidir.

Bununla birlikte süreç, 1924 Anayasası'nda ifadesini bulan güçlü merkez, güçlü yürütme yönündedir. Devrimi sürdürme kararında olan Kemalist önderliğin, öncünün otoritesini güçlendirme ihtiyacını duyduğu görülüyor. Buna bağlı olarak ortaçağ kalıntısı yerel otoritelerin inisiyatif kazanabileceği bir yerel meclisler sisteminden kaçınıldığı değerlendirilebilir.

Kuşkusuz bu karar aynı zamanda ortaçağ ilişkilerinin kökünü kazıyacak bir toprak devrimi uygulamasının göze alınmadığı olgusuyla da bağlantılıdır. Yerel meclisler sistemi, ancak ortaçağ kurum ve ilişkilerine karşı köklü bir uygulamayla birlikte yürütüldüğü zaman, devrimci ve halkçı karakterde olabilirdi.

1921 Anayasası'nın şûrular eliyle yerel yönetimleri, Kurtuluş Savaşı zaferinden sonra köklü bir anti-feodal devrimin organları olarak işletilseydi, devrimci bir demokrasinin hem toplum, hem de devlet katında gerçekleştirilmesinde olağanüstü bir rol üstlenebilirlerdi. Buna girişilemeyince, ağalık, şeyhlik ve aşiret reisliğinin güçlü olduğu koşullarda, devrimci merkezin, yerel inisiyatife kuşkuyla bakmaktan başka bir seçeneği kalmamıştı.

Şeyh Sait İsyanı ve Musul'un kaybedilmesi de, yine iç ve dış etkenler üzerinden bu yönelişi etkilemiştir. Şeyh Sait hareketi, ortaçağlı yerel otoritenin gücünü ve tehlikesini göstermiştir. Musul'un İngilizlerin elinde kalması ise, Türkiye bünyesinde düşünülen Kürt ağırlığını ve bu ağırlığı hesaba katan programı zayıflatmıştır.

Güçlü devrimci merkez, devrimi sürdürmenin olmazsa olmaz şartıydı. Ne var ki o devrimci merkez, ortaçağa karşı güçlü bir halk inisi-

yatifiyle birleştigi zaman, gericiliğin kökünü kazıyabilir ve aydınlanmayı toplumun en uzaktaki hücrelerine kadar taşıyabilir.

Devrimin anahtarı, merkezin elde tutulmasıdır; ancak unutmamak gerekir ki, bütün devrimler, en sonunda toplumun değişmesidir. Toplumun değişmesi için, yalnız devrimci önderlik yetmez, halkın kendi eylemine ihtiyaç vardır. Bir toplum, devrime katılarak kendisini değiştirebilir. Devrimci önderliğin görevi, toplumu devrime seferber etmektir.

1921 Anayasası'nın şûralarla yönetilen yerel idareleri, bir halk devriminin organları işlevini görebilirdi. Türk ve Kürtlerin kaynaşması ve tek bir devrimci ulus oluşturmaları süreci, demokratik devrimin köklülüğü ve halk inisiyatifinin derinliği oranında hız kazanırdı. Kürtleri ayrı bir yerel idareye hapseden bir özerklik değil, fakat Türk ile Kürtü ortaçağ karanlığından kurtulma mücadelesinde kaynaştıran ve harekete geçiren bir meclisler sistemi gerekliydi. O zaman Kemalist Devrim, daha derin, daha köklü ve toplumun daha geniş kesimlerini kucaklayan başarılarla ilerleyebilirdi. Devrimin ihtiyacı, programda merkeziyetçi, uygulamada yerelci olmalıydı. Devrimci Ankara ile Bitlis'in veya Muğla'nın dağ köylüsünü birleştirecek ve harekete geçirecek demokratik devrimci çözüm buydu. Toplumun devrime katmada, halkın enerjisini harekete geçirmede, daha kucaklayıcı, daha köklü olabilmek, bir devrimin en temel sorunudur.

Sonuç olarak, toprak devrimi yapılsaydı, geniş Kürt kitleleri, Kemalist Devrim'in kenarında kalmaz, fakat içine çekilirdi. Böylece Cumhuriyet'i kuran Türkiye halkının, devrimci süreçler içinde, emperyalizmin etkisine açık ortaçağlı ve dar-milliyetçi parçalanma etkilerinden kurtulması yolunda daha büyük mesafe alınabilirdi.

O dönemde Türkiye nüfusunun yüzde 80'inden fazlasını oluşturan köylüyü, "memleketin efendisi" kılacak, onu ağanın marabası, aşiretin mensubu, beyin müridi olmaktan kurtaracak devrimci çözümün hukuki siyasi programı, 1921 Anayasası'nın meclisler sistemi idi. Bu sistemin en önemli özelliği, devrimci bir merkezin önderliği altında geniş halk yığınlarını seferber etme ve kendisinin efendisi haline getirme yeteneğidir. Kürt meselesinin çözümü de, aslında burada düğümlenmişti ve hâlâ burada düğümlenmektedir. Kemalist Devrim'in kendi sınırlarını aşması ve tamamlanması, gelmiş buraya dayanmıştır.

VII. UNSURLARIN HAKLARI

1. İki Hukuk Düzlemi:

Tekmil Milletin Hukuku ve Aile İçi Haklar

Kurtuluş Savaşı önderliğinin Türkiye halkının çok unsurlu olduğunu kabul etmesinin kuşkusuz hukuki sonuçları vardı. Milliyetler gerçekte olduğuna göre hakları da olacaktı. "Unsurlar" hak öznesiydiler.

Müslüman olmayan unsurlar ve hakları, konumuz dışında kalıyor.

Esas olarak "Türkler ve Kürtler" diye ifade edilen "İslâmî unsurlar" ise, iki ayrı düzlemde hukuka sahiplerdi.

Birinci düzlem, unsurların "tekmil millet" olarak emperyalizme karşı birlikte savundukları hukuku: özet olarak ortak vatanlarında bağımsız devlete sahip olma haklarıydı.

İkinci düzlem ise, unsurların tek tek sahip oldukları "ırkî, toplumsal ve çevresel" haklarıdır.

Bu iki hukuk düzlemi, birbirine sınıksız bağlıydı. Unsurların tek tek haklara sahip olmaları için, öncelikle "tekmil milletin" emperyalizmden bağımsız bir devlete sahip olması ve bu devletin "millî hâkimiyet" ilkesini uygulaması gerekirdi. Türkiye'nin bağımsızlığı, Kürtlerin haklarının zeminini oluşturacaktı. Millî hukuku savunmak için, Müdafaa-i Hukuku Milliye adıyla kurulan cemiyet, unsurların haklarını da kuruluş günlerinden başlayarak programına aldı. Görüldüğü gibi Millî Teşkilat, millî haklar ile unsurların hakları arasındaki bağı daha en baştan kurmuştu. Dışta emperyalizme karşı bağımsızlık hukukunu kazanmak için, içeride aile üyelerine ait hukuku güvence altına almak gerekiyordu.

Mustafa Kemal, Samsun'a çıktuktan dokuz gün sonra, "millî haklar" ile milleti oluşturan "ırkların hakları"nı iki ayrı düzlem olarak ayırmış ve idare usulü ile unsurların haklarını "aile içi mesele" diye nitelemiş-

tir. Unsurlar arasında halledilecek aile sorunlarının bağımsızlık müca-
delesine engel olmaması uyarısında bulunmuştur.¹

2. Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu'nda Unsurların Hukuku

İstanbul'da 2 Aralık 1918 günü kurulan Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Millîye Cemiyeti'nin Nizamnamesi'nin ikinci maddesi, "Doğu vilâyetlerinde oturan bütün unsurların millî ve siyasî hukukunun serbestçe gelişmesini sağlayacak meşru sebeplere girişmeyi" amaç olarak belirlemiştir. Amacın devamında, "sözü geçen vilâyetlerin İslâm halkının tarihi ve millî hukukunu gerektiği zaman uyarar dünya huzurunda savunma (...) ve unsurlar arasındaki yanlış anlamların giderilmesiyle eskisi gibi iyi bağlantıların kuvvetlendirilmesine gayret" edileceği belirtiliyordu.²

Cemiyet'in 13 Aralık 1918 günü yaptığı toplantıda alınan kararda ise, unsurların hakları şöyle saptanıyordu:

"Doğu vilâyetlerinde Türk ve Kürdün tarihi ve irkî hukukunun (Osmanlılık) milliyeti altında toplanması ve her iki ırkın menfaatlerinin uzlaştırılmasının –biri diğersinin hakkına tecavüz etmezsiniz– kabul olduğu..."³

Görüldüğü gibi bu karar, Mondros Ateşkesi'nden 40 gün kadar sonra, daha mücadelenin başında, iki aslî unsurun ortak menfaatlerini sağlayan hukuk ile unsurların hakları arasındaki bağı çok açık ve çok güzel kurmuştu. Henüz Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkmadan, Cemi-

1 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2. s.336.

2 Cevad Dursunoğlu, s.143. Atatürk, *Büyük Nutuk*'un başlarında Cemiyet'in amaç maddesini aktarırken, "millî" sözcüğünün yerine "dinî" sözcüğüne yer vermektedir: "...bütün unsurların dinî ve siyasî haklarının serbestçe gelişmesini sağlayacak meşru sebeplere girişmek..." (*Nutuk/Söylev*, I, s.6). Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin amaç olarak "unsurların millî ve siyasî hukukunun serbestçe gelişmesini" benimsemesi, ideolojisine, misyonuna ve genel çizgisine daha uygun gözüküyor. *Nutuk*'taki "unsurların dinî hukuku" formülü gerçeklere oturmuyor. Çünkü İslâmî unsurların birbirlerinden farklı bir dinî hukukları yoktu.

3 *Hadisat*, 14 Aralık 1918'den aktaran Abdulhalûk M. Çay-Yaşar Kalafat, s.12.

yet'in kuruluş aşamasında, Millî Mücadele'nin büyük formülü üretilmiş ve karara bağlanmıştı. Türkler ve Kürtler "tarihi ve ırkî hukuklarını" savunabilmek için. öncelikle ortak millî hukuklarına sahip çıkmak durumundaydılar. Ortak çıkarları ifade eden millî hukuk, unsurlar arasındaki hak eşitliğinin ve haklara tecavüzden kaçınmanın temelini oluşturuyordu.

13 Aralık 1918 tarihli bu karar, her dönüm noktasında, her kongrede, Meclisi Mebusan'da ve Büyük Millet Meclisi'nde hemen hemen aynı formülle yeniden ve yeniden karara bağlanacak ve ilan edilecektir. Formülün gerçeğe dayanması, başka deyişle sağlamlığı, istikrar ve devamlılığını sağlamıştı.

Cemiyet'in 1919 yılı Mart ayında İtilaf devletleri temsilcileri ile Barış Konferansı delegelerine gönderdiği muhtıra, Türklerin ve Kürtlerin "kendi milliyet ve geleneklerini korumalarının" yolunu gösteriyordu. Bunun için birleşmeleri ve anlaşmaları gerekiyordu. Muhtıra'nın ilgili bölümü şöyledir:

"Bu vilâyetlerde büyük çoğunluğu Türklerle Kürtler oluşturmakta ve aralarındaki bağ ve İslâmî topluluk her türlü eğilimin üstünde bulunduğu gibi kendi milliyet ve geleneklerini koruyacak ve sağlayacak sur [?] ve araçları yine aralarında barışçı ve yapıcı bir tutumla görüşebilecek ve önerilebilecekleri nedeniyle, çoğunluğun kutsal haklarının azınlığın [Müslüman olmayan azınlıklar kastediliyor] yalan dolanına çiğnettirilmemesini medenî insanlıktan talep ve rica ederiz."⁴

Görüldüğü gibi, Cemiyet, Türklerin ve Kürtlerin "milliyet ve geleneklerini korumaya" ilişkin sorunlarını kendi aralarında "barışçı ve yapıcı görüşme ve önerilerle" çözebilecekleri kanısındadır.

4 *Hadisat*, 30 Mart 1919'dan aktaran Abdulhalük M. Çay- Yaşar Kalafat, s.15. "Sur" sözcüğünün yanlış okunduğu kanısındayız. *Muhtıra*, *Hadisat* gazetesinde 30 Mart 1919 günü yayımlanıyor. Ne var ki, Cemiyet Merkezi İdarisi'nin Erzurum Şubesi'ne 19 Mart 1919 günü yolladığı yazıda, muhtıranın verildiği belirtilmektedir. Demek ki muhtıranın tarihi 19 Mart öncesindedir. Bkz. *Nutuk/Söylev*, III. s.1208, Belge 7; I. s.6. Atatürk, *Nutuk*'ün başında, Cemiyet'in "uygar ve bilimsel araçlarla amaca ulaşabileceği hakkında fazla iyimser" olduğunu belirtmiştir (*Nutuk/Söylev*, I. s.6).

3. Kongrelerde Unsurların Hakları

Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum'da toplanan Kongresi, İslâmî unsurların hakları konusunda en sonunda Misakı Millî'ye girecek formülü getirmiştir. Kongre, bilindiği gibi, Mustafa Kemal'in başkanlığında toplanmıştı. Kabul edilen Kararlarda ve Nizamname ile Beyanname'nin birinci maddesinde şöyle denir:

"Bu bölgede yaşayan bütün İslâmî unsurlar birbirine karşılıklı hürmet ve fedakârlık hissiyle dolu ve ırkî ve toplumsal durumlarına ve çevre şartlarına saygılı öz kardeşler."⁵

Daha sonra Sivas Kongresi'nde ve Meclisi Mebusan'da kabul edilen Misakı Millî'de bütün Türkiye için genelleştirilecek bu formül, İslâmî unsurların "aile içi" ilişkilerini şu esaslara bağlamıştır:

- Birbirine karşılıklı hürmet,
- Birbirine karşılıklı fedakârlık,
- Birbirinin ırkî durumlarına saygı,
- Birbirinin toplumsal durumlarına saygı,
- Birbirinin çevre şartlarına saygı.

Türk ve Kürtlerin "öz kardeşliği", Erzurum Kongresi'nden Büyük Millet Meclisi'ne kadar bütün anayasal zeminlerde bu esaslara dayanılmıştır. Kurtuluş Savaşı'nı zafere ulaştıracak gönüllü birliğin sağlam zemini budur.

Sivas Kongresi'nde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Şarkî Anadolu Cemiyeti'nin Nizamnamesindeki "unsurların haklarına" ilişkin düzenlemeyi Türkiye çapında genelleştirerek sözcüğü sözcüğüne aynen almıştır. Aynı Kongrenin Beyanname'si ise, bir sözcük değiştirmiş, bir sözcük çıkarmış ve bir sözcük eklemiştir. "İrkî ve toplumsal durum" yerine "ırkî ve toplumsal hukuk" ibaresi kullanılmıştır; başka deyişle "durum" yerine "hak" denmiştir. "Çevre şartları" ibaresindeki "şartlar" sözcüğü çıkarılmış, "çevrelerine" demekle yetinilmiştir. Riayetkâr (saygılı) sözcüğü yeterli görülmemiş, başına "tamamiyle" eklenmiştir.⁶

5 Cevad Dursunoğlu, s.160.

6 Kaynaklar, daha önceki bölümlerde gösterilmiştir. Ayrıca bu kitabın "Belgeler" bölümüne bakılabilir.

4. Amasya Görüşmesi Protokolü'nde Kürtlerin Özgürlüğü

İstanbul ve Anadolu iktidarlarının Amasya buluşmasında düzenlenen Protokol'ün birçok yerde yayımlanan sözde "tam metinlerine" bakıldığı zaman, "unsurların haklarına" ilişkin bir kayda rastlanmıyor.⁷ Ne var ki, bu "tam metinler", makaslanmış metinlerdir. En acısı, Osmanlıca yazılı özgün belgeler, ilgili satırları kesilerek yayımlanmıştır. Bu gerçeklerin saptanmasını, *Atatürk'ün Bütün Eserleri* için Kaynak Yayınları'nın yürüttüğü çalışmaya borçluyuz.

Olayın ortaya çıkması şöyle oldu: *Kâzım Karabekir'in İstiklâl Harbimiz* kitabında yayımlanan Amasya Görüşmesi 2. Protokolü ile *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*'nde yayımlanan sözde "tam metinlerin" birbirinden farklı olduğunu gördüm. Karabekir'in kitabında yer alan belgenin ilgili bölümü şöyledir:

"...Kürtlerin gelişme serbestisi ve her surette ırkî ve toplumsal hukuka kavuşturulmaları değerlendirilmiş ki, bundaki amaç da yabancılar tarafından Kürtlerin bağımsızlığı görüntüsü altında yapılmakta olan yalan dolanın önüne geçmek içindir."⁸

Ancak çok ilginçtir: Karabekir Paşa'nın kumandası altındaki 15. Kolordu'nun Kumandan Vekili'nin 4 Kasım 1919 günü, Van'ı denetlemeye giden Karabekir Paşa'ya şifreyle gönderdiği bu metinde de bazı cümleler eksiktir. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, bazı bölümleri çıkarırken, Karabekir'in kitabını yayımlayanlar da başka cümleleri sansür etmişler. 1. maddede yer alan "Türklerin ve Kürtlerin oturduğu arazi" tanımı Karabekir'in kitabında yoktur. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* ise, "Kürtlerin gelişme serbestisi ve haklarına" ilişkin cümleyi yayımlamayı uygunsuz görmüş. Tam metin, iki yayının bir araya getirilmesiyle bulunabiliyor. Bu gerçeğin saptanmasından sonra *Kaynak Yayınları*, Amasya Protokolü'nün Osmanlıca özgün belgesinin kesilmemiş fotokopisini bularak, tam metni keşfetmiştir. Bu arada hakkını teslim etmek gerekir; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 1982 yılında tam metni yayımlamış, fakat bu metinde de önemli çevrim

⁷ *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, iki kez "tam metin" diye eksik metin yayımlanmış ve özgün belgelerin fotokopilerinden beğenmediği satırları kesmiş. Atatürk'e sansür uygulanmıştır. Bkz. Aralık 1967, sayı 3, s.9 vd; Kasım 1968, sayı 14, s.28 vd.

⁸ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.382.

hataları yapılmıştır: örneğin "müsaadat" sözcüğü, *imtiyazat* diye okunmuştur.⁹ Bu durumda Amasya 2. Protokolü 1. Maddesinin tam ve doğru metni, *Atatürk'ün Bütün Eserleri* için Kaynak Yayınları'nın yürüttüğü titiz çalışma sayesinde, 80 yıl sonra ilk kez *Aydınlık* dergisinin 17 Ekim 1999 tarihli sayısında yayımlanmıştır.

Amasya Görüşmesi 2. Protokolü'nün sansür edilen bölümünü şöyledir:

"Kürtlerin gelişme serbestilerini sağlayacak tarz ve surette örfî ve toplumsal hukuka kavuşmaları dahi yerinde görülüp, (...) bu hususun şimdiden Kürtlerce bilinmesi hususu uygun görüldü."

Altında Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemal, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey ile İstanbul Hükümeti Bahriye Nazırı'nın imzaları bulunan belgenin ilgili cümlesi böyledir.

"Kürtlerce bilinmesi gereken", bugüne kadar yayımlanan sansürlü metinlerden farklı olarak, "gelişme serbestisine ve örfî ve toplumsal hukuka kavuşacağı" hususudur. Çünkü "yabancılar tarafından görünüşte Kürtlerin bağımsızlığı maksadı altında yapılmakta olan yalan dolanın önüne geçme" ihtiyacı saptanmıştır.

Amasya 2. Protokolü, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi'nden "unsurların gelişme serbestisi"ni, Erzurum ve Sivas Kongrelerinden ise, "unsurların haklarına" ilişkin esası almış ve birlikte ifade etmiştir.

Amasya Protokolü, "unsurlar" yerine açıkça Kürtler diyerek, düzenlemenin özellikle Kürtlerle ilgili olduğunu bir kez daha saptamıştır. Fakat asıl önemli nokta, Kürtlerin hak ve özgürlüklerinin kabulündeki amacın açıkça ortaya konmasıdır. Emperyalizmin bölücü çabalarının önüne geçmenin yolu, Kürtleri ülkenin özgür kurucu unsuru durumuna ve bilincine kavuşturmadır.

5. Misakı Milli'de Unsurların Hakları

Meclisi Mebusan, 28 Ocak 1920 günü kabul ettiği Misakı Millî'ye, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kabul edilen formülü almıştır. Buna göre, Osmanlı İslâm çoğunluğu, "birbirine karşılıklı hürmet ve feda-

⁹ *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasında Ait 106 Belge)*, Ankara 1982, s.67. Osmanlıca belgenin fotokopisi, s.177.

kârlık hissiyle dolu ve ırkî ve toplumsal hukuklarıyla çevre şartlarına tamamiyle saygılı"dır.¹⁰

6. Atatürk'te Kürtlerin Hürriyeti

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktıktan sonra Vilâyatı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin "unsurların hakları" konusundaki formülünü benimsemiş ve bu formülü Kürt ileri gelenlerini Millî Mücadeleye katma çabasında değerlendirmiştir. Diyarbakir'in ileri gelen ailesi Cemilpaşazâdeler'den Kasım Bey'e gönderdiği 16 Haziran 1919 tarihli tel, söz yerindeyse bir çözüm beyannamesi gibidir. Bu telgrafın Kürtlerin haklarını ilgilendiren bölümü şöyledir:

"Kürt kardeşlerimin hürriyeti ve refah ve ilerlemesinin vasıtalarını sağlamak için sahip olmaları gereken her türlü hukuk ve imtiyazların verilmesine tamamen taraftarım."¹¹

Atatürk, "Kürtlerin hak ve imtiyazlarını" hukuk planında gerçekleştirmenin ötesinde, bunun araçlarının sağlanmasına da vurgu yapmaktadır. Burada "hak ve hürriyetler" yanında "imtiyazlar" kavramının kullanılması dikkat çekmiştir. Ne var ki, Atatürk, TBMM'nin açılışında 24 Nisan 1920 günü yaptığı hükümetin esas örgütlenmesine ilişkin anayasal konuşmada da, "İslâmî unsurların her birinin kendisine özgü olan çevresine, âdetlerine, ırkına özgü olan imtiyazlarının bütün samimiyetle ve karşılıklı olarak kabul ve tasdik edildiğini" belirtecektir.¹²

Atatürk'ün bu konuşması, henüz anayasası olmayan yeni bir devletin ve hükümetin anayasası özelliğindedir. Nitekim kürsüden belirtilen esaslar, Meclis'e ayrıca önerge olarak verilmiş ve kabul edilmiştir.¹³

Yukarıda belirtilen "imtiyazlar" kavramını, Müslüman olmayan azınlıklara tanınan imtiyazlar gibi anlamak yanlış olur. Mustafa Kemal, burada kurucu unsurların "milliyet" olmalarından doğan haklarını kastetmektedir.

10 Misakı Millî, madde 1'den.

11 Bu telgrafın eksiksiz ve yanlışsız metni ilk kez *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'nde yayımlandı. Bkz. 2, s.388.

12 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1, s.30.

13 Bu konuda bkz. Turhan Feyzioğlu, s.30 vd.

Atatürk, yine TBMM kürsüsünden yaptığı 1 Mayıs 1920 günlü konuşmasıyla da, unsurların haklarını bir kez daha vurgular:

"...bu çeşitli İslâmî unsurlar ki; vatandaşlar, birbirine karşılıklı hümetle itibâr ederler ve birbirinin her türlü hukukuna, irkî, toplumsal, coğrafî hukukuna daima saygılı olduğunu tekrar ettik ve sağladığımız ve hepimiz bugün samimiyetle kabul ettik."¹⁴

Yine Devrimin önderi, 3 Temmuz 1920 günü yapılan gizli oturumda, "çeşitli İslâm unsurlarının birbirine karşı irkî, çevresel, ahlâkî bütün hukukuna saygılı öz kardeşler" olduklarını belirttikten sonra, "onların arzularına aykırı bir şey yapmayı biz de arzu etmeyiz" diye ekler.¹⁵

Unsurun haklarına saygı, Atatürk'e göre "iç siyasetin esas noktalarından"dır. 1 Mart 1922 günlü konuşma bunu belirtir:

"İrkî hukuka, toplumsal hukuka ve çevre şartlarına saygı, iç siyasetimizin esas noktalarındandır. İç idare teşkilatımızda bu esas noktanın, halk idaresinin anlamının bütün kapsamıyla lâayık olduğu gelişme derecesine ulaştırılması, siyasetimizin gereklerinden-dir. Ancak dış düşmanlara karşı daima ve daima birleşik ve dayanışma halinde bulunmak mecburiyeti de kesindir."¹⁶

Atatürk, kurtuluş zaferinden sonra 2 Şubat 1923 günü İzmir'deki konuşmasıyla unsurların hakları listesine yenilik getirir. Devrim önderi, "Türkiye halkı içinde çeşitli ırktan olanların varlığına" değindikten sonra, sözünü şöyle bağlar:

"Bunlardan birinin diğeri üzerinde onun milliyetini yok edecek bir davada bulunmasına gerek yoktur. Fakat her biri için ayrı ayrı olduğu gibi Türkler için de sadık kalmak, millî karakterlerini yükseltmek, bütün girişimlerinde bu sağlamlığı göstermek lâzımdır."¹⁷

Yeni devlet projesinin belirlendiği bir sırada, Atatürk, millî baskıya ve milliyetlerin yok edilmesine tavır almakta ve sadakat sorumluluğunun Türkler için de geçerli olduğuna işaret etmektedir.

14 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s.73 vd.

15 Atatürk, *Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, s.78.

16 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.221.

17 Sadi Borak, *Atatürk'ün*, s.211.

7. Uluslararası Konferanslarda Kürtlerin Hak Eşitliği

Türkiye hükümeti, uluslararası konferanslarda da, Kürtlerin haklarını doğrulamıştır.

Lozan'daki Türkiye heyeti, Kürtlerin azınlık hakları istemediğini, çünkü yurttaşlık haklarından tam olarak yararlanan kurucu unsur olduğunu ısrarla savunur.¹⁸

TBMM Başkanı Fethi (Okyar) Bey, Haliç Konferansı'nın birinci oturumunda, Türkler ve Kürtlerin (...) tam bir eşitlik içinde hayatı geçirdiklerini, aynı siyasî imtiyazlardan, dinî haklardan ve aynı hâkimiyet hukukundan yararlandıklarını belirtir.¹⁹

TBMM Başkanı, 8 Haziran 1924 günü yapılan son toplantıda aynı ilkeyi tekrar etmiştir:

"Türkiye, Türk ve Kürtlerin eşit hukuk altında oluşturdukları cumhurî bir devlettir."²⁰

Fethi Bey, 1924 yılında 20-30 Eylül günleri arasında yapılan Milletler Cemiyeti Meclisi toplantılarında, Türkiye'de "Türklerin ve Kürtlerin, kaderlerini mükemmel bir eşitlik temelinde birleştirdiklerini ve aynı siyasî haklardan yararlandıklarını" belirtir.²¹

8. Kürtlerin Hak ve Özgürlükleri Listesi

Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin, Kongrelerin, Meclisi Mebusan ve TBMM'nin, Atatürk'ün ve uluslararası konferanslardaki hükümet delegelerinin, kabul ve ilan ettikleri, Kürtlerle ilgili hak ve özgürlükleri liste haline getirerek, ifadelerde değişiklik yapmadan sıralıyoruz:

- Tarihi ve irki hukuk,
- Millî ve siyasî hukuk,
- İrkî duruma, irki hukuka saygı, ırka özgü imtiyazlar,

18 *Lozan Barış Konferansı*, I, s.350, 368; II, s.152.

19 Dışişleri Bakanlığı, *Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paketi*, s.82.

20 *Aynı Tarihi*, c.III, Matbuat ve İstihbarat Heyeti Umumiyesi, Ankara 1340 (1924), BMM Matbaası, s.178 (Osmanlıca).

21 Société des Nations, *Journal Officiel*, Octobre 1924, s.1321.

- Milliyeti yok etme yasağı.
- Hürriyet, refah ve ilerlemenin araçlarını sağlamak için sahip olmaları gereken her türlü hukuk ve imtiyazlar.
- Milliyet ve geleneklerini koruyacak ve sağlayacak araçlar.
- Gelişme serbestisi,
- Millî karakterlerini yükseltmek.
- Karşılıklı saygı,
- Birbirinin hakkına tecavüz etmemek.
- Karşılıklı fedakârlık,
- Vatandaşlık hakları.
- Siyasî imtiyazlar,
- Cumhuriyet'in kuruluşuna eşit olarak katılma.
- Eşitlik.
- Toplumsal duruma, toplumsal hukuka saygı.
- Çevre şartlarına, coğrafi hukuka saygı.
- Dinî hak,
- Ahlakî hukuk.
- Âdetlere özğü imtiyazlar.

VIII. ORTAK MUSTAFA KEMAL

I. Ortak Devrim

Bu kitabın son ince çalışmasını yaparken, değerli halkbilimcimiz Nejat Birdoğan'a son bölümün başlıklarını sıralıyordum: *Ortak karar, ortak vatan, ortak kimlik, ortak cumhuriyet...*: "ve Ortak Mustafa Kemal" diye tamamladı. Çok doğru, tarihsel-toplumsal bir gerçekliktir bu saptama!

Kemalist Devrim, yalnızca Türklerin hayatındaki büyük sıçrama değildir: milliyet ve mezhep ayırmaksızın, bütün Türkiye toplumunun ortaçağdan kurtuluş sürecinin en büyük atılımıdır. Burada Kürtler ve Türkler diye ayrı ayrı saymak anlamsızdır ve bilimsel değildir: ancak vurgulamak için belirtelim: Türkiye halkının bu yüzyılın başında yaşadığı devrim, her iki halkı da kucaklamıştır.

Başka türlü olması da mümkün değildir. Kürtlerin veya herhangi bir halkın yaşadıkları coğrafyadaki büyük siyasal-toplumsal değişikliğin dışında kalması düşünülemez bile. O nedente bazı Kürt milliyetçisi yazarların veya İsmail Beşikçi gibi araştırmacıların, Kemalist Devrimi, "yalnız Türklerin" ulusal demokratik devrimi olarak görmeleri, hatta Kürtler için "sömürgeleşme" olarak değerlendirmeleri, bilim dışıdır: siyasal düzlemde ise emperyalist işbirlikçiliğine gerekçe yapılmıştır.

Kemalist Devrim, bütün dünyada Ezilen Dünya'da mücadele ateşi yakan önemli bir devrim olarak görülmüştür. Çağımızın iki devrimci dinamiğinden biri olan millî kurtuluş devrimlerinin başını Kemalist Devrim çekmiştir. 1928 yılında kabul edilen Komünist Enternasyonal Programı, Türkiye devrimini, "dünya devriminin halkalarından biri"

olarak görmüştür.¹ Komünist Enternasyonal, Kemalist yönetime karşı yapılan Şeyh Sait ve Dersim isyanlarının gerici karakterde olduğu saptamasında bulunmuştur.²

Bütün dünyanın yaşadığı ve paylaştığı bu değerlendirmeler, İstanbul veya Diyarbakır'da da geçerlidir.

Büyük toplumsal değişikliklerin, "şu milliyeti kucaklayayım. diğerini dışarda bırakayım" gibi bir mantığı yoktur. Ancak dar milliyetçilik, bu tür safsataları ideolojik düzlemde imal etmiştir.

Kemalist Devrim, Edirne'den Ardahan'a kadar bütün toplumumuzu bin yıllık feodal tarihinde görmediği, köklü bir değişikliğin yatağına sokmuştur. Bu değişikliği, Doğu ve Güneydoğu'nun daha geriden ve daha yüzeyden izlediği gerçektir. Bunun, bölgelerarası eşitsiz gelişme yanında, millî eşitsizlikle açıklanması da doğrudur. Ne var ki, bütün bunlara rağmen, bütün siyasal ve toplumsal olgular, Türk ve Kürtlerin Kemalist Devrim'i tek bir toplum olarak birlikte yaşadıklarını göstermektedir. Bu sıçrama, bütün toplum için millî demokratik devrim yönündedir; yani ulusallığa ve özgürlüğe doğrudur.

2. Ortak Ulusallık

Burada ulusallığı, Türk ve Kürtlerin birbirinden kopması olarak anlamak da yanlıştır. Ulusallık, bütün Türkiye toplumu için, emperyalizmden özgürleşmek ve ortaçağ ilişkilerinden kurtulmak anlamını taşır. Kemalist Devrim, Kürtler açısından da bu yöndeki en büyük atımdır. Kemalist Devrim'in Türkleri ve Kürtleri, tek bir ulus yönünde kaynaştırma çabası, tarihsel süreç açısından mahkûm edilemez. Olumsuz olan, bu sürecin ulusal baskılarla ve şiddetle zorlanmasıdır. Yoksa doğal özümleme ve kaynaşma kaçınılmazdır ve iyidir.

Bütün çağdaş uluslar, bu tür kaynaşma ve özümlemelerle ortaya çıkmıştır. Ortaçağ kavimlerinin burjuva-demokratik devrim sürecinde kaynaşmaları ve yeni uluslar oluşturmaları, kapitalist coğrafyanın bü-

1 Doğu Perinçek, *Lenin Stalin Mao'mun*, s.138.

2 *Komünintern Belgelerinde Türkiye-3 Kürt Sorunu*, derleyen: Doğu Perinçek, 2. basım. İstanbul, Nisan 1994. Kitap, baştan sona bu değerlendirmeleri içeriyor.

tününde yaşanmıştır ve bugün Ezilen Dünya'da da gecikmiş olarak yaşanmaktadır. Buna karşı koymanın, ilericilikle ve hele Bilimsel Sosyalizmle en küçük bir ilgisi yoktur. Tersine. Ezilen Dünya içindeki milliyet farklarını kaşıyan, hep emperyalizmi olmuştur. Kendi ulusallaşma süreçlerinde farklı milliyetleri bir potada birleştirerek yeni uluslar yaratan ileri kapitalist ülkeler, aynı süreci arkadan gelen ülkelerin yaşamasına izin vermemeye kalkışmışlardır.

Oysa bütün Ezilen Dünya ülkeleri, neredeyse istisnasız farklı milliyetlerden oluşmaktadır. Çevremizden örnekler verirsek, İran, Irak, Suriye, Afganistan, Pakistan, Hindistan vb... Asya ve Afrika'nın tamamını bu listeye katabiliriz. Balkanlar yanında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan cumhuriyetlerin durumu da aynıdır. Emperyalizm, bütün Ezilen Dünya coğrafyasına Yugoslavyalaştırma programını götürmektedir. Emperyalizme göre "ulusallaşmak", bağınaz, Katolik-ırkçı Hırvatistan'ı, Şeriatçı Bosna-Hersek'i ve Çeçenistan'ı, ABD bayraklı Kosova'yı kurmaktır.

Batıcı-Kürt milliyetçiliğinin ideologları ve İsmail Beşikçi gibi araştırmacılar, bu emperyalist programa uygun olarak, "ulusallaşmayı" emperyalizmden ve ortaçağ ilişkilerinden kurtulma meselesinden koparmışlar, Kürt halkının önüne, son zamanlarda Bosna Hersek ve Kosova'da yaşanan modeli koymuşlardır. Oysa tecrübeler bütün çıplaklığıyla ortadadır: Emperyalizmle işbirliği yapılarak getirilen "ulusallaşma", her yerde karşı-ulusallaşma ve dincileşme olmuştur. Bu da bir tunç yasasıdır, istisnası yoktur ve olamaz. Çünkü çağımızda milli mesele, emperyalizmden özgürleşme meselesidir. Feodal ilişkilerden kurtulmak da, emperyalizmden bağımsızlaşma davasıyla birleşmiş ve ona bağımlı olmuştur.

Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkaslar'da yaşanan süreçler göstermiştir ki, bu ülkelerin içindeki bağımlı milliyetlerin ağabey milliyetlere karşı savaşları, bütün milliyetler açısından, ulusallaşmanın değil, emperyalizme bağımlılığın ve dincileşmenin yolunu açmıştır. Emperyalizme dayanan sözde "ulusallaşma", kralcılığı, tarikatları, yerel gericiliği canlandırmıştır.

3. Türkiye Kürtlerinin Farkı

Sovyet Devrimi, Kemalist Devrim ve Çin Devrimi ise, bugün yaşanan Yugoslavyalaşma modelinin karşısındaki modeli yaratmıştı. Çağımızın millî demokratik ve sosyalist devrimleri, ister millî burjuvazinin, isterse işçi sınıfının önderliğinde olsun, kapsam ve derinlik farklarına rağmen, kucakladıkları ulusların özgürleşme sürecini ateşlemişlerdir.

Kemalist Devrim, Türklerin olduğu gibi Kürtlerin de emperyalizmeden ve ortaçağ ilişkilerinden özgürleşmesine hizmet etti. Türkiye Kürtleri, savaşarak katıldıkları Kurtuluş Savaşıyla emperyalizmin sömürgeci olma tehdidini bertaraf ettiler. Bu açıdan hayatları Irak ve Suriye Kürtlerinden ayrıldı. Türkiye'nin güneyinde kalan Kürtler, hiç istemedikleri ve silahla direndikleri halde, bir süre İngiliz ve Fransız sömürgelerinde yaşadılar. Irak ve Suriye'nin bağımsız devletler haline gelmesinden sonra ise, ortaçağdan Türkiye Kürtleri kadar derin bir kurtuluş süreci yaşamadılar.

Bu olguları saptamak için, bugün Türkiye Kürtleri ile Irak ve Suriye Kürtlerinin hayatına göz atmak yeter. 1990 yılında Diyarbakır Cezaevi'nde bulunduğum sırada görüştüğüm PKK davası tutuklularından Irak ve Suriye'yi görmüş olanların hepsi, o bölgelerin Kürtleri ile Türkiye Kürtleri arasında "çağ farkı" olduğunu saptıyorlardı.

Bunun bir tek nedeni vardır, o da Kemalist Devrim'dir. Türkiye, Irak ve Suriye Kürtleri, seksen yıl önce Osmanlı ülkesinde yaşıyorlardı ve aralarında önemli toplumsal farklar yoktu. Bugünkü farkı yaratan, Türkiye Devrimi'dir.

Güney Kürtleri, bulunduğu ülkelerde, hâlâ belli bir coğrafyada toplanmıştır ve önemli ölçüde aşiretler halinde örgütlüdür. Buna bağlı olarak, Irak ve Suriye Kürtlerinin siyasal örgütleri, ulusal olmaktan çok bölgeseldir ve Kırmancî-Soranî ayırımına göre bölünmüşlerdir.

Türkiye'de ise aşiret ilişkilerindeki çözülme, çok daha kapsamlı ve derindir. Bu nedenle örgütlenmeler de, artık ortaçağ zemininde değildir. Ayrıca Türkiye Kürtleri ve örgütleri, ortaçağ ideolojisinden, Güney Kürtleri ile karşılaştırılamayacak ölçülerde uzaklaşmışlardır. Bu önemli gerçeği, 1989 yılındaki görüşmemizde, Abdullah Öcalan şöyle belirtmişti:

"Biz Türkiye'nin aydınlanma süreci içinde kendi gerçeklerimize uzandık. (...) Mücadelemizin bu anlamda Türkiye'nin aydınlanma ve özgürlük hareketinin bir parçası olarak değerlendirilmesi büyük önem taşıyor."³

Abdullah Öcalan'ın İmralı adasındaki savunmaları da bu açıdan dikkate değer. Bu savunmaları, yalnız başına teslimiyetle açıklamak doğru değildir. Öcalan'ın Kemalist Devrim'le yaşanan ileri atılımdaki ortaklığı vurgulaması ve Şeyh Sait isyanının "Kürt olduğu için değil, gerici olduğu için bastırıldığını" kabul etmesi önemlidir.

4. Ortak Zaafılar ve Eksikler

Kemalist Devrim'in Kürtler açısından da esas yönü, çağdaşlaşma ve demokratikleşme sürecinin önünü açmasıdır. Toprak ağalığı ve aşiret reisliğinin köklü bir toprak devrimiyle temizlenmiş olması, kuşkusuz bu sürecin sınırları da belirlemiştir. Bu yüzden, Türk ve Kürdüyle bütün toplumun atılımı zaafa uğramıştır.

Öte yandan, Cumhuriyet döneminde Kürtler üzerinde uygulanan baskı ve eşitsizliğin ulusal bir yönü olduğu da meydandadır. Kâzım Paşa, 1923 yılında TBMM Hükümetine, "cahil Kürt şeyhlerinin yerine ilk fırsatta Türk şeyhlerinin geçirilmesini", hem de "birinci görev" olarak önermektedir.⁴ Kurtuluş Savaşı zaferinden sonra, Karabekir gibi komutanlar, Kürt aşiret örgütlenmesini kaldırmak isteyenlere şiddetle karşı çıkmış ve aşiret örgütlenmesini sürdürmeyi esas alan programlar yapmışlardır.⁵

Görüldüğü gibi Abdülhamit'in Hamidiye Alayları uygulamasında kendisini gösteren feodal zihniyet, Kurtuluş Savaşı önderliği içinde de yaşıyordu. Burada nedenlerine girmiyoruz. Kemalist Devrim, Doğu'daki ağalık ve şeyhliği bir toprak devrimiyle tasfiye etmemiştir. Bu-

³ Doğu Perinçek, *Abdullah Öcalan ile Görüşme*, 2. basım. Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 1990, s.16.

⁴ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.378.

⁵ Paşa'nın 4 Haziran 1923 ve 29 Temmuz 1923 tarihli yazılı önerileri için bkz. Kâzım Karabekir, *Kürt Meselesi*, s.46, 55.

nun sonucunda 1931 yılında Kemalist Devrim'i sürdürmek isteyenler, Naşit Hakkı Uluğ'un kaleminden şu durum saptamasını yapmışlardır:

"Doğu'daki toplumsal örgütlenme zamanla ve gelişmeyle tasfiye olunamaz. Ona Cumhuriyetin çelik neşteri ile müdahale etmek lâzımdır. Bu örgütlenme, devrimin sert ve kökten yöntemi ile tahrip ve imha edilmemezse tabii durum dönmüştür, demek yalancılık olur. (...) Beyefendi Hazretleri. Şeyh efendi Hazretleri. (...) Cumhuriyet onlara, onlar Cumhuriyete düşmandırlar. (...) Bey, bütün kudret ve heybeti ile kurumlaşmıştır. Bir köy, beş köy, on beş köy, kırk köy, seksen bir köy, yüz atmış dokuz köy öz maldır. (...) Hükümetçi olan bey, devletin emrine hazırdır. Devlet namına, rakibini tepeler, malını mülkünü yağma eder, tepelenen çoluğunu çocuğunu alıp kaçarsa bey de gelir, köye kurulur. Hükümet derebeyine böyle fiilen hizmet eder."⁶

Naşit Hakkı Uluğ'un bu saptaması, ulus-devlet projesinin gelip dayandığı yeri belirlemektedir. Feodalizmin tasfiyesi ile gönüllü birlik hiç kuşkusuz birbiriyle bağlantılıydı.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, öncü aydınlar katında gündeme gelen ulus devlet seçeneği, Birinci Dünya Savaşı yenilgisiyle birlikte biricik çıkış yolu olarak ülkenin gündemine girmişti. Ancak o günün koşullarında, Kurtuluş Savaşı önderliği, ulus-devlet projesini, zaman zaman "Türklerin ve Kürtlerin ortak cumhuriyeti" formülüyle de ifade ettiler. *Ulus-devleti* veya çok değerli bilim adamı Prof. Dr. Hikmet Gökalp'in isabetli terimiyle *devlet-ulusu*,⁷ Kurtuluş Savaşı önderliğinin açıklamalarında, Türkler ve Kürtler birlikte oluşturuyorlardı. O günün teorisine göre, devlet kuruculuğundaki ortaklık, ulusun yaratılmasındaki ortaklığı da belirliyordu. Çünkü Atatürk, Cumhuriyeti kuranların, kendilerini ulus olarak da örgütledikleri görüşündeydi. Cumhuriyetin aslı kuruculuğu ile ulusun oluşturulması arasında kurulan bu bağlantı, "devlet-ulus"un demokratik ve eşitlikçi formülüydü. Öte yandan 19. yüzyılın sonlarında Türkçü-Devrimci akımın

6 Naşit Hakkı Uluğ, *Derebevi ve Dersim*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1932, s.6, 7, 10, 16.

7 Hikmet Gökalp'in *Devlet-Ulus* kitabını incelemelerini okuyucuya öneririz: Kaynak Yayınları, Nisan 1998.

oluşturduğu ulus-devlet projesi. Yusuf Akçura'nın *Üç Tarzı Siyaset*'te belirttiği gibi, Türk olmayan İslâmî unsurların özümlemesi fikrini de içeriyordu.⁸ Nitekim İsmet Paşa, Tahriri Sükûn döneminde, şöyle söyleyecektir: "Milliyet biricik bağlantı aracımızdır. Diğer unsurlar, Türk çoğunluğu karşısında etkili değildir. Vazifemiz, Türk vatani içinde bulunanları derhal Türk yapmaktır, Türklere ve Türklüğe muhalefet edecek unsurları kesip atacağız. Vatana hizmet edeceklerde arayacağımız nitelikler her şeyden evvel o adamın Türk ve Türkçü olmasıdır."

Kemalizmin unutulmuş düşünürlerinden Tekinalp ise, insafıdır: "İrkan Türk olmayanlara Türk kültürünün benimsetilmesini" savunurken, "Kürt kökenini unutmaması gerekir"⁹ demektedir.

Atatürk 2 Şubat 1923 tarihli İzmir konuşmasında, Türkiye'deki milliyetlerden birinin "diğeri üzerinde milliyetini yok edecek bir davada bulunmasına gerek bulunmadığını" belirtmiştir;¹⁰ bu açıklamaya yukarıda değinmiştik.

Kurtuluş Savaşı'nın Kürt sorununa ilişkin anayasal ilke ve politikaları, 1925 yılından sonra terk edildi. Oysa Kurtuluş Savaşı'nın çözümü de, ulus-devlet (devlet-ulus) programının çözümüydü. Türklerin ve Kürtlerin birlikte Cumhuriyet kurarak birlikte ulus oluşturmaları, Türkiye devriminin pratiği içinde bulunan çözümdü. Kemalist Devrim, bu çözümde ısrar ederek, hem ortaçağ kalıntılarını tasfiye edebilir ve aydınlanma sürecini tamamlayabilirdi, hem de Türk ve Kürtleri tek bir devrimci ulusta bütünleştirebilirdi.

Cumhuriyet döneminde uygulanan politikaların değerlendirilmesini bundan sonraki "Sonuç" bölümünde bulacaksınız. Ancak şunu saptamak gerekir: Kürt sorunu, Kemalist *Devrim* yüzünden değil, bu devrimin kireçlenmesi nedeniyle, devrim tamamlanamadığı için bugünlere kadar gelmiştir.

5. Ortak Gericileşme

1950'lerden beri yaşadığımız Küçük Amerika süreci, yurdumuzda emperyalizme bağımlılığı ve ortaçağ ilişkilerini geliştirmiş, bölgelerara-

8 Yusuf Akçura, *Üç Tarzı Siyaset*, s.8 ve 33.

9 Tekinalp, *Kemalizmi*, s.301

10 Sadı Borak, *Atatürk'ün*, s.211.

sı dengesizlikleri ağırlaştırmıştır. 1934 yılında yürürlüğe giren *Beş Yıllık Sanayi Planı*'nda sanayinin Anadolu'ya yayılması öngörülmüyordu. Bu politika nedeniyle İzmir'e hiç pay ayrılmamıştı. Yine Ankara, seçilen yatırım kentleri arasında değildi. İstanbul'a ayrılan pay ise, Türkiye nüfusu içindeki payının çok altındaydı, yüzde 5,5 düzeyinde kalıyordu. Dengeli gelişme politikası sonucu, Kemalist Devrim döneminde, İstanbul'un Türkiye üretimi içindeki payı düşerken, Anadolu'nunki yükselmişti.

Bölgelerarası dengesizlik, emperyalizme karşı mesafeli politikaların izlendiği 1930'lu yıllarda azaldı; emperyalist merkezlerin dayattığı işbölümünün benimsendiği 1950 sonrasında ise derinleşti. Kars ve Diyarbakır gibi Doğu illeri, Kemalist Devrim döneminde sanayi illeri sıralamasının önlerindeki, en arkalara düştüler.¹¹

Aynı olumsuz gidiş, eğitim ve kültür alanında, dincileşme ve tari-katlaşma olayında da görülmüştür.

6. Ortak Önderler

Bütün bunlardan şu sonuç çıkarılabilir: Türkiye halkının devrimci yükseliş ve gerileme süreçleri ortaktır. Bugün, Türküyle Kürdüyle bütün Türkiye halkının önündeki mesele, milli demokratik devrimi tamamlamaktır. Bu tamamlama, aynı zamanda Kemalist Devrim'in eksik bıraktığı, köylünün toprak devrimiyle özgürleştirilmesini ve Kürt meselesinde kardeşlik çözümünü de içerir.

Türk ve Kürtlerin devrimde ortaklığı, en iyi "Ortak Mustafa Kemal" kavramıyla açıklanabilir. Çünkü devrimde ortaklık, öncelikle yaşanmış olan devrimdeki ortaklıktır.

Türkiye'deki her ilerleme, bütün toplum açısından, devrimci birikimin değerlendirilmesiyle olacaktır. Burada, Türklük-Kürtlük davası olamaz. Toplumsal-kültürel değişimlere bakışta, Türk ve Kürt diye iki ayrı bakış açısı yoktur. Devrim, devrimdir; aynı ülkeyi paylaşan Türk için de devrim olmuştur. Kürt için de.

¹¹ Mehmet Bedri Gültekin, "Bölgelerarası Dengesizliği Gidermek İçin Kamu Ekonomisi", *Özelleştirme Değil Kamulaştırma* içinde, 2. basım, Kaynak Yayınları, Mart 1996, s.241 vd.

Mustafa Kemal de, o devrimin önderi olarak ortaktır. Mustafa Kemal'in Türk olması, İsmet İnönü'nün Kürt kökenli Türk olması, Ziya Gökalp'in Kürt kökenli Türk milliyetçisi olması vb, bunlar yaşanan tarihin açıklanmasında anlam taşımaz. Mustafa Kemal Türktür ve devrim önderidir. Vahdettin ve Damat Ferit de Türktü, fakat İngilizle birlik olmuşlardı. Buna karşılık Kürt kökenli olan Ziya Gökalp ve Abdullah Cevdet, Türkiye Devriminin en önemli düşünürleri arasındalardı. Yine Kürt milliyetinden olan Şeyh Sait ve Bediüzzaman Saidi Nursi ise, gericiliği temsil ettiler.

Önemli olan, toplumun Türküyle Kürdüyle yaşadığı ortak değişimdir. Tavrımızı belirleyecek olan, o ilerlemeye önderlik eden devrimcilerin milliyetleri değil, ilerlemenin kendisidir. Kürtlerin tarihine bakarsak, orada en önemli devrimci atılımın Kemalist Devrim'le yaşandığı görülür ve o devrimin önderi de Mustafa Kemal'dir. Bu olguyu değiştirmek ve Mustafa Kemal'in yerine tarihin içinden bir Kürt bulup çıkarmak mümkün değildir. Çünkü tarih, iradeyle yeniden yaratılamaz, milliyetçiliğe göre imal edilemez.

Mustafa Kemal'in Türk olmasında, Kürtler açısından yüksünecek, Türkler açısından ise böbürlenecek bir yan yoktur. Mustafa Kemal'le bütün Türkiye halkı birlikte gurur duymalıdır. Çünkü onların ortak eyleminin lideridir. Mustafa Kemal'i büyük bir devrimci yapan eyleme Türkler gibi Kürtler de katkıda bulunmuştur. Mustafa Kemal'i yaratan Kurtuluş Savaşı'nda Kürtlerin de payı vardır. Atatürk'ün erkek olması, nasıl kadınlar açısından sorun değilse, Türk olması da Kürtler açısından sorun değildir. Bilimsel ve ilerici bakış açısı budur.

Bazı milliyetçi Kürt aydınları, Mustafa Kemal'i devrimci bir önder olarak benimsemeyince, tarihî dayanak olarak gidip Şeyh Sait'i bulmuşlardır. Gelin bir sınav yapalım. Mustafa Kemal ile Şeyh Sait'i Asya'dan Latin Amerika'ya kadar bütün dünya halklarının önüne koyalım, beş kıtanın beşinde de Mustafa Kemal büyük bir devrimci olarak değerlendirilir, Şeyh Sait ise her yerde feodal bir Şeyh'tir ve gericiliğin temsilcisi olarak görülür. Eğer bize ışık tutan bilim ise, Kürt veya Türk olmamız bu gerçeği değiştirmez.

Bugün Türkiye toplumu, Türkü ve Kürdüyle milli demokratik devrim sürecindedir. Bu devrimci adım, Kemalist Devrim'in tamamlanma-

ıyla gerçekleşecektir. Türkiye'de ileri bir iş yapılacaksa, o eylemde bulunanlar kaçınılmaz olarak Kemalist Devrim'den kalan birikime dayana-
caktlardır. Bunu bilimsel olarak kavradığımız ve bilincimize çıkardığımız
zaman, Atatürk'ün değerini hep birlikte saptayacak ve onu seveceğiz.

Türkiye halkının devrimci süreçlerdeki ortaklığı, geçmiş ve gele-
cek devrimci önderlerde ortaklığı da içerir. Kürt halkının büyük dev-
rimci önderler çıkartması, Kemalist Devrim'e sırt çevirmekle değil, o
birikime dayanmakla olacaktır.

Bütün bu nedenlerle Kürt halkı saflarında işlenen Atatürk düşman-
lığının kaynağı, emperyalizm ve gericiliktir. Türk halkı içinde de öyle-
dir. Türk gericiliği, Atatürk düşmanlığında Kürt gericiliğinden geri kal-
maz, hatta daha bağınazdır. Bugün Kemalist Devrim'in kazanımlarını
yıkma programının arkasında ABD'nin bulunduğu bilinmektedir. Gra-
ham Fuller gibi ideologların yazdıkları çizdikleri ortadadır.

Buna karşılık, tıpkı Kurtuluş Savaşı yıllarındaki gibi Türk-Kürt bir-
liği olmadan önümüzdeki sorunların aşılamayacağı da ortadadır. Türk
ve Kürdü karşı karşıya getirecek süreçler, bizi Yugoslavyalaşmaktan
başka bir yere götürmez ve orada Türk için de Kürt için de esaret ve
karanlık vardır.

Bütün bu nedenlerle Türkiye'nin Kemalist aydınlarına, Kürtlerle
eşitlik ve kardeşlik temelinde birliğin önemini anlatmak meselesi var-
dır: Kürt aydınlarına ise Kemalist Devrim'in önemini.

Türk ve Kürt, aynı devrim ve karşıdevrim süreçlerini paylaşmışlar-
dır ve paylaşacaklardır. Bu nedenle iki halkın devrimci örgütlenmesi ve
önderleri, geçmişte olduğu gibi, gelecekte de ortak olacaktır. Türki-
ye'nin Kürt halkı ve aydınları, bu gerçeğin bilincinde olarak, önümüzde-
ki ortak devrimci sürece devrimci önderler yetiştirerek katılacaklardır.

Arkada kalan 20. yüzyıl kanıtlamıştır:

Gericilik böler; devrimcilik birleştirir.

SONUÇ YERİNE

Bu kitabın sonuç bölümü, 1995 yılı başında yazılmıştı. Bu sonuç, 1990 Körfez Savaşı sonrasındaki durumu tahlilinden hareketle, Kurtuluş Savaşı'nın sınanmış anayasal ilke ve politikalarının yeniden yürürlüğe konmasını öneriyordu. O zaman Cumhurbaşkanı'na sunulmuş olan bu çözüm, aynı zamanda Kurtuluş Savaşı'ndan sonra izlenen politikaların eleştirisini de içermekteydi. Gelişmeler, "Kürt Sorununa Acil Kardeşlik Çözümü"ndeki tahlil ve programı doğrulamıştır. 1995 yılında yazılanlar, bugün de geçerlidir. Tarihi bir belge olması nedeniyle noktasına virgülüne dokunmadan, aynen alıyoruz.

KÜRT SORUNUNA ACİL KARDEŞLİK ÇÖZÜMÜ

Kurtuluş Savaşı'nda Sınanmış Anayasal İlke ve Politikalar

13 Ocak 1995

İşçi Partisi Genel Başkanı Doğu Perinçek, 13 Ocak 1995, Cuma, saat 16.30'da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'i ziyaret ederek, "Kürt Sorununa Acil Kardeşlik Çözümü" başlıklı programı, gerekçesi ve tarihsel belgeleriyle birlikte sundu. Perinçek, Kurtuluş Savaşı sırasında Kürt sorununu çözmek için uygulanan anayasal ilke ve politikaların yeniden yürürlüğe konmasını öneriyor.

Kürt Sorunu "Küreselleştiriliyor"

Bugün Kürt sorunu açısından en önemli gelişme, sorunun "küreselleştirilmesi"dir. Körfez Savaşı'ndan bu yana yaşanan süreç budur. Irak'taki Kürt sorunu, daha Körfez Savaşı sırasında, başta ABD olmak üzere emperyalist devletler tarafından bir dünya sorunu haline getirilmişti. Çekiç Güç bu olay sonucu uluslararası bir askerî kuvvet olarak bölgeye yerleştirildi.

Türkiye'deki Kürt sorunu da, bu süreçle bağlantılı olarak, ülkemizin iç sorunu olmaktan çıkarıldı. Bugün ne yazık ki, dünyanın bütün büyük devletlerinin parmakları Kürt sorununun içindedir. Böylece sorun, büyük bir hızla Türkiye zeminindeki kuvvetlerin inisiyatifinden çıkmakta ve büyük dünya kuvvetlerinin müdahale alanı içine kaymaktadır.

Hal böyle iken, Türkiye devleti, Batı'nın Kürt sorununa niçin müdahale ettiğini belirlemiş değildir. Büyük devletler, Kürt sorununu niçin bir dünya sorunu haline getirmişlerdir ve ne istiyorlar? Türkiye devleti bu soruya açık bir yanıt vermekten çekinmektedir. Oysa Kürt sorununun çözümü, öncelikle bu sorunun açıkça ortaya konmasını ve yanıtlanmasını gerektiriyor.

Batılı büyük devletler, Ezilenler Dünyası'ndaki her meseleye olduğu gibi, Kürt sorununa da "İnsan Hakları" uğruna ilgi gösterdiklerini söylüyorlar. Burada büyük bir yalan var. Büyük devletler, artık Fransız Devrimi'nin temsil ettiği Devrimci Batı'nın demokratik değerlerinin takipçisi değildirler. Tam tersine emperyalist karakter kazanan Batı kapitalizmi, dünyamızın her yerinde o demokratik değerleri boğmaktadır. Nitekim Türkiye, bağımsız ve demokratik bir toplum kurabilmek için, bu yüzyılın başında Batı emperyalizmine karşı savaşmak zorunda kalmıştır. Çağımızın büyük gerçeği şudur: Demokrasiye ne kadar yaklaşmak istiyorsanız, emperyalizme karşı o kadar kararlı bir tavır alacaksınız. İspanya, Portekiz, Yunanistan, Vietnam, Kamboçya, Şili, Filipinler gibi son yirmi yılda yıkılan faşist rejimlerin başında ABD emperyalizminin kuklaları vardı. Bizdeki 12 Mart ve 12 Eylül rejimlerinin başında da, ABD'li is-

tihbarat uzmanlarının "our boys" (bizim çocuklar) dediği unsurlar bulunuyordu. Batı'nın emperyalist dünyasından "İnsan Hakları" ve "demokrasi" değil, olsa olsa baskıcı ve faşist rejimler tezgâhlanması beklenebilir. Bu olgu, Kürt sorunu bağlamında fazlasıyla geçerlidir.

Sorunun çözümü için şurada berrak olmak gerekiyor: Batı, Kürt sorununa demokrasi ve insan hakları aşkıyla müdahale etmiyor. Emperyalistlerin davası, etki alanlarını pekiştirmek ve genişletmek, Ezilen Dünya ülkelerini bağımlılığın ötesinde sömürgeleştirmek, rakip emperyalistlere karşı yeni mevziler kazanmaktır. İşte "İnsan Hakları", bu emperyalist politikanın doktrini haline getirilmiştir. Batı merkezli çeşitli dernek, girişim ve komiteler de, sivil görünümler altında, bu emperyalist politikanın araçları işlevini görüyorlar.

Batılı büyük devletlerin Kürt politikalarını somut olarak saptayacak olursak:

Körfez Savaşı'ndan sonra inisiyatifini iyice ele geçiren ABD, Kuzey Irak'ta kendisine her yönden alabildiğine bağımlı bir Kürt devletliğini fiilen kurmuştur. ABD'nin bölge ülkelerinin toprak bütünlüğüne ilişkin bütün güvenceleri, laftan ibarettir. 1988 yılında 2000'e Doğru dergisinde kanıtlarıyla açıklanan "Pentagon'un Kürt senaryosu" özellikle Körfez Savaşı'ndan sonra yürürlüktedir. Buna göre ABD, Türkiye'den Kuzey Irak'taki Kürt devletliğini himaye altına almasını istemektedir. Böylece Türkiye, cephesini Güney'in yoksul ülkelerine döndürecek, Arap ülkeleri ve İran'la sonu gelmez çatışmaların içine itilecek, Pentagon'un öngördüğü gibi Türkiye-İran savaşı ve "Su Savaşları" gündeme gelecek. özetle ülkemiz bölgede ABD namına jandarmalık yapacaktır.

Nitekim devletin içinde bu rolü açıkça benimseyenler oldu. Körfez Savaşı'nın eşliğinde ABD Dışişleri Bakanı Baker'in Çankaya'yı ziyaretinden sonra, Cumhurbaşkanı Özal, Türkiye'nin Irak Kürtlerine hami rolünü üstlenmesini savundu ve ülkemizi aynı zamanda karadan Körfez Savaşı'na sokmak istedi. Böylece Türkiye "bir koyup beş alacak"tı.

ABD'nin Kürt programını benimseyen yalnız Özal değildi. Eski Genelkurmay Başkanı Güreş de, emekliye ayrılmadan kısa süre önce, Havacılık ve Savunma Dergisi'ne verdiği demeçte, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin aslı görevlerinden birinin "bölgesel krizlere müdahale" olduğunu açıkladı. Org. Güreş, müdahale edilecek "bölgesel krizlerin" adresini de vermekteydi: Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkaslar. Buradan

da görülmektedir ki, ABD'nin Türkiye'ye dayattığı taşeronluk, Kuzey Irak'taki Kürt devletçliğini himaye altına almanın ötesinde, çevremizdeki kriz bölgelerine müdahaleyi kapsamaktadır.

Bir paket programdır bu. Sonuç olarak Türkiye, Cumhuriyet'in geleneksel politikasından vazgeçecek ve ülke sınırları dışında sonu gelmez maceraların girdabına düşecektir. Nitekim MİT Müsteşarı Korg. Fuat Doğu, 1980'li yılların ortalarında bu politikayı gündeme getirirken, "Yurtta Barış Cihanda Barış" anlayışından vazgeçilmesi gerektiğini belirtti. İlhamını ABD'den alan bu tavır, Fuat Paşa'nın deyişiyle "Cihan Türklüğü ve İslâm" politikasına yöneliyordu. ABD uzmanları ise, olayı "artık Kemalist Devrim'in modası geçti, Türkiye'ye 'İhlâmlı İslâm' kimliği gerekli" diye formülleştirdiler. Öyle gözüküyor ki, ABD Türk devleti içinde önemli bir gücü ele geçirmiş ve onları kendi Kürt politikasının, daha kapsamlı ifade edersek, bölgesel krizlere müdahale politikasının hizmetine koşturmuştur. Tansu Çiller, bu yeni yönelişin gereği ve Özal'ın devamı olarak DYP'nin ve hükümetin başına getirildi.

İşte Türkiye, bugün Kürt sorunu ekseninde, aslında iç ve dış politikada daha kapsamlı program tercihlerinin eşliğine gelmiş bulunuyor. ABD'nin Kürt sorununa ilişkin dayatmalarına boyun eğildiği zaman, bölgesel krizlere müdahalenin parlamenter bir rejim çerçevesi içinde yürütülemeyeceği açıktır. "İnsan hakları" ve "özgürlükçü" olarak takdim edilen bu politikanın siyasal rejimi, ancak ve ancak militarist-faşist bir diktatörlük olabilir. Dünya sermayesinin özelleştirme programını uygulamak için de polis yöntemlerine başvurmak zorunda olan bu seçenek, "İkinci Cumhuriyet" diye de adlandırılıyor. Bu rejime "Kontrgerilla Cumhuriyeti" adını vermek daha doğru olur. Özeti, Türkiye ABD'ye bağımlılığını ve 70 milyar dolara varan dış borcunu kanla ödeyecektir. Hem içte dökülen, hem de dışta dökülen kanla!*

Diğer Batılı büyük devlet Almanya ise, "hayat sahası" olarak gördüğü Doğu Avrupa'da yoğunlaşmayı esas almakta ve Ortadoğu'da ABD'nin başarısızlıklarının pususuna yatmaktadır. Almanya, Malta anlaşmasından bu yana, Rusya ile işbirliğine giren ABD ile rekâbetin gereği olarak, Ukrayna ve İran ile ilişkilerini geliştirmektedir. Bonn hükümeti, Kürt sorununda sessiz ve derinden gitmekte ve ABD'nin ayağının kaymasını beklemektedir.

* Bugün dış borç 110 milyar doları buldu (Ekim 1999).

Kürt sorununa müdahale eden üçüncü büyük devlet ise, Rusya'dır. Eskiden Sovyetler Birliği'nin denetlediği topraklar, günümüzde büyük devletler arasındaki başlıca rekâbet alanı haline geldi. Bu alanın bugün bir Kaos Coğrafyası'na dönüşmesi, rekâbetin vardığı boyutu gösteriyor. Emperyalistler arası hegemonya çatışması, Ezilen Dünya'ya ciro ediliyor ve küçük uluslar arasında millî boğazlaşmalar ve din savaşlarıyla yürütülüyor. Rusya, ekonomisindeki ağır sorunlara rağmen, hâlâ dünyanın dört büyük süper gücünden biridir ve bu paylaşım kavgasında taraftır. Moskova, Bush-Gorbaçov zirvesinden sonra ABD ile işbirliğine girmekle birlikte, eskiden denetlediği alanları ABD yayılmasına karşı koruma çabası içindedir.

Türkiye'nin Kaos Coğrafyası'nda ABD namına taşeronluk rollerine yönelmesi, Rusya yönetiminin kuşkusuna yol açmaktadır. Yeltsin rejimi, Türkiye'nin Kafkaslar'da ve Türk cumhuriyetlerinde Rusya'ya karşı ABD ile işbirliği yapmasına, Kürt kartını kullanarak cevap veriyor. Rusya, ayrıca süper devlet iddiasıyla, Yugoslavya sorununda olduğu gibi Kürt sorununda da kendisini taraf olarak görmektedir.

Kürt sorununun küreselleşmesinde, emperyalist devletlerin müdahaleleri yanında, bölge ülkelerinin dar milliyetçi politikalarının da rolü var. İran, Irak, Suriye ve Türkiye, Kürt sorununu sık sık birbirlerinin içine yıkmaya yönelik uygulamalara girdiler. İran, eskiden beri Irak'taki Kürt hareketini destekledi. Irak, bu politikaya İran'daki Kürt hareketine yardım ederek yanıt verdi. Suriye ise, Türkiye ve Irak'taki Kürt hareketinin arkasındadır. Türkiye'ye gelince, Irak'taki Kürt hareketine ve zaman zaman İran'daki Kürt hareketine yardımcı oldu. "Kendi Kürdünü döv, komşu Kürdünü sev" politikası, hem bölge ülkeleri arasındaki çelişmeleri derinleştirdi, hem de Kürt örgütlerini karşıt cephelere böldü ve bölge devletleri arasındaki rekâbetin piyonları haline getirdi. Bölge ülkelerinin cepheyi emperyalizme dönmeyen bu dar milliyetçiliği ve Kürt örgütlerinin benmerkezciliği, sonuç olarak büyük devletler karşısında Ezilenler Dünyasını parçaladı.

PKK de, Körfez Savaşı'ndan sonra adım adım Kürt sorununun küreselleştirilmesine hizmet eden bir çizgiye girdi. PKK liderliği, önce bölge ülkeleriyle yaptığı bağlantılar sonucu bağımsız politika izleme yeteneğini yitirdi. Daha sonra hem Suriye'nin ABD'ye yaklaşmasına paralel

olarak, hem de şiddetlendirdiği savaşın dayattığı sorunların altından kalkabilmek ve yığınakta yaptığı hatayı gidermek amacıyla, Batı'lı büyük devletlerden ve Rusya'dan destek aramaya yöneldi. Emperyalist ülkeler ise, PKK'yi Batılılaştırma operasyonu yürüttüler ve bunda önemli mesafe aldılar. Bugün gelinen noktada, PKK liderliği, Yeni Dünya Düzeni içinde kendisine roller verilmesini açıkça talep etmektedir.*

Batı'lı büyük devletlere bel bağlama politikası, doğası gereği dinci güçlerle işbirliğini de getiriyor. Denebilir ki, PKK lideri, artık Kuzey Irak modelini benimsenmiş bulunuyor. Bu modele göre, Kürdistan devletçisi askerî zafere dayanılarak kurulmuyor. Tersine askerî yenilgi. Batı'nın "İnsan Hakları" müdahalesinin koşullarını sağlıyor.

PKK liderinin bir süre önce emperyalist devletlerin başkanlarına ve NATO gibi emperyalist örgütlere yolladığı mektup, gelinen yeri belirliyor. Abdullah Öcalan, bu mektubunda emperyalist devletleri Kürt sorununa "acil müdahaleye" (intervention) davet ediyor ve kendi örgütünün böyle bir müdahaleyi "bütünüyle destekleyeceğini" belirtiyor. Bu demektir ki, PKK lideri Sevr çizgisine girmektedir. PKK'nin Erzincan'ın Başbağlar ve Erzurum'un Yavi köylerinde sırf Türk oldukları için köylüleri kurşuna dizmesi, kahve ve otobüslerdeki sıradan insanları katletmesi gibi eylemleri, bu çizgiyle bağlantılıdır. PKK lideri, müttefik olarak Türkiye halkını değil, emperyalist Batı'yı tercih etmektedir.

Devletin İnkâr ve Şiddet Politikası Çıkamazda

Türkiye hükümeti, Batı'lı büyük devletlerin Kürt sorununa niçin müdahale ettiğini açıkça saptamıyor. Çünkü kendisi Batı'lı emperyalistlerle işbirliği eksenindedir. Bu işbirliği, 12 Eylül 1980'den sonra, Evren-Özal-Çiller yönetimlerinde dünya sermayesiyle sınırsız bütünleşme çizgisine oturmuştur. ABD'nin Yeni Dünya Düzeni projesine ilühak eden bu politika, Kürt sorununun küreselleştirilmesine yardımcı olmaktadır. Böylece bizzat iktidar sahipleri, Türkiye'nin iç sorunu olan Kürt sorununa emperyalist müdahaleyi destekleyen, en azından kolaylaştıran bir konumda bulunuyorlar.

* 1995 yılında yapılan bu saptamayı bugün PKK Başkanlık Kurulu, artık açık ifadelerle doğruluyor: Yeni Dünya Düzeni içinde görev almaya hazır olduğunu belirtiyor.

Kürt sorununu bugün emperyalist müdahaleye açık bir hale getiren devlet politikalarını şöyle sıralayabiliriz:

– *Kürt realitesinin inkârı*: Türkiye, Kurtuluş Savaşı yıllarında açık olarak saptadığı Kürt gerçekliğini daha sonra inkâr etti. Oysa dünya devletleri, bu realite zemininde politika üretiyorlar ve daha başlangıç anında soruna müdahale için bir üstünlük yakalıyorlar.

– *Özümlenme*: Varlığı inkâr edilen Kürt realitesinin zorla özümlenmesi (asimilasyonu) yoluna gidildi. Bütün ulusların çok sayıda etnik grubu yutarak oluştuğu bir gerçektir. Bu, Kavimler Kapısı'ndaki Türk ulusu açısından da geçerlidir. Ne var ki, Kürtlerin özümlenemeyeceği gerçeği artık gün ışığındadır. Türkler ve Kürtler ilerde tek bir ulus içinde birleşebilirler, ancak bunun yolunun zorla özümlenme değil, fakat eşitlik, özgürlük ve kardeşlik temelinde gönüllü birleşmekten geçtiği artık belli olmuştur.

– *Şiddet*: Realitenin inkârı, kaçınılmaz olarak realiteye karşı şiddet politikasını getirmiştir. Kürt halkının ulusal-demokratik talepleri devlet terörüyle karşılaşmıştır. Türkiye hükümetlerinin Kürt sorununu askerî yöntemle çözüme politikasında direktmeleri, yabancı müdahale için elverişli koşullar yaratmıştır. Olağanüstü Hal Rejimi'nin kanunsuz ve baskıcı karakteri, Özel Harp kuvvetlerinin veya bilinen adıyla Kontrgerilla'nın devlet içinde devlet oluşturmasını yansıtan uygulamaları, özel timlerin başıbozuk bir kuvvet olarak halk kitlelerini hedef alan terörü. "faili meçhul" deneni cinayetler, köy ve orman yakmalar, insansızlaştırma politikası vb, bütün bunlar, emperyalist devletlerin "İnsan Hakları" yalanı için gerekli olandan fazla bir malzeme vermektedir. Kaldı ki sorun, Türkiye halkının barış içinde özgür ve mutlu olarak yaşaması sorunudur.

– *Toprak ağalığının, şeyhliğin ve aşiret reisliğinin desteklenmesi*: Devlet, halk kitlelerini toprak ağalığı, şeyhlik ve aşiret reisliği gibi ortaçağ kuvvetleriyle denetim altında tutmaya çalıştı. Bu bağımlılık ilişkileri, bütün milliyetlerden Türkiye halkının eşitlik, özgürlük ve kardeşlik temelinde bütünleşmesini engelledi. Bugün uygulanan koruculuk sistemi de, aynı gerici politikanın devamıdır ve devletin demokratik ve çağdaş bir toplum yaratılması karşısındaki konumunu belirlemektedir.

– *Milliyetçilik*: Türk milliyetçiliği Kürdü dışladı, kucaklayamadı, bu nedenle halkı bölen bir rol oynadı. Sonuç olarak Türk milliyetçiliği, Kürt milliyetçiliğinin gelişmesi için elverişli zemini yarattı.

– *Dinci ideolojiyi yapıştırıcı olarak kullanmak*: Devlet, Türk milliyetçiliği temelinde ortak bir kimlik yaratamayınca, bu kez ortaçağdan kalma bir ideolojik yapıştırıcıya başvurdu. 12 Eylül yönetiminin Türk-İslâm sentezi politikası, Kürt halkının yaşadığı illerde Kürt-İslâm sentezine dönüştü. Devlet, ordu ve polis eliyle milyonlarca ayetli hadisli bildiri dağıttı, dinci propaganda yaptı; medreseler, Kur'an kursları ve imam hatip okullarıyla laik eğitimin birliğini tahrir etti; Hizbullah gibi dinci örgütlerle işbirliği geliştirdi.

– *Serbest piyasa ekonomisi*: Kaynakların dağılımının sermaye iktidarlarınca ve özel kâr amacına göre belirlendiği bugünkü ekonomik sistem, bölgeler arası dengesizlikleri büyütüyor. Kâr, altyapının kurulduğu, nitelikli işgücünün bulunduğu, tüketici talebinin yüksek olduğu yerlerde, başka deyişle Türkiye'nin batısındadır. Özel çıkar sistemi nedeniyle Olağanüstü Hal Bölgesinde insan başına düşen ortalama yıllık gelir 382 dolardır. Bangladeş düzeyindedir. Türkiye'nin batısı ise, Yunanistan düzeyini yakalamaya çalışıyor. Hükümetin son özelleştirme programı, bölgeler arasındaki ekonomik uçurumu daha da büyütecektir. Piyasa sistemi, Türkiye'yi bölmektedir, kardeşliği ve barışı yıkma uğratmaktadır.

Devletin bütün bu politikaları, toplumumuzu ve ülkemizi, ekonomik, toplumsal, ideolojik, hukuki ve siyasal yönden parçalamakta, böylece Türkiye'yi emperyalizmin Yeni Dünya Düzeni'ne bütünleştirecek koşulları yaratmaktadır.

Acil Çözüm Gereği

Türkiye, yüz yıldır bağımsız ve demokratik bir toplum kurma sürecini yaşıyor. Kürt sorunu, günümüz koşullarında ülkemizin iç ve dış sorunlarının birbirine geçtiği halka özelliğini kazanmıştır.

Bugün Kürt sorununda inisiyatif, Türkiye içi kuvvetlerin elinden çıkmış ve emperyalist devletlere geçmiş bulunuyor. Ortadoğu'nun yerli güçlerini edilgen ve olayların arkasından sürüklenen konuma düşü-

ren süreç. Körfez Savaşıyla birlikte dönüm noktasına geldi. Eğer Türkiye'nin bağımsızlık ve demokrasi güçleri, bölge ülkeleri ve halklarıyla birleşerek belirleyici bir konuma gelemese, hem Türkiye halkı, hem de komşu halklar açısından vahim gelişmeler kapıdadır.

Batılı devletlerin Kürt sorunu için bir çözümleri bulunmuyor. Yeni Dünya Düzeni projesine uyan çözüm, çözüm değil, çözümsüzlüktür: Yugoslavyalaşmaktır. Kürt sorununun tek bir çözümü vardır, o da halkçı çözümdür, kardeşlik çözümdür. Batı merkezli inisiyatifin gelişmesi halinde, Türkiye'nin varacağı yer, içte kardeş kavgasıdır, milli boğazlaşmadır. Kürt sorununun küreselleşmesi süreci devam eder ve Türkiye'yi yönetenler, ABD'nin dayatmalarına boyun eğerse, ülkemizi kanlı maceraların beklediğini söylemek, kehanet olmaz. Kürt sorununu demokratik inisiyatifle çözmeyen bir Türkiye, dışta mayınlı tarlaya girmiş olacaktır. Türkiye-İran savaşları, Türkiye-Yunanistan savaşları. Su savaşları, Kafkas ve Balkan krizlerine müdahale maceraları, o zaman birer varsayım olmaktan çıkacaktır. Yemen türküleri yeniden halkın güncel hayatına girecektir.

ABD'nin Kürt senaryosuna teslim olan bir Türkiye'de, parlamenter rejimi yaşatma ve demokratikleşme olanakları da berhava olacaktır. Dünya sermayesiyle bütünleşme ve dışta ABD taşeronluğunu üstlenen "İkinci Cumhuriyet" projesi, olsa olsa bir Kontregerilla Cumhuriyetine varır.

Türkiye halkının eşitlik, özgürlük ve kardeşlik temelinde gönüllü birleşme ihtiyacını hayata geçiremezsek, bir süre sonra emperyalistlerin talepleri ön plana geçecektir. O zaman Kürt sorunu, bugün Kuzey Irak'ta ve eski Yugoslavya'da yaşandığı gibi, emperyalist rekabet ortamında kör çıkmazlara girecek ve süregenleşecektir. ABD'nin barış nizamını getirecek olan Yeni Dünya Düzeni, esasen böyle büyük bir çalkantı ve düzensizliği gerekli görüyor. O koşullarda sorunu halkın özlemlerine yanıt vererek çözmek için geç kalınmış olabilir. Bilinmelidir ki, emperyalist paylaşım kavgalarının ve milli boğazlaşmaların yarattığı kaos ortamından geri dönüş yolları, birkaç on yılda bulunamayabilir.

Kürt sorununa acil kardeşlik çözümü, gelmiş kendisini dayatmış bulunuyor.

Kardeşlik Çözümü İçin Temel Perspektif: Kürt Sorunu Türk Sorunudur

Devletin politika ve uygulamalarına toplam olarak baktığımız zaman, Kürt sorununun kaynağında, Kurtuluş Savaşı'mızın ve Cumhuriyet Devrimi'nin tamamlanamamış olmasını görüyoruz. Bu yüzyılın başında emperyalizme karşı bağımsızlık için büyük bir mücadele verdik ve dünya ölçeğinde değeri olan bir başarı kazandık. fakat bugün yine emperyalist-kapitalist hâkimiyet sistemi içindeyiz. Bir ortaçağ devletini yıkık; demokrasi, çağdaşlaşma ve laiklik yönünde belli atımlar gerçekleştirdik; fakat Kürt sorununu çözebilmiş ve ortaçağdan kalan ilişkileri bütünüyle tasfiye edebilmiş değiliz. Tersine son dönemde, bu yüzyılın başında elde ettiğimiz devrinci kazanımların yıkıma uğratılması yönünde bir sürecin içine itilmiş bulunuyoruz.

Özette Kürt sorunu, emperyalizmandan bağımsızlaşma ve demokratikleşme sorununun bir parçasıdır. Bu açıdan Kürt ve Türk halklarının geleceği birbirine kenetlenmiştir.

Emperyalist rekabet ortamında ayak altında kalmamak ve bağımsızlık ile demokrasi gibi büyük hedeflere ulaşmak için, aritmetik olarak bakarsak, Türk ve Kürdüyle halkımızın bütün güçlerinin toplamına ihtiyaç vardır. Türk ve Kürdü karşı karşıya getiren veya ikisinin arasına artı değil eksi işareti koyan bütün çözümler, her iki halk için felâket getirir. Türkiye halkının özgür ve mutlu yaşama özleni, bu denkleme bağlanmıştır. Başka deyişle tarih ve coğrafya, biz Türkleri ve Kürtleri, kardeşliğe ve birleşmeye mecbur ve mahkûm etmiştir. Bu tarihsel ihtiyaç açısından Kürt sorunu, aynı zamanda Türk sorunudur.

Kürt sorunu, Türkiye halkının güncel durumu açısından da Türk sorunudur. Türkiye halkı, sorunun çözümsüz kalmasının bedelini kanıyla ödüyor. Yürütülen Özel Savaştan Türkiye emekçisinin payına düşen, hayat pahalılığıdır, işten atılmaktır, ağır ekonomik yüklerdir, yoksullaşmaktır, derin acılardır.

Yine bu sorun, ahlâkî ve vicdanî açıdan da Türk sorunudur. Kardeş kanı döken terör ortamı, yırtıcı milliyetçi duyguları kabartıyor; Anadolu ve Trakya halkının kardeşlik birikimini ve değerlerini tahrip ediyor. Onurlu Türkiye insanı, Kürtler ezildiği sürece vicdanî açıdan huzur için-

de olmayacak ve dünyanın yüzüne başıdik olarak bakamayacaktır. Bugüne kadar bağnaz milliyetçiliğin kışkırtmalarına gelmeyen Türk halkı, bu kardeşlik sınavından başarıyla çıkacak manevî birikime sahiptir. "Cehennemde tek bir Kürt kalsa Türkün cennete girmeye hakkı yoktur" anlayışı, Türkiye halkının bilincinde ve pratiğinde yankısını bulacaktır.

Kürt sorunu, Kürt sorunu olarak kaldığı sürece küreselleşecek ve emperyalist müdahalenin zemini olmaya devam edecektir. Kürt sorunu, aynı zamanda Türk sorunu olduğu gerçeğinden hareketle ele alındığı zaman, ancak o zaman, barışçı ve kalıcı çözüm yolu açılır.

Kürt sorununun kardeşlikle çözümü, Türkiye halkının geleceğinin aydınlanması ötesinde, bölgesel ve evrensel bir değer taşır. Türkiye, Balkanlar'dan Pasifik Okyanusu'na kadar uzanan ve bugün emperyalistler arası nüfuz kavgalarına konu olan Kaos Coğrafyası'nda kilit konumundadır. Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'da millî ve dinî savaşlar içine itilen halkların hemen hepsinin bir kesimi yurdumuzda yaşamaktadır. Boşnak, Rum, Arnavut, Makedonyalı, Pomak, Azerî, Ermeni, Gürcü, Çerkez, Abhaz, Çeçen, İnguş, Kürt, Arap ve Orta Asya Türk halklarının bir bölümü Türkiye'dedir. Kaos Coğrafyası'ndaki mozayik'in parçalanması, Türkiye'yi de olumsuz etkiliyor. Türkiye'de gerçekleştirilecek bir kardeşlik modeli, Kaos Coğrafyası'nın bütünündeki çatışmaların barışçı çözümü için örnek oluşturabilir. Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi, Ezilen Dünya'da emperyalizme karşı kardeşlik ve mücadele ateşini tutuşturabilecek birikime ve dinamiklere sahiptir.

Sınanmış Çözüm:

Kurtuluş Savaşımızın Anayasal İlkeleri ve Politikaları

Yeni Dünya Düzeni projesi, gezegenimizi yeniden 20. yüzyılın başındaki koşullara, döndürmek istiyor. Başka deyişle emperyalizm, insanlığın bu yüzyılda, Sovyet Ekim Devrimi'yle ve Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'yla başlayan süreçte elde ettiği bütün mevzileri geri almak peşindedir. Bu açıdan koşullar, başka bir düzlemde, Türkiye açısından 1919 öncesini andırmaktadır: Dünya Bankası ve IMF'nin özelleştirme programı, ülkemizin iç pazarını çökertmeyi hedefliyor. Böylece Türki-

ye Cumhuriyeti devletinin ekonomik temeli dünya sermayesi hesabına oyulmaktadır. Başbakan Çiller, bu olayı "Son sosyalist devleti yıktık" diye açıklamaktadır. Aslında ABD'ye en bağımlı güçlerin bugün yıkılmakta olduğu kurumlar ve ilişkiler, Kurtuluş Savaşı'yla ve Cumhuriyet Devrimi'yle kazandıklarımızdır. Kamuoyunda, yaşanan sürecin bir anlamda Sevr'e gidiş olduğunun belirtilmesi boşuna değildir. Ülkemizdeki güçler, Kurtuluş Savaşı'mızın kazanımlarını savunanlar ve Sevr yanlıları olarak, tıpkı 1919 öncesinde olduğu gibi yeniden saflaşmaktadır.

Bu durumda, Türkiye halkını Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi birleştirmek ve emperyalizme karşı seferber etmek yeniden gündeme gelmiştir. Birlik, yeniden tarihsel ve büyük bir ihtiyaçtır. Ancak kime karşı ve niçin birlik?

Halka karşı Yeni Dünya Düzeni için mi birlik, yoksa emperyalizme karşı bağımsızlık için mi?

Ulusal baskı, eşitsizlik, ayrıcalık politikalarını sürdürmek için mi birlik, yoksa eşitlik ve özgürlük için mi?

Bu sorulara kararlı yanıtlar verilmesi artık zorunludur ve Kürt sorununun birlik ve kardeşlikle çözümü için acil önemdedir. Eğer bağımsızlık için birleşilecekse, arkamızda benzer koşullarda sınıanmış ve başarı kazanmış bir deneyim bulunuyor. Kurtuluş Savaşı'nın daha sonra terk edilen ve örtbas edilen anayasal ilkeleri ve politikaları, Kürt sorununun kardeşçe çözümü için eşi bulunmaz bir tarihsel kaynaktır.

Mustafa Kemal, daha Samsun'a çıkar çıkmaz Kurtuluş Savaşı'nın denklemini kumuştur. 17 Haziran 1919 günü 15. Kolordu Komutanı Karabekir Kâzım Paşa'ya yazdığı yazıda bu denklemi şöyle ifade eder: "Ben Kürtleri ve bir özkardeş olarak tek mil milletle bir tek nokta etrafında birleştirmek (...) karar ve azmindeyim. Esasen millî vicdandan doğan bu kadar kuvvet tasavvur edemiyorum."*

Ertesi günü bu kez Edirne I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'e çektiği telgrafta Kurtuluş Savaşı'nı başarıya ulaştırarak aritmetiği yeniden saptar: "Kürtler de Türklerle birleşti."

* Atatürk'ün bu telgrafının bugüne kadar makaslanarak yayımlandığını, *Atatürk'ün Bütün Eserleri* çalışmaları ortaya çıkardı. Bu cümlemin doğrusu şöyle: "Ben Kürtleri de bir özkardeş olarak bağımsızlığa katıp tek mil milletle bir nokta etrafında birleştirmek (...) karar ve azmindeyim. Esasen millî vicdandan doğan bu kudrete karşı koyacak hiçbir kuvvet tasavvur edemiyorum." (*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, II, s.391.)

Emperyalizme direnme ihtiyacından doğduğu açıkça belirtilen bu birleşme, hangi program ve politikalar temelinde gerçekleştirilmiştir? O politikaları Kurtuluş Savaşı'mızın ve dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk anayasal belgelerinde bulabiliriz. Erzurum ve Sivas Kongreleri Nizamname ve Beyannameleri, Amasya Mülâkatı Tutanağı, Mustafa Kemal'in bu belgelerde saptanmış esasları açan konuşmaları ve İsmet Paşa'nın Lozan'daki resmî açıklamaları, o zaman Kürt sorununa getirilen çözümün temel ilkelerini ortaya koyar (metinler ve belgeleri eklidir):

– *Türk ve Kürtlerin ortak vatanı*: Müdafaa-i Hukuk Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa'nın da imzaladığı Amasya Mülâkatı Tutanağı'nda ülkemiz, "Türk ve Kürtlerin oturduğu arazi" diye tanımlanmıştır. Mustafa Kemal, bu tanımı daha sonra yaptığı konuşmalarda yineledi: "Türk ve Kürt unsurların oturduğu vatan kesimi", "Kardeş milletlerin hududu millîsi", "Türklerin ve Kürtlerin oturduğu yerler".

– *Kürtlerin kendi kaderlerini idare hakkının ve reylerinin kabulü*: Mustafa Kemal, Kürtler için, "milletlerin kendi mukadderatlarını bizzat idare etme hakkını" kabul ettiklerini belirtir. Kürtlerin "reylerini açıkladıkları zaman, kendi mukadderatlarına zaten sahip olduklarını, TBMM idaresinde yaşamaya talip olduklarını ilan etmelerini" ister.

– *Türkiyeli kimliği*: Kurtuluş Savaşı'nın çözümü, Türkiye halkını oluşturan millî unsurların birden çok olduğunu saptamış ve bu unsurları "Türkiye'li" kimliğinde birleştirmiştir. Mustafa Kemal'in ve diğer önderlerin, bu konuda o zaman çok duyarlı oldukları görülüyor. Kürtleri kapsayan kavramlar kullanılmasına özel vurgu yapıyorlar. Mustafa Kemal, daha sonra da zaman zaman milleti, "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkı" diye somut olarak ve Türkiye topraklarında yaşayan herkesi kapsayacak bir formülle tanımlamıştır.

– *Ortak menfaat, ortak gelecek, birlikte yaşamak*: Kurtuluş Savaşı yönetimine ve Mustafa Kemal'e göre, Kürtler ve Türkler o kadar iç içe girmişlerdir ki, "ayrı bir hudut çizmeye kalkışmak doğru olmaz." Doğru olan, "menfaatleri ve gelecekleri ortak olan bu iki özkardeşin" birlikte yaşamalarıdır.

– *Türk ve Kürtlerin ortak meclisi ve hükümeti*: İsmet Paşa, Lozan'da TBMM hükümetinin, Türklerin ve Kürtlerin hükümeti olduğunu belirtir. TBMM'de yapılan çeşitli konuşmalarda, Meclisin ve Hükümetin Türkleri ve Kürtleri temsil ettiği açıklanır.

– *Yerel yönetimlerde Kürtlerin kendi kendilerini yönetmeleri*: 1921 Anayasası, yerel yönetimlere geniş iktidar ve yetkiler veren bir "halk idaresi" sistemi getirmiştir. Mustafa Kemal, bu yönetim sistemini Kürt sorununun çözümü açısından da savunmuştur. "Kürtlerin oturduğu bölgelerde hem iç siyaset, hem de dış siyaset açısından adım adım yerel yönetimler" öngörülmüştür. "Hangi ilin halkı Kürt ise, onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir." Bunun için Kürtler "yerel yönetimlere ait teşkilâtlarını tamamlayacaklardır."

– *Kürtlerin ırkî, toplumsal, coğrafi hukukuna güvence*: Vilâyatı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti'nin Nizamnamesi, amaç maddesinde "Kürtlerin millî ve siyâsî hukukunun serbestçe gelişmesinin sağlanacağını" belirtir. Aynı güvence, Erzurum Kongresi Kararları ile Sivas Kongresi Nizamname ve Beyannamesinde yer alır. Mustafa Kemal, anayasal değerdeki bu hükmü çeşitli konuşmalarında hep aynı ifadelerle tekrar eder. Türklerin ve Kürtlerin "birbirlerine karşı saygı ve fedakârlık duygusuyla dolu, birbirlerinin ırkî ve toplumsal durumlarına ve çevresel şartlarına bütünüyle riayet eden özkardeş" olduklarını belirtir. Bu anayasal ilkenin bir gereği olarak, Kurtuluş Savaşı'nın Meclisi, Kürtlere yapılan "mezalimi", haksızlıkları ve kötü uygulamaları özgürce tartışır ve mahkûm eder.

Kurtuluş Savaşı döneminde Kürt sorununa getirilen çözüm, özetle, *ortak çıkar ve geleceğe sahip olan Türk ve Kürtlerin ortak vatanlarında, Türkiye'li kimliğinde birleşerek, özgür iradeleriyle birlikte yaşamaları, ortak bir meclis ve hükümet kurmaları, ulusal haklara karşılıklı saygı göstermeleri ve kardeşlik esaslarına dayanmıştır.*

Kurtuluş Savaşı'nda sınanmış anayasal ilkeler ve politikalar, yalnız o koşulların gereği olarak açıklanamaz. Aslında o çözümü, Türkiye gerçekleri dayatmıştır. Ne var ki, sebepleri bir yana, Kurtuluş Savaşı'ndaki anayasal ilkeler, 1923 yılından sonra terk edildi. Sonuç meydandadır. Kürt realitesinin inkârı ve baskı politikasının bütün Cumhuriyet tarihi boyunca biriken faturası, bugün emperyalizme bağımlılıkla, kardeş kanyıyla, faşist tirmanışla, şeriatçı tehditle, ekonomik yıkımla, toplumsal bunalımla, kültürel çürümeyle, dışta kanlı maceraların eşliğine gelince ödenmektedir. En önemlisi, yukarıda belirtildiği gibi

Kürt sorununun küreselleşmesi ve Türkiye'nin yeniden 1919'a giden sürecin içine itilmesidir. Bu koşullarda Kürt sorununa kardeşlik çözümlü, yakıcı bir ihtiyaç haline gelmiştir.

II. ÖNERİLER

1. Yeni Anayasa

Türkiye, yüz yıllık demokrasi sürecini tamamlamak ve yeni bir anayasa yapmak durumundadır. Halkımızın ihtiyaçları ve mücadelesi, demokratik bir anayasayı kaçınılmaz olarak gündeme getirecektir.

Demokratik bir anayasa girişimi, Türkiye'nin Kavimler Kapısı olduğu gerçeğini göz önünde bulundurmak ve Kürt sorununu eşitlik, özgürlük, kardeşlik, gönüllü birlik ilkeleri temelinde çözecek düzenlemeyi yapmak göreviyle karşı karşıyadır.

Burada denenmiş bir esin kaynağımız var. Kurtuluş Savaşı'nın Türk ve Kürdü emperyalizme karşı birleştiren, seferber eden ve savaşın ateşinde sınanarak zafer kazanmış çözümü, bu kez kalıcı olarak yürürlüğe konmalıdır. Buna göre yeni anayasada şu esaslar yer almalıdır:

-- *Birleştirici kimlik*: Artık tarihsel olarak hiçbir güç, Kürdü Türk veya Türkü Kürt yapamaz. O nedenle ülkemizde Türklük veya Kürtlük, hele Türkçülük veya Kürtçülük, birleştirici kimlikler değildir. Biz, çeşitli kavimlerin tarih boyunca harman olduğu ve büyük uygarlıklar yarattığı bir coğrafyada, kardeşliğe mecbur ve mahkûm olan bir halkız. Bu nedenle insanlığın milletleri aşan büyük geleceğine ilerlemede öncü roller oynayacak bir tarih birikimine ve coğrafi konuma sahibiz. İşte bu öncü birikimle, Türkler ve Kürtler, ortak bir vatani, ortak bir hayatı, ortak bir geçmişi ve geleceği paylaşmak gerçeğinden beslenen birleştirici bir kimlikle, öz kardeşler olarak ve özgür iradeyle ortak bir devletin yurttaş topluluğunu oluşturabilirler. Bu ortak kimlik, Türkiye-li olmaktır, yurtseverliktir, kardeşliktir, ortak bir hayata emek vermektir. "Kürt realitesi", ulusal gerçekleri inkâr etmeyen, birleştirici tutumun bir ifadesi ve şartı olarak Anayasa hükmüyle kabul edilmelidir.

– *Ortak vatan*: Yine anayasada belirlenmelidir ki, Türkiye, bu topraklar üzerinde yaşayan bütün halkın, bu arada Cumhuriyet'in iki aslı kurucusu olarak Türklerin ve Kürtlerin ortak vatanı'dır.

– *Ortak cumhuriyet, meclis ve hükümet*: Cumhuriyet, Meclis ve Hükümet; ülkemiz topraklarında yaşayan bütün halkın, bu arada Türklerin ve Kürtlerin ortak cumhuriyeti, ortak meclisi ve ortak hükümeti olarak tanımlanmalıdır.

– *Yerel yönetimlerden merkeze kadar tek bir demokratik yönetim sistemi*: Türkiye'nin bugün yürürlükte olan, merkezî idare ve yerel idareler denediği ikili yönetim sistemi kaldırılarak, yerel yönetimlerden merkeze kadar tek bir demokratik yönetim sistemi kurulmalıdır. Buna göre, valilik, kaymakamlık gibi merkezden atanan ve şifrelerle yönetilen merkezî idare kurumları kaldırılmalıdır. Bunun yerine köylerden ve mahallelerden başlayarak merkeze kadar, köy ve mahalle meclisleri ve yönetimleri, ilçe meclisleri ve yönetimleri, il meclisleri ve yönetimleri; merkezde TBMM ve merkezî hükümet biçiminde, her kademedeki seçimle gelen, o kademe halkına sorumlu olan ve o kademenin güvenlik güçlerine de kumanda eden tek bir demokratik yönetim sistemi kurulmalıdır. Hantal, baskıcı ve etkin olmayan bugünkü yönetime son verilmeli, yönetim basitleştirilmeli ve ucuzlatılmalı, kanun ve tüzükler azaltılmalı, yerel yönetimlerin inisiyatifini genişleten, böylece yaygın demokrasi uygulayan, toplumun bütün birimlerini yönetime katan, iş ve hizmet üreten, verimli ve etkin bir yönetim kurulmalıdır. Bu demokratik sistem, halk inisiyatifini geliştireceği için, Kürt sorununun çözümünde de önemli bir rol oynayacaktır.

– *Ulusal eşitlik ve özgürlük*: Ulusal baskı ve ayrıcalıklara olanak tanımayan, ulusal eşitlik ve özgürlüğün geçerli olduğu hukuk sistemi ve toplum hayatı, anayasal güvence altına alınmalıdır.

– *Toplumumuzu insanlığın evrensel değerleriyle birleştiren, barışçı, laik, demokratik, kardeşlik kültürünü yaymak ve güçlendirmek*: Ana dille laik ve demokratik eğitim görmek, demokratik kültürünü özgürce geliştirmek, basım ve yayında bulunma hakları anayasa güvencesiyle gerçekleştirilmelidir.

Toplum hayatında ve milletler arasında sorunları zor kullanarak çözen ve şiddeti kutsayan *ortaçağlı ve bağnaz milliyetçi kültürü bütün temelleriyle tasfiye etmek* ve halk içinde barışçı, insana saygılı ve şiddeti hor gören, kardeşlikten yana, emeğe değer veren, *laik ve demokratik bir kültürü yaymak*, başta eğitim ve kültür kurumları olmak üzere bütün devlet kurumlarının görevi olmalıdır.

Tarihimizi Malazgirt Savaşı'yla başlatan bağnaz milliyetçi kültürün halkımız üzerindeki bölücü ve yaşadığımız topraklara yabancılaştırıcı izleri tasfiye edilerek, ülkemizin tarihsel derinliklerinden gelen çeşitli kavimlerin katkılarıyla zenginleşmiş kültür kaynaklarımızı arayan, koruyan, bu kaynaklardan beslenen ve insanlığın kültürel değerlerini paylaşan, yurtsever ve evrensel bir kültür politikası, anayasada belirlenmelidir.

Ülkemizin tarih ve kültür zenginliğini yansıtan yer isimlerinin değiştirilmesine son verilmeli, her yer bilinen ve yerleşmiş adıyla anılmalıdır.

– *Özgür irade*: Yeni anayasa, toplumun her kesiminin katıldığı özgür bir tartışma ortamında hazırlanmalı, evet ve hayır propagandasının serbest olduğu bir halk oylamasına sunulmalıdır. Böylece Türkiye halkının *özkardeş olarak birlikte yaşama ve ortak demokratik siyasal kurumları* yaratma kararı. Türklerin ve Kürtlerin özgür iradeleriyle oluşmalıdır.

Türkiye'ye demokratik bir anayasa getirecek dinamikler, tarih sahnesine çıkmış bulunuyor. 1989 Baharı'ndan bu yana soluklu ve tempolu olarak gelişen işçi hareketi, kamu çalışanlarının son yıllarda ileri bo-yutlara varan kitlesel mücadelesi, köylülüğün talepleri ve özlemleri, aydın ve öğrenci hareketi yanında, Kürt halkımızın çeşitlik ve özgürlük için yürüttüğü mücadeleler, Türkiye'nin yeni anayasasını fiilen yaratmaktadır. Her demokratik anayasanın arkasında bir halk hareketi vardır. Cumhuriyet'in ilk anayasaları da Kurtuluş Savaşı'mızdaki halk inisiyatifinin omuzlarında gelmişti. Tıpkı 1919'ların Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Kuvayı Milliyesi gibi, Zonguldak ve Karabük'ten başlayarak yeni halk meclisleri doğmaktadır. İşçi hareketinin birleştirici önderliğinde, bütün halk sınıflarının katılımıyla kurulan bu meclisler, geleceğin anayasası yanında demokratik iktidar organlarının da halk hareketinin bağrında filizlendiğini gösteriyor.

İşte bu nedenle, aynı zamanda Kürt sorununu da çözecek yeni demokratik anayasa ve kurumlaşma, bir hayal değil. Şimdiden gerçekleşmeye başlayan bir süreçtir. Bugün çözümsüzlüğe kilitlendiği için, askeri müdahaleler karşısında kendini savunamaz duruma düşen parlamento-yu yenileyerek darbeleri göğüsleyecek olan da, bu halk hareketidir.

2. Reformlar ve Politikalar

Kürt sorununa acil kardeşlik çözümü, anayasal ilkeler yanında, çeşitli reformları ve politikaları da içeriyor:

– *Yasaksız özgür tartışma ortamı*: Kürt sorununun ve çözümlerin, her tür yasak ve ceza tehdidi dışında, terörden arınmış bir ortamda, özgürce tartışılabilmesi için gerekli hukukî düzenlemelere gidilmelidir. Bu amaçla "Terörle Mücadele" adı altında düşüncenin açıklanmasını ve örgütlenmeyi hedef alan yasa yanında, Türk Ceza Yasası, Siyasal Partiler Yasası ve diğer yasalardaki sınırlamalar ve ceza tehditleri kaldırılmalıdır.

– *Genel af*: Genel af, kardeş kanı dökülmesine son verecek süreçleri güvence altına almak için zorunludur.

– *Olağanüstü Hal Rejimi, Kontraerilla, Özel Timler ve Koruculuk kaldırılmalı*: Devlet, teröre son vererek barışçı çözümün yolunu açmalıdır.

– *Çekiş Güç derhal topraklarımızı terk etmeli, ABD üsleri kaldırılmalı*: Türkiye ve bütün Ortadoğu ülkeleri üzerinde emperyalist bir tehdidin ve fiilî bir baskının aracı olan Çekiş Güç, derhal ülkemiz topraklarından çıkarılmalı, İncirlik başta olmak üzere ABD üsleri kaldırılmalıdır.

– *Bölgeler arası dengesizlikleri gidermek için kamu yatırımlarına ağırlık verilmesi ve devlet destekleri*: Piyasa sistemi ve özelleştirme, Türkiye'nin doğusu ile batısı ve çeşitli bölgeleri arasındaki ekonomik uçurumu derinleştirmektedir. Bölgeler arasındaki dengesizlikleri gidermek için, kamu yatırımlarına ağırlık verilmeli, kamulaştırmaya gidilerek KİT'ler yaygınlaştırılmalı, güçlendirilmeli ve verimli kılınmalıdır.

– *Toprak reformu*: Ulusal ve toplumsal gelişmeyi ve birleşmeyi baltalamak yanında, kardeşliğin de önünde engel oluşturan toprak ağalığı, aşiret reisliği, şeyhlik ve her tür ortaçağ ilişkisi ve kurumu, bütün toplumsal ve ekonomik temelleriyle kaldırılmalıdır. Toprak reformu, köylülerin seferber edilmesine dayanmalı ve köy meclisleri tarafından yürütülmelidir.

1934 tarihli ve 2510 sayılı İskân Yasası'nın "aşiret reisliğini, beyliği, ağalığı, şeyhliği ve bunların her tür teşkilat ve organlarını" bütün mülkiyet temelleriyle kaldıran ve bu mülkleri topraksız ve az topraklı köylülere dağıtan hükümleri (mad. 10/A, B, C) uygulanmalıdır.

– *Türkiye'nin milliyetler ve mezhepler bileşimine ilişkin gerçeklerin saptanması*: Bir nüfus sayımıyla, Türkiye'nin milliyet ve mezhep bileşimini ortaya çıkaracak istatistik bilgiler saptanmalıdır. Anadil yanında, ulusal kimlik de araştırılmalıdır. Bu amaçla yurttaşlarımıza Türkiye'li, Türk, Kürt ve diğer kimliklerden hangisini benimsediği sorulmalı ve oranlar yerleşim alanlarına göre belirlenmelidir.

– *Emperyalist inisiyatifte karşı bölge ülkeleri ve Kürt örgütleriyle birlikte barışçı çözüm*: Kürt sorununa emperyalist devletlerin müdahale etmesine karşı kararlı bir tavır alınmalıdır. Bölgedeki çelişmeler ve sorunlar, Türkiye, Irak, İran, Suriye ve Kürt örgütlerinin katılımıyla, emperyalist devletler dışlanarak ve Kürt halkının özgürlüğü gözetilerek, bölge halklarının ortak yararı temelinde, barışçı yoldan, görüşmelerle çözümlenmelidir.

– *Irak'a ambargonun kaldırılması*: Irak'a ABD baskısıyla uygulanan ambargoya katıldığı için, Türkiye'nin ekonomik kaybı toplam 40 milyar dolar olarak hesaplanıyor. Ülkemizin dış borcu ise, 70 milyar dolardır. Türkiye, yalnız Irak ekonomisini değil, kendi ekonomisini de yıkıma uğrattıyor. Ülkemiz ambargoya katılmaya derhal son vermeli, Irak'la ekonomik ilişkilerini ABD denetiminden kurtarmalı ve canlandırmalıdır. Böylece bölge ekonomilerinin karşılıklı çıkar temelinde güçlenmesi olanaklı hale gelecek ve Kürt sorununu, bölge ülkelerini birbirine düşürmek için kullanan ABD müdahalesi zayıflatılmış olacaktır.

– *Millî boğazlaşmalara karşı kararlı tavır, aktif barıştırmacı politika*: Türkiye, Balkanlar ve Kafkaslar'da emperyalizmin kışkırttığı millî ve dinsel çatışmalarda taraf olmamalı, ülkeleri ve halkları barıştırmaya

yönelik aktif bir dış politika izlemelidir. Doğumuzdaki ve batımızdaki halklar mozayikliğini parçalamaya yönelik Yeni Dünya Düzeni politikasına karşı barış ve kardeşlik savunulmalıdır.

– *Ezilenler Dünyası ile dayanışma, büyük devletler arasındaki çelişmeleri değerlendirmek*: Türkiye, genel olarak emperyalizme karşı ve özel olarak Kürt sorununa emperyalist müdahaleye set çekmek için, öncelikle komşularıyla ve Ezilenler Dünyası ile dostluğa değer veren bir dış politika izlemelidir. Bu politika gereği Türkiye, Asya'nın Türk cumhuriyetleri, Ermenistan dahil Kafkasya ve Ortadoğu ülkeleri ve Çin Halk Cumhuriyeti ile dayanışma geliştirmelidir. Ülkemiz, emperyalistler arasındaki çelişmelerde taraf olmamalı, bağımsızlıkçı dış politika için, bu çelişmeleri sonuna kadar değerlendirmelidir.

BELGELER

- I. İlk Anayasal Belgelerde Kürt Sorununa Çözüm
- II. Atatürk ve Kürt Sorunu
- III. Meclisi Mebusan Görüşmelerinde Kürt Sorunu
- IV. TBMM Görüşmelerinde Kürt Sorunu
- V. Türkiye Hükümetinin Uluslararası Konferanslardaki Tezleri
- VI. Cumhuriyet'in Önemli Düşünürlerinin Yazılarında Kürt Sorununa Çözüm

I
İLK ANAYASAL BELGELERDE
KÜRT SORUNUNA ÇÖZÜM

- Müdafaai Hukuk Cemiyeti Belgeleri
- Erzurum ve Sivas Kongreleri
- Amasya Görüşmesi Protokolü
- Misakı Millî
- 1921 Anayasası'nın ilgili hükümleri
- TBMM Hükümeti Kararı

*VİLÂYATI ŞARKİYE MÜDAFAAİ HUKUKU MİLLİYE CEMİYETİ
NİZAMNAMESİ*

Unsurların millî ve siyasi hukuku ve gelişme serbestisi

Madde 2- Cemiyetin maksadı, Doğu Vilâyetleri'nde yerleşmiş bütün unsurların millî ve siyasi hukukunun gelişme serbestisini sağlayacak meşru sebeplere teşebbüs ve sözü geçen vilâyetler İslâm ahalisinin tarihî ve millî hukukunu gereğinde medeniyet dünyası huzurunda müdafa ve sözü geçen vilâyetlerde vaki olan zulüm ve cinayetlerin sebepleri ve fiilleri işleyenler ve sebep olanlar hakkında tarafsız soruşturma yürütülmesiyle suçluların ısrarla cezalandırılmalarını talep ve unsurlar arasındaki kötü düşüncelerin giderilmesiyle eskisi gibi iyi ilişkilerin sağlanlaştırılmasına gayret etmekten ve savaş halinin sözü geçen vilâ-

yetlerde doğurduğu sefalete hükümet katında teşebbüslerde bulunmak suretiyle mümkün merteye çare bulucu olmaktan ibarettir.

2 Aralık 1918*

(Cevat Dursunoğlu, s.143)

*

VİLÂYATI ŞARKİYE MÜDAFAAI HUKUKU MİLLİYE CEMİYETİ İLK TOPLANTI KARARI

Türk ve Kürdün tarihî ve ırkî hukuku

1. Doğu Vilâyetleri'nde Türk ve Kürdün tarihî ve ırkî hukukunun (Osmanlılık) milliyeti altında toplanması ve her iki ırkın menfaatlerinin uzlaştırılmasının –biri diğzerinin hakkına tecavüz etmeksizin– kabul olduğu...

13 Aralık 1918

(*Hadisat*, 14 Aralık 1918'den aktaran Abdulhalûk M. Çay-Yaşar Kalafat, s.12)

*

VİLÂYATI ŞARKİYE MÜDAFAAI HUKUKU MİLLİYE CEMİYETİ'NİN MUHTIRASI

Türk ve Kürtlerin milliyet ve geleneklerini korumak

1. Biz her şeyden önce Osmanlı kalmak istiyoruz. (...) Bu sebepler kanaat görülemediği takdirde Mösyö Wilson'un prensiplerinin tama-

* Cemiyet, 2 Aralık 1918 günü kurulduğu için, Nizamname'nin bu tarihte resmî makamlara verildiğini kabul ediyoruz.

miyle uygulanmasının sağlanması maksadıyla ahalinin genel oyuna müracaatla kendi geleceklerini kendileri tayin etmeleri esasını dahi kabul ederiz. (...)

2. Bu vilâyetlerde büyük çoğunluğu Türklerle Kürtler teşkil etmekte ve aralarındaki bağ ve İslâmî topluluk her türlü eğilimin üstünde bulunduğu gibi kendi milliyet ve geleneklerini koruyacak ve sağlayacak sur [?] ve araçları yine aralarında barışçı ve yapıcı yoldan görüşüp önelebileceklerinden çoğunluğun kutsal hukukunun azınlığın yalan dolanına çiğnettirilmemesini medenî insanlıktan talep ve rica ederiz.

İstanbul, 30 Mart 1919

Cemiyet'in şehrimiz İtilaf devletleri temsilcileriyle Barış Konferansı delegelerine gönderdiği muhtıra

(*Hadisat*, 30 Mart 1919'dan aktaran Abdülhalûk M. Çay-Yaşar Kalafat, s.15)

*

VİLÂYATI ŞARKİYE MÜDAFAAİ HUKUKU MİLLİYE CEMİYETİ ERZURUM ŞUBESİ

Türk-Kürt kardeşliği

... bu vilâyetlerimizin [Doğu Vilâyetleri] kan, din, tarih kardeşi olan Kürt ve Türk'ün namus ve korumasına emanet edildiği...

30 Mayıs 1919

Vilâyatı Şarkîye Müdafai Hukuku Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nden Van, Bitlis, Diyarbakır, Elaziz, Sivas vilâyetleriyle Erzincan'a yazılmıştır.

(Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.78)

MÜDAFAAİ HUKUK CEMİYETİ
ERZURUM ŞUBE KONGRESİNE GİZLİ RAPOR

Türk ve Kürdün kimliği

Doğu Vilâyetleri tarihi Kürt ile Türkün ortak faaliyetinin ürünüdür. Bugün de Doğu Vilâyetleri'nin kimliği, bu iki kardeş kavmin kimliğinden ibarettir. (...) Doğu Vilâyetleri'ndeki Türk ile Kürdü ayırmak tabii değildir ve imkânsızdır. İktisadî, dinî, kültürel bir surette birbiriyle iç içe geçmiş olan Kürt ile Türkün aynı zamanda akrabalık ve diğer toplumsal sebeplerle de kanları o kadar karışmıştır ki, bir Kürt aynı zamanda bir Türkün dayısı, halazâdesi, damadı, eniştesidir. (...) Doğu Vilâyetleri'nde Türk Kürtsüz, Kürt Türksüz yaşayamaz. Musul'un güneyinden başlayarak Urfa'ya, Halep'e ve Hazer denizinden Küçük Asya'ya kadar uzanan arazide Türkler çoğunluğu oluşturmakta ve Kürt toplulukları bu iki çizgi arasında Türklerle karışmış bir halde bulunuyorlar. Şu tabiat ve arazi durumu dikkate alınır, geçmişte olduğu gibi gelecekte de, Türk ile Kürdün aynı tarih, aynı menfaat, aynı hayat sahibi olacaklarını kabul etmemek mümkün değildir. Bu kadar derin ve esaslı bağlarla birbirine bağlı bulunan Doğu Vilâyetleri Türkü ile Kürdünü ayırmak her ikisini de ölüme mahkum etmek demektir. (...) Doğu Vilâyetleri'ndeki İslâm varlığının devamı, ancak Türk ile Kürdün ittifakına bağlıdır. Bu ittifak –her ne surette olursa olsun– bozulduğu gün bizim için kesin ölüm dakikalarına girilmiş olur.

8 Haziran 1919*

Vilâyatı Şarkiye Müdafaaî Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin 17 Haziran 1919 Kongresine verdiği rapor.

(Bekir Sıtkı Baykal, s.45)

* 17 Haziran'da toplanan Kongre'ye sunulan Rapor'un üzerine Cevad Dursunoğlu'nun el-yazısıyla 8 Haziran 1919 tarihi düşülmüş.

MÜDAFAAİ HUKUK CEMİYETİ
ERZURUM ŞUBE KONGRESİNE RAPOR

Türk ve Kürdün birliği

... Doğu vilâyetlerimizdeki çoğunluğu oluşturan ve Kürtle Türkten meydana gelen birleşik bir millet olan müslümanların hayat hakkı (...) buralarda asırlardan beri sürekli kanları karışmış olan ve bir peygamberin ümmeti olan Türk ile Kürtten meydana gelen İslâm çoğunluğundan başka hiçbir kuvvetin yerleşmeyeceği...

17 Haziran 1919

Vilâyatı Şarkiye Müdafaaî Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin 17 Haziran 1919 Kongresi Raporu.

(Cevat Dursunoğlu, s.151-152)

*

ERZURUM KONGRESİ KARARLARI

Unsurların hakları

1. ... Trabzon vilâyeti ve Canik (Samsun) sancağı ile Doğu Vilâyetleri namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Elaziz, Van, Bitlis ve bu meyandaki bağımsız livalar hiçbir sebep ve bahane ile birbirinden ayrılmak imkânı tasavvur edilemeyen bir bütün olup mutluluk ve felâkette tam ortaklığı kabul ve kaderi hakkında aynı maksadı hedef alırlar. Bu bölgede yaşayan bütün İslâmî unsurlar, yekdiğerine karşılıklı

saygı ve fedakârlık duygusuyla dolu ve ırkî ve toplumsal durum ve çevre şartlarına saygılı öz kardeşirler.

10-23 Temmuz 1919
(Cevat Dursunoğlu, s.160)

*

ERZURUM KONGRESİ BEYANNAMESİ

Vatanın bütünlüğü ve unsurların hakları

1. ...Trabzon vilâyeti ve Canik sancağıyle Doğu Vilâyetleri namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Elaziz, Van, Bitlis Vilâyeti ve bu saha içindeki bağımsız livalar hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılmak imkânı tasavvur edilemeyen bir bütündür. Mutluluk ve felâkette tam ortaklığı kabul ve geleceği hakkında aynı maksadı hedef alır. Bu sahada yaşayan bütün İslâmî unsurlar, yekdiğerine karşılıklı bir fedakârlık duygusuyla dolu ve ırkî ve toplumsal durumlarına saygılı öz kardeşirler.

7 Ağustos 1919
(Cevat Dursunoğlu, s.168 vd)

*

SİVAS KONGRESİ NİZAMNAMESİ

Vatanın bütünlüğü ve unsurların hakları

Madde 1- Devleti Aliyeci Osmaniye ile İtilaf Devletleri arasında aktedilen ateşkes antlaşmasının imza olunduğu 30 Ekim 1918 tarihindeki hudut içinde kalan ve her noktasında çoğunluğu İslâmların oluşturan

duğu Osmanlı memleketleri kısımları birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılmaz ve parçalanmaz bir bütündür. Bütün İslâmî unsurlar, yekdiğerine karşılıklı saygı ve fedakârlık duygusuyla dolu ve ırkî ve toplumsal durum ve çevre şartlarına saygılı öz kardeşler.

4-11 Eylül 1919

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Sivas Kongresi'nce kabul edilen Nizamnamesi

(Tarih Zafer Tunaya. *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952, s.514.)

*

SİVAS KONGRESİ BEYANNAMESİ

1. Devleti Aliyei Osmaniye ile İtilaf Devletleri arasında aktedilen ateşkes antlaşmasının imza olunduğu 30 Ekim 1918 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan ve her noktasında İslâm ezici çoğunluğunun oturduğu Osmanlı memleketleri kısımları yekdiğerinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılması kabil olmayan ve hiçbir sebeple bölünmez bir bütün oluşturur. Belirtilen ülkede yaşayan bütün İslâmî unsurlar, yekdiğerine karşılıklı saygı ve fedakârlık duygularıyla dolu ve yekdiğerinin ırkî ve toplumsal hukukları ile çevre şartlarına tamamiyle saygılı öz kardeşler.

11 Eylül 1919

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Sivas Kongresi'nce kabul edilen Beyannamesi

(*Tarih Vesikaları*, c.1, sayı 1, s.7)

Amasya Görüşmesi 2. Protokolü 1. Maddenin Metni

1- Beyannamenin birinci maddesinde Devlet-i Osmaniye'nin tasavvur ve kabul edilen hududu Türk ve Kürtlerle meskun olan araziye ihtiva eylediği ve Kürtlerin camiya-i Osmaniye'den ayrılması imkânsızlığı izah edildikten sonra bu hududun en asgari bir talep olmak üzere temin-i istihsali lüzumu müştereken kabul edildi.

Mahaza Kürtlerin serbesti inkişaflarının temin edecek vech ve surette hukuk-u örfiye ve içtimaice mazhar-ı müsaadat olmaları dahi terviç ve ecanip tarafından Kürtlerin istiklali maksat-ı zahirisini altında yayılmakta olan tezviratın önüne geçmek için de bu hususun şimdiden Kürtlerce malum olması hususu tensip edildi.

Amasya Görüşmesi 2. Protokolü 1. Maddenin Sadeleştirilmiş Metni

Türk ve Kürtlerin ortak vatanı ve Kürtlerin gelişme serbestisi

1- Beyanname'nin [Sivas Kongresi Beyannamesi] birinci maddesinde Osmanlı devletinin düşünülen ve kabul edilen hududunun Türk ve Kürtlerin oturduğu araziye kapsadığı ve Kürtlerin Osmanlı topluluğundan ayrılması imkânsızlığı izah edildikten sonra bu hududun en asgari bir talep olmak üzere sağlanması lüzumu birlikte kabul edildi.

Bununla birlikte Kürtlerin gelişme serbestilerini sağlayacak tarz ve surette örfi ve toplumsal hukuka kavuşmaları dahi yerinde görülüp, yabancılara tarafından görünüşte Kürtlerin bağımsızlığı maksadı altında yapılmakta olan yalan dolanın önüne geçmek için de bu hususun şimdiden Kürtlerce bilinmesi hususu uygun görüldü.

22 Ekim 1919

Amasya Mülakatı 2. Protokolü

(Tarih Vesikaları, yeni seri, c.I, sayı 3 (18),
Mart 1961, s. 361)

Not: ● Osmanlıca metinde altı çizili olan ibare birçok yerde makaslanarak yayımlandı.

*MUSTAFA KEMAL'İN HAZIRLADIĞI
İLK MİSAKI MİLLÎ TASLAĞI*

Kavimlerin ortak vatani ve hakları

Altta imza koyan mebuslar, aşağıdaki maddelerde ittifak ederek barışın akdine kadar Müdafaa-i Hukuk Grubu namıyla grup oluşturmuşlardır.

1- Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918 tarihli ateşkesin yapılması sırasında hududumuz içinde kalan ve Yüce Hükümetin idaresi altında bulunan ve her noktasında İslâm çoğunluğunun oturduğu memleketlerin bütünü, fiilî ve hükmî hiçbir sebeple ayrılık kabul etmez ve bölünmez bir bütündür.

2- Bu hudut içinde oturan bütün İslâmî kavimler yekdiğerine karşı millî ve yerel hukuk ve karşılıklı güvence esası üzerine ortak vatani müdafaa ve muhafazada birleşmişlerdir.

19 Ocak 1920

(Harp Tarihi Başkanlığı Atatürk Arşivi,
klasör 21, fihrist: 2-1'den aktaran *Atatürk
Haftası Armağanı*, No: 6, s.41)

*

MİSAKI MİLLÎ

Unsurların irkî ve toplumsal haklarına ve çevre şartlarına saygı

1. Osmanlı Devleti'nin yalnız Arap çoğunluğunun oturduğu 30 Ekim 1918 tarihli Ateşkes'in yapıldığı anda, düşman ordularının işgali altında kalan kısımlarının geleceği, ahalsininin serbestçe beyan edecekleri oylara göre tayin edilmek lazım geleceğinden, sözü edilen ateşkes hattı içinde ve dışında diniyle, kültürüyle (irfanen), istekleriyle birleşmiş ve yek-

diğçerine karşılıklı saygı ve fedâkarlık duygularıyla dolu ve ırkî ve toplumsal haklarıyla çevre şartlarına tamamiyle saygılı Osmanlı İslâm çoğunluğunun oturduğu kısımların bütünü hakikaten veya hükmen Osmanlı topluluğundan hiçbir sebeple ayrılık kabul etmez bir bütündür."

28 Ocak 1920

(Harp Tarihi Başkanlığı: Atatürk Arşivi, klasör 21, dosya 1336/6, fihrist 2-5: 9'dan aktaran *Atatürk Haftası Armağanı*, No: 6, s.45)

*

TEŞKİLATI ESASİYE KANUNU (ANAYASA)

Şûralar eliyle özerk yönetim

Birinci Madde– Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın kaderini bizzat ve fiilen idare etmesi esasına dayanır.

Üçüncü Madde– Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve Hükümeti "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" unvanını taşır.

On Birinci Madde– Vilâyet mahallî işlerde manevî şahsiyete ve özerkliğe sahiptir. Dış ve iç siyaset, şerî, adlî ve askerî işler, uluslararası iktisadî ilişkiler ve Hükümetin genel vergileri ile birden fazla vilâyeti ilgilendiren hususlar istisna olmak üzere Büyük Millet Meclisi'ne konacak kanunlar gereğince vakıflar, medreseler, eğitim, sağlık, iktisat, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi ve idaresi vilâyet şûralarının yetkisi içindedir.

On İkinci Madde– Vilâyet şûraları vilâyetler halkınca seçilen üyelere oluşur. (...)

On Üçüncü Madde– Vilâyet şûrası, üyeleri arasından yürütme âmiri olacak bir reis ile çeşitli şubeleri idareyle görevli üyelere oluşmak üzere bir idare heyeti seçer. Yürütme yetkisi daimî olan bu heyete aittir.

On Dördüncü Madde– Vilâyette Büyük Millet Meclisi'nin vekil ve temsilcisi olmak üzere vali bulunur. Vali, Büyük Millet Meclisi hükü-

meti tarafından tayin olunup görevi Devletin genel ve ortak görevlerine bakmaktır. Vali yalnız Devletin genel görevleri ile mahallî görevler arasında çatışma durumunda müdahale eder.

On Altıncı Madde– Nahiyeye, özel hayatında özerkliğe sahip bir mânevî şahsiyettir.

On Yedinci Madde– Nahiyenin bir şûrası, bir idare heyeti ve bir de müdürü vardır.

On Sekizinci Madde– Nahiyeye şûrası, nahiyeye halkınca doğrudan doğruya seçilen üyelerden oluşur.

On Dokuzuncu Madde– İdare Heyeti ve nahiyeye müdürü, nahiyeye şûrası tarafından seçilir.

Yirminci Madde– Nahiyeye şûrası ve idare heyeti yargısal, iktisadî ve malî yetkiye sahip olup bunların dereceleri özel kanunlarla tâyin olunur.

Yirmi Birinci Madde– Nahiyeye bir veya birkaç köyden oluştuğu gibi bir kasaba da bir nahiyedir.

20 Ocak 1921

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, 1. s.184 vd; Suna Kili-A.Ş. Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, s.91 vd)

*

TBMM VEKİLLER HEYETİ KARARI

Kürtlerin kendi geleceğini tayin hakkı ve yerel idare

Kürdistan hakkında Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti'nin Elce-zire Cephesi Kumandanlığına talimatıdır.

1. Adım adım bütün memlekette ve geniş ölçüde doğrudan doğruya halk tabakalarının ilgili ve etkili olduğu surette yerel idareler kurulması iç siyasetimizin gereklerindedir. Kürtlerin oturduğu bölgelerde ise hem iç siyasetimiz ve hem de dış siyasetimiz açısından adım adım yerel bir idare kurulmasını gerekli bulmaktayız.

2. Milletlerin kendi geleceklerini bizzat idare etmeleri hakkı bütün dünyada kabul olunmuş bir prensiptir. Biz de bu prensibi kabul etmişizdir. Tahmin olunduğuna göre, Kürtlerin bu zamana kadar yerel idareye ait teşkilatlarını tamamlamış ve reisleri ve etkili kimseleri bu gaye namına bizim tarafımızdan kazanılmış olması ve reylerini açıkladıkları zaman kendi geleceklerine zaten sahip olduklarını, Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresinde yaşamaya talip olduklarını ilan etmelidirler. Kürdistan'daki bütün çalışmanın bu gayeye dayanan siyasete yöneltilmesi Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na aittir.

3. Kürdistan'da Kürtlerin Fransızlar ve özellikle Irak hududunda İngilizlere karşı düşmanlığını, silahlı çarpışmayla, değiştirilemeyecek bir dereceye vardırarak ve yabancılarla Kürtlerin anlaşmasına engel olmak, adım adım yerel idareler kurulması sebeplerini açıklamak ve böylece bize yürekten bağlanmalarını sağlamak, Kürt reislerinin mülki ve askerî makamlarla görevlendirilerek, bize bağlanmalarını sağlamlaştırmak gibi, genel çizgiler kabul olunmuştur.

4. Kürdistan iç siyaseti Elcezire Cephesi Kumandanlığı tarafından birleştirilecek ve idare edilecektir. Cephe Kumandanlığı bu konuda Büyük Millet Meclisi Riyaseti ile haberleşir. Vilâyetler tarafından izlenecek hareket çizgisini düzenleyecek ve birleştireceğinden mülki memurların yöneticilerinin bu hususta mercii de Cephe Kumandanlığıdır.

5. Elcezire Cephe Kumandanlığı, idarî ve adli veya malî değişiklik ve reformlara lüzum gördükçe bunun uygulanmasını hükümete teklif eder.

Elcezire Cephe Kumandanı Mirliva Nihad Paşa Hazretlerine.

Kişiyeye özeldir.

Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti tarafından zatı devletlerine özel olmak üzere Kürdistan hakkında düzenlenen talimat yukarıda olduğu gibi tebliğ olunur.

Büyük Millet Meclisi Reisi

Mustafa Kemal

27 Haziran 1921*

(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, III, s.550 vd)

* TBMM'nin 22 Temmuz 1922 günü yapılan gizli oturumunda okunan hükümet kararının 27 Haziran 1921 günü Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na gönderildiği tutanaklarda belirtiliyor. Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, III, c.550 ve 557.

II ATATÜRK VE KÜRT ŞORUNU

Her milletten unsurlar

1. Memleketin genel ahvali, her şeyden önce dikkati çekmektedir. Harp, her milletten olan unsurlarımızı istisnasız son dereceye getirmiştir. Ahali ile idare arasındaki bağlar sarsılmıştır.

20 Eylül 1917

7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal'in
Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya raporu
(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.120)

*

Kardeş ırkların hakları ve millî birlik

... dış düşmanlarımıza karşı din kardeşlerinin el ele vererek sevgili topraklarımızı kurtaracağı bu tehlikeli anda Diyarbekir'de Kürt Kulübü ile Türkler arasında bazı çeşitli muhalefet varmış. Bunun her iki kardeş ırk için ne elim neticelere sebep vereceğini siz çok iyi takdir edersiniz. İdare usulü, ırkların haklarının korunması gibi arada halledilecek aile meselelerinin dış düşmanın millî haklarımızı ve bağımsızlığımızı ayaklar altına almaya başladığı bugünlerde ortaya atılmış en büyük bir hıya-

net olacağına, vatanın kurtarılması için millî birliğin hedef alınması hakkında açısıyla, Kürt Kulübü'ne gerekli öğütlerde bulunulmasını memleket selameti adına rica eder, neticenin yazıyla bildirilmesini beklerim.

28 Mayıs 1919

Diyarbakir'de Mebus Kâmil Bey'e

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.336)

*

Türk ve Kürtlerin ortak örgütlenmesi

Bütün milletin varlık ve bağımsızlığını kurtarmak için birleştiği şu tarihi günlerde yabancı bir devletin himayesine sığınarak alçakça ve esir yaşamayı tercih eden her türlü görüşün, memleketi parçalanmaya götürecektir. Her türlü cemiyetin dağıtılması pek vatanî ve zarurî bir vazife olmakla Kürt Kulübü hakkındaki hareket tarzı bence de çok uygun görülmüştür. Şu kadar ki, İtilaf devletlerinin haksız muamelesi İzmir'in Yunanlılara işgal ettirilmesi tesiriyle memleketin en ücra köşesinde bile ortaya çıkan muazzam uyanış, her türlü siyasî ihtiras ve çıkar maksadından uzak olmak üzere "Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak" cemiyetlerini doğurmuş ve bu cemiyetlere hangi siyasî zümreye mensup olursa olsun, her Türk, her müslüman katılmış ve millî vicdanın fiilen ortaya çıkışı bütün dünyaya bu şekilde ilan edilmiştir. Dolayısıyla Diyarbakir'de ve oraya bağlı yerlerde de Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak cemiyetlerinin örgütlenmesine ve kurulmasına yardımcı olunmasını önemle tavsiye ederim. Ve bilhassa Kürt Kulübü'nün üyeleriyle bugünkü telgrafım dairesinde görüşerek uzlaşmak uygundur Efendim.

15 Haziran 1919

Diyarbakir Vilâyeti Vekâletine

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.379)

Kürtlerin hürriyet ve hukuku

Kürtlerin devletten ayrılarak İngilizlerin himayesinde bağımsız Kürdistan kurmaları teorisini tasvip etmem. Çünkü bu teori, muhakkak Ermenistan lehine İngilizler tarafından tertip edilmiş bir plandır. (...)

Tabii ki bunu reddettim ve edeceğim. Kürtlerle Türkler birbirinden koparılmayı kabul etmez öz kardeşler; bugün için vicdanî borcumuz. Kürtler, Türkler, bütün İslâmî unsurlar tek vücut ve tek yürek olarak bağımsızlığımızı savunmak ve vatanın parçalanmasını önlemektir. Türk ve Kürt milletinin bu yüce maksadı elde etmeye azmetmeleri sayesinde neticeden tamamen emin olabiliriz. Bende bu kanaat sarsılmazdır. (...) Kürt kardeşlerimin hürriyeti ve refah ve ilerlemesinin vasıtalarını sağlamak için sahip olmaları gereken her türlü hukuk ve imtiyazların verilmesine tamamen taraftarım. Fakat Osmanlı Devleti'ni parçalanmaya uğratmamak şartıyla görüşüme katılacağımıza şüphe etmem.

16 Haziran 1919

Cemilpaşazâde Kâsım Bey'e

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.388 vd)

*

Kürtleri bağrımıza katıp tek milleti birleştirmek

2. Doğu vilâyetleri halkının, Ermeni çetelerinin acımasızlığına ve taarruzlarına hedef olmuş, en büyük felâketi görmüş bir unsur olmak sıfatıyla, birlik ve fedakârlık lüzumunu en önce takdir ettikleri iftiharla görülmektedir. Fakat Anadolu'nun öteki tarafları böyle değildir. Siyasî zümrelerin şimdiye kadar menfaatleri uğrunda halkı oyuncak kabul etmiş olmaları, ahalide her türlü teşkilata karşı bir tür çekingenlik doğurmuştur. Bu sebeple, gelişimden bugüne kadar en çok önem verdiğim taraf, memleketin geleceğinin ve hayat hakkımızın ancak millî birlikle kurtulacağını halka anlatmak (...) oldu.

(...)

Bu sebeple ben Kürtleri de bir öz kardeş olarak ağışumuza (bağırımıza) katıp tek milleti bir nokta etrafında birleştirmek ve bunu dünyaya Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyetleri vasıtasıyla göstermek karar ve azmindeyim. Esasen millî vicdandan doğan bu kudrete karşı koyacak hiçbir kuvvet tasavvur etmiyorum.

16 Haziran 1919

15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı şifreden.

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.390 vd)

*

Türk ve Kürtlerin ortak örgütlenmesi

Doğu vilâyetlerimizin hemen hepsinde kurulup şekillenmiş olan işbu Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin vilâyetinizde de açılıp açılmadığını yazınızdan çıkartamadım. Düşmanlarımızın Türk ve Kürdün ezici çoğunluğuna rağmen doğu vilâyetlerimizi Ermenilere hediye ettikleri ve er geç İzmir gibi ve belki de daha feci bir akıbete uğrayacağı pek muhtemeldir. Milletın ortak azim ve iradesini âleme ilan edecek, fiili bir tecavüz ve sapma karşısında namus ve bağımsızlığını savunacak kudretli bir millî teşkilatın tamamlanamamış olmasını, Van ve Bitlis gibi Ermenilerce hedef alınmış sınır vilâyetlerimizin yakın geleceği bakımından çok acı ve tehlikeli görmekteyim. Dolayısıyla, nahiyelere varıncaya kadar bu millî teşkilatın kurulması ve yaygınlaştırılmasına rehber olunmasını memleket ve millet selameti adına ve bu konudaki vatanî hizmetlerden peyderpey haberdar edilmemi rica ederim.

17 Haziran 1919

Bitlis Vilâyeti Vekâletine

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.393)

Kürtler de Türklerle birleşti

İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan kurulması hakkındaki İngiliz propagandası ve bunun taraftarları da bertaraf edildi. Kürtler de Türklerle birleşti.

18 Haziran 1919

Edirne Birinci Kolordu Komutanı

Cafer Tayyar Beyefendi'ye şifre.

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.394)

*

Türk ve Kürtlerin yurdu

Halbuki ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan bu vilâyetlerden [Doğu Vilâyetleri] bir karış toprağın bile Ermeniler hesabına kaydının bugün için fiilen mümkün olamayacağı...

... Erzincan ve Sivas arasında yoğun bir Ermenilik düşünmesi ilimsizlik ve vukufsuzluktan başka bir şey değildir. Harpten evvel bile buralarda oturanların büyük kısmı Türk ve azınlık kısmı Zaza denilen Kürtlerden ve pek az da Ermenilerden ibaret idi.

21 Ağustos 1919

K. O. 12 ve 20. Kumandanlığına şifre.

(*Nutuk/Söylev*, I, s.134 vd)

Türk ve Kürdün birliği

Sizler gibi, din ve namus sahibi büyükler oldukça, Türk ve Kürdün yekdiğerinden ayrılmaz iki öz kardeş olarak yaşamakta devam eyleyeceği ve makamı hilafet etrafında sarsılmaz bir vücud halinde iç ve dış düşmanlarımıza karşı demirden bir kale halinde kalacağı şüphesizdir.

15 Eylül 1919

Hacı Kaya ve Şatzâde Mustafa Ağalara telgraf.

(Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, IV, s.63)

*

İngiliz kışkırtmasına karşı Kürt vatandaşlarımızın uyanıklığı

İmparatorluğu bölmek ve Türklerle Kürtler arasında bir kardeş harbine sebebiyet vermek için Kürtleri İngiliz himayesi altında bağımsız bir Kürdistan kurma planına iştirak etmek üzere kışkırtılar. İleri sürdükleri tez imparatorluğun nasıl olsa dağılmağa mahkum olduğudur. Bu teşebbüslerini gerçekleştirmek için büyük paralar harcadılar, her türlü casusluğa başvurdular, hatta derhal hafiyeler gönderdiler. Bu suretle Noel isimli bir İngiliz subayı uzun bir zaman Diyarbakır'da gayretler sarfetti ve faaliyetlerinde her türlü sahtekârlık ve aldatmaya başvurdu. Fakat bizim Kürt vatandaşlarımız hazırlanan komplonun farkına vararak, onu ve vicdanlarını para ile satan diğer bir grup haini o çevreden kovdular. Diyarbakır faaliyetlerinde düşkünlüğüne uğramış olan Mr. Noel, Bedirhan kabilesine mensup ve para vererek ikna ettiği fakat Kâmuran, Celâdet ve Diyarbakır'lı Cemil Paşazâde Ekrem gibi hısımları arasında hiç itibarı olmayan bir grup maceraperestle Malatya'ya gitti. Burada bağımsız bir Kürdistan kurulması yolundaki teşebbüslerini aynı zamanda Bedirhan kabilesine mensup Kaymakam Kâmil Bey'le işbirliği yaparak tekrarladı.

Diğer taraftan, yalnız kendi menfaatlerini düşünen Dahiliye Vekili Adil Beyin, aynı zamanda yine sadece kendi menfaatlerini düşünen ve millî hareket ve bilhassa Sivas Kongresi aleyhinde tedbirler alan Harbiye Vekili Şefik Paşanın bir aleti olan Harput Valisi Galip Beyle birleşti ve kendisi ve arkadaşları "Ermeni askerleri memleketi işgal edecekler-hemen silahlara" diye feryatlara başladılar. Bu suretle bizim saf Kürt vatandaşlarımızın ayaklanmasını tahrik etmek istediler. Bu habisin planının üç gayesi vardı: Kürtlerin menfaat duygularını canlandırmak, millî kuvvetleri imha etmek ve aynı memleketin evlatları arasında bir mücadele ve kan dökmeye sebep olmak. Suikasti tertipleyenler tasarladıkları faciaya Halil bey'in, postayı yağma ettiği söylenen bir grup eşkiyayı takip edeceği bahanesiyle istettiği askerlerden bir kısmını da dahil etmekten dahi çekinmediler. (...)

Bu şahıslar millî kuvvetleri küçümsemelerinin tabîî neticesi olan perişanlıkla karşılaştılar. Bu entrikaların tamamen dışında kalmış olan mahallî halk çok geçmeden bunların hakikî mahiyetini anladı ve suçlularını tevkif etmek üzereydi ki bunlar kaçtılar.

24 Eylül 1919

Genera Harbord'a Muhtıra

(Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, IV, s.82 vd)

*

Türk ve Kürt unsurların ortak vatanı

... devlet için millî yeni bir hudut kabul ettik (...) Bu hudut beyannamemizin [Erzurum ve Sivas Kongreleri beyannameleri] birinci maddesinde açık olarak belirtilmiştir. (...) Ateşkes antlaşması yapıldığı gün ordularımız fiilen bu hatta hâkim bulunuyordu. Bu hudut İskenderun Körfezi güneyinden Antakya'dan, Halep ile Katma istasyonu arasında

Carablus Köprüsü güneyinde Fırat nehrine ulaşır. Oradan Dirizor'a iner; daha sonra doğuya uzatılarak Musul, Kerkük, Süleymaniye'yi içerir. Bu hudut ordumuz tarafından silahla müdafaa olunduğu gibi aynı zamanda Türk ve Kürt unsurlarının oturduğu vatan kısımlarıyla sınırlıdır.

28 Aralık 1919
Ankara İleri Gelenleriyle Konuşma
(*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s.12)

*

Kardeş milletlerin hududu ve unsurların hakları

İşte Kongre [Erzurum Kongresi] bir millî hudut çizmiştir (...) Bu hudut dahilinde tasavvur edilmesin ki, İslâmî unsurlardan yalnız bir cins millet vardır. Bu hudut dahilinde Türk vardır, Çerkes vardır ve diğer İslâmî unsurlar vardır. İşte bu hudut kaynaşmış bir halde yaşayan, bütün maksatlarını bütün mânâsıyla birleştirmiş olan kardeş milletlerin millî hudududur (hepsi İslamdır, kardeşler sesleri). Bu hudut meselesini tespit eden maddenin içerisinde büyük bir esas vardır. Fazla olarak o da bu vatan hududu dahilinde yaşayan İslâmî unsurların her birinin kendisine özgü olan çevresine, âdetlerine, ırkına özgü olan imtiyazları bütün samimiyetle ve karşılıklı olarak kabul ve tasdik edilmiştir. Tabiatıyla buna ait teferruat ve tafsilat yoktur. Çünkü bu tafsilat ve teferruata girmenin zamanı da değildir. İnşallah, varlığımız kurtulduktan sonra (inşallah sesleri) kardeşler arasında çözümlenip sonuçlandırılacağından, bırakılmış ve teferruatına girililmemiştir. Fakat esas olarak bu maddenin içindedir.

24 Nisan 1920
TBMM'de konuşma
(*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.30)

İngilizlerin Kürdistan'ı işgal girişimi

Hakikaten İngilizler daha evvel bütün Kürdistan'ı işgal etmek, Türk vesair dindaşlarından ayırmak için tasavvur edebildikleri her şeyi orada uygulamakla meşgul idiler.

24 Nisan 1920

TBMM'de konuşma

(*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.32)

*

Kürtlerin ırkî, toplumsal, coğrafî hakları

Yüce Meclisinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Lâz değildir. Fakat hepsinden meydana gelen İslâmî unsurlardır, samimî bir topluluktur. (...) İşte millî hududumuz budur dedik! Halbuki Kerkük kuzeyinde Türk olduğu gibi Kürt de vardır. Biz onları ayırmadık. Dolayısıyla muhafaza ve müdafaasıyla uğraştığımız millet tabiatıyla bir unsurdan ibaret değildir. Çeşitli İslâmî unsurlardan oluşmaktadır. Bu topluluğu teşkil eden her bir İslâmî unsur bizim kardeşimiz ve menfaatleri tamamen ortak olan vatandaşlarımızdır ve yine kabul ettiğimiz esasların ilk satırlarında, bu çeşitli İslâmî unsurlar ki: vatandaşlar, yekdiğerine karşılıklı hümetle itibâr ederler ve yekdiğerinin her türlü hukukuna, ırkî, toplumsal, coğrafî hukukuna daima saygılı olduğunu tekrar ettik ve sağladığımız ve hepimiz bugün samimiyetle kabul ettik. Dolayısıyla menfaatlerimiz ortaktır. Kurtarılmasına azmettiğimiz birlik, yalnız Türk, yalnız Çerkes değil, hepsinin karıştığı bir İslâmî unsurdur.

1 Mayıs 1920

(*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.73 vd)

Kürtlerin reyî

Biz aslında gerek Suriye ve gerek Irak'taki insanların bağımsız olmaları esasını kabul etmişizdir. Buna dair bir itirazımız yoktur. Sonra bizim kabul etmiş olduğumuz prensipler gözden geçirilecek olursa Rus Sovyet Cumhuriyeti bazı şeyleri tabii buluyor. Mesalâ, Ermenistan'daki insanların kendi geleceğini kendi reyleriyle tayin ve tespit etmeleri, Erivan Cumhuriyeti'ni kuran ve oluşturan Ermenilerin bağımsız olmalarını ve bu konuda arzuları her ne ise zaten kabul etmişizdir. Fakat *Kürdistan, Lâzistan* vesaire hakkında değil.

Genel olarak prensip şudur ki: Millî hudutlar olarak çizdiğimiz daire içinde yaşayan ve çeşitli İslâmî unsurlar birbirlerine karşı ırkî, çevresel, ahlâkî bütün hukukuna saygılı öz kardeşlerdir. Dolayısıyla onların arzularına aykırı bir şey yapmayı biz de arzu etmeyiz. Bizce kesin olarak belirlenmiş bir şey varsa, o da millî hudutlar içinde Kürt, Türk, Laz, Çerkes vesair bütün İslâm unsurların çıkarları ortaktır; işbirliğine karar vermişlerdir. Yoksa hiçbir vakit başka bir görüş yoktur. Vicdanî arzu ile kardeşçe ve dindarca bir birlik vardır. Hiç şüphe etmeyiz ki, Kürt, Laz vesaire reyî sorulduğu zaman bu reyî vereceklerdir.

3 Temmuz 1920

(TBMM Gizli Celse Zabıtları, I, s.73; Atatürk, Gizli Oturumlardaki Konuşmalar, derleyen Sadi Borak, s.78)

*

Doğuda dayanak yaratmak

Ankara Hükümeti (...) Doğuda bir istinat noktası sağlanması lüzumuna kanaat getirmiş olduğundan. Bolşevik Rusya Cumhuriyeti ile or-

tak maksadın sağlanmasına ait bir anlaşma akdine teşebbüs etmiş. (...) bu teşebbüste başarı noktasına yaklaşmış bulunuyor.

4 Ekim 1920
Enver Paşa'ya Mektup
(Sadi Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları*,
s.181)

*

Türk ve Kürtlerin ortak vatani ve gelecek birliği

Zaten Wilson milliyetler esasına göre bir hudut göstermek lâzımdı. Milliyetler prensibine dayanan bir şekilde olmalı. Bir ifade bulalım. Millî hududumuz nedir? Elbette Türklerin ve elbette geleceğimizle ortak çalışma yapmış olan Kürtlerin oturduğu yerler bizim millî hududumuz dahilinde kalmak lâzım gelir mi? [Zabıt eksik ve karışık].

16 Ekim 1921
(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.355)

*

Umsurların hukuku

Türkiye halkı irken veya dinen ve kültürel olarak birleşmiş, yekdiğerine karşılıklı hürmetle ve fedakârlık duygularıyla dolu ve gelecek ve menfaatleri ortak olan bir toplumdur. Bu toplulukta irkî hukuka, top-

lumsal hukuka ve çevre şartlarına saygı, iç siyasetimizin esas noktalarındandır. İç idarî teşkilatımızda bu esas noktanın, halk idaresi anlamının bütün kapsamıyla lââyık olduğu gelişme derecesine ulaştırılması, siyasetimizin gereklerindedir. Ancak dış düşmanlara karşı daima ve daima birleşik ve dayanışma halinde bulunmak mecburiyeti de kesindir.

1 Mart 1922

(*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.221)

*

Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na katılımı

Bütün milletin düşman ve yabancı etkileri ve baskılarından kurtarılması için bugün devam eden çalışma içinde zatûâlilerinizin de önemli bir payı vardır. (...) Ortak vatanî çalışmamızın başarısına engel olmak ve memleketi ayrılmış kısımlara ayırarak hepimizi birbirimize düşürmek suretiyle millet ve memlekete felâket getirmek isteyen düşmanlar, bilindiği üzere ortaya bir Kürdistan meselesi çıkarmışlardır.

Düşmanların bu nam altında parlak vaatlerle devam eden zehirli teşvikleri ile bazı cahil insanları aldatmak için bugün dahi çalışmakta oldukları görülmektedir.

Etkinizin geçerli olduğu bölgede, bütün memleketi mahvetmek maksadıyla vuku bulan bu tür teşvikler ve etkileri iptal ile memleketin esenliği yolundaki hizmetlere lütufla devam buyurulmasını rica ederim.

4 Mart 1922

(*Bellekten*, Ağustos 1986, sayı 197, s.545 vd)

درد سینه سی : اهرامیه بیگ - کورد سگوندن ساس بریدر شکیلا . کورد و لک سگوندن
داغی بر سگولار لاره ساس بریدر سگولار حیرت یانار .
غایبیت - کورد سگوندن : بزم یی توکیرک جفت اولاره ده
قطباً مضرع جت اولار . جرتک سلس عاییز
بزم حدو و بیوز داغندن موجود کورد غا هر
ار حیرتک توکل انیت که بیگ حدو بر لره حاد
کشاف قدر . فصل کما قدری غایب ایه ، ایه
توکل غا جرتک اینه کورد ایه اویه و حدود
حاص اوله کورد کورد لک نانه بر حدود حیرت اهرامیه
توکل و توکل یی حیرتک لوزدر . فرض اهرامیه
قدر کیه ن . اهرامیه اهرامیه قدر کیه ن ، اهرامیه
قدر کیه ن بر حدود اهرامیه لوزدر کوه قدر کیه
چو قدر کیه کورد عت زین و نکلر قدر کیه خارج
کورد سوه لازم کیه . با زیند باشن باشن کورد کورد
توکل اهرامیه اهرامیه کورد کورد اهرامیه ن کورد

Tutanak Metni, Sayfa 15

Kürt Meselesi

Ahmet Emin Bey- Kürt meselesine temas buyurmuşsunuz, Kürtlük meselesi nedir? Dahili bir mesele olarak temas buyurursanız çok iyi olur.

Gazi Paşa- Kürt meselesi: bizim yani Türklerin menfaatine olarak da katiyen mevzu bahis olamaz. Çünkü malumualiniz bizim hudud-u milliyemiz dahilinde mevcut Kürt anasır o surette tevattun etmiştir ki pek mahdut yerlerde hali kesafettir. Fakat kesafetlerini kaybede ede ve Türk anasırının içine gire gire öyle bir hudut hasıl olmuştur ki Kürtlük namına bir hudut çizmek istersek Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek lazımdır. Faraza. Erzurum'a kadar giden, Erzincan'a, Sivas'a kadar giden, Harput'a kadar giden bir hudut aramak lazımdır. Ve hatta, Konya çöllerindeki Kürt aşairini de nazar-ı

Sadeleştirilmiş Tutanak Metni, Sayfa 15

Gazi Paşa- Kürt meselesi; bizim yani Türklerin menfaatine olarak da kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü bildiğiniz gibi bizim milli sınırlarımız içinde bulunan Kürt unsurlar öylesine yerleşmişlerdir ki pek sınırlı yerlerde yoğun durumdadırlar. Fakat yoğunlukların kaybede ede ve Türk unsurların içine gire gire öyle bir sınır oluşmuştur ki Kürtlük adına bir sınır çizmek istesek, Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek gerekir. Sözgelisi, Erzurum'a kadar giden, Erzincan'a, Sivas'a kadar giden, Harput'a kadar giden bir sınır aramak gerekir. Ve hatta, Konya çöllerindeki Kürt aşiretlerini de gözden

Tutanak Metni, Sayfa 16

dikkatten hariç tutmamak lazım gelir. Binaenaleyh başlı başına bir Kürtlük tasavvur etmekten ise bizim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu mucibince zaten bir nevi mahalli muhtariyetler teşekkül edecektir. O halde hangi livanın ahalisi Kürt ise onlar kendi kendilerini muhtar olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı mevzuubahs olurken, onları da beraber ifade lazımdır. İfade olunmadıkları zaman, bundan kendilerine ait mesele ihdas etmeleri daima variddir. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin ve hem de Türklerin sahib-i selahiyet vekillerinden mürekkeptir ve bu iki unsur bütün menfaatlerini ve mukadderatlarını tevhid etmiştir. Yani onlar bilirler ki bu müşterek bir şeydir. Ayrı bir hudut çizmeye kalkışmak doğru olamaz.

Sadeleştirilmiş Tutanak Metni, Sayfa 16

uzak tutmamak gerekir. Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük tasavvur etmektense, bizim anayasa gereğince zaten bir tür yerel özerklikler oluşacaktır. O halde hangi ilin halkı Kürt ise onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken, onları da birlikte ifade etmek gerekir. İfade olunmadıkları zaman, bundan kendilerine ait mesele çıkarmaları daima beklenir. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin ve hem de Türklerin yetkili vekillerinden oluşur ve bu iki unsur bütün menfaatlerini ve kaderlerini birleştirmiştir. Yani onlar bilirler ki bu ortak bir şeydir. Ayrı bir sınır çizmeye kalkışmak doğru olmaz.

İngilizler'in Musul'daki girişimi

İkincisi... Kürtlük meselesidir. İngilizler orada [Musul'da] bir Kürt hükümeti teşkil etmek istiyorlar. Bunu yaptıkları takdirde, bu fikir bizim hududumuz dahilindeki Kürtlere de bulaşabilir.

16-17 Ocak 1923

(Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları* (1923). s.95)

*

Farklı ırkların milliyetini yok etmeye gerek yoktur

Türkiye halkı denildiği zaman biliyorsunuz ki kaderlerini birleştirmiş olan ve duygularıyla, dinen birbirine kalplerini bağlamış olan insanlardan meydana gelmektedir. Bunların içinde ırkan çeşitli olanlar vardır. Fakat çeşitli ırkta olanlardan birinin, diğeri üzerinde onun milliyetini yok edecek bir davada bulunmasına haccet yoktur. Fakat her biri için ayrı ayrı olduğu gibi, Türkler için de daima sadık kalmak, milli karakterlerini yükseltmek, bütün girişimlerinde bu sağlamlığı göstermek lâzımdır.

2 Şubat 1923

(Sadi Borak, *Atatürk'ün*, s.211)

III
MECLİSİ MEBUSAN GÖRÜŞMELERİNDE
KÜRT SORUNU

ŞEFİK BEY

Bayezid

Kürtlerin temsilcisi sıfatıyla

... o kavmi necib (temiz soylu kavim) Kürtler, Devleti Aliyyeci Osmaniyecinin teşekkülünden itibaren bütün varlığıyla Osmanlı Sultanlığı'nın bir temel direği ve dini olarak [?] Türk kardeşleriyle el ele vermiş ve bugüne kadar birbirinden kesinlikle ayrılmamak suretiyle yaşamışlardır. Kendilerini bu dinî bağlantı tamamıyla birbirine bağladığı gibi, akrabalık, hısımlık dahi kendilerini kaynaşmış bir halde bırakmıştır. Her tarafın ve özellikle Doğu Vilâyetlerimizin genel nüfusundan yüzde doksan beşini oluşturan bu muazzam İslâmî kitle içinde Türk Kürt farkı ve karşıtlığı ve hiç ayrı gayrı yoktur. (...) Bendeniz, aşiretler ve Kürtler namına söz söylüyorum. Temsilci vekilleri olduğum Bayezid sancağında oturan Celâli, Cemadanlı aşiretleri ve bunlara mensup olan binlerce kabile ve yüzbinlerce Kürdün temsilcisi sıfatıyla söylüyorum.

26 Şubat 1920

(*Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, İçt. 14, c.I, s.209'dan aktaran N. Fahri Taş, s.92)

CELÂLEDDİN ARİF BEY
Erzurum

Türk ve Kürt ayrılmaz öz kardeşler

Nice senelerden ve hatta diyeceğim ki yüzyıllardan beri sınır boylarımızda vatanın ikinci bekçiliğini, Rus Çarlığı'na karşı göğsünü demirden bir siper yapan ve birbirlerine İslâmın sağlam ipiyle bağlı olan Türk ile Kürdü birtakım menfaatperestler –ve hatta müsaadenizle söyleyeceğim– birtakım vatansızlar bu iki öz kardeşi birbirinden ayırmak istiyorlar.

(...)

Halbuki onlar bilmiyorlar ki, Türkler ile Kürtler pek yakın zamanlarda acı bir ibret dersi aldılar. O ibret dersi gözlerinin önünde bulduktan sonra hiçbir Türk ile Kürdü hiçbir vakit bu surette ayırmak mümkün değildir."

26 Şubat 1920

(*Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, İçt. 14, c.I, s.209'dan aktaran N. Fahri Taş, s. 93)

*

NAİM BEY
Meclisi Ayan üyesi

Türk-Kürt kardeşliği

Bin seneden beri Kürtler ile Türkler kardeş olmuşlar, hem de aynı karından doğan yapışık kardeşler gibi, bunlar birbirinden ayrılırsa, ikisi de mahvolur.

1 Mart 1920

(*Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, İçt. 15, c.I, s.173 vd'den aktaran F. Taş, s.94)

DOĞU VİLÂYETLERİ MEBUSLARININ ORTAK ÖNERGESİ

Kürt halkının iradesi

Bilindiği üzere Ermeniler Altı Vilâyetin kendilerine verilmesini istediler. Bunun üzerine biz Kürtler de bu vilâyetlerde çoğunluğu bizim teşkil ettiğimizi söyleyerek, Yüce Meclis'e başvurduk. (...) Esasen bütün Kürt aşiretleriyle halkı, (...) Osmanlı topluluğundan ayrılmak istemediklerini bildirdiler.

1 Mart 1920

"Kürtler" adına birlikte yaşama kararını dile getiren bu önergeyi Erzurum, Erzincan, Beyazid, Gümüşhane, Van, Hakkâri, Trabzon, Genç, Amasya mebuslarından 18'i imzalamıştır. (*Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, İçt. 17. c.I, s.301-302'den aktaran F. Taş, s.96 vd)

IV
TBMM GÖRÜŞMELERİNDE
KÜRT SORUNU

EMİN BEY (LEKİLLİ)
Erzincan

Kürtlere zulüm

Ben Koçgiri olaylarını tamamen takip etmiş bir arkadaşınızım. (...) Orada öyle bir zulüm yürütülmüştür ki tüyleri ürperdir. Çünkü elçendiler memlekette yapılan bütün zulüm felâketi Büyük Millet Meclisi namına yapılmıştır.

3 Ekim 1921
(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.248)

*

MUSTAFA DURAK BEY
Erzurum

Kürtlere zulüm

Gizli oturum yabancı bir memlekete karşı siyasette yapılır. Memleketimizde yapılan zulümleri dünyaya karşı ilan etmeliyiz. Herkes duymalı. (...) Bütün dünya görmelidir.

3 Ekim 1921
(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.249)

REFET PAŞA
Dahiliye Vekili

Kürtlere fenalık yapanların ceza görmesi için davacıyım

Hiçbir şeyin kapalı kalmasını istemem. (...) Hükümet sıfatıyla ve yahut Dahiliye Vekili sıfatıyla olan biten her fenalığı ben kabul ediyorum ve bu fenalıkların karşısında ben varım. (...) fenalıklara sebep olan suçluların ceza görmesi için büyük davacı benim. (...) Ortada fenalık ve kabahat yoktur diyen yoktur. Bir inceleme heyeti gönderilmiştir. (...) Avrupa ihtimal ki çoğunu biliyor. (...) Ne için kirli çamaşırları ortaya atalım. (...) Olguları, yani orada fena şeyler olduğunu, bastırmada fazlaya gidildiğini burada arzettik.

3-4 Ekim 1921

(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.250, 251, 265)

*

HÜSEYİN AVNİ
Erzurum

Kürtlere zulüm

... Bir iki seneden beri bu zulüm samimi gayret ve faaliyetlerimizi sifıra indirmiştir. Bilelim ki, verdiğimiz yetkiyi kötüye kullananlar vardır. Böyle zulümler kalmamalı, her şey bilinmelidir. (...) Bu zulüm her tarafta işitilmiştir. Avrupa da işitmiş, bütün safhalarına vakıftır.

3 Ekim 1921

(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.248 ve s.251)

FEVZİ EFENDİ
Erzincan

Kürtlere aşırı muamele

Umraniye'de sebepler ve etkenler pek çoktur. Fakat siyasî maksat olmadığı gerçekleşmiştir. Birincisi Alişo gibi bir iki bozguncunun telkinleri eserdir. İkincisi, mülkî memurların idaresizliği, özellikle suçlular hakkındaki aşırı muameleleri halk üzerinde bozguncuların kandirmalarını etkili bir hale getirmiştir.

Üçüncüsü, Alevî Kürtlerin, Ermeniler gibi zorla göç ettirilecekleri hakkında yine bozguncular tarafından ortaya atılan söylentiler bu meselenin alevlenmesini doğurmuştur.

Dördüncüsü; aşırınca, arzettiğim, muameleler ki, Meclisi Âlinize söylenmesini doğru göremiyorum. Bu muameleler, Cengizlerde, Ermenilerde, Yunanilerde olmuş idi.

3 Ekim 1921

(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.252)

*

HAKKI HAMİ
Sinop / Komisyon'un Mazbata Muharriri

Kürtlere baskı

Af yapacağız. fakat kimleri? Sonra erteleme kararı verilmiş. fakat onlar dağda geziyorlar. (...) O havaliyi gezen arkadaşların gözlemlerine dayanarak, ifadelerine göre evleri yağma edilmiş. Eğer bunlar ertelenip evlerine dönerlerse, acaba evlerinde rahat duracaklar mıdır? Ben-denize öyle geliyor ki, evlerinde hiçbir şey kalmadığı için rahat oturmayacaklar.

4 Ekim 1921

(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.267)

BİR MEBUS BEY

Dersim ahalisini kazanmak

Eğer Dersim ahalisini kazanmak istiyorsak, onlara adalet yapmalıyız. (...) Eğer isyancılarından biri asıldığı zaman, tahribatı yapan, vazifesini kötüye kullanan bir memurun dahi cezalandırıldığını görürse; emin olunuz o ölürken: "Ben ölüyorum, fakat benim evladımı ve torunlarım emindir. Ben doğru yapmadığım için cezamı buldum" diyecektir.

4 Ekim 1921

(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.267)

*

EMİN BEY (LEKİLLİ)

Erzincan

Kürtlere baskı

[*Koçgiri İsyanı'nın çıkışını anlatıyor ve devamla, bastırmaya yollanan Komutan Halis Bey'in Umraniye'de Haydar Bey'in konağında şöyle konuştuğunu belirtiyor*]

Sizi Ermenilere benzetirim ve sizi tamamı ile imha ederim. (...) Bunu söylemesinden dolayı Kürtlerin çoğunluğunda tabii bir galeyana başlamış ve bizi Ermenilere benzetmek ne demektir demişler. (...) Tuttuğunu öldürmeye, ırzlarına geçmeye, namuslara taarruz etmeye kalkıyor. Rica ederim hanginiz bu facialar karşısında sabredebilirsiniz? Buna üç yaşındaki çocuklar bile tahammül edemezler ve böyle bir şeye maruz kaldığımızda, rica ederim, nasıl karşınıza çıkanlara kurşun atmazsınız? (...) Efendiler; dünyanın hangi yerinde böyle bir hareket görülmüştür ki, babasında evladının elinde bir ip, diğer evladın elinde bir ip olarak çektiler tam altı saat zarfında bu suretle feciane öldürül-

müştür? Rica ederim efendi sen bu vaziyet karşısında isyançı olmaz mısın? Nurettin Paşa'nın emriyle buraya gelen sorumsuz Osman Ağa (Topal Osman) kuvvetleridir. (...) Sonra efendiler diyeceksiniz ki. Dersim ne surette iştirak etmişti? Bunu da söyleyeceğim. Abdülkadir isminde bir valinin yok yere meseleler çıkarması (...) Kürdistan namına gelen gazeteleri doğrudan doğruya Dersim'e dağıttırılmış ve o gazetelerde Kürtleri de Ermenilere benzeteceklerdir diye yazılmıştır. (...)

HACI AHMET EFENDİ (MUŞ)- Hakikaten buraya gelirken uğradığım yerlerde bizi de Ermeniler gibi keseceklerdir diye dalgalanan bu havadis Dersim'e kadar gitmiştir.

EMİN BEY (Devamla)- Ve Umraniye'de vukubulan ve bastırma denilen bu şeyin Afrika barbarlarının bile kabul edemeyeceği derecede olduğunu görünce Dersimliler korkmuşlardır. İşte örneği budur demişlerdir. Bu facialar Ermenilere bile yapılmamıştır.

4 Ekim 1921

(TBMM Gizli Celse Zabıtları, II, s.269 vd)

*

MUSTAFA BEY
Dersim

Kürtlere zulüm

...kadınların ırzına geçilmiş, herifin oğlu öldürülmüş, karısının ırzına geçilmiş, beş yaşındaki kızının ırzına geçilmek için kesilmiştir.

5 Ekim 1921

(TBMM Gizli Celse Zabıtları, II, s.275)

LÜTFİ BEY
Siverek

Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na katılımı

Efendiler bugün bendeniz Kürdistan mebusuyum. (...) Kürdistan ahalişi ihaneti, isyanı kesinlikle hatırına getirmemiştir. Yalnız öteden beri hükümeti işgal, Kürt aşiretler reisleri arasında hissiyattan ibarettir. Bundan dolayı, yoksa değil hükümete isyan. Bunu da Kürdistan namına kemali şiddetle reddederim. Bu kesinlikle varit değildir. Kürdistan hakkında isyan kelimesi kullanmak günahdır ve vatana ihanettir.

(...)

Efendiler, Fransız Ordusunu Urfa'da mağlup eden, hakikatte isyan telakki ettiği Kürt askerleridir, hakikatte Kürt aşiretleri sayesinde olmuştur. Nihad Paşa'nın askerleri sayesinde değildir.

22 Temmuz 1922

(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, III, s.564 vd)

*

HASAN HAYRİ BEY
Dersim

Ayrılmak boğulmaktır

Fransız ve İngilizler birtakım yalan dolan yapıyorlar. "Kürdistan'a bir şekil vermelidir" diyorlar. Kürtleri Türklere ayırmak ikisini de boğmaktır. Başka bir fikir değildir. Bugün Kürt Türkten ayrılrsa pek fena olur.

(Nurettin Gülmez, *TBMM Zabıtlarından Doğu ve Güneydoğu Meselesi*, İstanbul, 1992, s.190)

SIRRI BEY

İzmit

Birlikte yaşamak

Misakı Millî gereğince bizimle beraber bir toprak ve bir idare altında yaşamaları lâzım gelen birçok Türk ve Kürtler vardır. Bunlar ise bizim Misakı Millîmizin gereklerine aykırı olarak Avrupalıların kabul etmiş oldukları Milliyetler prensibiyle çelişmeli olarak Güneyde kalmışlardır. Yani bizden ayrı bırakılmışlardır, ayrılmışlardır. (Ayrılmaz sesleri) Onlar ayrılmamıştır. Zorla bizden ayrılmışlardır. Ayırmak istemişlerdir, hatırımdadır.

3 Kasım 1922

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.332)

*

DİYAB AĞA

Dersim

Dinimiz bir

Hepimiz biliyoruz ki ve söylüyoruz ki, dinimiz, diyanetimiz. aslımız ve neslimiz hep birdir. Bizim içimizde ayrılık, gayrılık yoktur. İsmimiz de, dinimiz de, Allahımız da birdir. (...) Hepimiz biriz. Ne Türklük ne Kürtlük davası vardır. Hep biriz, kardeşiz. (Bravo sesleri, alkışlar) Bir kişinin beş on oğlu olur. Biri Hasan, biri Ahmed, biri Hüseyin, biri Mehmed isimli olabilir. Fakat hep bir insandırlar. Biz de öyleyiz. (...) Ama düşmanlar bizi birbirimize sardırmak için tuzaklar ku-

ruyorlar. Sen şöylesin ben böyleyim filân diye hile yapıyorlar. Bunda ne fayda var? (...) Lâ ilâhe illallah Muhammedin resulullah, işte bu. (Alkışlar bravo sesleri.)

3 Kasım 1922

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.336 vd)

*

SÜLEYMAN NECATİ BEY
Erzurum

Türk ve Kürdün birliği

Bendenizi buraya gönderenlerin büyük bir kısmı da Kürt olduğundan, burada o vatan kardeşlerimizin duygularına tercüman olmak üzere (...)

Tarihin pek derin ve hatta karanlık noktalarına kadar bakışlarımızı uzatırsak göreceksiniz ki, Kürtlerin tarihi daima Türklerle beraberdir. (...) Ve bugün de Kürt topluluğunun kalbine girecek olursanız, görürsünüz ki, onların kalplerinde bu milletin tarihinden ve isteklerinden başka hiçbir şeyin yeri yoktur. (Alkışlar)

Kürt topluluğu yüzyıllardan beri İslâmiyetten sonra gelen Türklerle o kadar karışmışlardır ki, bugün ikiye ayrılan millet yine tek vücuttur. Bugün öyle bir Türk yoktur ki, dayısı damadı veyahut yeğeni Kürt olmasın. Ve öyle bir Kürt yoktur ki, onun damadı, yeğeni veyahut dayısı Türk olmasın. Dolayısıyla, benim annem Kürt. Beni annemden nasıl ayırırsınız? Ve annem nasıl olur da, Avrupalıların birtakım entrikaları ve uydurmaları olan birtakım efsaneler arkasından gider? Bunun imkânı yoktur. (...) Sevr paçavrası meydandadır. Bizim en zayıf bulunduğumuz anlarda ve henüz Yüce Meclisimiz kurulmadığı zamanlarda, İngilizlerin o kadar kışkırtmalarına ve övmelerine rağmen, bu paçavra çinlenmiş ve üzerlerine atılmıştır. (Alkışlar) (...) Ekonomik bakımdan

da düşünürseniz. Türkler ve Kürtler birbirinden ayrılmaz. Orada ne Türk Kürtsüz, ne de Kürt Türksüz yaşayabilir. Bunlar o kadar birbirine girmiştir ki, hem kan yoluyla, hem tarih ilişkileriyle, hem milliyet ve hem din bakımından tamamıyla tek vücutturlar. (...) Özetle delegelerimizin nazarı dikkatine arz ederiz ki, memleketimizde ırkî azınlıklar yoktur. Bunu icat edenler, özel maksat üzerine icat etmişlerdir. Bunların üzerinde tartışmaya, hatta bunların sözünü dinlemeye dahi Kürtlerin tahammül edemeyeceğini en kesin bir dille söylesinler.

3 Kasım 1922

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.338 vd)

*

YUSUF ZİYA BEY

Bitlis

Türklerle beraber kanımızı döktük

Avrupalılar diyorlar ki, "Türkiye'de yaşayan azınlıkların en büyüğü, en çoğu Kürtlerdir." Bendeniz Kürdoğlu Kürdüm. Dolayısıyla bir Kürt mebusu olmak sıfatıyla emin olunuz ki, Kürtler hiçbir şey istemiyorlar. Yalnız büyük ağabeyleri olan Türklerin saadet ve selametlerini istiyorlar. (Alkışlar) Biz Kürtler vaktiyle Avrupa'nın Sevr paçavrası ile verdiği bütün hakları, hukukları ayaklarımız altında çiğnedik ve bütün mânâsıyla bize hak vermek isteyenlere iade ettik. Nasıl ki, Elcezire cephesinde çarpıştık. (Alkışlar) Nasıl ki Türklerle beraber kanımızı döktük, onlardan ayrılmadık, ayrılmak istemedik ve istemeyiz.

3 Kasım 1922

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.343 vd)

MÜFİD EFENDİ
Kırşehir

Türk demek Kürt demektir

Türk demek. Kürt demektir. Kürt demek. Türk demektir. Çerkez demek. Türk demektir. Lâz demek. Türk demektir. Bizde ayrılık yoktur.

3 Kasım 1922

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.354)

*

Bitlis Mebusları ARİF ve DERVİŞ, Mardin Mebusları NECİB ve ESAD, Genç Mebusu ALİ VASİF, Kastamonu Mebusu ABDÜLKADİR KEMALİ, Muş mebusları AHMET HAMDİ, ABDÜLGANİ, Siirt Mebusu NECMETTİN, Urfa Mebusu POZAN, Diyarbekir Mebusu HAMDİ ve Van Mebusu HAKKI beylerin inzasını taşıyan ortak önerge

Avrupa hükümetlerinin Kürtleri savunma yetkisi yoktur

Türk, Kürt birleşik bir kütledir. Kürtler hiçbir vakit Türkiye topluluğundan ayrılamaz ve bunu ayırmak için hiçbir kuvvetin etkisi yoktur. Avrupa hükümetlerinin Kürtleri savunmaya yetkileri olmadığı defalarca memleketimiz halkıyla beraber protesto edilmiş olduğu halde yine azınlıklardan söz edilmesi üzüntü vericidir. Kürtler [yanlışlıkla Kültür yazılmış] her vakit Türklerle beraber vatan uğrunda daima ölmüş ve ölmeye hazır bulunmuş oldukları herkesçe bilinir.

3 Kasım 1922

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.363 vd)

NECİB BEY

Mardin

Kürdüm ve Türkim

Barış Konferansı'na daveti içeren nota –ki nefretle anacağım– Türk olmayan deyimi vardır. Ben Kürdüm ve bu suretle dünyaya bir kez daha ilan ediyorum ki. Misakı Milli içinde böyle bir deyimi taşıyan kişi yoktur. Çünkü. Türk-Kürt bir bütündür ve tek vücuttur.

3 Kasım 1922

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.364)

*

HAKKI BEY

Van

Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na katılımı

Kürtler hiçbir suretle kendilerini Türklerden ayrı saymadıkları ve Türklerle beraber son dakikaya kadar ve sonsuza kadar kutsal vatani savunmada kanlarını döktükleri ve sonsuza kadar dökecekleri için ırkî azınlıklar meselesi yoktur. Avrupalılar bizde Türk ve Kürtten başka bir ırk kuruntusu içindeyseler hezeyandır.

3 Kasım 1922

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.366)

HÜSEYİN RAUF (ORBAY)
İcra Vekilleri Heyeti Reisi

Kürt milleti azınlık değil

İngilizlerin Türkiye'de oturan Türk ve Kürtleri imha edebilmek için girişimlerinin hepsi bu iki temiz soylu milletin birliği karşısında iflas etmiştir. Her türlü fesatları din kardeşi, kan kardeşi, emel kardeşi olan insanların karşısında erimiştir...

Türkler ["Kürtler" olacak] namına söz söyleyecek yegâne insanların bu Yüce Mecliste olduğunu pekâlâ takdir ediyorlar. Ancak bu emellerinden vazgeçmiyorlar. Onun için her azınlık sözkonusu olduğunda, dil azınlığı, ırk azınlığı, bilmem ne çıkarıyorlar. (...) Bizim delegelerimiz bu hususu bir daha ihtar etmek istemişlerdir ki, Türkiye halkı ile gelecekleri birdir, her şeyleri birdir, gayeleri, dinleri birdir. Azınlıklar bunları kapsayamaz. Bugün Kürt için azınlık sözü etmek, Türk için azınlık sözü etmek demektir.

25 Aralık 1922

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.394;
TBMM Gizli Celse Zabıtları, III, s.1153)

*

HÜSEYİN RAUF (ORBAY)
İcra Vekilleri Heyeti Reisi

Türkler ve Kürtlerin birliği

Musul, büyük çoğunluğu bir istek, bir düşünce, bir duygu mutlulukta ve felâkette ortak, biricik kurtuluş çareleri bizimle beraber yaşamakta olan Türkiye halkının en kahraman evlatları Türklerin ve Kürtlerin oturduğu bir vilâyetimizdir.

3 Ocak 1923

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.448)

SİRRİ BEY
İzmit

Kürtlerin ve Türklerin ortak vatani

Curzon beyanatında "Musul ve çevresi ahalisinin çoğunluğu Kürt'tür" diyor. Ona demek lâzımdır ki: zaten bizim de davamız Kürt olduğu için istiyoruz. Burası Kürt ve Türk vatani olduğundan dolayı bize verilmesi lâzımdır, demeli. Onlar burasını Arap vatani demiş olsalardı o vakit tartışma zemini oluşturur.

3 Ocak 1923

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.460)

*

HAMDİ BEY
Genç

Türk ve Kürdün ayrı gayrısı yoktur.

3 Ocak 1923

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.460)

*

YUSUF ZİYA
Bitlis

Her şeyimiz ortak

Lord Curzon diyor ki: Musul havalisinde Kürtler oturur. Size vermeyeceğiz. (...) Lord Curzon burada azınlıkların hukukunu değil, azınlıkları mahvediyor, azınlıkları kemiriyor. Çünkü madem ki Musul havalisinde Kürtler oturur, Kürdün mevcudiyeti, varlığı büyük çoğun-

luğu Türkiye'dedir ve Türkiye'de olacaktır. (...) Türkiye ile birleşik bir gelecek tayin etmiştir. Türkiye topluluğu esasını kabul etmiştir. Hal böyle iken Kürdün azınlık bir parçasını Musul'dan ayırmak, çoğunluktan ayırmak, anavatanından ayırmak hususunda hakkın. hukukun sesi yoktur. Burada Lord Curzon'un sesi vardır. (...) Efendiler Lozan'daki barış konferansı heyeti yalnız Türklerin heyeti değil. yalnız Türkleri temsil etmiyor. Kürdü Türkü temsil ediyorlar. (Vatan sesleri) Aynı zamanda hakkın. hukukan bir Kürt Delege Heyeti de olan heyete, orada Kürtler oturuyor. vermeyeceğim demek. bilmem ne dereceye kadar hakla, hukukla bağdaşır. (...) Hayatı ortak, varlığı ortak, iktisadiyatı ortak, toplumu ortak, dini ortak, ırkı ortak, dili ortak. her hususta, her açıdan ortak olan Musul, Doğu vilâyetlerimizin tamamlayıcı parçasından ayrılmaz bir parçadır. (Bravo sesleri)

Efendiler. Doğu vilâyetlerimizin önemli kısmı ne ise, Musul da Doğu vilâyetlerinin kapısıdır. Birbirinden ayırmak her ikisini de felektmektir. Dolayısıyla Musul bizindir, bizim olacaktır ve bizim kalacaktır. (...) Musul'un ayrılmasına müsaade etmek. emin olunuz, Doğu vilâyetlerinin geleceğini, istikbâlini tehlike altına koymaktır.

3 Ocak 1923

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*. II, s.470 vd)

*

YUSUF ZİYA BEY

Bitlis

Kürtlerin gerçek vekilleriyiz. İngiliz siyaseti boğulacaktır

Lozan barış görüşmelerinde İngiliz Başdelegesi Lord Curzon, bizlere yani Kürt kardeşlerinize saldırıyor, hakaret ediyor. Kürdistan'dan gelen mebusların, Mustafa Kemal Paşa tarafından tayin edildiğini söylüyor. Kürt arkadaşlarımız için cahil diyor, Kürtleri temsil edemezler diyor. Cahilliğin anlamı. İngiliz politikasına uymamak ise biz, itiraf

ederiz ki cahiliz. Cahillik. İngilizlerin yıllardanberi aşlamaya uğraştıkları bozgunculuğa kapılmamak ise itiraf ederiz ki cahiliz. Arkadaşlar, mebuslar tayin edilmezler, seçilirler. Millet, mebuslarını seçer. Bu açık gerçeğe rağmen, Lord Curzon, İngiltere'de mebusların tayin edilmelelerine bakarak söylüyorsa mazurdur. Çünkü kendilerini örnek almıştır. Yok, gerçeği bilerek, gerçeğe aykırı olarak siyaset yapmak için söylüyorsa, kendisini bu kürsüden red ediyorum, arkadaşlarım red ediyorlar. (Biz de reddediyoruz sesleri) Burada Mustafa Kemal Paşa'nın tayin ettiği mebuslar uşaklar yoktur. (Bravo sesleri, alkışlar) Burada, büyük bir milletin vekilleri vardır. Öyle bir millet ki, İngilizlerin yıllardan beri bütün varlıklarıyla işlettikleri bozgunculuğa kulak asmamışlardır. Onlar, bozgunculuğa kulak asmayan ilerisini gören bir milletin vekilleridir. (Bravo, yaşa sesleri) Lord Curzonlar, o kanıdaki kimseler, hâlâ bu milleti, Mustafa Kemal Paşalarla tanıyorlarsa çok aldanıyorlar. Mustafa Kemal Paşalara türlü güçler, yetkiler tanıyarak burada bir meclis değil de, bir paşa olduğunu sanıyorlarsa çok yanlışlık yapıyorlar. Burada ancak ve ancak bir milletin özgür kanaatli özgür oylu mebusları, vekilleri vardır. Paşa hazretleri, kendi arkadaşlarından, karşılıklı olmak şartıyla, daha çok saygıya erişmiştir. (Hay hay sesleri) Bundan başka, Paşanın ne fazla bir yetkisi, ne fazla bir gücü, ne de mebusları tayin yetkisi vardır. (O da mebustur, sesleri)

(...)

Lord Curzon'a hak ettiği cevabı vermek için bakışlarınızı biraz eski günlere çevireceğim. O günler ki, ancak o günlerden bu günler görünür, bugünkü gerçeğin içyüzü ortaya çıkar. 16 Mart olayı meydana gelmiş, ölü Osmanlı İmparatorluğu bir yıkım kargaşası içinde çırpınıyor. Wilson'un belli projesi hâlâ milletleri aldatacak bir değer taşıyor. Avrupa'nın siyaset elçileri hâlâ milletlere hak, hukuk verileceğinden söz edip duruyorlardı. İşte o günlerde Büyük Millet Meclisi toplantıya çağırılmış, halka mebuslarını seçmesi gerektiği bildirilmişti. Kürtler, serbest alanda, hiçbir baskı altında olmayarak bu seçime katıldılar. Eğer Kürtler, ayrılık-gayrılık gütselerdi, bu seçime katılmaz, arkalarını döner, kendi düşüncelerini gerçekleştirmeye çalışırlardı. Hiçbir vakit hiçbir baskı onları o yollarından çeviremezdi. İngilizler, milyonlarıyla, altınlarıyla çalıştıkları halde Kürtler bu seçime katıldılar ve bu seçime katılmakla tek bir amaç güttüler: Türk kardeşleriyle işbirliği yapmak.

(...) Bütün kanaatlerini bir ilkede topladılar. O ilke, Türklerle kader birliği yapmaktı. Çünkü var olmak, çünkü esirlikten kurtulmak bu ilkenin gerçekleşmesine bağlıdır. (Bravo sesleri) Eğer Lord Curzonlar Kürtlerin hak ve hukukundan onbeş yıl önce söz etselerdi, korkarım ki bir etki yapar, bazı dimağları bozabilirdi. Fakat Kürtler. Kürt aydınları Arnavutluk'un, Irak'ın ve Suriye'nin sonunu görüp dururlarken, İrlanda'nın acılı sesini işitirlerken hiç bir aldatmacaya kapılmazlar. (Alkışlar) O yalancı sesler kimseyi kandıramaz. Onlar yalnız kendi kendilerini kandırırlar. İşte o günlerde, o kara günlerde bu toplulukta seçime katılan ve bizi buraya gönderen milletin vekilleri olarak Lord Curzon'a bağırıyoruz ki: bizler Kürdistan'ın gerçek vekilleriyiz. Senden ve senin siyasetinden Musul'u istiyoruz. Ve alacağız. (Bravo sesleri, alkışlar) Bu hakkımızı, hukukumuzu Avrupa siyasetçileri teslimde tereddüt etmemeli ve gecikmemelidirler. Tereddüt eder ve gecikirlerse, petrol kuyularındaki İngiliz siyasetinin yanı başında kanlı kuyular hazırlayacak olanlar yine o Kürtlerdir. (Bravo sesleri, alkışlar) Biz hakkımızı istiyoruz ve haklı bir sesle bütün insanlığa bağırıyoruz ki bizim hakkımız verilmelidir. Ve hakkımızı isterken, hakkımıza karşı olan Lord Curzon'ların iğrenç seslerine kulaklarımızı tıkıyoruz. Bu hakkımız teslim edilmezse, o beğenmediği Kürtlerin elleriyle açacağımız kuyularda İngiliz siyasetini boğacağız. Allah şahit olsun. Biz hak isteyicisiyiz. Hakkını, hukukunu isteyenlerin yardımcısı Allah'tır.

4 Ocak 1923

(*TBMM Zabıt Ceridesi*'nden aktaran Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.73 vd)

*

HACI İLYAS SAMİ
Muş

Kürt milletinin Kurtuluş Savaşı'na katılımı

Gazetelere göre, Lord Curzon'un barış masasındaki görüşmelerde harcanmış iki iğrenç kelimesi var. Biri, bağlı olmakla öğündüğüm soy

ve milletimin tahkiri. İkincisi, Kürt temsilcilerinin Mustafa Kemal Paşanın tayini ile mebus oldukları. Sözüme başlarken bir tarih olayından söz edeceğim. Basra'da İngilizlerden bir kişi saldırıya uğrayınca, İngilizler limana Arapça bir levha astılar. Levhadaki sözün anlamı şöyle idi: "Kimse cahillik ederek bize bir fenalık yapmasın, o zaman biz cahillerin cahili oluruz." İşte bu İngilizler: Türk, Kürt ve türlü namlar altında birleşip birlik olmuş bir toplumun, tek bir milletin bulunduğu çok iyi bildikleri için, bunları ayrılığa, anlaşmazlığa, ayaklanmaya yöneltmek istiyorlar. Lord Curzon, kesin bir birlik ile meydana çıkan tabii sınırlarımız içindeki iki temiz soylu topluluğun üzerinde ilişmek istediği bozgunculuğun değeri olmadığını bildiği için en güçsüzlerin silahı olan küfürbazlık derecesine düşmüştür. Bence Lord Curzon'a söylenecek iki şey vardır. Kâzım Karabekir Paşa komutasında Elviye Selase (Kars Ardahan, Artvin)'de yazdığı zafer tarihlerinde bayrağını, mızrağını, atını oynatan, temiz Kürt Soyu ve Kürt milleti idi. Yunan gibi adi ve alçak düşmanı kaderi olan felaket çukuruna gömerken, dökülen kanlar yine Türk ile Kürt'ün kanı idi. Bundan ötürü, şu iki fedakarlığı yapan ve kendi çıkarını Türkün kurtuluşunda bulan Kürtler, mutluluğu da Türkle Kürdün birliğinde bilirler. Lord Curzon bilmelidir ki, barış masasında çıkarlarının ve şerefının onaylanmasını ve haklarının verilmesini bekleyen Kürtler, Musul'u almayı kendilerine görev saymışlardır. Lord Curzon'un cahil dediği en büyük yer Dersim'dir. Dersimin gerçek millet temsilcileri arasında altı mebusu vardır. Dördü askeri komutanlığa kadar yükselmiş, yüksek öğrenim görmüş arkadaşlardır. Yine bu Dersim'in hiç kimseye baş eğmemiş ve doksan yaşına gelmiş bir Diyap Ağa'sı vardır. Bunun, kendi adamlarını yönetmekteki başarısını, eğer Lord Curzon gösterebilirse onu takdir etmek gerekir.

4 Ocak 1923

(*TBMM Zabıt Ceridesi*'nden aktaran Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.75 vd)

MAZHAR MÜFİT BEY
Hakkârî

Kürtler İngiliz müfrezelerini sokmadılar

Curzon bilsin ki, bu Yüce Meclis'in kurulmasından çok önce ben Bitlis'te bulunduğum zaman İngilizlerin etkisindeki kötü Sadrazam Ferit Paşa, Kürdistan'ı Ermenistan'a peşkeş çekmek isterken Kürtler hem yurtseverlik davranışına geçmişlerdir. Bitlis'in Zango Bucağına girmek isteyen ve Musul'dan gelmiş olan İngiliz müfrezelerini Kürtler ne yapmışlardır? Bir avuç Kürt, onların askerleriyle, toplarıyla savaşmışlar, İngilizleri içeri sokmamışlardır.(...) Curzon'un bütün çabası, özel çıkarları için Musul'daki petrol kaynaklarını yutmaktır. Fakat petrol kaynaklarını yutmak isteyenler, o kaynaklarda boğulacaklardır.

4 Ocak 1923

(TBMM Zabıt Ceridesi'nden aktaran Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.76 vd)

*

HÜSEYİN AVNİ
Erzurum

Türk ve Kürtlerin temsilcileri

Lord Curzon, münasebetsiz sözleriyle yalnız Kürtlere değil, bütün Türkiye mebuslarına hakaret etmiştir. (...) Sanmıyorum ki Iraklılar, Musul meselesinde Lord Curzon'a vekillik vermiş olsunlar. Kürtlerin delegeleri ise, Lozan'da karşılarındadır. Türklük ve Kürtlük hakkında söz söylemek bize ait bir meseledir. Lozan'daki delegelerimiz iki kardeş olan Türkler ve Kürtlerin temsilcileridirler.

4 Ocak 1923

(TBMM Zabıt Ceridesi'nden aktaran Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.77)

VEHBİ EFENDİ

Konya Mebusu ve Diyanet İşleri Başkanı

Kürtlerin İngiliz parasını reddi

Bu Mecliste Türk. Kürt yoktur. Bir İslâm topluluğu vardır. Lord Curzon'a iki şeyi hatırlatmak isterim. Biri, ateşkesten sonra harekete geçirilen dünyaca ünlü aldatıcı İngiliz siyaseti ile dağıtılan milyonlarca liranın cahil dedikleri Kürtler tarafından nasıl red olunduğudur. İkincisi, Paris'te ve Avrupa'nın bazı yerlerinde Kürdistan için çalışıyorum diyen Şerif Paşa'nın yağdırılan ve gazetelere geçen telgraflarla nasıl rezil edildiğidir. Bu çabaları, propagandanın son dönemidir. İngiliz propagandası can çekiyor.

4 Ocak 1923

(*TBMM Zabıt Ceridesi*'nden aktaran Mahmut Goloğlu. *Türkiye Cumhuriyeti*. s.78)

*

HÜSEYİN RAUF (ORBAY)

İcra Vekilleri Heyeti Reisi

Amaç ve duygular ortak

Diğer Kürdistan. [Türkiye'nin Doğu vilâyetleri] (...) Türk ve Kürt büyük çoğunluktan, amaçları, duyguları ortak kardeşlerden oluşmaktadır.

28 Ocak 1923

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*. II. s.524 vd; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*. III, s.1259)

HÜSEYİN RAUF (ORBALAY)
İcra Vekilleri Heyeti Reisi

Kürt ve Türklerin birliği

Musul deyince ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan, denen. hatta aslen bir olan ve bir millet olmamak için hiçbir sebep mevcut olmayan ve bu iki ırkın oturduğu bölgeyi murat ediyorum.

4 Mart 1923

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.695; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, IV, s.86)

*

SIRRI BEY
İzmit

Birlikte yaşamak

Musul ve çevresinde, baştan başa, azınlığı Türk ve büyük kısmı Kürt oturur. Bu açıdan davamız meşrudur ve bu itibarla madem ki Arap çoğunluğun oturduğu kitanın dışında kalıyor. (...) Musul çevresiyle birlikte Türkiye'nin tamamlayıcı parçalarındandır. Buna aykırı hareket, Misakı Millî'yi iptal anlamını içerir. (...) Musul'un Misakı Millî'deki ibarelere göre, bu bölgede oturanları mutlak çoğunluğu Kürt olan bir kara parçası bulunması nedeniyle, mutlaka bizimle beraber yaşaması lâzım geldiğini ispat edici burada pek çok söz söylendi.

5 Mart 1923

(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, IV, s.112)

YUSUF ZİYA

Bitlis

Türkiye'nin ilerlemesini dileyen Kürtlerdenim

Arkadaşlar, temenni ederdim ki, Musul Türkiye'nin bir parçası deneilsin. Çünkü Türkler, Kürtler oturuyor. Türkiye'nin bir parçasıdır. Yarısından fazlası Kürt'tür. Musul'un Kürdün tarihinde bir kıymeti bir önemi vardır. (...) Arkadaşlar, bir insanı ikiye bölmek veyahut herhangi bir parçasını ayırmak mümkün değil ise, Musul'u Türkiye'den ayırmak öylece mümkün değildir. (...) Arkadaşlar: ben Kürdüm. Fakat Türkiye'nin yükselmesini, Türkiye'nin şerefini, Türkiye'nin ilerlemesini dileyen Kürtlerdenim (Alkışlar). Sebepleri ise dilim, bana şeref veren dilim okur yazar olmağıdır. Bu ise, kendi kavmim olan Kürtlerin değil, Türklerindir. Bunun için Türklerin yükselmesini isterim. Türklerin şereflenmesini isterim. (...) Türkle Kürt işbirliği yaparak yaşamazlarsa, ikisi için gelecek yoktur. Bugünkü durum böyle geliyor. Arkadaşlar toplumsal durumumuz böyle gösteriyor. Dolayısıyla herhangi, herhangiine ihanet ederlerse ikisi için de gelecek yoktur. (...) O Süleyrmaniye'deki sandalyede Kürdün tarihî bir sandalyesi vardır. Ne oluyor? Ne yapılıyor? Kürtler görmüyor. Fakat arkadaşlar yarın ilişkileri sağlandı mı, anlaşma gerçekleşti mi Karagöz gibi perdesi kalkacak, öbür tarafı görünecek. Bilir misiniz ne olacak? Yüksek heyetinizi temin ederim, benim gibi Türkleşmiş olanlar buraya çekilecek, fakat Kürtler birbirini boğacak, büyük bir mücadele başlayacak. Kürdün birliği, Kürdün itaati. Kürdün iki parçaya ayrılmasında değil, bir parça halinde idare edilmesindedir. (...) İngiliz orada bir çıban çıkarmış, o çıbanla Kürdistan'ı kirletecekler. Buna mani olunuz arkadaşlar, mani olmazsanız arkadaşlar, hareket çok tehlikelidir. (...) Kürtler Sevr paçavrası ile çok verdiler. (...) Bugün Musul'da alladı, pulladı, bugün kukla vücuda getirdi. Kürdü kukla ile yıkmak istiyorlar arkadaşlar. Oyalayıcı, o göz boyayıcı kuklayı vücuda getirmişler, aldatıyorlar. İngilizlerin altını, o kuklanın varlığı çok iş görecektir arkadaşlar. Ben Musul'u

istemiyorum. Musul'u atıyorum. Musul'u kime verirlerse versinler. Süleymaniye'yi, Kerkük'ü almakla Türkün, Kürdün birliği onurla sağlanır. Ben Musul'u terkettim. petrolü terkettim. Fakat Türkiye'nin en önemli bir organına yapılan aşından Türkiye'yi kurtarmak istiyorum.

6 Mart 1923

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.786 vd; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, IV, s.162 vd)

*

HAYDAR BEY

Van

Ortaklaşa yaşıyoruz

Musul vilâyetinin bugün nüfus itibariyle büyük çoğunluğunu Türk ve Kürt oluşturur. (...) Musul vilâyetinin on yedi kazası vardır. On altısı Türk ve Kürt'tür. (...) Dolayısıyla asıl oturanlar Türk ve Kürt'tür. Musul vilayetinde ve Musul'da mamur olan altmış bir köy vardır. Ahalisi Türk ve Kürt'tür. (...) Musul'u İngilizlere bırakmamakla İngiliz ne edecek? İngiliz büyük servet kaynaklarından yoksun kalacak, aynı zamanda Irak'ın güneyinden de yararlanamayacak ve aynı zamanda, zira, idaresinde kalacak olan Kürt milletinin tayin ettiği, fakat bazı aşiretlerin üzerine etki yaptığı şahıslara para ve silah vermek suretiyle aşiretlerin içerisine ayrılık sokamayacaktır. Bugün tarihî bağlarla uyum içinde ve malî ve siyasî ilkelerle ortaklaşa yaşadığımız, yekdiğerimizden ayrılmaz iki kardeş gibi yaşadığımız Kürtlerle aramıza siyasî rekâbet sokacaktır. (Bravo sesleri) Ve eğer şimdiden hiç olmazsa çoğunluğu Kürt ve Türk oluşturan on yedi kazanın on altısı elimizde bulunacak olursa...

6 Mart 1923

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.805 vd)

YAHYA KEMAL BEYATLI

Urfa

Türk, Türkmén, Kürt bayrakları

Biz bu dakikada, Antakya ve İskenderun'da ve bütün o toprakların arkasında kalan Türk, Türkmén, Kürt bayraklarını görüyoruz. Ve bizim bu ülkümüzü hiçbir şey durduramayacaktır.

23 Ağustos 1923

(*TBMM Zabıt Ceridesi*'nden aktaran Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.256; Cemil Bilsel, II, s.521)

Dr. MUSTAFA

Çorum

*Türkiye'li kimliği**

... (Türkiye'li) olarak tespit edilmelidir. Demin de arzettiğim gibi (Türkiye'li) olarak tespit edildikten sonra bütün Türkiyeliler alınır. Türkiye'li olmayan memurlar bundan sonra Türkiye'de hizmet göremez.

22 Eylül 1923

(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, IV. s.270)

* Millî Mücadele'ye katılmayan subay ve memurlar hakkında yapılacak işlem tartışılırken, millî hudut dışında kalan memleketlerden kişilerin durumu konuşuluyor. Milliyet meselesi. "kim Türktür" sorusu ortaya çıkıyor.

KÂZİM PAŞA
Millî Müdafaa Vekili

Türkiye'li kavramı

Bunların hangisi Türk olacak ve Türkiyeliliği kabul etmiş olacaktır.
Bunu inceleriz.

24 Eylül 1923
(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, IV, s.309)

*

HÜSEYİN RAUF (ORBAY)
İcra Vekilleri Heyeti Reisi

Türk Kürt milletleri birlikte yaşayacak

İngilizler, (...) bir Kürdistan meselesi meydana çıkardılar. Memleketimizi Kürtlük ve Türklük namı altında ikiye ayırmak gayesini Umumî Harp zamanından başlayarak Millî Mücadelemiz esnasında durmadan ve ısrarla takip ettiler. Fiiliyata geçtiler ve milyonlar serptiler ve ayrılıkçılığı aşlamak istediler. (...) duyguları, gayeleri, bayramları, yas günleri müşterek olan ve öz kardeşliği kabul etmiş olan Türkler ve Kürtlerle bu mesle karşısında masumiyetlerine rağmen oldukça dünya aleminde nisbeten değersiz olmalarına rağmen, nisbî olarak söylüyorum, selâbeti diniye ve millî birliklerini kan akıtarak ispat etmişlerdir ve tenezzül etmemişlerdir. (Sürekli alkışlar) (...) Türkiye millî hududuna sahip olacaktır ve Türk-Kürt milletleri bir olarak yaşayacaklardır ve haysiyetlerini, şereflerini dünyaya göstereceklerdir.

8 Aralık 1923
(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, IV, s.318)

V
TÜRKİYE HÜKÜMETİNİN
ULUSLARARASI KONFERANSLARDAKİ TEZLERİ

- Londra Konferansı'nda Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey
- Lozan Konferansı'nda Heyet Başkanı İsmet Paşa
- Haliç Konferansı'nda TBMM Reisi Fethi Bey
- Milletler Cemiyeti Meclisi'nde TBMM Başkanı Fethi Bey ve Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü Bey

Londra Konferansı

BEKİR SAMİ BEY

Dışişleri Bakanı ve Heyet Başkanı

Kürtleri temsil ve özerklik

Bekir Sami Bey Kürdistan ahalisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde mebusları aracılığıyla tamamıyla temsil edildiğini ve dolayısıyla kendisi bizzat Türkleri nasıl temsil ediyorsa Kürtlerin dahi aynı suretle meşru temsilcisi olduğunu, bu iki ırk birbirine ortak kültür, ortak hissiyat ve ortak dinî bağlar ile bağlı olup Kürtlerin daima Türkiye ile bölünemez bir bütün oluşturduklarını ilân etmiş olduklarını ve her ne kadar Ateşkes'ten sonra İstanbul'da oluşan küçük bir komite üyeleri Kürdistan'ın bağımsızlığını talep etmişlerse de bunlar Kürt milleti

adına harekete yetkili olmadıkları gibi şahsî sebep ve menfaatler ile tahrik edilmiş ve nitekim bütün Kürtler ve hatta İstanbul Kürtleri tarafından bile reddedilmiş olduklarını ve bununla beraber eğer Yüksek Meclis isterse Ankara Hükümeti Kürdistan'a bir araştırma heyeti yollanmasına dahi plebisit yapılmasına olur verebileceğini, diğer taraftan Ankara hükümetinin koyduğu Teşkilâtı Esasiye Kanunu (Anayasa) gereğince bazı hususlarda vilâyetlerin idarî özerklikten istifade etmekte olduklarını, eğer Kürtlerin çoğunluk oluşturdukları yerlerde ahali arzu ederse Türkiye'nin buraları için mahallî özerklik vermeye hazır olduğunu, Kürtlerin yoğunluk oluşturduğu yerler, özellikle Bitlis ve Van vilâyetleriyle Musul vilâyetinin bir kısmından ibaret bulunduğunu, İran hududunda Kürtlerin özellikle sayıca çoğunluk olduklarını, halbuki Erbil, Altınköprü, Tuzhuraton'da Türk çoğunluğun oturduğunu izah etti.

Lord Curzon kaç sancakta Kürt çoğunluğu bulunduğunu ve Kürt mebuslarının sayısını ve bunların toplamı ile mebusların toplam sayısını arasındaki oranı sordu.

Bekir Sami Bey bu hususta bir sayı söylemenin zor olduğunu, çünkü sancaklar her kimi isterlerse mebus seçebilir nitekim kendisi Çerkes olduğu halde hiç Çerkes bulunmayan bir yerden mebus seçildiğini ve bu suretle Türk sancaklarının dahi Kürtlerden mebus seçmiş olabileceğini ve dolayısıyla oran hakkında kesin bir şey diyemeyeceğini ifade etti. Ve Lord Curzon'un Kürtlerin çoğunluk oluşturduğu yerlerde kendilerine özerklik verileceğine dair olan ifadeye gönderme yaparak özerklik (Autonomy) kelimesinden ne mânâ kastedildiğini sorması üzerine bu özerklik yalnız Kürt vilâyetleriyle sınırlı olmayıp bütün vilâyetleri kapsadığını ve vilâyetlerin kendi bütçelerini kendilerinin düzenlemeleri ve yerel işleri kendilerinin idare etmeleri demek olup idarî bir ademi merkezîyetten ibaret bulunduğunu izah eyledi.

Lord Curzon bu hal İngiltere'deki özyönetim (self government)'den biraz daha geniş bir hal olup Kürtlere karşı hakikî bir hoşgörü mahiyetinde olmadığını söylemesiyle Bekir Sami Bey itiraz ederek Kürtlerin istediği şey yüzyıllardan beri olduğu gibi, Türklerle kardeş gibi yaşa-

maktan başka bir şey olmadığını ve Türklerle Kürtler arasında İngiliz-
le bir Skoçyalı arasındaki farktan fazla bir fark bulunmadığını söyledi.

26 Şubat 1921

(Atatürk'ün Millî Dış Politikası, I, s.306 vd)

Lozan Konferansı

İSMET (İNÖNÜ) PAŞA

Heyet Başkanı

Türk ve Kürt halkı Anadolu'da tek bir bütündür

2. Musul Merkez Sancağında 137.000 Türk ve Kürde karşılık, yalnız 28.000 Arap vardır.

3. Son olarak, bütün Musul Vilâyetinde, 410.790 Türk ve Kürde karşılık 31.000 Müslüman-olmayan vardır. Demek ki, Vilâyet nüfusunun beşte dördünden çoğu Türklerle Kürtler ve beşte birinden azını da Araplar ve Müslüman-olmayanlar meydana getirmektedir.

(...)

Görülüyor ki, Araplarla Müslüman-olmayanların Vilâyet nüfusunun içinde azınlıkta, Kürtlerle Türklerin de çoğunlukta olduğunu, İngiliz Hükümetinin kendisi de kabul etmektedir.

(...)

Yezidiler, Kürt'türler; doğal olarak da gelenek ve görenekleri Kürtlerinkine gibidir: aralarında yalnız mezhep ayrılığı vardır; bu yüzden onları birbirinden ayrı tutmak doğru olmaz.

(...)

Anadolu'yu tanıyanlar bilirler ki, gerek töre, gerek gelenek ve görenek bakımından, Kürtler, hiçbir yönden Türklere farklı değildiler; ayrı diller konuşmakla birlikte, bu iki halk, soy, inanç ve görenek bakımından tek bir bütün meydana getirmektedir.

(...)

İngiliz Temsil Heyeti, Musul vilâyeti nüfusunun pek büyük çoğunluğunun Türklerden ve Kürtlerden oluştuğunu (...) kabul etmek zorunda kalarak, üç vilâyeti –Basra, Bağdat ve Musul vilâyetlerini– çoğunluğu Arap olan, bölünmez bir bütün saymak istemiştir.

(...)

TBMM Hükümeti Türklerin ve Kürtlerin hükümetidir

(b) Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istemedikleri iddiası hiç de doğru değildir.

Gerçekten, yüzyıllardır bu iki halk, soy, inanç, özlem ve töre bakımından olduğu kadar, gelenek ve görenek bakımından da ortak bağlarla birleşmiş olarak tam bir uyum içinde yaşamaktadırlar. Kürtlerin kendi istekleriyle Türk yönetimi altına geçtiklerini ve kaderlerini Türkiye'nin kaderine bağladıklarını tarih göstermektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümetidir; çünkü Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Millet Meclisi'ne girmiştir ve Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin Hükümetine ve yönetimine katılmaktadırlar.

Kürtlerin İngiliz istilacılarına karşı silahlı direnişi

Kürt halkı ve yukarıda belirtilen temsilcileri, Musul vilâyetinde oturan kardeşlerinin Anayurttan ayrılmalarına razı değildir; böyle bir ayrılmaya engel olmak için bütün fedakârlıklara katlanmaya hazırdırlar.

Musul Vilâyeti nüfusunun çoğunluğunu meydana getiren Kürtlerle Türklerin, vilâyetlerinin Türkiye'nin tamamlayıcı bir parçası olarak kalmasını sağlamak için, bütün güçleriyle mücadele etmekten bir an

bile geri durmayacaklarına şüphe yoktur. Bu halk, pek az bir süre önce, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne başvurarak, 1918 silâh-bırakışımından sonra işgal edilen ülkelerinin Türkiye'ye geri verilmesini sağlamak bakımından sarsılmaz kararlarını bildirmiştir.

Musul Vilâyetinde oturanların yüreğinde bu isteğin ne ölçüde derin kökler salmış olduğunu ispat etmek için, Vilâyetin –haklı gösterilmesine imkân olmayan– işgalinden bu yana patlak vermiş ve çoğu da İngiliz bildirileriyle ilân edilmiş olayları göz önünde tutmak yeterli olacaktır.

Gerçekten, şunlar çok iyi bilinmektedir: İngiliz birlikleri bu halkla sürekli olarak savaşmak durumunda kalmıştır; Irak Hükümetinin askere aldığı Kürtler, Türklere yana geçmek için elverişli her fırsattan yararlanmışlardır; İngiliz uçak filolarının, Türk ve Kürt köylerinin, Türkiye'ye karşı bağlılıklarını göstermelerine –onları yıldırarak– engel olmak için onları çoğu zaman bombardıman etmeleri gerekmiştir; son olarak, Emir Faysal konusunda düzenlenen sözde plebisit sırasında, Vilâyet halkına yapılan bütün baskılara rağmen, yalnız Musul şehrinin azınlıkları oylamaya katılmışlardır. Bu Vilâyette olup-bitenler de söylediklerimizi doğrulamaktan başka bir anlama gelmemektedir.

Bitlis'de 1914'de patlak veren olay, birkaç yabancı konsolosun kıskırtmaları sonucudur; hiçbir önemi yoktur ve yalnız o yerle sınırlı kalmıştır. Bu olayda işbirliği etmiş sayılan kişilerden birinin bugün Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasında bulunması, olayın niteliğini daha iyi gösterebilir. İngiliz Temsilci Heyetince öne sürülen Dersim olayı da aynı niteliktedir.

Herhangi bir neden yüzünden Türk ülkesinin bir noktasında ortaya çıkan ve belirli bir yerle sınırlı kalan bir olayın, hiçbir bakımdan, o yer halkının Türkiye'den ayrılmak istediğinde bulunduğu yollu yorumlanamayacağı açıkça bellidir; kaldı ki, bu gibi olaylar her yerde görülmektedir.

Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na katılımı

Son savaşlarda Kürtlerin kötü dövüşmüş olduklarının söylenmesine gelince, Türk Temsilci Heyeti, Dünya Savaşı'na ve Bağımsızlık Savaşı'na katılmış Türk Ordusunun bütün komutanlarının, yurdun kurtuluşu için Kürt halkının yaptığı hizmetleri ve katlandığı fedakârlıkları saygı ve hayranlıkla belirttiklerini söylemeyi bir ödev bilmektedir. Özellikle, Sultan'a ve [şimdi] ortadan kalkmış İstanbul hükümetine karşı savaşta düşmanlarımızın saldırısına uğramış Anadolu'nun çeşitli cephelerinin savunulmasında olduğu gibi, Yunanlıların tam bir bozgunla sonuçlanan saldırıda, aynı amaca varmak ve aynı ülküyü gerçekleştirmek için Kürtlerle Türkler tam bir işbirliği içinde çalışmışlardır.

Kürtler sömürge durumuna geçmeyi istemez

Kürtler, Türkiye'de her zaman yurttaşlık haklarından yararlanmışlardır; siyasal ve sosyal bakımlardan, her zaman işbirliği yaptıkları Türk Hükümetini hiçbir zaman yabancı bir Hükümet saymamışlardır. Büyük Millet Meclisi'nde milletvekilleri vardır, hükümet ve yönetim işlerine etkili olarak katılmaktadırlar.

Kullanılan ad ne olursa olsun, gerçekte bir sömürge olacak bir ülkede, yabancı bir Devletin uyuğu durumuna geçmek üzere, şimdiki durumunu değiştirmek isteyecek tek bir Kürt bile yoktur.

Böyle bir durumda, kendilerini temsil etmeyecek bir Hükümet ve Parlâmentoca uzaktan yönetilecek olan ülkelerinin kaderi üzerinde hiçbir gerçek etkileri olmayacağını Kürtler bilmektedirler.

Yurttaşlık haklarını ve yetkilerini kapsamayacak olan ve sözde özerk bölgelerin halklarına tanınacağı söylenen haklar, Kürt soyu gibi üstün bir soyu hiç tatmin etmeyecektir.

Musul Kürtleri için olduğu kadar, Anadolu'nun öteki yerlerindeki Kürtler için de geçerli olan bu düşünceler, Musul Vilâyetinin doğu ke-

siminde oturanlara dört yıldan beri söz verilen yalancı özerkliğin. kendilerine neden hiç çekici görünmediğini ve gerçekte sömürge yönetimi altına alınmış bir halk durumuna düşürülmüş insanların kaderine ortak olmayı kabul etmeye onları neden inandıramadığını açıklamaktadır.

Kürtlerin kendi geleceklerini tayin hakları

Bütün dünya bilmelidir ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk halkının gerçek ve serbestçe seçilmiş temsilcilerinden meydana gelmektedir. Türkiye'de oturan herkes –Türkler gibi Kürtler de– aynı ölçüde seçmendirler; onların seçtikleri kimseler Büyük Millet Meclisi'nde eşit haklardan yararlanırlar.

(...)

Lord Curzon'un, Musul vilâyetine ilişkin olarak plebisite başvurulması olasılığını kabul etmemekte gösterdiği özel direncin dikkatini ayrıca çektiğini söyledi. İsmet Paşa, bu direnmenin nedenini anlayamamaktadır; çünkü bir ülke halkını kimlerin ve ne biçim yöneteceğini saptamakta genel olarak başvuru yolu budur. Bir ulusun ya da halkın kaderini saptamak için akla en yatkın ve hakgözetirliğe en uygun yolun, bu halka ya da ulusa, bu konudaki görüşünü tam bir bağımsızlık içinde açıklama özgürlüğünü bırakarak, doğrudan doğruya onun düşüncesini somak olduğu, şimdiye kadar herkesçe kabul edilmiştir.

(...)

İsmet Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Kürt milletvekillerinin seçimlerinin dürüstlüğüne ilişkin olarak ortadan kalkmamış görünen şüphelere de bir anlam verememektedir. Bu milletvekilleri, bütün öteki ülkelerdekine eşit özgürlük ve bağımsızlık koşulları içinde seçilmişlerdir.

23 Ocak 1923

(*Lozan Barış Konferansı*, I, s.345-350, 368 vd)

Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na Katılımı

Millî Mücadele esnasında ve Lozan müzakereleri devam ederken, Kürtler genel olarak Türk camiası içinde bulundular ve memleket birliğini muhafaza etmek, millî hükümeti kuvvetli bulundurmak için arzu ile yardımcı oldular. Millî Mücadelenin ilk günlerinde Heyeti Temsiliye'de Musa bey isminde birisi vardı. Mutki aşiretinin reisi olan Musa Bey, itimatla Heyeti Temsiliye'ye seçilmişti. Gerçi hiçbir zaman Ankara'ya gelmedi, ama bunu kötü bir maksada yormamak lâzımdır. Çünkü hükümet merkezinden uzakta bulunmak, feodal şeyhlerin yetişme tarzları ve tabiatları gereğidir.

Sevr Antlaşması ile Kürtler, Türkler gibi kendi vatanlarını tehlikeye maruz gördüler. Çünkü Sevr Antlaşması hükümlerine göre, Doğu Anadolu'da Ermenistan hududu bitişiğinde bir Kürdistan Devleti kurulacaktı. Kürtler, Türk vatanının, kendileriyle beraber, bilhassa Doğu'da, Ermeni tehlikesine maruz kalacağını biliyorlardı. Millî Mücadelenin devamınca canla başla beraberlik gösterdiler. Sonra Lozan Antlaşması yapılırken de, Kürtler vatansever olarak Türklerle beraber bulunmuşlardır. Kürtler, Ermeniler gibi Lozan'a gelip bize müracaat etmediler. Hatta biz Lozan'daki konuşmalarımızda millî davalarımızı "Biz Türkler ve Kürtler" diye bir millet olarak müdafaa ettik ve kabul ettirdik. Şeyh Sa- it İsyani Kürtlerin bu umumi tutumundan ayrılan ilk işarettir.

31 Mart 1969

("İnönü'nün Hatıraları", *Ulus* gazetesi, 31 Mart 1969; İsmet İnönü, *Cumhuriyetin İlk Yılları*, I, s.72)

Haliç Konferansı

FETHİ (OKYAR) BEY
TBMM Reisi ve Heyet Başkanı

Türklerin ve Kürtlerin ortak cumhuriyeti

Türkler ve Kürtler ise, talihlerini sonsuza kadar geleceklerini birleştirmiş iki kardeş unsurdur. Bunlar bir Cumhuriyet teşkil etmişler ve tam bir eşitlik dairesinde hayat geçirmeye ve aynı siyasî imtiyazlardan, din ve aynı hakimiyet hukukundan istifade etmektedirler.

Musul vilâyeti ırk itibariyle bunların (Türklerin ve Kürtlerin) teşkil eyledikleri toplumun bir parçasındandır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin ırkî hududu, zorunlu olarak sözü geçen vilâyetin güney hududuna kadar uzanır. (...)

Teşekkürlerle, Türk milletinin Türk ve Kürt kardeşlerinin tam ve olgun olan muafiyetle [?] senelerce süren bağımsızlık mücadelesinde katlandığı fedakârlıklar karşısında Büyük Britanya ve müttefikleri ve Batıda Türk milletinin kendi etnografik hudutları dahilinde tam bağımsızlık ile yaşamak hususundaki meşru hukukunun tanınmasına dayanan bir siyaset takibine başlamışlardır. İşte bu siyasettir ki Doğuda barış ve huzurun kurulmasına hizmet etmiştir.

19 Mayıs 1924

*(Cumhuriyet'in İlk On Yılı ve Balkan Paketi
(1923-1934), T.C. Dışişleri Bakanlığı,
s.82 vd)*

FETHİ (OKYAR) BEY
Meclis Başkanı ve Heyet Başkanı

*Türk ve Kürtlerin eşit hukukla
oluşturdıkları cumhuriyet*

Türkiye, Türk ve Kürtlerin eşit hukuk altında oluşturdukları cumhuri bir devlettir.

5 Haziran 1924, son içtima
(*Ayın Tarihi*, III, Matbuat ve İstihbarat Heyeti Umumiyesi, Ankara 1340 (1924), BMM Matbaası, s.178)

فتیحتی بیکم تمام ایضاحاتی
علی نصرتی استیضاحاتی
مصلحت و مدعا تری نثریاً و بردباری متع
ایضاحاً مده دینسردرکه : (تورکیه ، تورک)
و کردلر ایضاحاتی استیضاحاتی
جمهوری بر دینسردرکه : حدودی معین و منت
و معلوم بر تصاعد عدوت اولان (عراق) ای
تعبیر جغرافی اولاراق هانکی حوالیه تسمیه
ایله بیک معلومدر ، و ضمیمه تورکیه ایله عراق
بینده کی حدودی تعیین بیکمدر . تورکیه و عراق
شامل اولاجانی حوالیه معلوم اولدقدن مسوکره
و ضمیمه سوزلا بلاشمش اولور . بن (آصفیله بیدی

*

Milletler Cemiyeti Meclisi

FETHİ (OKYAR) BEY
Meclis Başkanı ve Heyet Başkanı

*Türklerin ve Kürtlerin birlikte yaşama kararı ve
eşitliği temelinde kurulan Türkiye*

Bunlar (İngilizler'in yaptığı nüfus istatistiklerinden bahsetmektedir), Musul vilâyetinde Araplar'ın bir azınlık oluşturduğunu, buna karşılık büyük çoğunluğun Türkler ve Kürtler'den oluştuğunu göstermektedir ki bu da bizim bakış açımızın doğrulanmasından başka bir şey değildir.

Bu koşullarda, Türkler'i ve Kürtler'i hangi ülkeye bağlamak gerekir? Dil, ırk ve medeniyet açısından hiçbir ortak yönlerinin olmadığı bir Arap Devleti'ne mi, yoksa, Türkler'in ve Kürtler'in kaderlerini birleştirip mükemmel bir eşitlik temelinde yaşadıkları ve aynı siyasi haklardan yararlandıkları Türkiye'ye mi? İşte ortaya çıkan soru budur.

20-30 Eylül 1924

(Société des Nations, *Journal Officiel*, Octobre 1924, s.1321)

Milletler Cemiyeti Meclisi

TEVFİK RÜŞTÜ (ARAS) BEY
Dışişleri Bakanı ve Heyet Başkanı

Türk ve Kürtlerin ortak yönetimi

Türkiye ahalisi kendilerini bir arada idare eden Türk ve Kürtlerden oluşmaktadır.

Musul'da yerleşmiş Kürtler hakkında ne gibi bir tarzı idare uygulayacağımız soruluyor. Bu soruya cevap gereksizdir. Kürtler Türkiye'de bizim hukukumuzla sahiptir. Türkiye, çoğunluğu kendi toprağında yerleşmiş Kürtler için söz söylemek hakkına sahiptir. Ateşkes zamanında Diyarbakır'ın kimler tarafından korunduğunu herkes bilir. İngiliz delegesinin Doğu Vilâyetlerindeki irticaî hareket hakkındaki üstü kapalı sözlerinden bahsetmek isterim. Hiç zannetmem ki İngiliz delegesi, halk hakimiyetine karşı ayaklandıklarını söyleyen Şeyh Sait ve taraftarlarının görüşlerine katılsın. Himaye etmek bahanesiyle millî bir unsur ayırmak için takip edilen maksadı bir türlü anlayamıyorum. Bu maksat, Kürtlerin ufak bir kısmını elde bulundurarak bunları Kürt çoğunluğunun toplandığı memlekete karşı tedbirlerde kullanmak mıdır?

4 Eylül 1925

(Kaynak Yayınları'nın talebi üzerine, T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşiv ve Ulaştırma Dairesi Başkanlığı'nın ARUD. VIII-16 sayı ve 18 Haziran 1999 tarihli yazısına ek olarak verilen Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 3 ve 4 Eylül 1925 tarihli konuşmalarını içeren toplam 10 sayfalık özgün Arşiv belgesinin fotokopisi)

Aynı konuşmanın Fransızca tutanaktan çevirisi

Türkiye'nin nüfusu; Lozan Antlaşması'nın *ad hoc* (özel) koşullarıyla hakları güvence altına alınan ve sayıları toplam nüfusa göre çok az olan bazı azınlıkları saymazsak, Türkler ve Kürtler'den oluşmaktadır; bu iki unsur ülkeyi birlikte yönetmektedir.

Bize, Musul vilayetindeki Kürtler'e hangi rejimi uygulama sözü verdiğimiz sorulmaktadır. Böyle bir soruya cevap vermem gerekli midir? Bütün Kürtler, Türkiye'de, hiçbir kısıtlama olmadan. Türkler'in sahip olduğu bütün haklara sahiptirler. Milletvekili, bakan, vali vb. olma hakkına sahiptirler.

Türkiye'nin dostu ve komşusu kuvvet olan İran'ın İran Kürtleri üzerindeki hakkını saygı ile bir kenara ayırarak; Cumhuriyet Hükümeti'nin, çoğunluğu Türkiye'de bulunan ve Türk halkıyla birlikte Türkiye'yi yöneten Kürt unsuru adına, bütün diğer devletlerden daha fazla konuşmaya hakkı vardır. Ayrıca, Diyarbakir vilâyetinin saldırıya karşı ateşkes sırasında nasıl ve kim tarafından savunulduğunu herkes bilmektedir. Bu saldırı, Kürtler tarafından püskürtülmüştür.

M. Amery'nin sözlerinde, Doğu Vilâyetleri'nin bazı bölgelerinde ortaya çıkan ve bastırılmış olan tepkiye bir ima görüyorum. Mahkemeler önünde halk egemenliği ve vicdan özgürlüğü rejimine karşı ayaklandığını açıkça söyleyen Şeyh Said ve taraftarlarının bakış açısını onayladığına inanmak istemiyorum. Bundan başka, millî bir unsuru korumak bahanesiyle bölmeye çalışırken güdülen amacı gerçekten anlayamıyorum. Burada söz konusu olan, Kürt unsurunun küçük bir bölümünü, bu halkın çoğunluğunu içeren ülkelere yöneltmiş projelerde kullanmak için elde bulundurmaktır mıdır?

Bu arada, bu projeler ne olursa olsun, Kürtlerin kendilerinin, her zaman bağrında yaşadıkları ve diğer unsurlarla birlikte yönettikleri siyasal birliği korumak için en büyük etken olmak isteyecekleri konusunda hiçbir şüphem yoktur.

4 Eylül 1925

(Société des Nations, *Journal Officiel*, Octobre 1925, s.1336; *La Question de Mossoul a la 35me Session du Conseil de la Société des Nations*, Lausanne 1925, s.86 vd)

VI
CUMHURİYET'İN ÖNEMLİ DÜŞÜNÜRLERİNİN YAZILARINDA
KÜRT SORUNUNA ÇÖZÜM

ABDULLAH CEVDET

Kürdüm ve eşit Türkiye vatandaşım

İşte bakın ben Kürdüm. Kürtleri ve Kürtlüğü severim. Fakat madem ki, hukuk ve vazife eşit Türkiye vatandaşlarındım, her şeyden evvel Türküm. (...) Benim bu sözümden, ben madem ki Türkiye vatandaşım Kürt dili unutulsun, Kürtlüğüm unutulsun dediğim anlaşılmasın. Aksine. Kürt Kürtçesini, Ermeni Ermenicesini canlandırmaya yoğunlaşsın. Bundan Türkiye'ye zarar geleceğini sanan ancak balkabak kafalı, yahut hain ruhlu kimsedir.

(Aktaran Şükrü Hanioglu, s.217)

ZİYA GÖKALP

"Türklerle Kürtler" yazısının tam metni

Millî Misakımız bize etnografik bir hudut çiziyor. Bu hududun içine alınan yerler nerelerdir? İki millet, yani Kürtlerle Türklerin oturdukları yerler. Millî programımız, yeni arazimizin dışında nasıl hiçbir Türk köyünün kalmasına razı göstermiyorsa, hiçbir Kürt aşiretinin yahut köyün buradaki Kürt milletinden ayrı düşmesine de razı olamaz.

Bundan dolayıdır ki, Musul'da, Bağdat'ta Kürtlerin yahut Türklerin oturduğu ne kadar sancak, kaza varsa, hepsini anavatana kavuşturmak, vatanî görevlerimizin en önemlilerindedir. Bugün anavatandan uzak düşmüş bir 'Kürt Irak'ı ile bir 'Türk Irak'ı' var: Bunlar Anadolu toplumsal organizmasının koparılması mümkün olmayan organlarıdır.

Millî Misakımız Türklerle Kürtlere aynı kıymeti, aynı önemi verdiğini gösteriyor ki, bu iki millet arasındaki vefa bağları, sadakat bağlan-tıları her türlü tasavvur üstünde bir samimiliğe sahiptir. Gerçekten de Meşrutiyet'ten beri devletimiz Kürtler yüzünden hiçbir rahatsızlığa uğramadı. Zira aşiret kavgalarından zarar gören yalnız aşiretlerdir. Bu kavgalar zannolduğu gibi, ne hükümete karşı isyan, ne de ahaliye karşı soygunculuk mahiyetinde değildir. Balkan Harbi gibi, Ateşkes zaman-ları gibi en felâketli günlerimizde, bize dostluk elini uzatan, bizimle samimî dert ortaklığı yapan bu vefalı millet değil miydi? Bugünkü istiklâl mücadelesine de bütün topluluğuyla iştirak edip, Türklerle beraber "hep yahut hiç!" diyen bu sadakatlı millet değil midir? Türk nasıl olur da bu kadar samimî bir kardeşin, bu kadar hukukperver bir arka-daşın eşsiz vefakârlığını, sayısız fedakârlığını unutabilir?

Vakia Kürd bu sadakat yolunda yürümekle, aynı zamanda kendi varlığını, kendi kültürünü, kendi geleceğini de korumuş oldu. Mübarek yurdu başka ülkeler gibi düşmanların murdar ayakları altında çiğnetmedi. Burası da doğru olmakla beraber, bu neticeyi Kürdün cihanımerdane sadakatine bağlamayıp da yalnız, akıllıca ihtiyatkarlığına dayandırmak hiçbir vechile reva değildir. Tarih gösteriyor ki, muvaffakiyet daima doğruluğun mükâfatıdır. Kürd zeki olduğu kadar, doğru imanlı, dost vicdanlıdır da. Bunu ispat için yalnız şu on seneyi değil, on asırlık ortak geçmişi hatırlamamız icab eder. Bundan on asır önce bugünkü Yunanlılar'la, İngilizlerin, Fransızların dedeleri, "Haçlı" sürüleri şeklinde İslâm ülkelerine akın etmeye başladılar. Bunları İslâm yurdundan kovmak için el ele veren hangi milletler, hangi hükümdarlar oldu? Türkler'le Kürtlerin o zamanki ortak cihadı hiç unutulabilir mi? Kara Boğalar, Alparslan'lar, Kılıçarslan'lar, Nureddin Zengi'ler bu cihadda ne kadar uğraşırlarsa Selahaddin Eyyübi'ler de o derecede çalışmadılar mı? O asırlarda vatan dış tehlikeye uğradığı kadar, din de iç tehlikelerle tehdit ediliyordu. Türkler, "Babekiyye". "Batiniye" gibi inançtan

dönmeleri ortadan kaldırmaya çalıştıkları sırada Selahaddin Eyyübi'ler de Fatimiye Sapkınlığı'na son vermedi mi? Daha sonraları Safeviye Kızıllaşığı zuhur edince, bu sonradan çıkmaya da beraberce engel olmak için bütün Kürt beyleri –Bitlisli Molla İdris'i elçi yaparak– ihtiyaçlarıyla, arzularıyla Sultan Selim'e tabi olmadılar mı? İşte bu tarihi misaller gösteriyor ki, Türkler'le Kürtler değerli vatanımızı düşmanlardan, mukaddes dinimizi fesaddan esirgemek için, daima birlikte cihada atılmış iki dost millettir. Türkler nasıl daima dinî, ahlakî ülküler için çalışmışlarsa, Kürdlerin de rehberi her zaman iman ile vicdan olmuştur. Bu iki millet, bin seneden beri aynı toprakta, aynı ülküler için, el ele vererek mücadele eylemişlerdir. Bu hakikati kim inkâr edebilir?

Türkler'le Kürtlerin içleri birbirine benzediği gibi, dışları da benzer. Türk yahud Kürd milletine mensub bir adamı gördüğünüz zaman, bunun Kürd mü, yoksa Türk mü olduğunu simasından tanıyamazsınız. Halbuki başka milletlerden bazılarında mensup fertlerin ilk bakışta hangi kavimden olduğunu, simalarından pek kolay anlayabilirsiniz. Simaların birbirine benzemesi, yek diğerine karşı kan kaynaması için başlıca şeydir. Kendimize benzeyen bir çehre, kendimize benzeyen bir ruh demek değil midir? Karşılıklı bir itimadın doğması için, kalplerimizdeki ülkülerin müşterek olması kafi değildir. Simaların da aynı mizaca mensup bulunması lazımdır. Tabiatın saf evlatları geyikler, kuşlar, balıklar da kendi türlerinden olanlarla olmayanları yalnız şekillerinden tanıyamıyorlar mı?

Kürtlerin medeniyetçe bir kusuru varsa, bazı kısımlarının hâlâ aşiret kalmasıdır. Fakat Türkler'den de henüz aşiret hayatını yaşayanlar yok mudur? Gerek Kürtlerin gerek Türklerin aşiret şeklinden henüz kurtulamamaları, "çöl" ile temasta bulunmalarının neticesidir. Çölde daima seferber halde aşiretler buldukça, onlara komşu bulunan ahâlinin de göçebe ve silahlı bir halde kalmaları zaruridir. Zira başka suretle ırzlarını, hayatlarını, servetlerini koruyamazlar.

Kürtler'le Türklerin aşiret hayatından kurtulabilmesi, yalnız bir suretle kabil olabilirdi: O da çöldeki aşiretlerle bunların arasında Çin Seddi gibi bir duvar yapmaktı. Fakat evvelce imkânsız olan bu iş şimdi kendiliğinden mümkün bir hale girdi. Her felâketten bazen iyi bir netice de çıkabilir. Çölün bir çok mamurelerle beraber elimizden çıkması büyük

bir felakettir. Özellikle, Arap milleti gibi bir din kardeşinden –velevki geçici olsun– ayrı düşmemize ne kadar esef etsek azdır. Fakat çöl ile vatanımız arasında askerî bir hududun vücut bulması, aşiretlerin barışa geçmesine çok faydalı olacaktır. Zira askerî bir hudud canlı bir seddir. Ki Çin'in meşhur seddinden daha fazla mukavemetlidir. Gerek El-Cezire'de, gerek Irak'da, çöl ile Kürtler ve Türkmenler arasında blok havzalar yapılacak olursa, az zamanda da bütün aşiretler kendiliğinden barışı isteyeceklerdir. Zaten Büyük Millet Meclisi de bu aşiretlerin yerleştirilmesine karar vererek, hükümeti icrasına memur etmiştir.

Özetle, Türkler'le Kürtler bin senelik, ortak din, ortak tarih, ortak bir coğrafya neticesi olarak, hem maddî, hem manevî surette birleşmişlerdir. Bugün ise ortak düşmanlar, ortak tehlikeler karşısında bulunuyorlar. Bu tehlikelerden ancak ortak bir azim ile kurtulabilirler. O halde büyük bir kanaatle diyebiliriz ki bu iki milletin, birbirini sevmesi, her iki taraf için de hem dinî hem siyasî bir gerekliliktir. **KÜRTLERİ SEVMEYEN BİR TÜRK VARSA, TÜRK DEĞİLDİR; TÜRKLERİ SEVMEYEN BİR KÜRT VARSA, KÜRT DEĞİLDİR.**

1 Haziran 1922

(*Küçük Mecmua*, Haziran 1338 [1922], sayı 1, s.7 vd'den yeni Türkçe yazıya çevirerek yazının tamamını yayımlayan: *Aydınlık*, 13 Haziran 1999, sayı 621, s.10)

KAYNAKÇA

- AFETİNAN, A.: *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, AKDITYK TTK Yayınları. 2. basım. Ankara 1988.
- AĞAOĞLU, Ahmet: "Misakı Millî'nin Tarihi Kıymeti", *Ülkü*, I. sayı 1, Şubat 1933.
- AĞAOĞLU, Samet: *Kuvayı Milliye Ruhu*, Kaynak Yayınları, 2. basım, İstanbul, Ocak 1999.
- AHMED, Kemal Mazhar: *I. Dünya Savaşı'nda Kürdistan*, çev. M. Hüseyin. Doz Yayınları, İstanbul, Ekim 1996.
- AKÇURA, Yusuf: "Asrî Türk Devleti ve Münevverlere Düşen Vazife". *Saçak*, sayı 5.
- AKÇURA, Yusuf: *Türkçülüğün Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998.
- AKÇURA, Yusuf: *Üç Tarzı Siyaset*, TTK Yayınları, Ankara 1976.
- AKŞİN, Sina: *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayıncılık, Ankara 1996.
- AKŞİN, Sina: *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, I. Cem Yayınevi, İstanbul 1983.
- AKŞİN, Sina: *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara. Haziran 1998.
- AKŞİN, Sina: *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi. İstanbul, Mart 1980.
- ARALOV: *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, çev. Hasan Ali Ediz, Burçak Yayınevi, İstanbul 1967.
- ARAR, İsmail: *Atatürk'ün Halkçılık Programı*, İstanbul 1963.
- ARSLAN, Abdurrahman: *Samsun'dan Lozan'a Mustafa Kemal ve Kürtler (1919-1923)*, Doz Yayınları, Haziran 1991.
- ATATÜRK: *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Temmuz 1985, sayı 3.

- ATATÜRK: *Atatürk'ün Bütün Eserleri*. I-II, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 1998, Mayıs 1999.
- ATATÜRK: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. I-II-III, derleyen Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2. basım, Ankara 1961, 1959, 1961.
- ATATÜRK: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri -Tamim ve Telgrafları*, V, Hazırlayanlar: Sadi Borak-Dr. Utkan Kocatürk, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1972.
- ATATÜRK: *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV*, AKDITYK Araştırma Merkezi. Ankara 1991.
- ATATÜRK: *Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*. derleyen Sadi Borak. Kaynak Yayınları, 3. basım, İstanbul, Ekim 1997.
- [ATATÜRK], Mustafa Kemal: *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*. Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 1993.
- [ATATÜRK]. Gazi Mustafa Kemal: *Nutuk/Söylev*, I-II-III, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara 1989, 1987, 1989.
- AVCIOĞLU, Doğan: *Millî Kurtuluş Tarihi*, I-II-III-IV, Tekin Yayınevi, 3. basım, İstanbul 1977, 1978, 1978, 1978.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya: *Tek Adam*. I-II, Remzi Kitabevi. İstanbul 1966.
- BAYAR, Celâl: *Ben de Yazdım*, I-8, İstanbul 1965, 1966, 1966, 1967, 1967, 1968, Kasım 1997, Kasım 1997.
- BALLI, Rafet: *Kürt Dosyası*, Cem Yayınevi, İstanbul, Temmuz 1991.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı: *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1969.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı: *Heyet-i Temsiliye Kararları*, TTK Yayınları. Ankara 1974.
- BAYUR, Yusuf Hikmet: *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.III, kısım 2 ve kısım 4, TTK Yayınları, 2. basım, Ankara 1983.
- BAYUR, Yusuf Hikmet: *Yeni Türkiye Devletinin Haricî Siyaseti*. İstanbul 1934.
- BAYUR, Yusuf Hikmet: *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, TTK Yayınları. Ankara 1973.
- BEDİRİKAN, Emir Celadet Ali : *Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup*. Doz Yayınları, İstanbul, Ekim 1992.

- BELEN, Fahri: *Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Ankara 1973.
- BEŞİKÇİ, İsmail: *Devletlerarası Sömürge Kürdistan*, Alan Yayıncılık, Şubat 1990.
- BEŞİKÇİ, İsmail: *Kürdistan Üzerinde Emperyalist Bölüşüm Mücadelesi 1915-1925*, I, Yurt Yayınları, İstanbul, Mayıs 1992.
- BEYSANOĞLU, Şevket: *Atatürk ve Diyarbakır*, Diyarbakır 1981.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik: *Atatürk Anadolu'da*, I, TTK Yayınları, Ankara 1959.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik: *Trakya'da Millî Mücadele*, I-II, TTK Yayınları, Ankara 1955, 1956.
- BİLGE, A. Suat ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965*, AÜSBF Yayınları, 2. basım, Ankara 1969.
- BİLSEL, Cemil: *Lozan*, I-II, Sosyal Yayınlar, tıpkıbasım, İstanbul, Eylül 1998.
- BORAK, Sadi (derleyen): *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Kaynak Yayınları, 4. basım, İstanbul, Mart 1998.
- BORAK, Sadi: *Atatürk'ün Resmî Yayınlara Girmemiş Söylev Demec Yazışma ve Söyleşileri*, Kaynak Yayınları, 2. basım, İstanbul, Şubat 1997.
- BORAK, Sadi: *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)*, Kaynak Yayınları, 2. basım, Ağustos 1998.
- BOZKURT, Mahmut Esat: *Atatürk İhtilâli*, Kaynak Yayınları, 3. basım, İstanbul, Haziran 1995.
- BRUÏNESSEN, Martin van: *Ağa Şeyh ve Devlet*, Özge Yayınları, basılılığı yer ve tarih belirtilmemiş.
- BÜYÜKÖZDEN, Aydoğan: "Kurtuluş Savaşı'nda Kürtler", *Aydınlık*, 28 Mayıs 1979-14 Haziran 1979.
- CEBESOY, Ali Fuat: *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953.
- CEBESOY, Ali Fuat: "Misak-ı Millî-Yayınlanmamış Belge", *Kavram*, I, Ankara, Ocak 1998.
- CEBESOY, Ali Fuat: *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti., 2. basım, Ankara 1981.
- CEMİL PAŞA, Ekrem: *Muhtasar Hayatım*, Brüksel 1989.

- CHAILAND, Gerard: *Kurdistan und die Kurden*. I. Pogrom. Göttingen und Wien, Maerz 1984.
- COŞKUN, Alev: *Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu*. Çağdaş Yayınları, Eylül 1996.
- ÇAKAN, Işıl: *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*. Çağdaş Yayınları, İstanbul, Haziran 1999.
- ÇAY, Abdulhalûk M.-KALAFAT, Yaşar: *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuvayı Milliye Hareketleri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1990.
- DEMİRBAŞ, H. Bülent: *Musul-Kerkük Olayı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuveyt Meselesi*. Arba Yayınları, 2. basım, Nisan 1995.
- DEP MİLLETVEKİLLERİ: *DEP Milletvekillerinin İddianameye Karşı Savunmaları*. basıldığı yer ve tarih belirtilmemiş.
- DERSİMİ, M. Nuri: *Dersim ve Kürt Millî Mücadelesine Dair Hatıratım*. Öz-Ge Yayınları, geliştirilmiş yeni basım, Ankara 1992.
- DERSİMİ, M. Nuri: *Kürdistan Tarihinde Dersim*. Komkar Yayınları, Köln, Şubat 1988.
- DOĞU ARAŞTIRMA MERKEZİ TARİH ARAŞTIRMALARI GRUBU: "Millî Mücadelede Aşiretlerimiz (I-IX)", *BTTD*, sayı 65-73.
- DURAN, Tülây: "Son Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda 'Felâhı Vatan İttifakı'", *BTTD*, sayı 61, Ekim 1972.
- DURAN, Tülây: "Heyeti Temsiliye Kararları". *BTTD*, sayı 72, Şubat 1991.
- DURSUNOĞLU, Cevad: *Millî Mücadelede Erzurum*. Ankara 1946.
- DURU, Orhan: *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*. Milliyet Yayınları, İstanbul 1978.
- ELÇİ, Şeyhmus: *Sevr ve Lozan Sürecinde Doğu Anadolu Aşiretleri*. Adım Yayınları, Ankara 1998.
- ERDOST, Muzaffer İlhan: *Şemdinli Röportajı*, genişletilmiş 2. basım, Ankara, Kasım 1993.
- ERENDİL, Muzaffer: *Çok Yönlü Lider Atatürk*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- ERİKAN, Celâl: *Kurtuluş Savaşımızın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, Ekim 1971.

- ERİM. Nihat: *Devletlerarası Hukuk ve Siyasal Tarih Metinleri*, I, AÜHF Yayınları, Ankara 1953.
- ESENGİN, Kenan: *Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar*, Ağrı Yayınları, ilaveli 2. basım, İstanbul 1975.
- FAKİR, Mehmet: "Mustafa Kemal ve Kürtler", (1-5), *Demokrasi*, 28 Aralık 1996-1 Ocak 1997.
- FEYZİOĞLU, Turhan: *Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği*, AKDHYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1988.
- FIRAT, M. Şerif: *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 5. basım, Ankara 1983.
- FRUNZE: *Ukraynalı Devrimci Lider Frunze'nin Türkiye Anıları*, çev. Ahmet Ekeş, Cem Yayınevi, İstanbul 1978.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi, (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)*, c.IV, 1. kısım, Ankara 1984.
- GENELKURMAY ATASE BAŞKANLIĞI: *Askerî Yönüyle Atatürk*, Ankara 1981.
- GENELKURMAY ATASE BAŞKANLIĞI: *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)*, Ankara 1980.
- GENELKURMAY ATASE BAŞKANLIĞI (hazırlayan): *Atatürk Özel Arşivi'nden Seçmeler*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981.
- GENELKURMAY ATASE BAŞKANLIĞI: *Atatürk Özel Arşivi'nden Seçmeler*, II-III-IV: Ankara 1992, 1994, 1996.
- GENELKURMAY HARP TARİHİ DAİRESİ: *Atatürk Haftası Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977.
- GENELKURMAY HARP TARİHİ DAİRESİ: *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi*, IV. cilt, 2. kısım, Ankara 1986.
- GENELKURMAY HARP TARİHİ DAİRESİ: *Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara 1962.
- GENELKURMAY HARP TARİHİ DAİRESİ: *Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi 1919-1921*, III. cilt, Ankara 1965.
- GENELKURMAY HARP TARİHİ DAİRESİ: *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi*, IV. cilt.

- GENELKURMAY HARP TARİHİ DAİRESİ: *Türk İstiklâl Harbi. İş Ayaklanmalar (1919-1921)*, IV. cilt, Ankara 1964.
- GOLOĞLU, Mahmut: *Cumhuriyete Doğru 1921-1922*, Ankara 1971.
- GOLOĞLU, Mahmut: *Erzurum Kongresi*, Ankara, Mart 1968.
- GOLOĞLU, Mahmut: *Sivas Kongresi*, Ankara, Mart 1969.
- GOLOĞLU, Mahmut: *Türkiye Cumhuriyeti 1923*, Ankara 1971.
- GOLOĞLU, Mahmut: *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Ankara 1970.
- GÖKALP, Hikmet: *Devlet-Ulus*, Kaynak Yayınları, İstanbul. Nisan 1998.
- GÖKALP, Ziya: "Türkler'le Kürtler". *Küçük Mecmua*, sayı 1. Haziran 1338 (1922), s.7'den yeni Türkçe yazıya çevirerek yazının tamamını yayımlayan: *Aydınlık*, 13 Haziran 1999, sayı 621.
- GÖKBİLGİN, Tayyib: *Millî Mücadele Başlarken*, I-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1959, 1965.
- GÖLDAŞ, İsmail: *Kürdistan Teâli Cemiyeti*, Doz Yayınları, İstanbul. Kasım 1991.
- GÖLDAŞ, İsmail: "Mustafa Kemal ve Kürtler". *Özgür Bakış*, 18-22 Haziran 1999.
- GÖLDAŞ, İsmail: "TBMM: Bebekliği Böyle miydi?". *Özgür Bakış*, 24-27 Mayıs 1999.
- GÖLDAŞ, İsmail: *Takrir-i Sükûn Görüşmeleri*, Belge Yayınları, İstanbul, Temmuz 1997.
- GÖNLÜBOL, Mehmet ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, 9. basım, Ankara 1996.
- GURKO, V.-KRYALİN: "Ermeni Sorunu", *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*, III, 1926.
- GÜLMEZ, Nurettin: *TBMM Zabıtlarında Doğu ve Güneydoğu Meselesi*, İstanbul 1992.
- GÜLTEKİN, Mehmet Bedri: "Bölgelerarası Dengesizlikleri Gidermek İçin Kamu Ekonomisi", *Özelleştirme Değil Kamulaştırma* içinde. Kaynak Yayınları, 2. basım, İstanbul, Mart 1996.
- GÜLTEKİN, Mehmet Bedri: *İkbinlerin Eşiğinde Kürt Sorunu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Temmuz 1993.
- HANİOĞLU, Şükrü: *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981.

- HARP TARİHİ VESİKALARI DERGİSİ*: sayı 90, 92.
- HİLMİ, Refik: *Anılar Şeyh Mahmut Berzenci Hareketi*. Nûjen Yayıncılık, 2. basım, İstanbul. Temmuz 1995.
- IZADY, Mehrdad R.: *Kurds a Concise Handbook*, Tailor-Francis, USA 1992.
- İĞDEMİR, Uluğ: *Sivas Kongresi Tutanakları*, TTK Yayınları, 2. basım, Ankara 1986.
- İNAL, İbnül Emin Mahmut Kemal: *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul, 1940-1953.
- İNÖNÜ, İsmet: *Cumhuriyet'in İlk Yılları*, I-II, Cumhuriyet Eki, İstanbul, Ekim, Kasım 1998.
- JAESCHKE: *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, çev. Cemal Köprülü, AKDITYK TTK Yayınları, 2. basım, Ankara 1991.
- JAESCHKE: *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, I-II, TTK Yayınları, Ankara 1970, 1973.
- KANSU, Mazhar Müfit: *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I-II, AKDITYK TTK Yayınları, 2. basım, Ankara 1986.
- KAPLAN, Mehmet ve diğerleri (hazırlayan): *Devrin Yazarlarının Kalemıyla Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, I -II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- KARABEKİR, Kâzım: *İstiklâl Harbimiz*, I-II, genişletilmiş yeni basım, İstanbul, basım tarihi belirtilmemiş.
- KARABEKİR, Kâzım: *Kürt Meselesi*, Emre Yayınları, 2. basım, İstanbul 1994.
- KAYMAZ, Nejat: "Misakı Millî Üzerinde Yapılan Tartışmalar Hakkında", *Türk Tarih Kongresi*, III.
- KAYMAZ, Nejat, "TBMM'de Misakı Millî'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu". I-II, II*, II**, II***. *Tarih ve Toplum*, sayı 19-23, Temmuz-Kasım 1985.
- KAYNAK Yayınları: *Aşiretler Raporu*, İstanbul, Şubat 1998.
- KAYNAK Yayınları: *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları*, I-II-III, İstanbul, Mart, Şubat, Nisan 1992.
- KELEKİAN, Diran: *Dictionnaire Ture-François*. Mihran Matbaası, Constantinople 1911.

- KEMALİ, Ali: *Erzincan*. Kaynak Yayınları. 2. basım. İstanbul, Aralık 1992.
- KIVILCIMLI, Hikmet: *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)*. Yol Yayınları. İstanbul, Nisan 1979.
- KİLİ, Suna-GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref: *Türk Anayasa Metinleri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985.
- KOMİTERN BELGELERİNDE TÜRKİYE-1: Kurtuluş Savaşı ve Lozan*. derleyen: Doğu Perinçek, Kaynak Yayınları, yeniden düzenlenmiş 3. basım, İstanbul, Mayıs 1998.
- KOMİTERN BELGELERİNDE TÜRKİYE-3: Kürt Sorunu*. derleyen Doğu Perinçek. Kaynak Yayınları. yeniden düzenlenmiş 2. basım, İstanbul, Nisan 1994.
- KURAN, Ahmet Bedevi: *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*. Çeltüt Matbaası, İstanbul 1959.
- KURAT, Yuluğ Tekin: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*. Ankara 1976.
- KUTLAY, Naci: *İttihat Terakki ve Kürtler*. Fırat Yayınları, 2. basım, Ocak 1991.
- KÜÇÜK, Yalçın: *Kürtler Üzerine Tezler*. Başak Yayınları, 2. basım, İstanbul, Mart 1992.
- KÜÇÜK, Yalçın: *Sırlar*, bilgisayar çıktısı.
- KÜÇÜKÖMER, İdris: *Doğucu-İslamcı Halk Cephesi*. Ant Yayınları, İstanbul, Nisan 1969.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer: *Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926*, AÜSBF Yayınları, Ankara 1978.
- KÜRŞAT, Cengiz: "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Lozan Murahhas Heyeti'ne Verilen Talimatlar", *BTTD*. sayı 34, Temmuz 1970.
- LENİN: *Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, çeviren Tektaş Ağaoğlu, Ant Yayınları. İstanbul 1970.
- MERAM, Ali Kemal: *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*. Kitap Yayınları, İstanbul 1969.
- MERAY, Scha L.: *Lozan Barış Konferansı*, 1-8, çev. Scha L. Meray. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ekim 1993.

- MERAY, Seha L.-OLCAY, Osman: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöktüğü Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)*. AÜSBF Yayınları, Ankara 1977.
- MESUT, Ahmet: *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*. Doz Yayınları, İstanbul 1992.
- MİLLETLER CEMİYETİ KOMİSYONU: *Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı*. Med Yayınları, 2. basım. İstanbul, Eylül 1991.
- MİNORSKY, Vladimir E.: *Musul Sorunu*, Avesta Yayınları, çeviren Salim Şahin. İstanbul 1998.
- MUMCU, Uğur: *Kürt-İslam Ayaklanması*, Tekin Yayınevi. 1. basım. İstanbul 1991.
- MUMCU, Uğur: "Kürtlere Özerklik", *Cumhuriyet*, 1 Mart 1992.
- MUTLUÇAĞ, Hayri: "Erzurum Kongresinin Tutanak ve Kararları". *BTTD*, sayı 61, Ekim 1972.
- MUTLUÇAĞ, Hayri: "Sivas Kongresinin Tutanak ve Kararları I-VI". *BTTD*, sayı 62-67/68, Kasım 1972-Mart/Nisan 1973.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin: *Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları*. Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara 1974.
- NALBANTOĞLU, İlhami. *Kasım Küfrevi'nin Ardından*. Ahlat Kültür Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
- NİKİTİN, Bazil: *Kürtler, Özgürlük Yolu* Yayınları, 2. basım, basım yeri belirtilmemiş, Aralık 1976.
- OLCAY, Osman: *Sevr Anlaşmasına Doğru*. AÜSBF Yayınları, Ankara 1981.
- OLCAYTU, Turhan: *Türk Tarihi Silahlı Kuvvetleri ve Atatürkçülük*, Genelkurmay Başkanlığı 50. Yıl Yayını, Ankara 1973.
- OLSON, Robert, *The Emergence of the Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion 1885-1925*, University of Texas Pres. Austin 1989.
- OLSON, Robert: *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*, çev. Bülent Peker-Nevzat Kırac, Özge Yayınları, Ankara 1992.
- ONAR, Mustafa: *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, I-II. TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

- ORAN. Baskın: *Atatürk Milliyetçiliği*. Dost Yayınları. 1. basım. Ankara, Ocak 1988.
- ÖKE, Mim Kemâl: *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992.
- ÖKE, Mim Kemâl: *İngiliz Belgelerinde Lozan Barış Konferansı (1922-1923)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1984.
- ÖZ. Baki: *Belgelerle Koçgiri Olayı*. Can Yayınları, İstanbul. Ağustos 1999.
- PERİNÇEK, Doğu: *Abdullah Öcalan ile Görüşme*. Kaynak Yayınları. 2. basım. İstanbul, Kasım 1990.
- PERİNÇEK, Doğu: *Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek*. Kaynak Yayınları, geliştirilmiş 4. basım, İstanbul. Kasım 1997.
- PERİNÇEK, Doğu: *Kemalist Devrim-I / Teorik Çerçeve*. Kaynak Yayınları, 5. basım. İstanbul, Temmuz 1995.
- PERİNÇEK, Doğu: *Kemalist Devrim-II / Din ve Allah*. Kaynak Yayınları, 2. basım, İstanbul, Kasım 1994.
- PERİNÇEK, Doğu: *Kemalist Devrim-III / Altı Ok*, Kaynak Yayınları. İstanbul, Haziran 1999.
- PERİNÇEK, Doğu: "Kemalist Devrimin Halkçılık Programı", *Teori*, Nisan 1999, sayı 111.
- PERİNÇEK, Doğu: *Kürt Sorununa Acil Kardeşlik Çözümü -Kurtuluş Savaşı'nda Sınanmış Anayasal İlke ve Politikalar-*, 13 Ocak 1995 günü Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e sunulmuş olan bilgisayar çıkışı metin ve belgeler.
- PERİNÇEK, Doğu: "'Kürt Sorunu' ve Kemalizm Konusunda Üç Arkadaşa Cevap", *Saçak*. sayı 48, Ocak 1988.
- PERİNÇEK, Doğu: *Lenin Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları*. Kaynak Yayınları, 3. basım, İstanbul, Temmuz 1992.
- PERİNÇEK, Doğu: *Türk Sorunu*. Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 1993.
- REŞİT, Dr.: *Sürgünden İntihara Dr. Reşit Bey'in Hatıraları*, hazırlayan: Ahmet Mehmetefendioğlu, İzmir 1992.
- ROTH, Jürgen und andere: *Geographie der unterdrückten Die Kurden*. Rowolth Taschenbuch Verlag, Hamburg, Maerz 1978.

- SABİS, Ali İhsan: *Harp Hatıralarım*, İstanbul 1951.
- SARIHAN, Zeki: *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I, II, III, IV, TTK Yayınları, Ankara 1993. 1995. 1996.
- SASUNİ, Garo: *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yı'dan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, Med Yayınevi, İstanbul 1992.
- SÉLEK, Sabahattin: *Anadolu İhtilali*, I-II, İstanbul 1966.
- SEVER, Metin: *Kürt Sorunu -Aydınlarımız Ne Düşünüyor-*, Cem Yayınevi, İstanbul 1992.
- SEVGİN, Nazmi: *Zazalar ve Kızılbaşlar*, Kalan Yayınları, Ankara, Ağustos 1999.
- SİLOPİ, Zinnar: *Doza Kürdistan*.
- SİREL, Münir: "Sevr Antlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şûrası Tutanağı", *BTTD*, sayı 4, Ocak 1968.
- SOCIÉTÉ DES NATIONS: *Journal Officiel*, Octobre 1925.
- SOCIÉTÉ DES NATIONS: *La Question de Mossoul à la 35me Session du Conseil de la Société des Nations, Impremiere de la Société Suisse de Publicité*, Lausanne 1925.
- SOCIÉTÉ DES NATIONS: *Question de la Frontiere Entre la Turquie et L'Irak; League of Nations Question of the Frontiere between Turkey and Iraq*. (Raporun Türkçesi, *Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı* başlığıyla Türkçe yayımlandı, Med Yayınları, 2. basım, İstanbul, Eylül 1991.)
- SONYEL, Salâhi R.: "1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması", *Belle-ten*, c.24.
- SONYEL, Salâhi R.: "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerinin Işığı Altında 1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması", *Belle-ten*, Temmuz 1970, No.135, c.XXXIV.
- SONYEL, Salâhi R.: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I-II, 3. basım. 2. basım; AKDITYK TTK Yayınları, Ankara 1995, 1991.
- SOVYETLER BİRLİĞİ KOMÜNİST PARTİSİ (BOLŞEVİK) TARİHİ: Kaynak Yayınları, 2. basım, İstanbul, Mayıs 1997.
- SOYAK, Hasan Rıza: *Atatürk'ten Hatıralar*, I.
- SOYSAL, İsmail: *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I, TTK Yayınları, Ankara 1983.

- ŞAMSUTDİNOV, A.M.: *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, çeviren Ataol Behramoğlu, Doğan Kitapçılık, İstanbul, Mayıs 1999.
- ŞİMŞİR, Bilal: *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1975, c.2.
- ŞİMŞİR, Bilal: *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de 'Kürt Sorunu' (1924-1938)*, Dışişleri Bakanlığı Basımevi, Ankara 1975.
- ŞİMŞİR, Bilal: *Lozan Telgrafları*, I-II, TTK Yayınları, 1990, 1994.
- TANÖR, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, 3. basım, İstanbul, Şubat 1999.
- TANÖR, Bülent: *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Afa Yayınları, İstanbul, Temmuz 1992.
- TANRIÖVER, Hamdullah Suphi: "İstanbul Meclisi Mebusanı'nın Gizli Oturumunda Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Bir Konuşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 3, Temmuz 1985.
- TANSEL, Selahattin: *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I-II-III-IV, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.
- TANYOL, Cahit: *Türklerle Kürtler*, Gendaş Yayınları, 2. basım, İstanbul, Haziran 1999.
- TARİH, IV, İstanbul 1934.
- TAŞ, Fahri: *Mütareke Sonrasında (1919) Güneydoğu Anadolu*, bilgisayar çıktısı 143 sayfalık araştırma.
- TBMM GİZLİ CELSE ZABITLARI, I-IV, TBMM Basımevi, Ankara 1980.
- TBMM Vakfı Yayınları: *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I-II, Ankara 1994, 1995.
- TBMM Vakfı Yayınları: *Türk Parlamento Tarihi 1923-1927*, I-II, Ankara 1993, 1994.
- T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ: *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Ankara 1993.
- T.C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü: *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl-I Kurtuluş Savaşımız (1919-1922)*, basım tarihi ve yeri belirtilmemiş.

- T.C. DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI Araştırma ve Siyaset Planlama Genel M¼d¼rl¼ė¼: *T¼rkiye Dış Politikasında 50 Yıl-2 Lozan (1922-1923)*. basım tarihi ve yeri belirtilmemiş.
- T.C. DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI Araştırma ve Siyaset Planlama Genel M¼d¼rl¼ė¼: *T¼rkiye Dış Politikasında 50 Yıl-4 Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Pakı (1923-1934)*. basım tarihi ve yeri belirtilmemiş.
- T.C. K¼LT¼R BAKANLIĞI: *Atat¼rk¼n Mill¼ Dış Politikası 1919-1923*. I-II. Ankara 1994.
- TEKİNALP: *Kemalizm*.
- TEORİ dergisi: *Kemalizm'de Halkçılık* özel sayısı, sayı 107, Aralık 1998.
- TEVETOĞLU, Fethi: "Atat¼rk¼n NakŐibend¼ Şeyhi K¼frevi-z¼de Abd¼lb¼k¼ Efendi'ye Yazdığı Mektuplar", *Hayat Tarih*, sayı 12.
- TEVETOĞLU, Fethi: "Atat¼rk¼n Toplanmamış Yazıları", *Belleten*, AĞustos 1986, sayı 197.
- TOYNBEE: *T¼rkiye-Bir Devletin Yeniden Doğuşu*. çeviren Kasım Yargıcı, İstanbul 1971.
- TUNAYA, Tarık Zafer: *T¼rkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul 1952.
- TUNAYA, Tarık Zafer: *T¼rkiye'de Siyasal Partiler*, II. H¼rriyet Vakfı Yayınları, genişletilmiş 2. basım, İstanbul 1986.
- TUNÇAY, Mete: "Misakı Milli'nin Birinci Maddesi Üzerine", *Birikim*, AĞustos-Eyl¼l 1976, sayı 18/19.
- T¼FEKÇI, G¼rb¼z D.: *Atat¼rk¼n D¼Ő¼nçe Yapısı*, genişletilmiş 3. basım, Ankara, Aralık 1986.
- T¼RK YURDU: I, Tutubay Yayınları, yeni harflerle basım, Ankara 1998.
- ULUBELEN, Erol: *İngiliz Belgelerinde T¼rkiye*, Çağdaş Yayınları, 2. basım, İstanbul 1982.
- ULUĞ, Naşit Hakrı: *Derebeyi ve Dersim*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1932.
- UNAT, Faik Reşit: "Anadolu ve Rumeli M¼dafaai Hukuk Cemiyetinin Kuruluşuna Ait Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, c.1, sayı 1.
- UNAT, Faik Reşit: "Misakı Milliye Beyannamesi", *Aylık Ansiklopedi*, 1944, No 3.
- ¼NAL, Tahsin: "Mill¼ M¼cadele Başlarında Mustafa Kemal", *T¼rk K¼lt¼r¼*, Kasım 1968, sayı 73.

- ÜNÜVAR, Veysel: *Kurtuluş Savaşı'nda Bolşeviklerle Sekiz Ay 1920-1921*, Göçebe Yayınları, 2. basım, İstanbul 1997.
- VANLY, İsmet Cherif: *Kurdistan und die Kurden*, II-III, Pogrom, Göttingen und Wien, October 1986-August 1988.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet: *İlk Meclis*, Cumhuriyet kitap eki, İstanbul, Nisan 1999.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet: "Türkiye Cumhuriyetinin Anayasal Kuruluşu", *Recai Seçkin'e Armağan*, AÜHF Yayınları, Ankara 1974.
- YAVUZ, Kemal: "Bu Vatan Kimin". *Müdafaai Hukuk*, sayı 6, 30 Ocak 1999.
- Yeni Ülke*, sayı 17, 18, 20: 17-23 Şubat 1991, 24 Şubat-2 Mart 1991: 10-16 Mart 1991.
- YERASİMOS, Stefanos: *Türk-Sovyet İlişkileri*, Gözlem Yayınları, İstanbul, Ocak 1979.
- YILDIZ, Hasan: *20. Yüzyıl Başlarında Kürt Siyaseti ve Modernizmi*, Nâjen Yayınları, 2. basım, İstanbul, Kasım 1996.
- YILDIZ, Hasan: *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, Koral Yayınları, 2. basım, İstanbul, Mayıs 1991.
- YILMAZ, Durmuş: *Misakı Milli'ye Göre Musul*, Konya 1995.
- ZEKİ, M. Emin: *Kürdistan Tarihi*, Komal Yayınları, İstanbul 1977.

İSİM VE KAVRAM DİZİNİ

- ABD üsleri, 325
Abdul Mahmut, 100.
Abdullah Cevdet, 93, 249, 306, 400.
Abdurrahman, 119.
Abdülğani (Muş Mebusu), 188, 373.
Abdülhamit, 95, 302.
Abdülkadir Kemali (Kastamonu Mebusu), 188, 373.
Abdülkadir, 151.
Adil (Eski Dahiliye Nazırı), 43.
Afganistan, 300.
Ağabey Ulus, 255.
Aharonian, Avedis, 39.
Ahmet Ağayef (Ağaoğlu), 234.
Ahmet Cevdet Bey (13. Kolordu Komutanı), 116.
Ahmet Emin Bey, 175, 357.
Ahmet Hamdi (Muş Mebusu), 188, 373.
Ahmet İzzet Paşa, 34, 145, 151, 202.
Ahmet Muhtar Bey, 164.
Akçura, Yusuf, 59, 242, 304.
Akşin, Sina, 87, 216.
Ali Bate, 100, 101; – işyanı, 100.
Ali Fuat (Cebesoy), 57, 58, 59, 68, 211, 234.
Ali Galip (Elaziz Valisi), 98, 120, 143.
Ali Kemal Bey (Dahiliye Nâzırı), 92, 131.
Ali Kemali, 103.
Ali Rıza Paşa, 135, 145, 147, 148, 159, 206.
Ali Saip (Revandizli Jandarma Subayı), 122.
Ali Vasıf (Genç Mebusu), 188, 373.
Alişan Bey, 102, 103, 105, 117, 118, 166.
Alişer, 103-105.
Alişir Efendi, 121.
Alparslan, 194, 401.
Amasya, 185; – Genelgesi, 141; – Gizli Komutanlar Toplantısı, 146; – Görüşmesi, 146, 205, 206, 207; – Görüşmesi 2. Protokolü, 236, 293; – Görüşmesi Protokolü, 146, 177, 182, 205, 292.

Amerika. 165.
Amery, M., 399.
Ankara, 147, 148: – Anlaşması, 75.
Anzavur, 150, 151.
Aralov, 67, 85, 117.
Araplar, 170, 171, 172, 221, 222, 226.
Arif (Bitlis Mebusu), 188, 373.
Arnavutluk, 262.
Aslı kurucu, 255, 323: – unsurlar, 247.
Aslı unsur, 238, 255, 289.
Aydemir, Şevket Süreyya, 204.

Babekiyye, 194, 401.
Bağdat, 401.
Baker (ABD Dışişleri Bakanı), 310.
Balfour (İngiliz Dışişleri Bakanı), 25.
Balkan, 300: –lar, 326.
Başbağlar, 313.
Batıcı-Kürt milliyetçiliği, 300.
Batiniye, 194, 401.
Batum, 172.
Bayar, Celal, 90.
Bayburt, 181.
Bayur, Yusuf Hikmet, 87, 90.
Bedirhani Emin Ali, 96.
Bediüzzaman Saidi Nursî, 92, 96, 306.
Bekir Sami Bey, 76, 146, 161, 167, 190, 191, 205, 257, 269, 270, 271, 276, 293, 388, 389.

Bekir Sıtkı Bey (Siverek Mebusu), 43.
Berthelot, 37.
Beş Yıllık Sanayi Planı, 305.
Beşikçi, İsmail, 70, 79, 218, 300.
Beyazid, 181, 185.
Bıyıklıoğlu, Tevfik, 210.
Bilsel, Cemil, 31.
Birdoğan, Nejat, 298.
Birlikte yaşamak, 370, 383.
Bitlis, 34, 181, 276.
Bitlisli Molla İdris, 194, 402.
Boğos Nubar, 39, 42, 107, 183, 185.
Bolşevikler, 164.
Bolşevizm, 164.
Bosna-Herscek, 300.
Boullion, Franklin, 74, 85.
Bozarlan, Mehmet Emin, 109.
Brown, Louis E., 77, 84.
Bruinesen, Van, 260.
Bush, George, 312.
Büyüközden, Aydoğan, 124.

Cafer Tayyar Bey, 108, 319.
Calthorpe (İngiliz Amiralî), 34, 93, 107.
Camedanlı aşireti, 184.
Celâl Nuri, 269.
Celâleddin Arif Bey (Erzurum Mebusu), 43, 184, 362.
Celâli aşireti, 184.

- Cemal Paşa (Harbiye Nazırı). 145.
- Cemil Çeto Bey, 119.
- Cemilpaşazâde Cevdet Bey. 115, 118.
- Cemilpaşazâde Ekrem Bey, 98.
- Cemilpaşazâde Kadri. 41.
- Cemilpaşazâde Kasım Bey. 114, 115, 118, 119, 178, 248, 294.
- Cemilpaşazâde Mustafa Bey. 118, 119.
- Cevdet Kerim, 204.
- Childs, 74.
- Cihangiroğlu İbrahim, 132.
- Clemenceau (Fransız Başbakanı), 32.
- Crane, Mr., 77.
- Curzon (İngiliz Dışişleri Bakanı), 25, 26, 37, 41, 46, 88, 90, 192, 226, 227, 239, 260, 261-264, 270, 271, 277, 279, 377, 378, 382, 389, 394.
- Çanakkale Boğazı, 31.
- Çeçenistan, 300.
- Çekiç Güç, 309, 325.
- Çerkes Ethem, 154.
- Çerkes, 174, 200, 233, 271; -ler, 170.
- Çiçerin, 172, 173.
- Çiller, Tansu, 311, 313, 319.
- Çin, 166: - Devrimi, 301: - Halk Cumhuriyeti, 327.
- Daladier, Eduard, 85.
- Damat Ferit Paşa, 48, 85-88, 92, 93, 98, 109, 135, 140, 143-145, 150, 151, 159, 206, 306.
- Demirel, Süleyman, 308.
- Demokrat Parti, 259.
- Derbent Savaşı, 275.
- Dersim ahalisini kazanmak, 367.
- Dersim isyanı, 299.
- Derviş Bey (Bitlis Mebusu), 188, 373.
- Devlet kuran millet, 252.
- Devlet-ulus, 303.
- Devrim, 240, 253: -ci, 255, 268.
- Dirşu'lu Ömer Ağa, 119.
- Diyab Ağa (Dersim Mebusu), 124, 136, 189, 370.
- Diyarbakir, 34, 178, 180, 181, 186, 294, 399.
- Doğa Trakya, 172.
- Doğu, Fuat (MİT Müsteşarı Korg.), 311.
- Dursunoğlu, Cevat, 117, 132, 138.
- Dürrizade El-Seyit Abdullah (Şeyhülislam), 150.
- Edip Bey, 115.
- Ekim Devrimi, 163, 318.
- Ekrem Cemilpaşazâde, 41, 115, 137.

- Elaziz. 34, 180, 181.
Elcezire. 187.
Elçi, Şeyhîmus. 41, 93.
Emin Bey (Lekelli). 364, 367.
Emir Celadet Ali Bedirhan. 98, 112.
Emir Faysal. 392.
Emperyalistler. 51, 169, 178, 248.
Emperyalizm. 146, 156, 164, 166, 170, 177, 179, 231, 300, 301, 309, 318, 319, 321, 322, 326.
Enternasyonalizm. 164.
Enver Paşa. 22, 60, 129.
Erendil. Muzaffer (Em. Tümg.). 216.
Erikan. Celâl (Em. Tümg.). 101.
Erivan Cumhuriyeti. 173.
Ermeniler. 156, 168, 169.
Ermenistan. 35, 45, 172, 173, 178, 181, 327, 353.
Erzincan. 176, 181, 185.
Erzurum. 34, 147, 176, 180, 181, 185: – Kongresi, 146, 159, 162, 177, 202, 218, 258, 259, 320: – Kongresi Beyan-
namesi. 336.
Esad Bey (Mardin Mebusu). 188, 373.
Etnografik. 223.
Evren. Kenan. 313.
Ezilen Dünya. 300, 318, 327.
Falı meçhul. 314.
Falkenhayn (Yıldırım Orduları
Grubu Komutanı). 113.
Faşist rejim. 309, 310.
Fatımiye. 194.
Felahı Vatan. 147.
Feodal. 306: – ilişkiler. 300:
– izm. 303.
Ferit Paşa. 102, 142, 149, 152:
– hükümeti. 207.
Fethi (Okyar) Bey. 192, 193,
229, 239, 257, 258, 296, 396,
397.
Fevzi (Çakmak) Paşa. 74, 86.
Fevzi Efendi (Erzincan). 366.
Fikri Bey. 115.
Foch (Fransız Mareşali). 47.
Fransa. 34, 148.
Fransız. 156: – Devrimi. 246,
309.
French, Albay. 110.
Frew (İngiliz Rahibi). 92.
Fuat Bey. 115.
Fuller. Graham. 307.
Galip Bey (Harpüt Valisi). 350.
Genç. 185.
Genel af. 325.
Gorbaçov. 312.
Gökalp. Hikmet. 303.
Gökalp, Ziya. 193, 223, 256,
306, 400.
Gümüşhane. 185.
Güney Kürdistan. 203.
Güreş, Doğan (Org.). 310.

- Hacı Ahmet Efendi (Muş). 368.
 Hacı İlyas Sami Bey (Muş),
 123, 263, 379.
 Hacı Kaya, 121.
 Hacı Musa, 119.
 Hacı Mustafa Bey (Haydaran
 Aşireti Reisi), 119.
 Haçador Ağa, 127.
 Haçlı, 194.
Hadısat, 201.
 Hakkârî, 166, 185.
 Hakkı Bey (Van), 188, 373, 374.
 Hakkı Hamî Bey (Sinop), 279,
 366.
 Hâlet Bey (Sağırzadelerden),
 120.
 Haliç Konferansı, 161, 190,
 192, 228, 229, 239, 257, 396.
 Halil Bey (Liva Mutasarrıfı),
 98.
 Halil Bey, 277, 350.
 Halil Hulki Bey (Siirt), 248,
 254.
 Halit Bey (Cıbran Aşireti Rei-
 si), 119.
 Halkçı idare, 265.
 Halkçılık Programı, 243, 265.
 Hamdi Bey (Diyarbakir Mebu-
 su), 188, 373.
 Hamdi Bey (Genç Mebusu),
 189, 376.
 Hamdullah Suphi (Tannöver)
 Bey, 212.
 Hamidiye Alayları, 302.
 Harbord (ABD Generali), 67,
 77, 93.
 Harput, 176.
 Hasan Hayri Bey (Dersim Me-
 busu), 111, 112, 189, 369.
 Hasankale, 181.
 Hatay, 196.
 Haydar Bey (Musul Valisi),
 274.
 Haydar Bey (Van), 118, 228,
 385.
 Heyeti Temsiliye, 153, 206.
 Himis, 181.
 Hristiyan, 45: –lar, 144, 255.
 Hırvatistan, 300.
 Hizbullah, 315.
 Hüseyin Avni Bey (Erzurum),
 263, 365, 381.
 Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, 161,
 205, 212, 375, 382, 383, 387.
 Hüsrev (Gerede) Bey, 77, 210-
 213.
 Irak'a ambargo, 326.
 Irak, 151, 170, 173, 229, 262,
 274, 300, 301, 312, 326.
 İrk, 237, 241, 295: –lar, 344,
 360.
 İrkî, 352: – ve toplumsal hu-
 kuk, 291.
 İkinci Cumhuriyet, 311, 316.
 İkinci İnönü Savaşı, 69.
 İlyas Sami (Muş), 248, 254.
 İmalatı Harbiye, 156.
 İngilizler, 352.
 İngiltere, 34, 35, 148.

İnsan Hakları. 170. 309. 310.
314.
İran. 166. 300. 312. 326: – Kürt-
leri. 399.
İrlanda. 262.
İslâm kimliği. 242.
İslâmcılık. 245. 246.
İslâmî: – kavimler. 212: -- unsur.
243: – unsurlar. 208. 209.
212. 236. 237. 242.
İsmet (İnönü) Bey. 67. 76. 107.
124. 125. 182. 191. 225. 226.
234. 238. 239. 257. 284. 304.
320. 390. 394.
İspir. 181.
İstanbul. 146-148: – Boğazı. 31.
İstiklâl Mahkemesi. 150.
İşçi hareketi. 324.
İtalya. 148.
İttihadi anası. 256.
İzmir. 175. 286.
İzmit Basın Toplantısı. 175.
248. 256. 270. 283. 284. 286.
356.
Jön Türk. 241. 249: -ler. 256.
Kafkaslar. 300. 326. 327.
Kalman, M., 41.
Kâmil Bey (Diyarbakir Mebu-
su). 114.
Kâmrân Bedirhanî. 98. 99.
Kâmusı Türkî. 233.
Kaos Coğrafyası. 312. 318.
Kara Boğa. 194. 401.
Karabük. 324.

Kavim. 251: –ler. 340: –ler Ka-
pısı. 322.
Kaymaz. Nejat. 160. 198. 204.
219.
Kâzım (Karabekir) Paşa. 44. 80.
83-85. 86. 88. 89. 91. 105.
108. 113. 116. 122. 123. 126.
127. 130. 131. 134. 135. 140.
150. 182. 245. 292. 302. 319.
Kâzım Bey (Albay). 77.
Kâzım (Özalp) Paşa (Millî Mü-
dafaa Vekili). 387.
Keldanî. 45. 50.
Kelekian, Diran. 233.
Kemal Mazhar Ahmed. 22.
Kerenski. 79.
Kerim Bey. 115.
Kerkük. 203.
Kılıçarslan. 194. 401.
Kırmancı-Soranî. 301.
Koçgiri. 166: – isyanı. 100. 102.
103. 276: – olayı. 279.
Komünist Enternasyonal. 71.
299.
Kontgerilla. 314. 316. 325.
Koruculuk. 325.
Kosova. 300.
Kör Hüseyin Paşa. 122.
Körfüz Savaşı. 308-310. 315.
Kuvayı İnzibatiye. 151.
Kuvayı Milliye. 154.
Küçük Mecnuta. 193.
Küçükömer, İdris. 70.
Kütrevizâde Şeyh Abdülbaki
Efendi. 119.

Kürdistan, 35, 45, 50, 172, 178, 190, 191, 225, 232, 248, 260, 264, 271-273, 276, 277, 278, 313, 343, 352, 353, 381, 382, 384, 395; – Teâlî Cemiyeti, 185.

Küreselleşme, 309.

Kürkcüoğlu, Ömer, 88, 204.

Kürt: –çülük, 231, 322; – gericiliği, 307; – halkının iradesi, 363; – realitesi, 238, 314, 321, 322; – ve Türklerin birliği, 383; –İslâm sentezi, 315; –lere aşırı muamele, 366; –lere baskı, 366, 367; –lere Mahalli İdare, 271; –lere özerklik, 269; –lere zulüm, 364, 365, 368; –lerin hak eşitliği, 296; –lerin hürriyet ve hukuku, 346; –lerin reyî, 353; –lerin temsilcisi, 361; –lerin temsili, 388.

Laz, 174, 200, 233; –lar, 170.

Lazistan, 172, 353.

Lenin, 22, 25, 27, 71, 79, 172.

Lloyd George, 25, 26, 32, 36, 45, 125.

Londra Konferansı, 152, 167, 190, 191, 257, 260, 269, 270.

Lozan Antlaşması, 196, 395, 398.

Lozan Konferansı, 161, 190, 191, 222, 225, 226, 228, 234, 238, 249, 284, 390.

Lütfî Bey (Siverek), 123, 369.

Mahalli idare, 273.

Malazgirt Savaşı, 324.

Mao, 71.

Mazhar Ahmed, 110, 126.

Mazhar Müfit (Kansu) Bey, 166, 211, 217, 381.

Meclisi Mebusan, 182, 183, 185, 186, 204, 207, 213, 231, 259, 361.

Medenî Bilgiler, 251.

Mehmet Bey, 130.

Millet, 242, 251.

Milletler Cemiyeti, 30, 51, 193, 228, 239, 397, 398; – Komisyonu, 229; – Raporu, 192.

Millî: – birlik, 344; – boğazlaşma, 316, 326; – demokratik devrim, 306; – hâkimiyet, 253; – Hudut, 218; – hudutlar, 197, 199, 200-203, 208; – Ordu, 153; – Teşkilat, 153, 205.

Millî aşireti isyanı, 100, 102.

Milliyetçilik, 314.

Milliyetler Prensibi, 30, 163, 164, 170, 171.

Misakı Millî, 162, 171, 172, 177, 183, 186, 188, 196-198, 204, 209, 210, 213, 214, 216-218, 220, 223, 291, 293, 340, 374, 383.

Mithat Paşa, 60.

Mondros Ateşkesi, 34, 156, 170-172, 199.

Mudanya Ateşkesi, 275.

Mumcu, Uğur, 87, 272.

Musa Bey (Mutki aşiretinin re-
isi). 395.
Museviler, 255.
Mustafa Bey (Dersim). 368.
Mustafa Durak Bey (Erzurum),
124, 364.
Mustafa. Dr. (Çorum). 386.
Mustafa. Dr.. 245.
Musul, 35, 45, 50, 191, 196,
203, 220, 224-229, 263, 274,
275, 284, 286, 360, 375, 381,
383, 384, 390, 391, 399,
401; – Kürtleri, 393; – soru-
nu, 209, 231, 258.
Muşarlı Resul Ağa. 119.
Müfid Efendi (Kırşehir), 246,
250, 373.

Naim Bey (Meclisi Ayan üye-
si), 43, 184, 362.
Namık Kemal, 60.
Narman, 181.
Necati Bey, 188.
Necdet Bey, 115.
Necef, 274.
Necib Bey (Mardin Mebusu),
188, 249, 373, 374.
Neomettin Bey (Siirt Mebusu),
188, 373.
Nemrut Mustafa Kemal Paşa,
150.
Nigehban, 155.
Nihat Paşa (Eleczire Cephesi
Kumandanı), 171, 274.
Noel (İngiliz Binbaşı), 98, 102,
103, 110, 120, 143.

Nuh Bey, 119.
Nureddin Zengi, 194, 401.
Nuri Dersimi (Baytar), 102-
105, 117, 118.

Ohancıyan, H., 39.
Olağanüstü Hal, 314, 315, 325.
Olson, Robert, 111, 260, 278,
279, 282.
Ortadoğu, 300, 327.
Ortak: – Cumhuriyet, 253; –
devrim, 298; – kimlik, 240; –
önderler, 305; – örgütlenme,
345, 347; – ulusallık, 299; –
Vatan, 210, 224, 227, 252,
254, 323, 339, 340, 350, 354,
376; – yönetim, 398.
Osmanlı, 34; – cılık, 245; – İsl-
lâm camiası, 233; – kimliği,
242-244; – milleti, 243, 244.

Öcalan, Abdullah, 301, 302,
313.
Ömer Bey, 118.
Özal, Turgut, 310, 311, 313.
Özdemir Bey (Milis Albayı),
274, 275.
Özel Savaş, 317.
Özel Tim, 325.
Özelleştirme, 325.
Özerklik, 271, 275-279, 388,
389; – Tasarısı, 282.
Özgür irade, 324.
Özümlenme, 314.

- Pakistan. 300.
Paris Barış Konferansı. 44, 183, 185.
Perinçek, Doğu. 308.
Petrol. 225, 381.
PKK, 312, 313.
Plebisit. 191, 192, 230, 271, 389.
Pozan (Urfa Mebusu). 188, 373.
- Ragıp Bey. 279.
Rasih Bey (Antalya), 248, 254.
Rauf Bey. 76, 145, 171, 215, 217, 220, 225, 248, 255, 293.
Rawlinson, 167.
Refah Partisi. 259.
Refet Paşa (Dahiliye Vekili), 104, 365.
Reşat Hikmet Bey, 147.
Reşit Paşa (Sivas Valisi), 117.
Revanduz, 226.
Rıza Nur Bey, 191, 204, 226, 239.
Rıza Paşa (Topçu Feriki), 48.
Robeck (Amiral Sir F. de), 41, 43, 68, 88, 90, 151.
Rumbold, Sir H., 270, 277, 279, 282.
Rusya, 312.
Rüştü Bey (Albay). 116.
- Sadık Bey. 119.
Sadullah Efendi. 119.
Sait Molla (bkz. Bediüzzaman Saidi Nursi).
Salih Efendi (Erzurum). 279.
Salih Paşa. 63, 146, 148, 161, 206, 236.
Samsun. 177, 178.
San Remo Konferansı. 45.
Sasuni, Garo. 41, 107, 122.
Sazanov (Rus Dışişleri Bakanı), 24.
Selaheddini Eyyübi. 194, 401.
Selâhattin Bey (Mersin Mebusu), 219, 279.
Selek, Sabahattin. 204.
Serbest piyasa ekonomisi, 315.
Sevr Antlaşması, 33, 48, 50, 51, 187, 313, 395.
Seyyit Abdülkadir, 39-41, 43, 44, 90, 94-96, 102, 117, 138.
Sırrı Bey (İzmit Mebusu), 189, 227, 370, 376, 383.
Silopi, Zinnar, 94, 96, 111, 112.
Simko, 274.
Sivas, 34, 147, 176, 180, 181; - Kongresi, 21, 146, 159, 162, 177, 201, 203, 204, 218, 231, 258, 291, 320; - Kongresi Beyannamesi, 209, 337; - Kongresi Nizamnamesi, 336.
Sonyel, Salâhi R., 204.
Sovycet, 156; -ler Birliği, 172, 274, 300, 312; - Cumhuriyeti, 173; - Devrimi. 164, 169, 301; - idaresi, 267.
Sömürge, 393.
Stalin, 27, 71, 79.
Sultan Selim, 194, 402.

Suriye. 170, 173, 220, 262, 300, 301, 312, 326; – Kürtleri. 301.

Süleyman Nazif. 93, 138.

Süleyman Necati Bey (Erzurum). 186, 371.

Süleyman Şefik Paşa. 151.

Süleymaniye. 203, 226, 275.

Süryani. 45, 50.

Şarkî Anadolu Müdafaaî Hukuk Cemiyeti. 181.

Şatzâde Mustafa Ağa. 121.

Şebinkarahisar. 181.

Şefik Bey (Ağrı Mebusu). 43.

Şefik Bey (Beyazid). 184, 361.

Şefik Paşa. 350.

Şemsettin Sami. 233.

Şerif Paşa. 37-44, 100, 107, 128, 183, 185, 264, 382.

Şeyh Abdülkadir. 93.

Şeyh Bâki. 120, 121.

Şeyh Mahmut Efendi. 119.

Şeyh Said. 306, 399; – İsyanı. 230, 286, 395, 299, 302, 306.

Şeyh Taha. 274.

Şeyh Ziyaettin Efendi. 119.

Şiddet. 314.

Şûralar. 265, 287, 341; – Kanunu. 268; –la yönetme. 267.

Talat Paşa. 60.

Tanör. Bülent. 268.

Tanyol, Cahit. 256.

Tanzimat'ın İlanı. 21.

Taş, N. Fahri. 121.

Tekinalp. 304.

Tercan. 181.

Teşkilatı Esasiye Kanunu. 269, 272, 283, 284, 341, 176, 270.

Tevfik Paşa. 48, 151, 152.

Tevfik Rüştü (Aras). 193, 230, 239, 258, 398.

Toprak devrimi. 287, 302, 325.

Tortum. 181.

Trabzon. 185.

Trakya. 196.

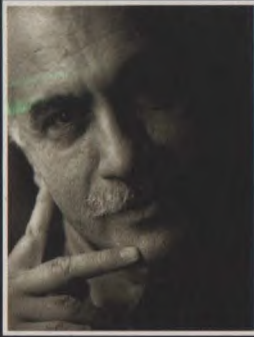
Tunçay, Mete. 213, 217.

Türk: –çülük. 245, 246, 322; – gericiliği. 307; – milleti. 242, 255; – milleti kimliği. 245; – ve Kürdün birliği. 335, 349, 371, 375; – ve Kürdün kimliği. 334; – ve Kürtlerin yurdu. 348; –İslâm sentezi. 315; –Kürt birleşik milleti. 247; –Kürt birliği. 248; –Kürt kardeşliği. 333, 362; –Kürt milleti. 242, 247; –Kürt milleti kimliği. 247.

Türkiye. 166; – halkı. 244, 245, 254; – Kürtleri. 301; – milleti. 244, 245; – vatandaşlığı. 251.

Türkiyeli. 242, 244, 245, 322; – kavramı. 387; – kimliği. 386.

- Uluğ, Naşit Hakkı. 303.
Ulus-devlet. 303. 304.
Unat. Faik Reşit, 217.
Unsur. 233-236; –lar, 235, 237, 240, 241, 293, 340, 344; –ların birliği, 256; –ların hakları. 288, 291, 293, 295, 335, 351; –ların hukuku, 289. 354.
- Üç Tarzı Siyaset.* 304.
- Vahdettin. 49, 87, 109, 144, 306.
Van, 34, 181, 185, 276.
Vatan. 254.
Vehbi Bey (Karesi Mebusu), 216.
Vehbi Efendi (Konya Mebusu). 264, 382.
Vehip Paşa, 104.
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, 124.
Venizelos, 47, 125.
Versay Konferansı, 165.
Vilâyeti Sitte, 34.
- Webb (Amiral). 88.
Wilson, 29-33, 46, 51, 164-167, 170, 177, 262, 332, 354; – Prensipleri, 30-33, 76, 77, 163-169; – Prensipleri Cemiyeti, 167.
- Yahya Kemal (Mardin Milletvekili), 228.
Yahya Kemal (Beyatlı). 386.
Yavi, 313.
Yavuz, Kemal. 205. 207-209.
Yavuz, Ünsal, 87.
Yeltsin. 312.
Yeni Dünya Düzeni, 313, 315, 316, 318, 319, 327.
Yeni Ülke, 282.
Yenigün, 213.
Yerel idare. 342.
Yetkin. Çetin, 101.
Yıldız, Hasan. 85.
Yugoslavya, 312; –laşma, 301, 307.
Yunus Nadi, 204.
Yurtsever. 322.
Yusuf İzzet Paşa. 279.
Yusuf Ziya Bey (Bitlis), 187, 188, 190, 227, 228, 261-263, 372, 376, 377, 384.
Yusufoğlu, 181.
- Zeki, M. Emin. 22.
Zonguldak, 324.

DOĞU PERİNÇEK

Kemalist Devrim - 4

Kurtuluş Savaşı'nda Kürt Politikası

Bu kitabın konusu, Kemalist önderliğin Kurtuluş Savaşı'ndaki Kürt sorununa ilişkin anayasal ilkeleri ve politikalarıdır.

İlkokullardan başlayarak öğrendiğimiz, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin, Amasya Görüşmesi Protokolleri'nin, Misakı Milli'nin Kürt meselesine ilişkin anayasal çözümlerinin üstü örtülmüştür. İlgili belgeler makaslanmış veya değiştirilmiştir. Bu kitapta, Millî Mücadele'nin ve anayasa tarihimizin üzerindeki örtü kaldırılmakta, çok sayıda yeni belge asıllarına uygun olarak sunulmaktadır.

Kitaptan bazı başlıklar:

- Osmanlı'nın paylaşılması süreci...
- Kemalist önderliğin hedef ve stratejisi, ulusal devlet projesi...
- Türk ve Kürt tekmil milleti birleştirmek...
- Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na katılımı...
- Doğu'da bir dayanak yaratarak bütün vatani kurtarmak...
- Türkiye'yi birleştiren prensip... Ortak örgütlenme... Ortak karar...
- Ortak vatan: Misakı Milli... Atatürk'te Millî Hudutlar kavramı...
- Cumhuriyet'in kurucu unsurları: Türkler ve Kürtler...
- Ortak kimlik... Ortak cumhuriyet...
- Şüralarla özerk idare, 1921 Anayasası'nın Halkçı idare sistemi...
- Kemalist hükümetin "Kürtlere Mahallî İdare" kararı...
- Kurtuluş Savaşı belgelerinde ve uluslararası konferanslarda Kürtlerin hak ve hürriyetleri...
- Ortak Mustafa Kemal...
- Kürt Sorununa Acil Kardeşlik Çözümü...

6500000

ISBN 975-343-279-8

9 799753 432794